

HISTORIA E ALBANËVE TË KAUKAZIT

NGA

MOISI DASKHURANCI

(OSE NDRYSHE)

MOISI KAGHANKATVACI

HISTORIA E ALBANËVE TË KAUKAZIT

NGA
MOISI DASKHURANCI
(OSE NDRYSHE)
MOISI KAGHANKATVACI

Përkthyer dhe përshtatur për lexuesin Shqiptar
nga
Berzh Piranjani

TIRANË, 2019

Mblodhi dhe Përgatiti për shtyp: Berzh Piranjani

Redaktoi: Berzh Piranjani

Art Grafik: Orest Muça

Mundësuan botimin:

Berzh dhe Varuzhan Piranjani

Çdo përdorim ose ribotim i këtij libri për qëllime komerciale ndalohet.

Tirazhi 100 kopje

ISBN: 978-9928-05-261-2

Shtëpia Botuese “albPaper”, Tiranë, 2019

Rruga: “Shemsi Haka”, ish-Poligrafi ku, Tiranë

Tel.: +355 42 35 89 37

PARATHENIE

Interesimi për “Albanët e Kaukazit”, kureshtja për të ditur diçka më tepër rreth tyre, rreth këtij grupi njerëzish që mbanin të njëjtin emër “Alban” me atë paraardhësve të Shqiptarëve në vitet e mesjetës dhe që e përdorin të huajt sot për Shqiptarët, lindi krejt rastësisht.

Ndërkohë që punoja për fjalorin “Armenisht – Shqip”, në kërkim të gjenezës së alfabetit Armen, më bëri përshtypje fakti që Mesrop Mashtoc, krahas krijimit të alfabetit Armen në vitin 405 të erës sonë, kishte krijuar edhe alfabetin e “Albanëve të Kaukazit” me kërkesën e këtyre të fundit.

Natyrisht, togfjalëshi “Albanët e Kaukazit” më bëri përshtypje dhe fillova të gjerdoj në Internet, nga ku mësova shumë gjëra rreth këtij vendi dhe këtij populli, që ishte fqinji verilindor i Armenëve.

Nuk gjeta asnjë të dhënë që të lidhte “Albanët e Kaukazit” me “Albanët e Ballkanit”. Të njëjtën gjë konfirmonte edhe artikulli “Albania e Kaukazit dhe Shqiptarët” i Z. Aleksandër Meksi, botuar në “Univers 11, Tiranë 2009).

Ndërkohë që kisha arritur në këto rezultate, më ngacmonte ideja për të gjetur dhe lexuar librin “Historia e Albanëve të Kaukazit” shkruar nga Moisi Kaghankatvac (ndryshe Moisi Daskuranci), shkrim ky që mendohej se i përkiste viteve të hershme të erës sonë (shek. 5 -7).

Si gjithmonë, bazuar tek Interneti, më rezultonte se ishte përkthyer në gjuhën Angleze, Ruse dhe Gjeorgjiane. Pas disa përpjekjeve të

pasuksesshme për të gjetur në shitje një kopje të përkthyer në gjuhën Angleze ose Ruse, një ditë prej ditësh, rastësisht, fare rastësisht, teksa kërkjoja në Internet tek emri “Moisi Kaghankatvatski”, më shfaqet libri “Albanët e Kaukazit” si në përkthimin Anglisht (C. J. F. Dowsett), ashtu edhe në atë Rusisht (Sh.V. Simbatian - Ш.В.Смбатяна).

Fillova ta lexoj në versionin Anglisht të Dowsettit. Përparoja me shumë vështirësi dhe shumë ngadalë.

Arsyeja kryesore, natyrisht, ishte fakti që unë nuk isha ndonjë njohës i mirë i gjuhës Angleze dhe aq më pak të veprave të natyrës siç do ta shpjegoj më poshtë.

Së dyti, vepra vërtet ka titullin “Historia e Albanëve të Kaukazit” duke të krijuar idenë e një vepre të mirëfilltë thjesht historike, por në fakt ajo rezulton të jetë vepër e ndonjë murgu apo e disa të tillëve, që duke u përpjekur të paraqesin historinë e depërtimit dhe zhvillimit të Krishterimit në ato krahina, që emërtoheshin “Albania e Kaukazit”, detyrimisht kanë dhënë edhe historinë e zhvillimit ekonomik – shoqëror të vendit, luftërat dhe përpjekjet për pushtet politik dhe ekonomik të shtresave të larta të shoqërisë, të cilat, si pasojë, ndikonin fuqimisht edhe në ideologjinë mbizotëruese aktuale, pra në besimin fetar. Terminologjia abstrakte ishte një tjetër pengesë, që nuk lejonte ecjen me shpejtësi në fushën e leximit.

Dhe së fundmi, transkriptimi nga gjuha Armene në gjuhën Angleze apo Ruse, dhe prej tyre në gjuhën Shqipe, i shumë fjalëve të veçanta, veçanërisht i atyre që përfaqësonin emra vendesh apo njerëzish, paraqiste një vështirësi serioze, veçanërisht i atyre germave që nuk kanë të barasvlershmin e tyre fonetik në të katër gjuhët.

Përfundimisht, vendosa ta zgjidh problemin në këtë mënyrë: fillimisht, do të lexoja përkthimin e Dowsett, do ta përktheja në gjuhën Shqipe dhe do ta hidhja në letër përkthimin ashtu si e mendoja se ishte më i saktë. Më pas, do t'i rikthehesha për të riparë dhe ripunuar ato momente, që mendoja se duheshin riparë. Kjo tashmë do të bëhej

duke pasur si tekst krahasues përkthimin në gjuhën Ruse, për më tepër që ky përkthim ishte bërë nga një Armen.

Megjithatë, problemi i transkriptimit në gjuhën Shqipe të emrave të njerëzve dhe vendeve ngeli përsëri një problem, të cilit më së fundi i dhashë zgjidhje duke pasë parasysh që të ruaja bazën, rrënjën e tyre, e cila do të bënte të mundur identifikimin e tyre në secilën nga gjuhët e sipërpërmendura, p.sh. qyteti Çogha për (Çogha, Çoha, Çoga, Çora, Çola), emri Stefan për (Stefannos, Stepannos), emri Moisi për (Movses, Moiseu), etj.

Pas kësaj, u përpoqa ta lexoj atë ç'ka kisha tashmë në gjuhën Shqipe, duke u përpjekur të saktësoj kuptimin e atyre fjalëve apo fjalive, që kishin nevojë për këtë rishikim, dhe krahas kësaj të plotësoja me sqarime termat që nuk hasen ose pothuajse nuk hasen në jetën e zakonshme të njerëzve të zakonshëm, me qëllim që kuptimi i asaj ç'ka kishte dashur të thoshte autori të ishte sa më i qartë.

Dhe së fundi, gjithë çfarë ishte krijuar u përpoqa ta lexoj qetësisht dhe ngadalë, me qëllim që të krijoja një ide sa më të qartë për atë, çfarë libri përmbante, dhe nëse kishte ndonjë lidhje, qoftë edhe të largët apo tërthorazi me ngjarjet që zhvilloheshin në Ballkan. Nuk më rezultoi diçka e tillë.

Ndërkaq lodhja kishte bërë të vetën dhe me kaq dukej se kureshtja ime për të mësuar diçka më shumë nga ç'përmbante Interneti ishte shuar.

Për njëfarë kohe kjo temë u la në heshtje dhe harresë.

Interesi u rizgjua ndërkohë që merresha me përkthimin nga origjinali te librit “Historia e Armenisë”, në faqet e të cilit, si edhe në hartat shoqëruese, përmendeshin emra vendesh dhe njerëzish, që shfaqeshin edhe në librin “Historia e Albanëve të Kaukazit”.

Kjo më shtyu të mendoj se krahas botimit të librit “Historia e Armenisë”, mirë ishte të botohej edhe libri “Historia e Albanëve të Kaukazit”, por tashmë i kompletuar me shtojca, që mund t'i shërbenin më së miri lexuesit të këtyre dy librave, pasi plotësonin dhe konfirmonin njeri tjetrin.

Në formën e shtojcave mendova të vendos Hyrjen dhe Parathënien e Dowsett, si edhe shënimet që ndodheshin në fund të tre librave, të cilët përbëjnë përkthimin Rusisht, si edhe disa harta të marra nga libri “Historia e Armenisë”.

Këto Harta do të paraprihen me një listë emra popujsh, vendesh apo qytetesh, të nxjerra nga libri “Historia e Albanëve të Kaukazit”, me qëllim që t’ja bëjnë më të lehtë lexuesit orientimin me hapësirën ku zhvillohen ngjarjet

Me qëllim që lexuesit Shqiptar t’i vihet në dispozicion vetëm ajo që mendoj se i intereson, pra pjesa historike dhe jo ajo ideologjike e kohës, si edhe për të evituar çdo keqkuptim, ashtu siç parashihet edhe në shënimin e bërë nga Dowsett, në lidhje me interpretime ideologjike që i përkasin asaj kohe dhe historianëve me bindje të ndryshme, jam përpjekur që ta pastroj këtë përkthim nga ato pak pjesë, ku problemi trajtohet ideologjikisht.

Duke falenderuar këdo që do të marrë mundimin ta lexojë këtë libër, i lutem të më mirëkuptojë në përkthimin dhe interpretimin e bërë nga ana ime dhe uroj që të gjejë diçka sadopak interesante në lidhje me interesimin e tij.

Tiranë 24 Maj 2019

Berzh Piranjani

PËRMBAJTJA E LËNDËS

PARATHËNIE.....	3
LIBRI 1	15
Kreu 1. Parathënie për librin Historia e Albanëve.....	15
Kreu 2. Gjenealogjia e Xhafetit dhe pasardhësve të tij.....	15
Kreu 3. Kombet që kanë pasë njohur artin e të shkruarit.....	17
Kreu 4. Vagharshaku emëron një sundimtar mbi Albanët.....	18
Kreu 5. Pjelloria dhe bollëku në krahinat e Albanisë, dhe në gjihtëçka që ajo përmbante për nevojat e njeriut.....	18
Kreu 6. Njohuri mbi mënyrën se si mbërrin tek ne lindorët shfaqja e Zotit	19
Kreu 7. Zbulimi i relikeve (mbetje, kujtime të lashta) të Eliseut të Shenjtë, i quajtur “I Përndrituri i Lindjes”.....	20
Kreu 8. Ne nuk kemi gjetur materiale në rend kronologjik lidhur me ngjarjet që kanë ndodhur në periudhën ndërmjet mbretërimit të mbretit Aran dhe atij Urnair, mbretit të Albanisë, por ajo që duhet të dimë, sidoqoftë, paraqitet shkurtimisht e shkruar këtu.....	21
Kreu 9. Urnairi është konvertuar dhe pagëzuar nga Gregori i Shenjtë dhe më pas e gjithë Albania është konvertuar nga Mbreti Urnair	22
Kreu 10. Rreth Vaçes, mbret i Albanisë, dhe si ai e refuzoi adhurimin e gabuar pagan dhe besoi në Zotin e Jetës; ai luftoi kundër Persisë dhe u bë një murg, duke bërë një jetë të shenjtë larg vendeve të banuara nga njerëzit	23
Kreu 11. Letra e Peshkopit Kyd drejtuar Vaçesë së Shenjtë, plot me hirin (mirëdashjen) qiellor të Zotit	25

Kreu 12.	Lufta ndërmjet Tirdatit dhe mbretit të Barsikut (Barsilkut, Barsighkut) në tokën e Albanisë. Sanatruku bëhet mbret i Albanisë dhe marshon kundër Armenëve. Khosrovi arrin me ushtrinë e tij për ta ndihmuar atë, pushton Albaninë dhe u kërkon tribuve të paguajnë haraç 33	33
Kreu 13.	Shapuhu e emëron Tiranin mbret dhe e shpëton nga veriorët. Vdekja e Arshakut dhe mbretërimi i Pap. Rënia e Mehruzhanit dhe plagosja e Urnairit në këtë betejë 34	34
Kreu 14.	Një tregim i shkurtër mbi Gregorin e Shenjtë, I Përndrituri i Armenisë, dhe i djemve të tij të bekuar; dhe shenjtërimi i Grigorisit të Shënjtë, djali i Virtanes dhe nip i të madhit Shën Gregor, si Katolikos i Albanisë dhe Gjeorgjisë, arritja e tij në Albani për konvertimin e saj, martirizimi i tij dhe përkthimi i relikeve të tij 34	34
Kreu 15.	Lista e emrave të sundimtarëve të vendosur në fronin e Albanisë nga Xhafeti tek Arani e më pas deri tek Vaçakani 41	41
Kreu 16.	Jeta dhe veprat e mbretit Vaçakan, institucionet e krijuara prej tij në Albani, dhe zbulimi i relikeve të shenjtoreve 42	42
Kreu 17.	Mbretërimi i Vagharshakut, prej të cilit e mori Vaçakani mbretërinë e Albanisë 44	44
Kreu 18.	Themelimi i shkollës së riedukimit për fëmijët e magjistarëve të lindur me pririje të liga; zbulimi i sektit të papastër të gishta prerësve dhe vdekja e tyre 47	47
Kreu 19.	Zbulimi i relikeve të Shenjtit Zakarias, babait të Gjonit, dhe të Pantaleonit të bekuar, i cili u martirizua në Nikomedia, dhe që ishin sjellë në tokën e Çilbs nga i riu Grigoris 50	50
Kreu 20.	Zbulimi i relikeve të Grigorisit të bekuar, katolikosit të Albanisë, i cili u martirizua në Maskutk në periudhën e mbretit Sanesan 56	56
Kreu 21.	Letra e mbretit Vaçakan drejtuar gjithë peshkopëve dhe priftërinjve, duke u kërkuar që të bënin të mundur që ai të mund të gjente thesarin e fshehur nëpërmjet lutjeve dhe kërkesave të tyre 57	57
Kreu 22.	Eremiti i bekuar, Jovi, konverton krahinën e madhe të Parskankut në Arcah 62	62
Kreu 23.	Një vizion i shfaqet Khoçkorikut, djalit ilegjitim të Esvalenit, mbretit të Albanisë, i cili ishte emëruar guvernator, në të njëjtën mbledhje, dhe ai ja paraqiti të gjitha ato mbretit 64	64
Kreu 24.	Pyetjet e mbretit Vaçakan drejtuar priftit të ditur Matti 70	70

Kreu 25.	Një letër nga Abrahami i bekuar, peshkopi i Mamikonianëve, drejtuar Vaçakanit, mbretit të Albanisë, lidhur me vdekjen	71
Kreu 26.	Ligjet e Vaçakanit, mbretit të Albanisë, të shpallura në këshillin e mbajtur në Aghvank	72
Kreu 27.	Një tregim përshkruar i Mesrobit të Shenjtë dhe i shokëve të tij.....	76
Kreu 28.	Më poshtë, një tregim nga nxënësit e Mashtotcit	78
Kreu 29.	Pushtimi i Albanisë, Armenisë dhe Gjeorgjisë nga Veriorët, dhe martirizimi i nxënësve të Mesrobit.....	79
Kreu 30.	Gjenerali i madh i ushtrisë Tubal beson në Krisht; martirizimi i tij, dhe ajo e ushtrisë së tij, e fëmijëve të tij, dhe e klerikëve, në duart e mbretit të tij në tokën e Albanisë.....	82
LIBRI 2	.....	85
Kreu 1.	Historia sipas shënimeve të mia.....	85
Kreu 2.	Si u kërcënuan Albanët nga Jazkerti i paligjshëm dhe si u shpëtuan nga Gjenerali Vardan i Armenisë.....	90
Kreu 3.	Mësuesi Mesrob vjen tek Esvaleni, mbreti i Albanisë, krijon një alfabet, themelon përsëri shkolla, dhe duke shkatërruar sektet e mbetura, konfirmon besimin në shtëpinë e Albanëve.....	93
Kreu 4.	Transferimi i fronit patriarkal të Albanisë nga Çogha dhe vendosja e tij në qytetin Partav për shkak të Khazarëve që e shkatërruan vendin gjatë inkursioneve të tyre.....	94
Kreu 5.	Shfaqja e martirëve (dëshmorëve) në kodrën Dizapait dhe zbulimi i relikeve të tyre në ditët e patriarkatit të Abazit.....	95
Kreu 6.	Vizioni i Vehikut	95
Kreu 7.	Letra e Hovhanesit, Katolikosit të Armenisë, drejtuar Ter Abasit, Katolikosit të Albanisë, në lidhje me konfirmimin e besimit	97
Kreu 8.	Dëbimi nga Albania e heretikëve të cilët Zoti Abaz, Katolikosi i Albanisë, i përndoqi me marrjen e letrës së mësipërme.....	100
Kreu 9.	Historia e ngritjes (fuqizimit) së barbarëve dhe e ngjarjeve të ndryshme në katastrofën universale, e cila përfshiu shumë kombe	101
Kreu 10.	Një tregim historik duke filluar nga viti i parë i nahançit (nahanç – Vit i Brishtë) të 18të.....	102
Kreu 11.	Tregon se si Khosrovi mobilizon ushtritë e tij kundër mbretit të Grekëve dhe e mundi atë për shumë vite me shpatë dhe skllavërim në tokat e Romakëve	106
Kreu 12.	Ushtritë e veriut vijnë për të ndihmuar Herakliusin	111
Kreu 13.	Vrasja e Khosrovit.....	115

Kreu 14.	Lidhur me Katolikosin e Albanisë, Viroin, dhe fatkeqësitë dhe mëshirat e Zotit.....	117
Kreu 15.	Lidhur me krizën e urisë, murtajën dhe skllavërinë, që rastisi të ndodhin të gjitha njëkohësisht	128
Kreu 16.	Lidhur me mrekullitë që shërbyen si hakmarrja jonë ndaj armiqve tanë.....	130
Kreu 17.	Familja Mihrakan, duke qenë e klanit të Khosrov Sassanianit, merr në dorë qeverisjen e Albanisë	133
Kreu 18.	Bëmat dhe vlerat e princit të madh Xhuanser, djali i dytë i Varaz-Grigorit, i cili tregoi trimërinë dhe guximin e tij në mesin e Persianëve.....	135
Kreu 19.	Xhuanseri, kryekomandanti i Albanisë dhe fitoret e tij mbi Persianët; vdekja e Jazkertit dhe nënshtrimi i Xhuanserit ndaj Perandorit të Greqisë	138
Kreu 20.	Letra e Xhuanserit, për Konstantinin, mbretin e Greqisë	141
Kreu 21.	Përmbajtja e letrës (së Konstantinit)	142
Kreu 22.	Perandori i Greqisë vjen në Persi dhe takon Xhuanserin	143
Kreu 23.	Sulmi i Khazarëve dhe humbja e tyre prej Xhuanserit matanë lumit	145
Kreu 24.	Kompletimi i tempullit të Zotit në Gardman dhe dedikimi i tij prej Xhuanserit; ai u bekua dhe Kryqi i Krishtit u ngrit mbi të	145
Kreu 25.	Lutja e Xhuanserit.....	146
Kreu 26.	Aleanca e Xhuanserit me Hunët dhe arritja e një traktati miqësie me armiqët e tij	148
Kreu 27.	Këtu do të gjeni se çfarë ndere të mëdha Mbreti i Jugut i bëri Mbretit të Lindjes	149
Kreu 28.	Udhëtimi i dytë i Xhuanserit tek Mbreti i Jugut; ndihma e tij e mençur ndaj Grekëve dhe përgjysmimi i haraçit.....	152
Kreu 29.	Vizioni i Izraelit, eremit dhe njeri i Zotit, lidhur me Mashtotcin e Shenjtë dhe zbulimi i kryqit të shenjtë që ndodhej në Gis.....	156
Kreu 30.	Teksti i letrës së shkruar nga peshkopët David dhe Joel dhe asambleja e madhe, në lidhje me mënyrën, me të cilën Perëndia zbuloi mrekullitë e saj të mëdha.....	161
Kreu 31.	Përgjigjja që i erdhi peshkopëve nga patriarku dhe princi.....	163
Kreu 32.	Fisnikët Albanë kontraktajnë martesë, të cilat ndotin racën, gjë, për të cilën ata u mallkuan	164
Kreu 33.	Njeriu i shenjtë i Zotit, Izraeli, bëhet prift; një tregim mbi historinë e zbulimit të kryqit të shenjtë	165
Kreu 34.	Vdekja e princit të madh Xhuanser.....	169

Kreu 35.	Elegji për vdekjen e princit të madh Xhuanser.....	172
Kreu 36.	Varaz-Tirdati bëhet princi që vjen në fronin e Xhuanserit. Hunët kërkojnë të hakmerren për vdekjen e këtij të fundit dhe Varaz-Tirdati bën paqe me ta.....	176
Kreu 37.	Mbretërimi i Varaz-Tirdatit, i cili merr tituj dhe nderime nga shumë rajone. Davidi, peshkop i Mec Kueankut, vdes dhe Izraeli e pason atë dhe është një udhëheqës i mire.....	178
Kreu 38.	Izraeli dërgohet nga princi i madh Varaz-Tirdat te patriarku i madh i Armenisë, Sahaku, në krahinën e Araratit dhe tek princi i devotshëm si shprehje e miqësisë.....	179
Kreu 39.	Princi Varaz-Tirdat konsultohet me princat e tij me qëllim që të dërgojë peshkopin Izrael në tokën e Hunëve për të bërë paqe.....	180
Kreu 40.	Peshkopi Izrael i konverton hunët (Honastankh) me anë të predikimit të tij dhe ata e dëgjojnë me urtësi në sajë të mrekullive që ai kryen.....	183
Kreu 41.	Hunët besojnë në Krishtin nëpërmjet Peshkopit Izrael; altarët janë shkatërruar dhe kryqi i Krishtit është ngritur.....	188
Kreu 42.	Konsultimi i princit të madh të Hunëve Il-it'uer me fisnikët e tij në mënyrë që peshkopi Israyel mund të qëndrojë me ta për të themeluar një figurë patriarkale atje.....	195
Kreu 43.	Kthimi i Izraelit, peshkop i Mec Kolmankut, nga Hunët, i ndjekur nga dy fisnikë që i kërkonin të ishte udhëheqës i tyre.....	197
Kreu 44.	Letra nga princi i Hunëve në Armeni për të njëjtën çështje.....	197
Kreu 45.	Përgjigja ndaj letrës së Hunëve.....	198
Kreu 46.	Pyetja e bërë nga Davidi, peshkop i Mec Kolmankut, drejtuar Johan Mairogometçit, në lidhje me imazhet dhe pikturat.....	200
Kreu 47.	Informacion në lidhje me kohën kur u mallkua Këshilli i lig i Kalcedonisë, dhe se si Albania mbeti e paprekur nga herezia; ndarja e Gjeorgjianëve nga Armenët, dhe, ajo që bëri Katolikos Abrahami në lidhje me Albanët.....	202
Kreu 48.	Lidhur me [ankesat e bëra] nga Grekët ndaj Armenëve, që nuk kanë nëntë gradët në hierarkinë e Kishës; përpjekjet e Armenëve për t'i bërë Albanët t'i nënshtrohen atyre si një kryepeshkopatë (archbishopric), gjë me të cilën Albanët nuk pajtohen; Sjuniku kthehet nga Armenët tek Albanët për shenjtërim dhe pagëzim.....	203
Kreu 49.	Përgjigja e dhënë nga Armenët letrës së Mhitarit, peshkop i Amaras, në lidhje me disa blasfemi që	

	përmbanin shkrimet e tia.....	207
Kreu 50.	Lidhur me Josifin, eremitin që erdhi dhe u vendos me banim në Arcah; udhëtimin e tij në Jeruzalem dhe sjelljen këtu të relikeve të shenjtoreve prej tij.....	210
Kreu 51.	Lidhur me kishat e ndërtuara në Jeruzalem, numri dhe pozicioni i tyre. Ju do ta gjeni të vërtetën këtu.....	213
Kreu 52.	Lidhur me ato manastire të ndërtuara në emër të Albanëve në Jeruzalem, sipas asaj që ne mësuam nga (letra) e Anastasit të bekuar për Vahram Mamikonianin.....	215
LIBRI 3	.....	217
Kreu 1.	Pushtimi i parë i Ishmaelitëve nga vendi i jugut me qëllim që të kapë skajet e tokës.....	217
Kreu 2.	Pas profetit Mahmet, pasardhësi bëhet kalif.....	218
Kreu 3.	Lidhur me njëfarë Nerses Bakur, që u bë Katolikos i Albanisë.....	219
Kreu 4.	Letër, e hartuar nga sinodi i Albanisë, Elias, Katolikosit të Armenisë.....	221
Kreu 5.	Letra e Elias, Katolikosit të Armenisë, drejtuar Abdlmëlik Amir Mumin, për të njëjtën arësye.....	221
Kreu 6.	Përgjigja e Abdlmëlik' Amir Mumin ndaj letrës së Elias, Katolikosit të Armenisë.....	222
Kreu 7.	Ardhja e Elisë, Katolikos i Armenisë, në Partav dhe ndëshkimi i Nersesit, i cili në përputhje me dëshirat e popullit Alban u pasua nga kryepeshkopi Simeon.....	222
Kreu 8.	Nënshkrimi, që Elia, Katolikos i Armenisë, kërkoi nga sinodi Alban për hir të unitetit dhe një aleance të fortë midis Armenëve dhe Albanëve.....	223
Kreu 9.	Një përshkrim i marrëveshjes së hartuar nga Zoti Elia, Katolikos i Armenisë, drejtuar Albanëve.....	227
Kreu 10.	Një listë e emrave të princave të Albanisë, sipas rradhës së përparësisë, që virtuozit Abdlmëlik Amir Mumin mori dhe i vendosi në arkivat mbretërore.....	228
Kreu 11.	Ligjet e Zotit Simeon, Katolikosit të Albanisë, pas rrëzimit të Nersesit.....	229
Kreu 12.	Pagesa e tributit nga Varaz-Tirdati, princi i Albanisë, dhe vizita e tij tek Grekët; ai i lë bijtë e tij si peng. Pasardhja e Mikaelit në fronin patriarkal të Albanisë pas Simonit.....	233
Kreu 13.	Mikaeli, Katolikos i Albanisë, mbledh një Këshill për të parandaluar martesat ndërmjet të afërmeve (kushërinjve).....	235
Kreu 14.	Një hetim nga i njëjti Mikael, patriark i Albanisë, lidhur	

	me memecërinë (heshtjen) e Zakarias si dhe Lindjen dhe Pagëzimin e Shpëtimtarit, kundër sektit duofizit	236
Kreu 15.	Çfarë ishte bërë në ditët e birit dhe nipit të Herakliut	238
Kreu 16.	Revolta e Armenëve dhe ardhja e Mahmetit në Armeni. Kapja e Sevanit dhe vdekja e Mahmetit	239
Kreu 17.	Lidhur me vizitën e peshkopit Stefanos tek Romakët dhe sjellja me vete në kthim e librave që nuk mund të gjenden në lindje; vdekja e tij; dhe ndëshkimi i dërguar nga Perëndia	241
Kreu 18.	Në librat e Stefanosit ka për t'u gjendur një tregim mbi shkatërrimin e qytetit Ilion dhe ndërtimin e Romës	242
Kreu 19.	Ngarjet që ndodhën në Albani në shekullin e tretë të epokës Armene.....	244
Kreu 20.	Mamuni, princi i Taçikëve, shkon në Romë ku ai mundet; një përmbledhje e shkurtër e kësaj ngjarjeje	247
Kreu 21.	Rrethimi i Partavit nga djali i Shekhut dhe ushtritë e Armenisë dhe Albanisë. Samueli uzurpon dinjitetin (e katolikosit) dhe shkon në Dvin	251
Kreu 22.	Një përmbledhje e shkurtër e gjenealogjive	255
Kreu 23.	Emrat e patriarkëve të Albanisë dhe veprat e tyre.....	257
SHTOJCA 1		263
Kapaku i botimit anglisht të C. J. F. Dowsett		264
Parathënie e botimit anglisht të C. J. F. Dowsett.....		265
Hyrje e botimit anglisht të C. J. F. Dowsett		267
SHTOJCA 2		273
Kapaku i botimit Rusisht të Sh. V. Simbatian.....		274
Sqarime që ndodhen në fundet e tre librave që përbëjnë përktimin Rusisht të Sh. V. Simbatian		275
SHTOJCA 3		277
Kalendari i Vjetër Armen si edhe sqarimi i diferencës ndër vite ndërmjet dy Kalendarëve, atij Armen dhe atij Romak (551-552 vjet)		278
SHTOJCA 4		281
Listë me emra popujsh apo vendesh, që përmenden në Libër, shoqëruar me numrin e Hartës në cilën ndodhen.....		282

Hartat

Harta 1 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	284
Harta 2 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	285
Harta 3 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	286
Harta 4 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	287
Harta 5 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	288
Harta 6 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	289
Harta 7 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)	290
Harta 8 (nxjerrë nga “Atlas of Nagorno-Karabagh Republic”, Stepanakert, 2010)	291
Harta 9 (nxjerrë nga Wikipedia)	292
Harta 10 (nxjerrë nga Wikipedia)	293
Harta 11 (nxjerrë nga Wikipedia)	294
Harta 12 (nxjerrë nga Wikipedia)	295
Copëza shkrimi, që mund të paraqesin interes të veçantë për lexuesin.	297
Wikipedia për “Albania e Kaukazit”	301

LIBRI I PARË

KREU 1. Parathënie për librin Historia e Albanëve.

Njeriu i parë i krijuar nga Zoti, babai ynë Adam, jetoi 230 vjet dhe lindi Sethin. Sethi jetoi 205 vjet dhe lindi Enosin. Enosi jetoi 190 vjet dhe lindi Kainanin. Kainani jetoi 170 vjet dhe lindi Mahalaliilin (Maleleilin). Mahalaliili jetoi 165 vjet dhe lindi Xharedin. Xharedi jetoi 162 vjet dhe lindi Methjusehahun. Methjusehahu jetoi 167 vjet dhe lindi Lameçin (Lamekun). Lameçi jetoi 168 vjet dhe lindi Noan. Noa jetoi 500 vjet dhe lindi tre djem – Shemin (Semin), Hamin dhe Xhafetin (Jafetin). Dhe, 100 vjet pas lindjes së Shemit erdhi përmytja, në vitin e gjashtëqindtë të Noas, dhe nga Adami tek përmytja janë 2 242 vjet dhe dhjetë gjenerata.

KREU 2. Gjenealogjia e Xhafetit dhe pasardhësve të tij.

Këtu do të gjeni informacion lidhur me kufijtë e pronës (së familjes) së Xhafetit dhe etnologjinë e tij, gjithçka sipas radhës së vet.¹ Kufijtë e Xhafetit janë ato, të cilat Noa, duke insistuar që vëllezërit duhet të betoheshin se nuk do të luftonin dhe nuk do të zinin e përdornin si rob njeri tjetrin, ja dha si pjesën e tij të trashëgimisë, (respektivisht tokat) nga Media në Gadiron (Kadiz) në veri dhe poshtë deri në

---

¹ Etnologjia – shkencë që merret me studimin e karakteristikave të popujve të ndryshëm dhe dallimet dhe marrëdhëniet ndërmjet tyre; *Shënim BP*.

lumin Tigër, që ndante Median dhe Babiloninë. Djemtë e Xhafetit ishin: Gomer, nga i cili rrodhën Gamirkët (Cimmerianët); Magog, paraardhësi i Çetëve dhe Galatianëve; Madai, paraardhësi i Medëve; Xhavan, paraardhësi i Grekëve; Tubal, paraardhësi i Tetalk (Tetahk); Mesheç, paraardhësi i Lurikaçikëve; Tiras, paraardhësi i Thrakëve; Çitim, paraardhësi i Maqedonëve.

Fëmijët e Tirasit ishin: Ashkenazi, paraardhësi i Sarmantëve; Rifathi (Rifat), paraardhësi i Sauromatianëve; Togarmahu, paraardhësi i Armenëve.

Djemtë e Xhavanit ishin: Elishah, paraardhësi i Siçilianëve dhe Athinasve; Tarshishi, paraardhësi i Gjeogjianëve dhe Turanianëve; Kitris, paraardhësi i Romanëve, Latinëve dhe Rodianëve.

Gjithsej, 15 gjenerata (popuj).

Prej këtyre fëmijëve të Xhafetit, pasardhës të Kituraçikut (Kitrit), lëvizën dhe u shpërndanë nëpër ishujt paganë, siç ishin ato të Qipros, dhe prej atyre që mbetën në veri dhe që ishin të afërm (kushërinj) të Kituraçikut, dolën pasardhësit e Albanëve (Aluank). Ndërsa raca që populloi tokën e Hellas rrjedh prej atyre që më pas migroi atje, siç ishin Ajetaçikët, që u dyndën në Athinë, duke ardhur nga Grekët e nderuar (Yoynk - Hjunk). Dhe nga Teba emigruan Sidonianët, të cilët rridhnin nga Kadmosi, që ishte djali i Agenorit. Kartagjenasit janë imigrantë prej Tirit.

Në kohën e konfuzionit të gjuhëve të krijuar nga ekzistenca e këtyre 15 racave të prejardhura nga Xhafeti, hapësira në të cilën këto shtriheshin fillonte nga Media deri në Hesperia, që shtrihet deri në Oceanus dhe takonte veriun. Territoret në të cilat ata banonin ishin: Atrpatakan, Albania, Amazonia, Armenia e Madhe dhe e Vogël, Kappadokia, Galatia, Kolçis, India, Bosforia, Makotis, Deris, Sarmatia, Tyrini, Skithia, Maqedonia, Dalmacija, Malkh, Thesalia, Lokris, Beotia, Hetalia (Hetaghia), Attika, Akea, Telenim (Teghenim, Pelenis, Peghenis, Poliponesios), Akarnia, Hupiristim (Hipirotis), Ghiuria (**Iliria**), Liknitis, Adriakë (prej nga vjen emri Deti Adriatik), Galia (Gaul), Spanogalia,

Iberia, Hispania e Madhe. Prej këtu e deri në Ishujt Britanikë shtrihen kufijtë e (familjes së) Xhafetit, që tashmë shohin drejt veriut (tentojnë të shtrihen drejt veriut).

KREU 3. Kombet që kanë pasë njohur artin e të shkruarit.

Ndër kombet që kanë pasë njohur artin e të shkruarit kanë qenë Hebrenjtë, Latinët, prej të cilëve Romanët kanë pasë qenë qeverisur, Spaniardët,² Grekët, Medët, Armenët, Albanët. Nga Media, në drejtim të veriut deri në kufijtë e Gadironit (Kadiz), duke u shtrirë nga lumi Pargamitos deri tek ai Mastosis, ky vend që quhet Ilion; dhe në Ishujt e Siçilisë, Eubesë, Rodesë, Kios, Zakinthis, Kefalonia, Itaka, Kerkira (Korfu), Kisadës (Kisadis), dhe pjesa e Azisë e quajtur Ionia; dhe lumi Tigri që rrjedh ndërmjet Medias dhe Babilonisë. Këta janë kufijtë e (familjes së) Xhafetit. Shemi mori pjesën lindore të botës, Hami mori jugun, ndërsa Xhafeti mori pjesën perëndimore dhe veriore, pjesën ku ishin vendosur Albanët, Deti Kaspik dhe malet më të lartë, që gjendeshin në botën lindore; dhe në perëndim këta popuj shtriheshin deri në Trapon (Trapezus, Trapezunda)

Nga Xhafeti tek Tigrani janë 44 mbretër, dhe në 450 vjet ishin 14 mbretër Persianë, nga Arshaku deri tek Artavani. Artashiri i familjes Sasaniane (Sasanide) të Stahrit vrau Artavanin dhe shkatërroi mbretërinë e Parthëve, të cilët kishin qeverisur Persianët dhe Asirianët për 252 vjet përpara ardhjes së Shpëtimtarit tonë Krisht, dhe 270 vjet pas kthimit të Çifutëve nga robëria në Babiloni. Po prej këtyre Parthëve, në periudhën kohore prej 620 vjet, dolën 24 mbretër Armenë, nga Vagharshaku tek Artashiri, djali i Vramshapuhut. Pas kësaj mbretëria u mor nga Arsacidët, ndërsa patriarkati³ u mor nga familja e Gregorit të Shenjtë; dhe n.q.s. dëshironi të dini diçka rreth Bagratunëve, Parujr Skajorti, i ashtuquajtur Hraçja, mbret i Armenisë, djali i Haikakut, u interesua pranë mbretit të Babilonisë për një rob Çifut të quajtur Shbat, të cilin ai e mori dhe e

² Banorët e Spanjës: *Shënim BP*.

³ Patriarkati – udhëheqja shpirtërore; *Shënim BP*.

sistemoi në Armeni me nderime të mëdha. Prej tij e ka origjinën edhe familja Bagratuni pas perëndimit të familjes së madhe të Xhafetit.

KREU 4. Vagharshaku emëron një sundimtar mbi Albanët.

Këtu fillon qeverisja (historia) e Albanëve. Ne nuk mund të themi diçka përfundimtare në interes të lexuesve tanë rreth popullit që ka pasë populluar Malin e madh të Kaukazit nga krijimi i botës deri në shfaqjen e Vagharshakut, mbretit të Armenisë. *Me vendosjen e sundimit të tij mbi veriorët, ai bashkoi rreth tij tribute të huaja të egra që banonin në rrafshinat veriore dhe ato që ndodheshin në rrëzë të maleve të Kaukazit, si edhe në lëndinat dhe luginat jugore që shërbenin si porta hyrje për në rrafshinat veriore*, dhe i urdhëroi ato të ndalonin plaçkitjet dhe vrasjet dhe të pagonin tribute për mbretin. Ai vendosi mbi ta qeveritarë dhe prefektë, shefi i të cilëve, me urdhër të Vagharshakut, ishte njëfarë Aran, nga familja Sisakan, pasardhës të Xhafetit, i cili mori rrafshinat dhe malet e Albanisë duke filluar nga lumi Arakses deri në fortesën Hnarakert. Dhe ata e quajtën vendin Aluank (Aghvank) për shkak të rrugëve nëpër të cilat mund të udhëtohej lehtësisht, pasi e quanin atë Alu (i ëmbël) për shkak të ambientit mirëdashës (mikpritës). Dhe prej pasardhësve të tyre, ata thonë, që Vagharshaku - Parthi (pasi e konsideronin të prejdardhur nga Parthët), emëroi shumë qeveritarë, njerëz të famshëm dhe me vlera; dhe prej djalit të tij, thonë ata, rrodhën banorët e principatave të Utikut, Gardmanit, (Kovdkut dhe Gargarkut).

Deri më këtu tashmë kemi paraqitur gjenealogjitë (e ndryshme).

KREU 5. Pjelloria dhe bollëku në krahinat e Albanisë, dhe në gjithçka që ajo përmbante për nevojat e njeriut.

E vendosur ndërmjet maleve të larta të Kaukazit, toka e Albanisë është e mrekullueshme dhe tërheqëse, me shumë avantazhe natyrale. Lumi i madh Kur rrjedh ëmbël nëpër të, duke sjellë me bollëk peshk të madh e të vogël, dhe duke e përfunduar udhëtimin e tij në Detin Kaspik. Në rrafshinat, që ndodhen rreth e rrotull tij, gjendet me shumicë

drithë dhe verë, naftë dhe kripë, mëndafsh dhe pambuk, dhe një numër i pafund pemësh ulliri. Në malet është gjetur ar, argjend, bakër dhe okër (temjan i verdhë). Përsa i përket kafshëve të egra, atje gjenden luanë, leopardë, pantera, dhe gomerë të egjër, ndërsa përsa i përket zogjve, mund të përmendim shqiponjën, skifterin, etj. Dhe si kryeqytet, Albania ka qytetin e madh të Partavit.

KREU 6. Të dhëna mbi mënyrën se si Zoti u shfaq tek *ne lindorët*.

Akoma nuk kemi një material historik të vërtetë për ngjarjet, të cilat kanë ndodhur në periudhën kohore që ka kaluar nga momenti i emërimit të Aranit nga Vagharshaku mbi shtëpinë e Albanisë dhe Vaçakanit Trim, i cili, gjithashtu, sundoi mbi tokat e Albanisë. Por në ditët e shfaqjes së Diellit të Drejtësisë dhe të mbërritjes së ditës së shpëtimit, Qënie e Padiskutueshme, Drita e Lavdisë, Ardhja e Qënies së Atit të Tij, i cili, pasi e ka kryer shërbimin e tij ndaj gjithë njerëzve, u mishërua sërish në lavdinë e Qënies së Tij, nga e cila ai nuk kishte qenë kurrë i ndarë, Ai dërgoi dishepujt⁴ e tij të shenjtë e të dashur si predikues nëpër gjithë botën, dhe ndër ta, Tadeusi ishte caktuar për *ne lindorët*. Ai erdhi në krahinën Armene te Artazit dhe atje vuajti martirizimin e tij në duart e Sanatrukut, mbretit të Armenisë, dhe dishepulli i tij, Eliseusi i Shenjtë, u kthye në Jeruzalem dhe tregoi për martirizimin fisnik të mikut të tij apostull⁵.

Menjëherë pas kësaj, ai u shugurua⁶ në Shpirtin e Shenjtë prej Xhejmsit të Shenjtë, vëllai i Zotit Tonë, i cili ishte i pari Patriark i

⁴ Dishepull - disciple – ndjekës, pasues, nxënës; *Shënim BP*.

⁵ Apostull – apostle - një mësues i hershëm e i rëndësishëm krishterimit ose misionar pionier; është çdonjeri nga të dymbëdhjetë ndjekësit kryesorë të Jezu Krishtit; Një apostull është i dërguar për të dorëzuar ose shpërndarë mësimet tek të tjerët. Fjala “apostull” ka dy kuptime: në kuptimin e gjerë të një lajmëtari dhe në kuptimin e ngushtë për të treguar të dymbëdhjetë njerëzit të lidhur direkt me Jezus Krishtin. Mund të thuhet që të gjithë apostujt janë dishepuj, por jo të gjithë dishepujt janë apostuj; *Shënim BP*.

⁶ Shuguroj - ordain - urdhëroj, caktoj, paracaktoj; specifkisht, përdoret kryesisht në ambientet fetare me kuptimin: urdhëroj apo dekretoj dikë apo diçka zyrtarisht; *Shënim BP*.

Jeruzalemit⁷. Ai mori pjesën lindore të Dioqezës⁸ së tij, udhëtoi nga Jeruzalemi në drejtim të Persisë, dhe duke u shpëtuar Armenëve, arriti të depërtojë në Maskutk. Ai i filloi predikimet e tij në Çogha⁹, dhe duke bërë për vete shumë dishepuj (nxënës) në shumë vende të ndryshme, deklaroi Shpëtimin. Prej këtu, ai arriti në qytetin e Srharnit¹⁰ në provincën e Utikut së bashku me tre dishepuj të tij, të përndjekur nga disa prej vëllezërve të këqinj. Njeri prej dishepujve u martirizua prej tyre, ndërsa dy të tjerët e braktisën Eliseun e Shenjtë dhe shkuan pas vrasësve, por patriarku i shenjtë erdhi në Gis¹¹, themeloi atje një kishë dhe ofroi sakrifica pa gjak. Ky vend është burimi origjinal i të gjitha kishave dhe qyteteve dhe i konvertimit të mbarë **ne lindorëve**. Prej atje, ai kaloi rrafshinën e Zargunit deri sa arriti në vendin e altarëve të sakrificave të idhujtarëve paganë dhe atje ai mori kurorën e martirit¹². Nuk është e qartë se kush e kreu këtë ceremoni. Vrasësit i hodhën mbetjet e martirit në një hendek (kanal) në vendin e quajtur Homink, ku ato mbetën të fshehura për një kohë të gjatë.

KREU 7. Zbulimi i relikeve¹³ të Eliseut të Shenjtë, i quajtur “I Përndrituri i Lindjes”.

Nuk është e mundur, që e vërteta të fshihet dhe të mbulohet lehtë për shumë kohë. Pasi kishte kaluar një kohë e gjatë, ajo u shfaq si vizion tek njerëz të veçantë të devotshëm, të cilët zbuluan një trup në një hendek dhe panë aty një grumbull të madh kockash, dhe gjithçka ngeli e paqartë (në lidhje me faktin se cilat prej tyre ishin të Eliseut). Sidoqoftë, ata i

⁷ Patriark – patriarch - kryetar familje, themelues; titulli më i lartë që mund të marrë një peshkop Ortodoks ose Katolik në hierarkinë fetare; *Shënim BP*.

⁸ Dioqezë – diocese - një krahinë që ndodhet nën kujdesin pastoral të një peshkopi në Kishën Kristiane; *Shënim BP*.

⁹ Çogha, Çola, Çora, - qytet i lashtë në afësi të Derbentit të sotëm; *Shënim BP*.

¹⁰ Srharni - mendohet që bëhet fjalë për qytetin Syrkharn – Kala pranë Aghdashit; *Shënim i Dowsett*.

¹¹ Gis - Kishi aktual, që është gjendur në veri të Nukha-s aktuale; *Shënim i Dowsett*.

¹² Martir - dëshmor, theror; *Shënim BP*.

¹³ Relike - mbetje, kujtime të lashta; *Shënim BP*.

tërhoqën dhe i grumbulluan ato, dhe bënë roje mbi to atë natë duke thënë edhe lutjet e tyre. Në mëngjes ra një tërmet i madh dhe gjithë sa ishin atje u rrëzuan në tokë. Një erë e fuqishme fryu nga shkretëtira dhe i shpërndau nëpër fushat përreth kockat e atyre që nuk ishin shenjtorë, kështu që mbetën vetëm eshtrat e shenjtorëve. Prej këtyre eshtrave, një farë Stefanos (Stepannos), prifti i devotshëm i fshatit Urrekan, mori kafkën, i hipi kalit dhe iku me nxitim. Turmat e njerëzve e ndoqën atë, por ndërkohë një re e errët kishte zbritur poshtë dhe i frikësoi ata, kështu që ata u detyruan të kthehen mbrapsht për në shtëpitë e tyre. Eliseu i Shenjtë iu shfaq atyre si vizion; ata u kthyen, morën mbetjet e tij dhe i dogjën në vendin ku ishte vendosur kafka e tij prej priftit të shenjtë Stefanos, domethënë në fshatin Urrekan. Prej atje, ato u transferuan në manastirin e shenjtë të Nersmihrit, i cili tashmë quhet Irvshtik, në nderim të Zotit tonë të Plotfuqishëm. Pasi kishin kaluar shumë vjet, Vaçakani i Devotshëm, Mbreti i Albanisë, ndërtoi një kollonë në hendekun ku u zbuluan eshtrat e martirit dhe ajo u shenjtërua; rolin e “Stylite-s” mbi kollonë e mori përsipër kujdestari i pallatit mbretëror.¹⁴

KREU 8. Ne nuk kemi gjetur materiale në rend kronologjik lidhur me ngjarjet që kanë ndodhur në periudhën ndërmjet mbretërimit të mbretit Aran dhe atij Urnair, mbretit të Albanisë, por ajo që duhet të dimë, sidoqoftë, paraqitet shkurtimisht e shkruar këtu.

Do të ishte shumë e dëshirueshme që të kishim një paraqitje kronologjike të ngjarjeve nga koha e mbretërimit të Mbretit Aran deri në kohën e sotme, por *diversiteti i popujve të Lindjes* dhe shkatërrimi i librave dhe testamenteve nga zjarri shpjegojnë përse kjo gjë nuk është e mundur. Këtu, sidoqoftë, Moisiu, Babai i Letërsisë (Kertoghahajr), na vjen në ndihmë nëpërmjet shkrimit që i përket luftës së Artavazdit

¹⁴ Stylite - person që bën jetën e asketit duke jetuar në (mbi) majë të një shtylle, veçanërisht në Sirinë dhe Turqinë e kohëve të vjetra ose në mesjetë si edhe në Greqinë e shekullit të Vte të erës sonë. *Shënim BP.*

kundër Romanëve. Fillimisht ai mbledhi legjionet e tij të Atrapakanit, bashkoi popujt e fuqishëm të maleve të Kaukazit si edhe ushtritë e fuqishme të Albanisë dhe Gjeorgjisë, dhe zbriti në Mesopotami, ku, falë këtyre forcave të bashkuara, arriti të mposhtë ushtrinë Romake. Dhe, ndërsa Artashes ishte duke luftuar kundër Ervandit¹⁵, ky i fundit ishte brenda kufijve të Albanisë, në provincën Utik, dhe duke lënë ushtrinë e tij këtu, u kthye në qytetin e tij. Artashesi erdhi dhe i mbledhi gjithë Albanët nën komandën e tij, marshoi drejt Liqenit Gegham,¹⁶ përzuri Ervandin me ndihmën e tyre dhe u bë vet zot (sundimtar) i Armenisë. Pas kësaj, Albania dhe një pjesë e Gjeorgjisë bashkuan forcat me të gjithë popujt e maleve dhe hynë në tokën e Armenisë me forca të mëdha. Artashesi nxori ushtrinë e tij përballë tyre dhe e pozicionoi në lumin Kur. Beteja ishte e ashpër, dhe djali i mbretit të Albanisë ra rob në duart e Artashesit. Artashesi u martua me vajzën e mbretit të Albanisë, të quajtur Satinik, dhe u kthye në Armeni, duke rivendosur paqen. Kur vdiq i jati i Satinikut, fronin e tij e usurpoi një njeri, i cili e persekutoi të vëllanë e saj (vëllanë e Satinikut). Simbati, tutor i Artashesit, e përzuri këtë usurpator, vendosi vëllanë e Satinikut në fronin e të atit dhe u kthye me shumë pre dhe robër në Armeni, ku edhe i vendosi robërit e tij, të cilët ishin nga kantoni¹⁷ i Artazit në provincën e Shavarshanit. Dhe princat e Lindjes rrodhën nga familja e Satinikut, që ishte lidhur me martesë, nëpërmjet Khosrovit të Madh, babait të Tirdatit, me një burrë fisnik i cili erdhi nga Basilku (Basihku).

KREU 9. Urnairi është konvertuar dhe pagëzuar nga Gregori i Shenjtë dhe më pas e gjithë Albania është konvertuar nga Mbreti Urnair

Pasi Eliseu i Shenjtë e i bekuar e kishte kryer misionin e tij në skajet më të largëta të tokës, ai arriti të konvertojë disa prej popujve, që popullonin zonën veriore të Lindjes, por jo të gjithë. Ai zhvilloi një

¹⁵ Eruand, sipas Armenishtes së vjetër = Orontes – Nga dinastia e Orontidëve; *Shënim BP*.

¹⁶ Gegham, Gelam – Liqeni Sevan i sotëm; *Shënim BP*.

¹⁷ Kanton – nëndarje administrative; *Shënim BP*.

betejë të mirë dhe vuajti shumë për të mirën e popullit të tij. Në ditët kur Zoti vizitoi njerëzimin dhe i dha mundësi Perëndimit të begatohej nën Perandorin e madh Konstantin dhe konvertoi Armeninë nëpërmjet Tirdatit të Shenjtë, ai gjithashtu udhëhoqi drejt besimit edhe popujt e Lindjes, të cilët kishin mësuar shumë pak nga ngritja e Diellit të vërtetë të Shpëtimit, dhe ata u konvertuan përsëri nëpërmjet Urnairit të shkëlqyer. Këto mrekulli hyjnore ndodhën pikërisht në kohën e sundimit të Urnairit, mbret i Albanisë, që ishte edhe burri i motrës së Shapuhut, mbretit të Persisë, njeri i fuqishëm, i cili kishte fituar një reputacion të madh në shumë beteja, duke rritur nivelin e fitoreve ndërmjet Armenëve. Ai rilindi nëpërmjet Shën Gregorit të Përndritur dhe u mvesh me Shpirtin e Shenjtë, dhe ai konvertoi Albanët. Ai jetoi si një bir i dritës së përjetëshme dhe pastaj u largua nga jeta tokësore. Pas vdekjes së tij, Albanët kërkuan nga Gregori, i riu, që të bëhej Katolikosi¹⁸ i tyre, duke qenë se mbreti ynë Urnair i kishte kërkuar Gregorit të Shenjtë ta shenjtëronte atë Peshkop të vendit të tij – jo se ishte e domosdoshme apo sepse Armenët ishin në rang më të lartë (më superiorë) se Albanët; ata vendosën të nënshtroheshin vullnetarisht, grumbulluan trashëgiminë e çmuar të Shën Gregorit, dhe mbetën të kënaqur.

KREU 10. Rreth Vaçes, mbret i Albanisë, dhe si ai e refuzoi besimin e gabuar pagan dhe besoi në Zotin e Jetës; ai luftoi kundër Persisë dhe u bë një murg, duke bërë një jetë të shenjtë larg vendeve të banuara nga njerëzit

Në vitin e 19-të (nëntëmbëdhjetë) të mbretërimit të tij, Jazkerti vdiq dhe dy djemtë e tij filluan të grinden me njeri tjetrin për të drejtën e fronit. Në këtë situatë të turbullt, Vaçeja, mbreti i Albanisë, u rebelua.

---

¹⁸ Catholicosate ose catholicate cakton një parësi të veçantë kishtare, kryesuar nga një primat i titulluar si Catholicos [Katolikos]. Fjala rrjedh nga fjala greke “Καθολικός”, që do të thotë “të rësi, i përgjithshëm” dhe u përdor për të përcaktuar parësinë kishtare të disa selive të mëdha metropolitane; *Shënim BP*.

Ai ishte djali i motrës së tyre dhe në përputhje me traditën kombëtare, fillimisht kishte qenë Kristian, të cilin Jazkerti i paligjshëm e kishte detyruar të shndërrohej në Pagan. Tashmë, sidoqoftë, duke e konsideruar kohën të përshtatëshme, ai vendosi se ishte më mirë të vdiste si hero në betejë se sa të ruante mbretërimin e tij duke u quajtur tradhëtar. Në kushtet e një armiqësie të zgjatur, një njeri nga ushtria e *Arianëve*, i quajtur Raham, antar i familjes Mihran dhe tutor i djalit më të vogël të Jazkertit, sulmoi dhe shkatëroi ushtrinë e tij, kapi rob djalin e mbretit dhe e vrau atë në vend. Ai i bindi të mbijetuarit që të bashkoheshin me ushtrinë e *Arianëve* dhe truporjen e tij personale, emri i të cilit ishte Peroz, e bëri mbret. Mbreti i Albanisë, sidoqoftë, nuk kishte dëshirë t'i nënshtrohej atij si vasal, por hapi portat e Çoghas dhe ju bashkua forcave të Maskutkut; ai lidhi aleancë me 11 (njëmbëdhjetë) mbretërit e maleve, i doli përballë ushtrisë *Ariane* në betejë dhe shkaktoi humbje të mëdha në forcat mbretërore. Ndonëse Perozi i dërgoi atij për të dytën dhe të tretën herë peticione, ai nuk mundi ta bindë atë; ai e sfidoi atë me letra dhe mesazhe duke i dhënë të kuptojë se i kishte shkatërruar me kot tokat e Armenisë, se kishte vrarë fisnikët e saj dhe torturuar robërit, “jetën e të cilëve” vazhdonte ai “ju e keni shkurtuar, në vend që t'ua falnit, duke u ofruar njëkohësisht miqësi dhe begati. Është më mirë për mua të vdes në tortura se sa të jetoj në braktisje të detyrimeve të mia”. Kur ata u bindën, që as me bindje dhe as me forcë nuk do të mund ta detyronin atë të nënshtrohej, ata dërguan një sasi të madhe pasurie në tokën e Khailandurkut (Hailandurk-ut), hapën portat e Alanëve dhe duke sjellë forca të mëdha Hune, luftuan për rreth një vit kundër mbretit të Albanisë. Por ndonëse forcat e tij ishin dobësuar dhe të shpërndara, ata nuk mundën ta nënshtonin atë. Për më tepër atyre u ndodhën shumë fatkeqësi, disa në fushën e betejës, të tjera nga sëmundje të liga. Ndërsa rrethimi vazhdonte, pjesa më e madhe e vendit u shkretua, megjithatë nuk pati asnjë dezertim. Atëhere, mbreti Peroz i dërgoi një mesazh Vaçes, duke i thënë: “Më kthe motrën time së bashku me fëmijët e saj, pasi ata kanë lindur Paganë, dhe keni qenë ju që i kthyet në të Krishterë; pas kësaj, mbretëria qoftë e juaja!” Por

njeriu i bekuar nuk po luftonte për pronat e tij, por për besimin e tij. Ai solli pranë vetes nënën dhe gruan e tij dhe pas kësaj u përgatit të dorëzojë të gjithë vendin, ndërsa ai vetë mori Ungjillin¹⁹ dhe u përgatit të largohej. Kur mbreti Peroz dëgjoji për këtë, i erdhi keq, u pendua, dhe ja hodhi të gjithë fajin babait të tij. Ai i dërgoi një letër të vulosur me premtimet e tij të sinqerta dhe ja dërgoi atij duke i thënë: “Unë do të bëj çfarëdo që të thuash ti, vetëm mos u largo nga vendi yt”. Por ai pranoi të marrë vetëm sendet e tija personale, rreth 1000 (një mijë) familje, që kishte marrë nga i ati; vetëm këtë ai pranoi prej mbretit. Kështu jetoi ai, i lirë nga trazirat, në gjurmët e Zotit, duke harruar që dikur kishte qenë mbret. Kjo ishte jeta e tij.

KREU 11. Letra e Peshkopit Kyd drejtuar Vaçesë së Shenjtë, plot me hirin (mirëdashjen) qiellor të Zotit.

Përshëndetje! Duke qenë se dëshira ime nga thellësitë e shpirtit tim është që të predikoj dashurinë tuaj të shenjtë ndaj virtutit, mendja ime është e ngarkuar, dhe me fuqinë e Qiellit unë do përpiqem të shpreh mendimet e mia nëpërmjet fjalëve. Ndjeva një frikë të madhe dhe të tmerrshme, një frikë më të lartë se lartësia e qiejve dhe më të ulët se më e ulta pjesë e tokës, një frikë që më ka mbërthyer nga lart dhe nga poshtë, nga prapa dhe nga përpara, nga e djathta dhe nga e majta. Unë nuk mund të fluturoj, dhe unë kam frikë të zhytem si apostulli Pjetër në detin e pafund. Por nëqoftëse Zoti i Madh Jezus shtrin përpara dorën e tij për të më ndihmuar mua, kjo do të më inkurajonte mua, dhe unë do të depërtoja në të padepërtueshmen; unë zotëroj arsënyen e mendjes, e cila më tregon mua se disa elementë shpirtërorë në virtutin e një njeriu fisnik, i cili ka mahnitur ëngjëjt, të cilët, duke mos pasur ligje të shkruara, u bënë vetë ligje, dhe pa ligje, e njohën Zotin në

---

¹⁹ Ungjilli (Nga Gregishtja - lajm i mirë) është në Krishterim shpallja e lajmit të mirë të ardhjes së Mbretërisë së Perëndisë nga Jezusi, të dashurisë, dhe të veprimtarisë shpëtuese të tij si edhe përmbledhja e katër librave të Besëlidhjes së Re të apostujve të Krishtit: Mateut, Markut, Lukës dhe Gjonit; *Shënim BP*.

lartësinë ku ai qëndronte dhe kuptuan gjithçka duhej të ndodhte në përputhje me ligjet e Tij, dhe e panë Zotin pa udhëheqjen e profetit apo engjëjve të qiellit. Dhe po! Frikën e rrethova me dashuri dhe ju afrova me shpresë, dhe ndaj frikës jam mbrojtur duke u fortifikuar me besim, dhe tani po filloj aty ku duhet të filloja, domethënë, me një tregim se si fillimisht, para së gjithash, dashuria e Krishtit depërtoi në stërgjyshin tënd, Urnair, i cili ju kundërvu me zell hyjnor Tirdatit, Mbretit të Armenisë, i cili, kur dëgjoi mbi mrekullitë e mëdha të Zotit, veprat dhe mrekullitë që u kryen nga Gregori i Shenjtë në tokën e Armenëve, të cilët menjëherë u kthyen nga rruga e gabuar dhe nëpërmjet njohjes së të vërtetës së madhe të Zotit, shkarkuan barrën e rëndë të paganizmit, dhe u lehtësuan, dhe u zgjuan, dhe duke shpalosur krahët e tyre u ngritën lart në qiell. Duke dëgjuar për këtë, fisniku Urnair nuk hezitoi më; mbreti i madh nuk dërgoi lajmëtar, por shkoi vetë personalisht, i shoqëruar nga rrethi i tij dhe fisnikët, si edhe forca të shumta, arriti në Armeni dhe iu paraqiti mbretit me fuqi gjiganteske. Ai e priti atë me dashuri dhe miqësi vëllazërore, e vendosi veten në dispozicion të tij, dhe i zbuloi atij të fshehtat e brendshme dhe të jashtme në prezencë të Gregorit të Shenjtë dhe të gjithë ushtrisë Armene. Mbreti Juaj e la mënjane krenarinë, u përul në gjunjë para tij, i pushtoi duart dhe këmbët, dhe i rrëfeu të gjitha gabimet, që kishte kryer në të shkuarën duke pasë si udhërrëfyes besimin pagan. Grigori i Shenjtë e inkurajoi atë të merrte pjesë në mishërimin e Birit të Zotit, i cili erdhi të falë dhe jo të gjykojë, të sjellë jetë dhe jo të sjellë vdekje, dhe u premtoi jetë atyre që kishin kaluar nëpër jetën tokësore. Kur mbreti juaj i dëgjoi të gjitha këto, ai dhe ushtarët e tij i imponuan vetes një agjërim për 40 ditë rresht, duke u distancuar nga veprat e gabuara e të qortueshme të kryera deri më atëhere. Në ditën e pesëdhjetë, kur tashmë e kishin refuzuar Satanin dhe gjithë punët e tij dhe kishin pranuar Trininë e Shenjtë, mbreti zbriti në ujën e shenjtë së bashku me gjithë ushtarët e tij. Dhe, kur kryepriifti kishte përfunduar së kryeri mbi ta ritet e rilindjes (ringjalljes) në Trininë e Shenjtë, të gjithë u shfaqën të shoqëruar (të ndriçuar) nga

Fryma e Shenjtë. Me po këtë rast, atyre ju dha si shoqërues një njeri i bekuar i shenjtëruar si Peshkop nga qyteti i Romës (Constantinople - Konstantinopoli), i cili kishte ardhur së bashku me mbretin Tirdat. Me këto dhurata hyjnore, mbreti Urnair u kthye mbrapsht në vendin e Albanëve, dhe i edukoi ata me ligjet (kanonet) apostolike,²⁰ gjithçka mori vulën hyjnore (të shenjtërimit) dhe u pasqyrua në Librin e Jetës. Demonët u larguan nga zona, ceremonitë pagane që shoqëroheshin me flijime njerëzore apo djegie u braktisën, e gabuara u shpall e urryer dhe u lartësua e vërteta, u dëbua errësira dhe triumfoi dhe mbretëroi Drita e Padukshme. Frutat e para ju dedikuan Kishës: të dhjetat e prodhimeve të lëmit dhe të korrjes, të prodhimit të fushave dhe frutat e thara, si edhe të të gjithë kafshëve shtëpiake; ju caktua gjithashtu sasia e tokës në përdorim, dhe gjithçka u vendos në rregull të plotë nën administrimin e stërgjyshërve tuaj, gjyshërve dhe babait tuaj deri në kohën e mbretërimit tuaj të mrekullueshëm. Gjarpëri, që ishte po aq i lashtë sa edhe njeriu i parë mbi tokë, pa fillimisht mrekullinë e rilindjes së natyrës tënde në besimin e baballarëve të tu, dhe pas kësaj depërtoi në mendjen e armikut më të keq duke i ngjallur dyshimin mbi dëmin që mund të sillte arroganca e tij, pasi ndoshta me të njëjtën mënyrë që hyri Shpëtimi ne Albani, nëpërmjet po kësaj ringjallje E Vërteta mund të hynte në vendet e Lindjes. Ai (gjarpëri) nxitoi shumë dhe u dëshpërua më thellë se në ditët e të drejtit Jov. Ai grumbulloi dhe i bashkoi të gjitha forcat e tij të errta dhe u zbuloi atyre pasionin djallëzor që e torturonte atë. Të gjithë u tmerruan dhe u drodhën, kërkuan një zgjidhje dhe arritën një marrëveshje. “Mos u shqetëso, o njeri fisnik” - thanë ata – “gabimi ynë është më i vjetër se e vërteta e tij; me anë të një kafshe të dobët ju mundët njeriun e parë, a nuk mund të triumfoni ju mbi fëmijët e tij nëpërmjet këtij mbreti të madh?” Duke thënë këtë, ata dërguan një oqean të tërë mbi ju, errëra të tërbuara zbritën mbi të duke ngritur dallgë të shumta e të furishme. Oqeani filloi të fryhej dhe dallgët e tij të larta mbuluan dhe shkatërruan

²⁰ Apostolike – apostolic - papnore; dhe ose që ka lidhje me apostujt; *Shënim BP*.

fusha dhe lugina. Dhe në të njëjtën kohë mbërriti pranë jush një turmë e madhe me tribu pagane, e shoqëruar me kafshë të frikësuara, flamurë me emblema të ndryshme, trumbeta zhurmëmëdha, gjëmime të brirëve, një pyll me shigjeta, shpata që vetëtijnë, mburoja të lara me ar, dhe heshta të mprehta e të forta. Ata, materiali, erdhën t'ju frikësojnë juve, shpirtin tuaj; i korruptuari dëshironte të shkatërronte të pakorruptuarin, njeriu i pafe u përpoq të priste degën që të lidhte me Zotin. Ata u mundën dy herë, u mundën për të tretën herë, por nuk u erdhi aspak turp. Dhe Ai që qëndron në qiejt e lartë nga ku sheh tërë botën, si ata që i vënë kujdes dhe ecin sipas ligjeve të mira, ashtu edhe ata që kundërshtojnë ato, e dallon që vetëm ju jeni në rrugë të drejtë dhe lejon zjarrin e furishëm t'ju mbushë nga brenda me nxehtësi. Ata morën flakë, u dogjën e u shkrumbuan si gjembat në zjarr; por ju ishit si tre fëmijë në furrë; ju e shkatërruat fuqinë e zjarrit, ju e shndrruat nxehtësinë e shkëndijave te flakës në freskinë e trëndafilut, dhe errësirën që krijoi tymi e shndrruat në bardhësinë e zambakut; ju e transformuat natyrën shkatërruese të zjarrit në fuqi krijuese, dhe e sollët Zotin e Plotfuqishëm nga qiejt e lartë në tokë për t'ju ardhur në ndihmë. Njerëzit e mençur të tyre u bënë teveqelë, njerëzit fisnikë u shndrruan në budallenj, kërcënimët e tyre humbën vlerën, kampionët e tyre u fshehën, grumbulli i tyre u zvogëlua.

Qofshi bekuar ju, dhe bekuar qofshin edhe ata që u grumbulluan përreth jush. Ju ishit të paktë në numër, por ishit po ju, që u bëtë një ushtri e pafund; nga jashtë, ju ishit të pakët në numër, por nga brenda ishit të panumërt. Heshta juaj ishte heshta e Xhoshuasë dhe armatimi juaj ishte ai i një gjenerali të Zotit, që do të zbrësë së bashku me të në Ditën e Ringjalljes. Zëri i tij do ta bëjë tokën të dridhet, do të lëvizë shkëmbinjtë, do të hapë varret, do të ngrejë të vdekurit, të vjetrit do t'i rinojë, dhe do të bëjë gjykimin (për të gjithë), duke i vendosur disa në dorën e djathtë dhe të tjerët në dorën e majtë. Kjo është një punë që mund ta bëjë vetëm Zoti. Për ju, si shërbyes besnik dhe i devotshëm i tij, si trashëgimtar i mbretërisë së tij, Ai ka parashikuar dhurata qiellore, të cilat janë simbol i Ditës së Ringjalljes. Ai, i cili

i ka thurrur lavdi Djallit, do të rrëzohet; ai që është mburrur me gabimet e tij, do të ndjehet i turpëruar. Çdo gjë në armatimin tuaj do të jetë me kuptim të dyfishtë. Nëqoftëse armatimi juaj është mbrojtësi i trupit tuaj, ai është po aq edhe mbrojtësi i besimit tuaj; nëqoftëse ju mbani një mburojë për të mbrojtur gjoksin tuaj të virtutshëm nga goditjet, ju keni mbajtur gjithashtu mburojën e Shpresës dhe Besimit; nëqoftëse shigjeta shkon drejt e detyruar nga forca e krahut tuaj, lutjet dhe bekimet tuaja të shenjta do të kalojnë mbi qiejt e lartë për të arritur pranë Zotit; nëqoftëse shpata shkëlqen në dorën tuaj virtuoze, shkëlqimi i besimit tuaj do të rrezatojë si vetëtimë ndërmjet engjëjve; flamurët tuaj janë flamurët e Qiellit dhe maja e heshtës tuaj do të shkëlqejë si rrezet e argjendta të Diellit.

Kjo është ajo që më goditi mua me tmerr në fillim të fjalës sime. Si do të mund ta shprehja unë me fjalë atë që është përtej fuqisë së fjalës? Fjalët e mia mund të përshkruajnë botën materiale, ndonëse edhe kjo nuk është gjithmonë e mundur për të gjithë njerëzit, por vetëm për ata që, me kurajo, pasi kanë studjuar arithmetikë, gjeometri, astronomi dhe mjekësi, përpiqen të sulmojnë lartësitë e diturisë profetike, apostolike dhe evangjeliste, fillimin dhe lulëzimin. Por ndonëse unë zotëroj të gjitha këto lloj dijesh për të mundur të tregoj për sendet materiale, dhe ndonëse edhe ju vetë jeni qenie materiale, tashmë ju keni ngjashmëri me qeniet jomateriale. A mund t'ju krahasoj me yllin e mëngjesit? Rrezet e tua janë më të ndritshme se ato të yllit të mëngjesit. Për gjashtë muaj ai është ylli i mëngjesit, dhe për gjashtë muajt e tjerë ai është ylli i mbrëmjes, por ju mbeteni gjithmonë ylli i mëngjesit. Ylli i mëngjesit shfaqet vetëm në agim, ndërsa ju ndriçoni ditë e natë, për 24 orë pa pushim. Dhe nëqoftëse ju krahasoj më hënën, ajo do të kënaqë të mençurit. Në një vit ajo aborton 12 herë; ajo shfaqet e ngrënë, në formë drapëri, hemisferike, e lagësht, gjysmë e dehur, shëndetligë, somnambul (noctambulous), dashnore e errësirës, dritë shmangëse, si e penduar, e sakatuar për të ardhur keq, e torturuar nga zjarri, gjithmonë në kërkim të fshehjes. Kurse ju jeni i gjerë, i gjatë, dritëlëshues, sjellës i lajmeve të mira, në formë engjëlli, i hijshëm,

inkurajues, brilant, më fisnik se sa miqtë tuaj të së njëjtës moshë. Unë nuk jam i aftë të them se sa më tepër superior jeni ju se dielli; unë nuk mund ta nënvlerësoj atë dhe t'ju lavdëroj juve, megjithatë unë do t'ju tregoj juve natyrën e tij. Ai lëviz në formë eliptike dhe rrëshqitazi, shkon nga njëra anë në tjetrën, hedh hije, jeton në jug, torturohet nga dimri, piqet në verë, laget në pranverë, ka etje në vjeshtë, gëlltitet nga nata dhe lind në mëngjes; ai i zbeh lulet, than barin, i detyron kafshët të futen në hije në mes të ditës, dhe e ndan të gjithë ditën në dy pjesë. Me të drejtë Grekët e quajnë atë Apollo! Dhe nëse ju do të mendonit për shkëlqimin e tij të mekur, kujtoni që ai shuhet gjatë natës, fshihet nga retë, errësohet nga tymi, dhe trazohet gjatë furtunës. Ju jeni shndërruar edhe vetë si dielli, i forcuar nga Ati, i inkurajuar nga Biri, i ndriçuar nga Shpirti i Shenjtë; ju shiheni gjatë natës, dhe gjatë ditës rrezet e besimit tuaj ndriçojnë fort.

A mund t'ju citoj një alegori? Ju keni parë nga të gjitha anët, ju jeni më sy-mprehtë se sa shqiponja dhe dëgjimi juaj është më i mprehtë se ai i kafshës më të druajtur. Ju keni parë jo vetëm tokën, por edhe vetë Qjellin e Madh. Ju keni braktisur përkohshmërinë dhe keni pranuar përhershëmërinë. Ju keni refuzuar mbretërinë e shkëlqimit, dhe kujdes! është rezervuar për ju kurora që asnjë dorë nuk e ka punuar dhe të cilën ju do ta merrni nga duart e shenjta të Krishtit. “Ai që për hir të Ungjillit (Ungjilli – Fjala e Krishtit) braktis babain, nënën, motrat dhe vëllezërit dhe gjithë çfarë ka në zotërim, do t'i marrë këto njëqindfish dhe një jetë të përherëshme në mbretërinë përtej së cilës nuk shkohet më” (Matt. xix. 29). Kjo është e lehtë që të bëhet nga një njeri i varfër, por për një njeri, që është mbret, kështu si ju, kjo është e pamundur; nëqoftëse do të mundte ndonjë njeri të bënte atë që bëtë ju, kjo do të konsiderohej e pabesueshme prej njerëzve, e mahnitshme nga engjëjt, dhe e kuptueshme vetëm nga Zoti, i cili lejoi numrin e pafund të engjëjve të shfaqen në formën e njeriut. Akti yt është i krahasueshëm me këtë. Ai u bë Jeta dhe Shpëtimi i gjithë botës, ndërsa ju shpërthyet portën e shpëtimit për gjithë botën si edhe për vendin tuaj të lindjes.

Besimi u ruajt, kishat lulëzuan, faltoret e martirëve mbetën të pacënuara, priftërinjtë mbetën në shenjtërinë e tyre, lutjet në altarët e tyre, profetët vazhduan të predikojnë leksionet e tyre, Shenjtët në qetësinë e tyre, psaltët në bekimet e tyre, virgjëria në virgjinitetin e saj, murgjit në thjeshtësinë e tyre, dhe çdo njeri në pozicionin e vet. Fama e virtutit tuaj është përhapur nga lindja deri në Kadiz, nga jugu në veri. Emri yt si martir është shkruar në një tabelë të artë në Librin e Jetës Qiellore, së bashku me atë të apostujve, të paraardhësve të martirëve, patriarkëve dhe peshkopëve. Kundroje me kujdes, o njeri i mrekullueshëm, kush ka qenë i denjë për kaq gjëra të mëdha dhe ka arritur të ngrihet në lartësi të tilla të mëdha? Qëndro i kapur fort pas Shpresës dhe i pandarë nga dëshira për bamirësi. Qëndro i palëkundur në Besimin e Vërtetë, kështu që Dragoi i Vdekjes të mos ketë mundësi të fshijë bishtin e tij me jetët tuaja. Përderisa jeni akoma një fëmijë, ju i nënshtroheni atij, por tashmë ju jeni një burrë i rritur dhe unë jam i bindur që ju do të dini t'i shkelni me këmbë të gjitha skemat e tija djallëzore. Mendja ime ju do aq fort, sa po të doja ta shprehja me fjalë të shkrojtura, do të më duhej të shpenzoja shumë pergamenë. Kam qenë shumë herë pranë teje për shkak të dashurisë tënde, dhe tani, me ndërmjetësinë time dhe të të gjithë trupit kishtar (personelit të Kishës) unë do t'ju lavdëroj juve pranë Frymës së Shenjtë. Zoti qoftë me Ju! Amen!

Martir i Krishtit, pjesëmarrës në vuajtjet mbi Kryq, i veshur prej engjëjve me rroba të lavdishme, Vaçe, djali im i pastër, mbreti i Albanisë! O Zot i kësaj bote, unë, peshkopi Kyd, në përtacinë time, nuk mund t'ja lejoj vetes të marr përsipër t'ju drejtoj fjalë qetësimi juve, triumfator në betejat tuaja të padukshme për ne, i cili mori inkurajim jo prej njerëzve, por bashkoi me ndihmën tuaj forcën e fuqishme të Krishtit dhe shkëlqeu dhe u bë shembull i shkëlqyer për mbarë botën. Dhe tani, duke ju bindur juve për forcën tuaj, unë lutem, që ju të mund të gjeni përsëritjet e mia të këndshme dhe të ëmbla. Kështu duke rishijuar ngjitjen tuaj, o luftëtar i Krishtit, unë nuk kam njohuri mbi varfërinë e formimit dhe të përgatitjes time, pasi asnjë

çështje e trajtuar nga urtësia ime nuk do të ishte e mjaftueshme të thurte një kurorë me lëvdata, që do t'i përshtateshin fisnikërisë tuaj. Edhe sikur të gjithë gojëtarët e shquar të Greqisë të mblidheshin së bashku, ata nuk do të ishin në gjendje të shprehnin një lavdërim të përshtatshëm për fitoren tuaj shpirtërore. Pasi ju, duke njohur Zotin, dhe duke e dashur atë me gjithë zemër, shpirt e fuqi, ju i shkëmbyet të gjitha zotërimet dhe nderimet për një Zot të vetëm. Duke bërë paqe me të, ju fituat jo vetëm tokën, por edhe vetë qiejt e gjerë. Ju hoqët dorë nga propozimet e rrezikshme të ideologjisë pagane dhe thithët frymën e Krishtit, dhe prej kësaj fama u përhap në perëndim dhe gëzoi shpirtrat e të gjithë njerëzve. Ju braktisët madhështinë tokësore, e cila lind mëkatit, dhe trashëguat drejtësinë dhe madhështinë qiellore; ju hoqët dorë nga kënaqësitë e kësaj bote dhe u afruat pranë Krishtit, i cili është limani (porti) i paqes. Duke renditur fjalët e mia, unë do të konkludoj kështu: ju ishit një njeri, dhe u bëtë një engjëll; në tokë ju kishit farefis, dhe tashmë në qiell jeni vëllai i Krishtit; ju ishit i vdekshëm dhe jeni bërë i pavdekshëm, pasi ju keni lirinë e Krishtit, i cili i jep jetë të vdekshmëve; ju jeni i preferuari i engjëjve, i dëshiruar nga njerëzimi dhe i kërkuar nga unë, që kam mbetur shumë pas duke mos qenë bashkëudhëtari juaj në betejat e padukshme me të ligun Satana. Unë nuk po jua kërkoj, unë ju lutem juve, të mos ofendoheni dhe të harroni neglizhencën. Po shpërndaj keqardhjen time me një letër, që përmban përsëritjet tuaja. Ju ndatë torturat me Krishtin; përpiquni të jeni si ai në të gjitha gjërat, pasi Ai u lut që fajet e të gjithë atyre të cilët e vendosën Atë mbi Kryq, të falen e të mos kujtohen; si pasojë, sa shumë ju shkon përshtat juve të falni neglizhencat e mia? Pasi Ai që ju bëri juve të plotë në shpirt dhe të shëndetshëm në trup, Ai që ju bëri juve të denjë për t'u adoptuar prej Tij, Ai do të mundësojë që ne t'ju shohim juve me shpirt dhe trup të shëndetshëm nëpër botë dhe të kënaqemi me veprimet tuaja mirëdashëse dhe fisnike. Duke qënë i tëri në Krishtin, ju do të jeni shumë i zënë me ne për një kohë të gjatë, mbushur me dashurinë e Krishtit. Amen.

KREU 12. Lufta ndërmjet Tirdatit dhe mbretit të Barsihkut në tokën e Albanisë. Sanatruku bëhet mbret i Albanisë dhe marshon kundër Armenëve. Khosrovi arrin me ushtrinë e tij për ta ndihmuar atë, pushton Albaninë dhe u kërkon tribute të paguajnë haraç.

Mbreti i madh i Armenisë, Tirdati, nxori ushtrinë e tij, zbriti në pllajën e Gargaçikut dhe u përball me veriorët në një betejë të ashpër. Mbreti i Barsihkut luftoi me të, vërviti një litar ndaj Tirdatit trim, por nuk mundi ta rrëzojë poshtë atë, përkundrazi ai vetë u nda në dy pjesë prej Tirdatit. Tirdati i ndoqi ata deri në tokat e Hunëve, dhe i shkaktoi shumë humbje ushtrisë armike. Artavazd Mandakuni, komandanti Armen, gjithashtu vdiq. Duke marrë shumë robër dhe duke i detyruar veriorët që t'i bashkoheshin atij, Tirdati marshoi kundër Shapuhut, mbretit të Persisë.

Në kohën e vdekjes së Tirdatit, një farë Sanatruk qeveriste mbi Albanët në qytetin e Paitakaranit, dhe ai erdhi e sulmoi Armeninë. Khosrovi, djali i Tirdatit, duke u bashkuar me Antiokosin dhe trupat Greke të tij, si edhe me Bagaratin me ushtrinë perëndimore, si edhe me qeverisësin e Gjeorgjisë, Mihranin, pra duke formuar një koalicion me të tre këta, marshoi mbi Albaninë. Pasi la një forcë të madhe në qytetin e Paitakaranit, Sanatruku shkoi me nxitim tek Shapuhu, mbreti i Persisë, së bashku me pjesën e mbetur të ushtrisë së Albanëve. Pasi kishte marrë shumë pre dhe tribute mbretërore, Antioku u kthye pranë perandorit të tij, dhe Sanatruku, duke shfrytëzuar një moment të përshtatshëm, e vendosi ushtrinë e Albanëve nën komandën e Shapuhut, gjithsej 30 000 në numër, dhe u sulm mbi Armenët. Dhe një farë komandanti i heshtarëve, një gjigand i vërtetë i veshur me rroba vdekjeje, e sulmoi armikun në një ambient të vështirë të Oshakanit, dhe kur armët e tyre e goditën atë, ato kërcyen mbrapsht pa arritur as ta gërvishtnin atë. Pas kësaj, Vahan Amatuni trim, duke drejtuar vështrimin nga kisha katolike, u lut ta ndihmonte, dhe duke e hedhur heshtën e tij në shtyllën kurrizore të kalit të tij, arriti ta rrëzojë në tokë dhe ta vrasë gjigantin.

KREU 13. Shapuhu e emëron Tiranin mbret dhe e shpëton nga veriorët. Vdekja e Arshakut dhe mbretërimi i Papit. Rënia e Mehruzhanit dhe plagosja e Urnairit në këtë betejë.

Kur u bë mbret i Armenisë, Tirani, bëri paqe me Persianët, dhe duke i dhënë ndihmë Shapuhut, ai e mbrojti atë nga sulmet e veriorëve, të cilët për afro 4 vjet kishin qëndruar në Albani dhe i kishin sjellë shumë shqetësime Armenisë. Pas kësaj, në përputhje me zakonet e tij djallëzore, Shapuhu e verboi Tiranin, dhe vendosi në fronin e mbretit djalin e tij, Arshakun. Po në atë kohë ishte që, Shapuhu u fut në ngatërresa me fiset (tributë) veriore dhe u detyrua të kalojë në Bitini (Bithynia), dhe duke qëndruar atje për shumë muaj, nuk arriti të bënte asgjë. Ishte pikërisht atëhere, që ai ngriti një kollonë në anë të liqenit, në majë të të cilit vendosi një *luan*, i cili kishte një libër në këmbët e tij; *luani përfaqësonte Persinë* ndërsa libri Greqinë.

Me vdekjen e Arshakut, mbret u bë Papi; Mehruzhani u revoltua pasi u ndje i nëpërkëmbur, si Ahitofeli, dhe i dërmuar shpirtërisht. U zhvillua një betejë e madhe ndërmjet Papit dhe Mehruzhanit. Ishte pikërisht në këtë betejë, që trimi Shergir, mbreti i Ghekëve (Lekëve), vdiq në duart e Spandarit Kamsarakanit. Ishte pikërisht në këtë betejë që mbreti i Albanisë, Urnairi, u plagos nga Mushel Mamikoniani, djali i Vasakut. Mehruzhani u vra nga kryekomandanti Simbat, dhe koka e tij u kurorëzua me hekur të nxehur deri në të kuq gjatë lutjeve të Nersesit të Shenjtë.

KREU 14. Një tregim i shkurtër mbi Gregorin e Shenjtë, I Përndrituri i Armenisë, dhe i djemve të tij të bekuar; dhe shenjtërimi i Grigorisit të Shënjtë, djali i Virtanes dhe nip i të madhit Shën Gregor, si Katolikos i Albanisë dhe Gjeorgjisë, arritja e tij në Albani për konvertimin e saj, martirizimi i tij dhe përkthimi i relikeve të tij.

Siç e kemi përmendur më sipër, një nga dishepujt e Zotit, i quajtur Tadeus, hyri në Armeni dhe ndriçoi disa nga krahinat lindore përpara se të arrinte aty luftëtari i denjë për lëvdatat dhe tri herë i bekuari

Gregor, i cili, pas vdekjes së Khosrovit, mbretit të Armenisë, i vrarë tradhëtisht nga babai i Gregorit, Anak Parthiani, i cili u mbyt në ujërat e lumit Araks ndërsa kishte marrë vrapin për të shpëtuar ndëshkimit, u shpëtua nga disa dado, të cilat ja mbathën për në Greqi. Kjo ndodhi falë largpamësisë së Zotit, njëlloj si edhe në rastin e profetit të parë Moisi, i cili u hodh në ujë nga duart e Faraonit të lig, i futur në një shportë të thurrur me kallama, që më pas të mund të bëhej çlirimtari i popullit të Zotit nga robëria dhe torturat e Egjyptit. Në të njejtën mënyrë, Gregori i Shenjtë, që kishte shpëtuar nga shpatat e fisnikëve Armenë, u kujdes për shpëtimin e Armenisë dhe të të gjithë krahinave lindore në tokën e grekëve, a thua se ishte një shigjetë e zgjedhur e fshehur në mbajtësen e shigjetave të Zotit nga ku ishte gati për të plagosur dhe vrarë armikun e padukshëm. I përzgjedhur që në mitrën e nënës së tij dhe i bekuar tashmë po në mitër si një martir i bekuar, ai u dërgua si kryepriфт në tokën e Togarmahut dhe pasardhësve të Ashkenazit. Gregori i bekuar u kultivua dhe u edukua në rreptësinë e besimit Kristian, dhe i pajisur me zellin dhe vlerat apostolike, ai erdhi dhe u paraqit tek Tirdati, mbreti i Armenisë, dhe u ofrua t'i shërbente atij, duke besuar në fjalët e Palit të Shenjtë, i cili i urdhëronte pasuesit e tij që t'i "shërbenin Zotit të Gjithçkaje dhe vetë njeriut të thjeshtë me përulesinë e virtutshme dhe jo me bindjen dhe servilizmin sa për sy e faqe (sa për t'u dukur)" (Col. iii 22). Ai lindi dy djem, Aristakes dhe Virtanes. Mbreti, i pushtuar nga adhurimi ndaj një shumice perëndish të papastra, me ndihmën e Dragoit të lig u orvat ta detyrojë martirin e fuqishëm të Krishtit të adhurojë perënditë e ndyrësisë në gropën e humbjes.²¹ Ai e keqtrajtoi njeriun e shenjtë me tortura nga më të ndryshmet, por nuk arriti të impononte vullnetin e tij mbi besimin e patundur të njeriut të bekuar. Duke luftuar trimërisht çdo ditë, ai mori çmimin e fitores mbi armikun e dukshëm dhe atë të padukshëm. Pasi mbreti nuk arriti të gjejë mënyrë për ta detyruar njeriun e virtutshëm që të braktisë besimin e vërtetë tek Krishti, ky njeri i lig, i frymëzuar nga mendjet mizore të shërbëtorëve

²¹ Bëhet fjalë për pusin që shërbente si birucë për të burgosurit e rrezikshëm – *Shënim BP*.

të tij të ligj, dha urdhër ta merrnin e ta hidhnin Gregorin e Shenjtë në një pus shumë të thellë në qytetin e Artashatit. Ai ndenji në këtë gropë të thellë të infektuar nga gjarpërinjtë për afro 13 vjet, derisa dy gra të bekuara, të quajtura Hripsime dhe Gajane, si edhe tridhjetë e pesë ndjekës të tij u masakruan po nga i njëjti mbret i Armenisë dhe trupat e tyre u hodhën pa u varrosur. Atëhere Zoti i Plotfuqishëm vizitoi Gregorin e Shenjtë dhe martirët e bekuar, bashkëudhëtarët e shenjtë të Hripsimesë së Shenjtë, dhe hodhi mbi Armeninë një ndëshkim të rëndë, ose më mirë të thuhet jo aq shumë ndëshkim se sa një shenjë të mëshirës së madhe, njëlloj siç vepron dikush kur qorton birin e vet, por injoron një thjeshtër të huaj (një njeri me të cilin nuk bie gjak). Po ata demonë, të cilët ata i adhuruan dhe i nderuan me favore dhe dhurata, ranë edhe mbi armiqtë, i bënë ata të çmendeshin dhe të shqyenin mishin e tyre, dhe duke e shndrruar mbretin në formën e një derri të tredhur, e sollën në atë gjendje sa u detyrua të shkojë e të gjejë strehim midis kallamishteve. Ata ishin kaq shumë të terrorizuar e të mbushur me frikë, sa filluan të mendojnë se kishte ardhur fundi i botës. Ndërkohë që të mëdhenj e të vegjël dridheshin nga frika, një engjell i mëshirës, i dërguar nga Zoti, ju shfaq si vizion një natë një gruaje të quajtur Khosrovidukst, motra e Tirdatit, mbretit të Armenisë, dhe i tha: “Është e pamundur për ju të shpëtoni nga vuajtjet, përveçse nëpërmjet Gregorit të Shenjtë; prandaj shko dhe nxirre nga pusi i thellë”. Kur u zgjua, ajo ja tregoi ëndrrën e saj, por të gjithë e vështruan atë në qetësi dhe e qortuan atë, duke i thënë: “Keni luajtur mendsh? E çfarë mund të gjesh atje tani, përveçse eshtrat e tij?” Kur vizioni ju përsërit për herë të dytë dhe për të tretë, jobesimtarët, të detyruar nga fatkeqësia e ashpër që i kishte pushtuar, shkuan në buzë të pusit, dhe duke hezitur përsëritën fjalët e Zotit: “Dil, nëqoftëse je gjallë!” dhe menjëherë pas kësaj dëgjuan zërin e Gregorit, që deklaronte se ishte gjallë. Ata e ngritën atë në mes të një gëzimi të madh dhe e dërguan në Nor Kaghak (Qyteti i Ri – d.m.th. Vagharshapati i sotëm), vendqëndrimi mbretëror i mbretit të Armenisë. Pas kësaj, morën me hir apo pahir njerëzit e pushtuar nga demonët, që vazhdonin të godisnin dhe shqyenin nga dhimbja trupat e tyre, dhe

i sollën përpara Gregorit. Ata sollën përpara Gregorit edhe mbretin e strukur në kallamishtet, dhe atëhere Gregori i Shenjtë u gjunjëzua, dhe i përlotur, ju lut Zotit të Plotmëshirshëm që ta çlironte kombin e vuajtur nga fatkeqësia. Dhe pikërisht atje dhe atëhere, nëpërmjet lutjeve të Shenjtit, ata gjetën shërim nga sëmundjet e tyre fizike dhe lehtësim për shpirtat e tyre të munduar. Ndonëse nuk u përmendën gratë e bekuara që kishin marrë kurorën e martirit, ai vetë me syrin e tij profetik e kishte dëshmuar martirizimin e tyre për hir të Krishtit nga thellësia e pusit, dhe pyeti: “Ku janë mbetjet e shenjtoreve?”. Populli mbeti i çuditur dhe tha: “Për cilët shenjtorë e ke fjalën?”. Kur ai u tregoi atyre emrat e martireve, menjëherë, ata e kuptuan për çfarë bëhej fjalë, dhe i treguan atij gropën në të cilën ata ishin hedhur si edhe eshtrat e respektuara. Gregori i mori ato, i mbështolli me rreckat e baltosura që kishin mbetur prej tyre, dhe nuk lejoi asnjeri të afrohej pranë eshtrave të “shenjtëve” përpara se ata të qenë pastruar në burimin e shpëtimit; pastaj ai i vendosi ato në një Kapelë²² në vendin ku shenjtorët kishin marrë kurorën e martirit. Më pas, Gregori mësoi dhe këshilloi gjithë çfarë përfshinte mbretëria e Armenisë, dhe duke pagëzuar me kryqin e shpëtimit dhe duke i ndriçuar ata nëpërmjet pagëzimit me mirësinë e shpëtimit, ai i bëri ata të denjë për të marrë hirin e Shpirtit të Shenjtë të papërlyer duke marrë pjesë në ceremoninë e dhurimit të pjesëve nga trupi dhe gjaku i Krishtit.

Dhe kur ai e refuzoi fronin patriarkal, engjëlli i Zotit erdhi tek Gregori i madh dhe i tha atij: “Mos refuzo dhe mos ngul këmbë në përlulesinë tënde, por bëhu trim dhe prano lavdinë e dyfishtë dhe të pavdekshme, që i ofrohet patriarkatit prej Zotit.” Dhe ai e pranoi dinjitetin e patriarkut dhe shkoi e konvertoi edhe tokat e Gjeorgjianëve dhe të Albanëve. Kur arriti në provincën e Habandit, ai u mësoi atyre si të mbanin urdhëresat e Birit të Perëndisë. Ai hodhi themelet e një kishe

²² Kapelë - Chapel - kishëz - një ndërtesë e vogël për kryerjen e ceremonive të adhurimit të krishterë, zakonisht e atashuar pranë një institucioni ose shtëpi private, kishë e vogël, faltore, dhomë faljesh, vend lutjesh; *Shënim BP*.

në Amaras dhe caktoi puntorë dhe përgjegjës për punimet e ndërtimit të kishës atje. Pas kësaj, ai u kthye në Armeni, ku shenjtëroi djalin e tij, Virtanes, në vendin e tij, duke e vendosur atë në fronin patriarkal. Ai ishte plot me mirësi të trashëguar nga i ati dhe jetoi në përputhje me mësimet e tij. Ai, i cili diti të jetojë një jetë të drejtë e të ndershme, qortoi dhe ndëshkoi ata, për të cilët ai e dinte se i faleshin sektit të djallit, dhe e qortoi gruan e mbretit për kurvërimin e saj të pacipë. Kur ai hyri në një kishë të Taronit për të celebruar Eukaristinë,²³ një turmë e madhe të ligjsh dha adhuruesish të djallit u mblodhën së bashku, me qëllimin për ta vrarë Virtanesin me këmbënguljen e gruas së mbretit, por kur ata hynë në portikun e Kishës, ata menjëherë u ndaluan dhe u lidhën me zinxhirë nga demonët me komandë të Zotit, dhe ata mbetën qafëngrirë dhe pa folur deri sa njeriu i shenjtë zbatoi vullnetin e Zotit, dhe në dalje, duke ju afruar derës, qëndroi me pamje si të habitur. Kur u kërkoi t'i shpjegonin arësyet për çfarë kishte ndodhur, ata i pohuan planin e tyre djallëzor si edhe qëllimin e mbretëreshës. Ai tha një lutje, dhe e largoi të keqen prej tyre duke u fërkuar duart, dhe i lajmëroi ata të mos bënin më vepra të liga, por të kërkonin mëshirë gjatë pendimit. Emri i njerit nga dy djemtë e tij ishte Jusik; i prirur për të qenë i ndershëm dhe i shenjtë, ai jetoi një jetë të shenjtë dhe u kurorëzua, gjithashtu, si një martir, pasi duke ndjekur të atin në fronin patriarkal, ai kundërshtoi ligësinë mëkatore të mbretit, dhe si pasojë, me urdhër të këtij të fundit, u godit për vdekje brenda në kishë, ku edhe vdiq. Pasuesi i rradhës u quajt Grigoris, sipas emrit të stërgjiyshit të tij, dhe ai qëlloi të ishte i ngjashëm dhe në lartësinë e tij, përse i përket devotshmërisë, përgjatë gjithë jetës së tij të devotshme. Ai nuk u martua siç bënte gjithë bota, por ndoqi me zell trashëgiminë shpirtërore të të atit. Në fëmijëri ai studjoi me zell dhe me kujdes Shkrimet e Shenjta dhe i kontrolloi tundimet e mishit duke u lutur, agjëruar dhe duke e ndriçuar shpirtin e tij me dashurinë ndaj besimit. Brenda një kohe të shkurtër, ai arriti të fitojë një nderim

²³ Eukaristia - ceremonia e krishterë që përkujton Darkën e Fundit, në të cilën është konsumuar bukë dhe verë e shenjtëruar; *Shënim BP*.

të dyfishtë, të cilin kishte pasur nderin ta gëzonte falë madhësisë mbinatyrore edhe gjyshi i tij, Gregori i madh, dhe pikërisht dinjitetin e fronit patriarkal dhe kurorën më të nderuar, atë të martirit për punë të mira. Në moshën 15 vjeç, Grigoris u shenjtërua peshkop i Gjeorgjisë dhe Albanisë, dhe ai shkoi dhe dha mësim në këto dy vende dhe nguliti besimin Kristian atje; ai ndërtoi kisha në përputhje me ligjet e qyteteve dhe shenjtëroi priftërinjtë, duke i këshilluar t'i shërbenin shenjtërisë dhe të ishin të zellshëm në përkujtimin e shenjtëve. I ndezur nga flaka e zellit për drejtësinë apostolike, ai përmbushi komandën e Zotit të mishëruar në Birin e tij, duke qarkulluar nëpër të gjithë paganët, duke i pagëzuar ata në emër të Atit, Birit e Shpirtit të Shenjtë,²⁴ duke u mësuar atyre të gjithë urdhërat e Zotit (komandamentet) dhe të mos mbanin me vete ar, argjend apo bronx, por vetëm një shkop (stap) dhe një Bibël. Pasi u mësoi të gjithë këto gjëra, njeriu i bekuar mori si shpërblim atë që i përshtatej dhe që konsideroi si shpërblimin më të vlefshëm, gjakun e nderuar të patriarkut dhe martirit të madh Zakaria, babai i Gjonit, dhe reliket e Shën Pantaleonit, i cili kishte dëshmuar një besim të vërtetë tek Krishti dhe ishte kurorëzuar si martir në qytetin e Nikomedias. Ai solli një sasi të madhe relikesh të shenjta të martirëve në qytetin e madh të Çri në principatën e Albanisë, ndërtoi atje një kishë të vogël dhe depozitoi atje me kujdes të madh një pjesë të gjakut të Zakarias dhe të relikeve të Pantaleonit, duke caktuar një prift, të quajtur Daniel, t'i ruante ato dhe të kujdesej për martirët e Krishtit. Ai mori me vete, në vendin e quajtur Maskutk, gjysmën e relikeve të Shën Zakarias dhe Pantaleonit të bekuar, dhe u paraqit tek Sanesani, mbreti i Maskutk, i cili rridhte nga familja e Arsacidëve. Ai predikoi fuqinë e madhe krijuese të Trinisë së Parrëfyeshme, krijimin e botës së gjallë, mrekullitë e ndryshme që Ai kishte realizuar në tokë, Kryqëzimin e Tij, vdekjen dhe ringjalljen në ditën e tretë, ngritjen e trupit të tij në qiell, si edhe ardhjen e dytë për të gjykuar të gjallët dhe të vdekurit. Fillimisht ata e pranuan me kënaqësi fjalën e ungjillit. Megjithatë, Satani

²⁴ Holy Ghost – Shpirti i Shenjtë; *Shënim BP*.

i lig hyri në zemrat e tyre dhe i tundoi ata që të refuzojnë zbatimin e urdhëresave të Zotit, dhe ata filluan të refuzojnë fjalët e vërteta dhe me autoritet të njeriut të bekuar. Në shërbesat e tij ai citoi dëshirën e Zotit të mirë, që njerëzit nuk duhet të plaçkisin, grabisin ose vjedhin, por duhet të punojnë ndershëmrisht duke iu gëzuar Zotit, gjë që atyre nuk u erdhi për shtat, dhe ata thanë: ‘Kjo është një hile nga ana e mbretit të Armenisë për të na penguar neve që të plaçkisim vendin e tij; nëse ne nuk plaçkisim, si do të jetojmë?’ Pas kësaj, ata e detyruan mbretin të dëgjojë paudhësitë e tyre, e lidhën Grigorisin e ri në bishtin e një kali të tërbuar, dhe e lëshuan në fushën e Vatneanit. Kështu u martirizua ky shenjt. Nxënësit e tij e tërhoqën trupin e tij dhe e morën atë në qytetin e Amarasit, në provincën e Habandit. Atje ai u vendos të pushonte në faltoren pranë anës veriore të kishës. Ata e vendosën gjakun e shenjtë të Zakarias në një shishe qelqi dhe mbetjet e Pantaleonit të bekuar në një tjetër, dhe duke i mbledhur të dyja shishet së bashku me mbetjet e Grigorisit të ri, ata nxituan për në Armeni, pasi Sanesani ishte duke pushtuar Armeninë me një forcë të panumërt Hunësh. Mirësia hyjnore, sidoqoftë, i dha fuqi fisnikëve Armenë për t’u hakmarrë për gjakun e të riut Shën Grigor. Ata mobilizuan një ushtri të tërë shpatarësh, që bënë kërdrinë, sa nuk mbeti qoftë edhe një njeri, që të mund të sillte lajme të këqija nga toka e Maskutk, pasi të gjithë u therën nga shpatat e tyre.

Në atë kohë qyteti i fortifikuar i Çri u rebelua kundër mbretit të Albanisë dhe u ofrua të ndihmonte mbretin e Persisë, dhe Argesaçiku erdhi dhe e pushtoi qytetin; atje gjetën priftin e Çri, Danielin, nxënësin e Grigorisit të ri, i cili e kishte lënë priftin atje për t’u kujdesur për shenjtët; e kapën dhe e martirizuan së bashku me një djalë të ri nga fisi i Çilbit, një jetim të cilin ai e kishte gjetur dhe e kishte rritur si birin e tij. Djali i ri nga fisi i Çilbit ishte një adhurues i besimit të krishterë, ishte pagëzuar dhe duke dashur të mësonte mënyrën Kristiane të jetesës ishte bërë nxënës i priftit. Ata u kapën që të dy, u lidhën me hekura dhe u torturuan me qëllim t’i detyronin të ktheheshin në adhurues të zjarrit dhe demonëve të ndyrë. Kur nuk mundën t’ja arrijnë qëllimit

me forcë, ata u përpoqën të bëjnë për vete djalin duke i thënë: “Ti je bashkëatdhetar i yni, nga vendi ynë, bëj si të themi neve, dhe ne do të trajtojmë ty me nderime të mëdha në principatën tonë”. “Është më mirë, që unë të vdes këtu përpara priftit, në emër të Krishtit”, - u përgjigj djali – “se sa të rroj në mes të mëkatarëve”. Aty për aty, ata ja prenë kokën me shpatë, dhe kështu, të dy ata morën kurorën e shenjtëritimit dhe çmimin e triumfit të martirit në të njëjtën mënyrë si edhe ati i tyre shpirtëror, i riu Grigoris,. Disa priftërinj Sirianë i morën trupat e tyre në fshatin Haku, i vendosën ato në sanktuar,²⁵ dhe mbi këtë vend ndërtuan një manastir. Dhe thuhet, që atje, kanë qëndruar mbetjet e këtyre shenjtoreve deri në ditët kur po shkruhet kjo histori. Kjo ngjarje, thuhet që ka ndodhur në kohën e mbretëritimit të trimit Vaçe, Mbret i Albanisë. Reliket më të çmuara të martirëve të shenjtë mbetën të fshehura dhe sekret deri në periudhën e mbretëritimit të mbretit Vaçakan i III-të, i quajtur I Devotshmi (Pious), mbret i Albanisë; duke filluar nga Vaçakani Trim deri tek mbreti Vaçe (II) kanë mbretëruar nëntë mbretër të Albanisë, dhe i dhjeti ishte i devotshmi dhe i miri Mbreti Vaçakan, mbret i Albanisë.

KREU 15. Lista e emrave të sundimtarëve të vendosur në fronin e Albanisë nga Xhafeti tek Arani e më pas deri tek Vaçakani.

Xhafet, Gomer, Tiras, Togarmah (Torgom), Hajk, Armenak, Aramais, Amasia, Gegham, Harmai, Aram (bashkëkohës i Abrahamit), Arai i Hijshmi (bashkëkohës i Isakut), Anushavan, Parit, Arbak, Zavan (bashkëkohës i Xhoshua-së), Parnas, Sur, Havanak, Vishtak, Haikak, Hambak, Arnak, Shavarsh, Norair, Vistam, Kar, Gorak, Hrant, Hnxhak, Ghak, Horoi, Zarmair, Perç (bashkëkohës i Davidit), Arbun, Bazuk, Hoi, Jusak, Kaipak, Hiskajort (ai e mori kurorën e tij nga mbreti i Babilonisë), Parujr, Hraçja, Parnavaz, Paçojç, Kornak, Pavos, Haikaku i dytë, jetëshkurtëri Ervand, Tigran.

²⁵ Sanctuary - faltore, vend strehimi, vend i shenjtë; *Shënim BP*.

Arani, që i përkiste kësaj linje, u vendos mbi Albanët. Numri i ditëve, nga Arani tek Vaçakan Trimi, i cili rridhte nga familja e madhe e Arsacidëve nuk është i qartë, por ata që në vazhdim u bënë mbretër të Albanisë ishin dhjetë, dhe pikërisht: Vaçakan Trimi, Vaçe, Urnair, Vaçakan (II), Mihravan, Satoi, Asai, Esvalen, Vaçe (II), pastaj Vaçakan (III) i Devotshmi, mbret i Albanisë.

Një qytet i madh me emrin Perozapat u ndërtua nga Vaçe me urdhër të Perozit, mbret i Persisë, qytet i cili aktualisht mban emrin Partav.

KREU 16. Jeta dhe veprat e mbretit Vaçakan, institucionet e krijuara prej tij në Albani, dhe zbulimi i relikeve të shenjtoreve.

Për afro 40 (dyzet) vjet që kaluan nga periudha e mbretërimit të Vaçes deri në hipjen në fron të Vaçakanit të Devotshëm, mbretëria e Albanisë mbeti pa një mbret; ndërkohë, duke përfutur nga situata, mbreti i lig dhe i pamëshirshëm i Persisë, si një qen i tërbuar dhe i fuqishëm, u përpoq t'i nënshtonte gjithë monarkitë e tjera përreth saj, dhe njëkohësisht të shkatërronte Kishën, Fenë dhe Besimin e Krishterë dhe të vendoste me forcë një ideologji të çmendur. Gjaku i martirëve të shenjtë u derdh nga duar mizore dhe një numër i madh njerëzish të virtutshëm u therrën nga shpata e të ligjve, ndërkohë që gra dhe fëmijë që vajtonin, u kapën si të burgosur dhe u dërguan në vende të huaja në një skllavëri mizore. Ata vranë shumë fisnikë Armenë, Gjeorgjianë dhe Albanë, në përpjekje për t'ju imponuar atyre ideologjinë e adhurimit të Zjarrit, disa të tjerë i detyruan me forcë, të tjerë me korrupsion, duke shpërndarë principata të mëdha ndërmjet tyre, dhe duke ngritur tempuj ku adhurohej zjarri në shumë vende; dhe adhurimi ndaj zjarrit dhe idhujve të rremë u rrit shumë. Sektet e ndryshme të Satanit të lig, tashmë të përforcuar, filluan të ushtrojnë presion mbi popullin fatkeq të Albanisë, i cili u akuzua për rebelim, dhe nën peshën e zinxhirëve të robërisë u detyrua, kundër dëshirës së tij, të pranonte fenë e adhurimit të zjarrit. I detyruar nga padrejtësia e dhunshme dhe tiranike e mbretit, Vaçakani, gjithashtu, e pranoi këtë fe, së bashku me të tjerët; por në

fshehtësi ai ngrihej për lutjet dhe agjërimet dhe për t'ju rrëfyer Krishtit, deri kur erdhi dita që Zoti mori në konsideratë derdhjen e gjakut të martirëve të Krishtit dhe shkatërrimin e kishave të shenjta, vrasjet e kota të njerëzve të rinj e të moshuar, skllavërimin e grave dhe fëmijëve, dhe shkatërrimin e shpirtave të pafajshëm të rrënuar nga feja e zjarrit. Ai dërgoi Heftalitët si një shufër fshikulluese zemërimi kundër mbretit gjakësor dhe të dhunshëm të Persisë, dhe turmat e forcave të tyre të panumërta e mundën dhe e masakruan, e asgjësuan tërësisht princin e tokave të Persisë së bashku me popullin e tij. Ndoshta, kjo ishte ajo që i shenjtë Isaiiah profetizoi në vizionin, që ju shfaq për Babiloninë: “Gjigandë të vërtetë do të vijnë të kënaqin zemërimin tim; ata gëzohen kur vijnë dhe janë armiqësore. Zoti i ushtrive urdhëroi shumë tribu që të vinin nga vendet e largëta ku ishin, dhe Zoti erdhi me ushtarët e tij të armatosur. Vajtoni, të gjitha ju gjenerata të liga e të fëlliqura për ditën kur Zoti do të jetë afër dhe do të sjellë shkatërrimin mbi ju. Për shkak të të gjithë këtyre gjërave duart tuaja do të bëhen të pafuqishme dhe dhimbjet e punës do t’ju kapin juve ashtu si dhimbjet e lindjes tek gratë. Vini re! Dita e Zotit do të vijë tek juve me zemërimin e madh e të pafund, vdekjepurës dhe të pakthyeshëm, për t’ju lënë pa fëmijë dhe për t’ju larguar juve nga kjo botë” (Isa. xiii. 3-8). Dhe në të vërtetë, kjo profeci u përmbush përsëri mbi mbretin e Persisë, të ligun Peroz, pasi nën komandën e Zotit, Heftalitët erdhën si Gjigantë për të përmbushur zemërimin e Zotit. Fillimisht ata goditën djemtë e tij, fëmijët e tij të ligj, me tehun e shpatës dhe i masakruan ata përpara tij së bashku me të gjithë fisnikët dhe drejtuesit e krahinave, si edhe masës së pafund të ushtrisë së tij; dhe vetë mbreti, Perozi i lig, u vra me shpatë dhe trupi i tij humbi ndërmjet trupave të panumërt dhe u dogj në varrin e një gomari. Pastaj ata grumbulluan dhe morën me vete pasuritë e pafund të grumbulluara prej tyre (njerëzve të Perozit) me anë të veprimeve të liga. Ata asgjësuan gratë, nuk kursyen as fëmijët, madje nuk patën mëshirë as për jetimët. Për të thënë të vërtetën, ata ngopën zemërimin e Zotit dhe u hakmorrën mbi të ligat, që Perozi u kishte bërë shumë njerëzve, dhe i kthyen ato shtatëfish mbi kokën e tij. Atëhere Kisha e

Zotit u mbush me gëzim, pasi bijtë e ligj të Satanit u kapën nga armiqtë e tyre, dhe ata nuk u vranë me gurë, por nga tehu i shpatës, dhe e lanë këtë jetë duke vuajtur. Dhe po ai njeri i ndyrë dhe të gjithë fëmijët e tij të ligj u vunë nën tehun e shpatës dhe u larguan nga kjo botë me një vdekje të dhimbshme dhe mizore. Dhe, kur Zoti e shkatërroi përfundimisht Perozin, djalli u detyrua të tërhiqej përballë vullnetit dhe fuqisë së Më të Lartit.

KREU 17. Mbretërimi i Vagharshakut, prej të cilit e mori Vaçakani mbretërinë e Albanisë.

Kur Perozi i lig u hoq qafe nga kjo botë me një vdekje të mundimshme, vendin e tij e zuri i vëllai Vagharshak.²⁶ Dhe fjala e Zotit, dhe pikërisht “kushdo që do të punojë dhe mësojë do të quhet i madh në mbretërinë e Zotit” (Matt. v. 19) gjeti plotësimin e saj tek Vaçakani, pasi pikërisht këtë bëri ky mbret i devotshëm. Fillimisht ai u kthye nga rruga e mëkatit dhe kreu shumë vepra të ndryshme të mira, duke kthyer të gjithë mbretërinë nga rruga e ideologjisë diabolike dhe të sëmurë, në rrugën e shenjtë dhe të drejtë të shërbimit ndaj Zotit, dhe nëpërmjet një pendimi të thellë ai shtoi virtytin e tij. Fisnikët e vendit të tij, që gjithashtu kishin njollosur bukurinë e tyre shpirtërore prej fesë së zjarrit dhe adhurimit hipokrit të idhujve dhe kishin korruptuar trupat e tyre nëpërmjet kurvërisë së turpshme, u nxitën nga këmbëngulja e tij e fuqishme për të pohuar të vërtetën e Krishtit, dhe ai u mësoi atyre, nëpërmjet autoritetit të Shkrimeve të Shenjta, që Ringjallja do të vijë sipas urdhrit të Birit të Zotit me ndëshkime të rrepta në zjarrin e pashuar të ferrit për femohuesit dhe për ata që bënin gjëra të liga apo për ata që nuk pranonin të pendoheshin, ndërsa dhurata e lavdisë së përherëshme dhe të parrëfyeshme do të shkonte për ata, të cilët pranojnë Hyjninë e Paarritshme dhe po ata do të kishin fatin e ringjalljes për shkak të veprave të tyre të mira në përputhje me Vullnetin Hyjnor. Ata që ishin pagëzuar në burimin e mirësisë dhe ishin mashtruar nga Magët (Magët –

²⁶ Vagharsh (484 – 488 ishte vëllai i Perozit (459 - 484); *Shënim i Dowsett*

magjistarët - predikuesit e besimit të zjarrit) ai i detyroi të pendoheshin; ata të cilët kishin ndjekur rrugën e gabuar që nga fëmijëria, ai urdhëroi që të pagëzoheshin me qëllim që të bëheshin të denjë për kungim të shenjtë me trupin dhe gjakun e Shpëtimtarit, Birit të Zotit. Ai u gëzua jo aq shumë për pozicionin e tij si mbret, se sa për dakordësinë e gjithë fisnikëve të mbretërisë së tij në nënshtrimin ndaj vullnetit të Kishës, në përputhje me urdhëresat hyjnore²⁷ të saj, të cilat kishin si efekt, që kushdo që mund të largonte një shpirt nga udha e gabuar dhe arrinte ta udhëhiqte atë në rrugët e së drejtës, ai do të mund të shpëtonte shpirtin e tij nga vdekja dhe do të shlyente shumë prej mëkateve të tij. Duke marrë pjesë çdo ditë në shërbimet e shenjta, ai kreu me urtësi vepra të mëdha në kujtim të shenjtëve. Ai urdhëroi krahinën e fortifikuar të Arcahut, të cilën e kishte në vasalitet, që të braktiste dhe të refuzonte çfarëdo lloj forme riti pagan me sakrifica (kurban, flijim), gjë që ishte shprehje e adhurimit të idhujve të papastër. Ai ishte shumë i ndershëm dhe i solli begati vendit të tij; ai ishte paqedashës dhe zot i të gjitha krahinave të mbretërisë së tij, të cilat Perozi i lig i kishte shkatërruar dhe i kishte nxjerrë jashtë autoritetit të tij së bashku me princërit vendas, të cilëve Vaçakani u ktheu autoritetin e mëparshëm. Pas kësaj, krahina e Albanisë hoqi dorë nga të qenët si mbretëri më vete dhe pranoi Vaçakanin, nga familja mbretërore e Persisë, një njeri me vlera të mëdha, i ditur dhe i matur, i gjatë dhe i pashëm, djali i Jazkertit dhe vëlla i mbretit Vaçe të Armenisë; dha ata e morën atë dhe e çuan ta merrte kurorën nga dora e Vagharshakut, mbretit të Persisë. Kur erdhi në Albani, ai mori masa për të bërë të mundur që të harrohej besimi i pafe i Magëve dhe pranoi hapur Krishtin si Zotin e vërtetë. Zoti me largpamjen e tij hyri në mendjen e mbretit, dhe mbreti Vagharshak i Persisë urdhëroi që, tash e tutje, çdo njeri mund të mbante bindjet e tij dhe askush nuk mund të detyrohej me forcë që të konvertohej në fenë Mage. Kur e dëgjoi këtë, i devotshmi dhe besimtari mbreti Vaçakan u kthye përsëri në Kishën e Zotit me një gëzim të madh në shpirt, dhe nëpërmjet shumë

²⁷ Redeeming commandments - urdhëresat hyjnore; Redeeming - shëlbyese - jetëdhënëse, çliruese, shpëtuese; *Shënim BP*.

lutjeve dhe lotëve ai pranoi Trininë hyjnore dhe të përjetshme, dhe ju lut e u kërkoi peshkopëve dhe oshënarëve (eremitëve) si edhe të gjithë murgjve që t'i bashkoheshin atij në pendesë dhe në lutjet me qëllim që të afronin ndaj tyre Zotin e Plotmëshirshëm. Ai vetë ishte i zellshëm në agjërime dhe në lutje si edhe mirëbërës ndaj të varfërve, pasi ai e kishte kuptuar, që Pjetri i Shenjtë, pas heqjes dorë (mospranimit, refuzimit), vazhonte të mbetet i aftë për të qenë i pari ndër apostujt, Ruajtësi i Portës, dhe princi i Mbretërisë së Qiellit; ai e kishte kuptuar që, ndonëse fillimisht çdokush nga dishepujt e Krishtit mund të kishte qenë dyshues, më pas, duke pranuar Krishtin dhe Zotin, ata arritën rangun e apostullit; dhe përsëri, ai e kishte kuptuar mundësinë, që u ishte dhënë sa e sa mëkatarëve të shumtë, të cilët arritën lartësitë e virtutit dhe u bënë trashëgimtarë të Mbretërisë së bukur të përjetësisë. Mbreti i Devotshëm i kishte futur të gjitha këto në kokë dhe u shenjtërua dhe e pastroi vetveten duke u zhytur në virtutin e besimit të pastër nëpërmjet bashkëbisedimit me Hyjninë e vërtetë. Ai u bë mjek edhe për shumë vende të tjera në shndrrimin e tyre në njerëz të Zotit të të gjithë njerëzve, Jezu Krishtit; ai u bë çlirimtari i tyre nga robëria e hidhur e Satanit. Pasi ai ishte vërtet më i dituri ndër të gjithë mjekët dhe më i mësuari në medicinë, pasi kur trupi i tij mundohej nga plagë të rënda, ai arrinte ta rifitonte shëndetin nëpërmjet barëravë shëruese dhe po kështu ishte i aftë që të shëronte edhe njerëz të tjerë po nëpërmjet këtyre ilaçeve. Kështu, një mëkatar, i cili ishte kthyer me gjithë shpirt tek Zoti dhe merrte barëra mjeksore të pendimit për shëndetin e shpirtit të tij, me të njëjtat ilaçe shëruese të rrëfimit dhe pendimit u bë shëruesi i shpirtave të njerëzve të tjerë dhe pavdeksuesi i trupave të tyre, dhe i ktheu ata plotësisht në besimin e shenjtë dhe të pastër Kristian. Ai vendosi dënime dhe gjoba, me qëllim që të detyronte këdo që ngrinte një faltore apo që krijonte një idhull, ose që adhuronte një zot të papastër, ose që nuk respektonte me rigorozitet të gjitha normat e moralit Kristian. Ai njoftoi shtrigat, magjistarët dhe priftërinjtë paganë dy herë me rradhë, që nëqoftëse ndonjeri prej tyre do të gjendej duke kryer

këto të këqija, ai do të dërgohej përpara gjykatës mbretërore dhe do të dënohej duke u ndëshkuar mizorisht, duke u lidhur me zinxhirë dhe fshikulluar me kamxhik; dhe menjëherë, duke dënuar shumë prej shtrigave, magjistarëve dhe priftërinjve paganë, duke mbytur disa, duke dëbuar disa të tjerë, dhe duke burgosur të tjerë, ai paralajmëroi dhe pagëzoi shumë të tjerë, dhe i bëri ata të mësojnë rrugën që çonte drejt njohjes së Perëndisë. Në shumë vende ai vendosi peshkopë, priftërinj dhe mbikqyrës; ai lëshoi të njëjtat urdhëresa të rrepta në Kambiçan dhe Albani. Ai vendosi peshkopë, priftërinj dhe dhjakë, dhe i gjithë komuniteti kishtar u nderua dhe u respektua përgjatë gjithë viteve të mbretërimit të mbretit Vaçakan.

KREU 18. Themelimi i shkollës së riedukimit për fëmijët e magjistarëve të lindur me prirje të liga; zbulimi i sektit të papastër të gishta prerësve dhe vdekja e tyre.

Vaçakani i kurorëzuar prej Zotit, urdhëroi që fëmijët e shtrigave, magjistarëve dhe priftërinjve paganë, gishta-prerësve²⁸ dhe atyre që merreshin me përgatitjen e helmeve të mblidheshin dhe të vendoseshin nëpër shkolla, ku të merrnin edukatë fetare dhe të mësonin mënyrën e Krishterë të të jetuarit, me qëllim që të konfirmoheshin “me besimin në Trininë e Shenjtë dhe adhurimin e vërtetë ndaj Zotit. Ai urdhëroi, që të gjithë djemtë të mblidheshin së bashku në fshatin e tij të quajtur Rustak, themeloi fonde garancie dhe vendosi një kryeeducator mbi ta dhe i urdhëroi ata të studjonin Krishterimin”.

Kur ai shkoi në fshat për të kryer një shërbim përkujtimi për shenjtët, ai shkoi edhe në shkollë, mblodhi djemtë e magjistarëve dhe priftërinjve paganë rreth tij, dhe e urdhëroi turmën, e cila e kishte rrethuar atë, disa prej të cilëve mbanin libra, ndërsa të tjerët dërrasa shkrimi në duart e tyre, që të lexonin së bashku. Dhe ai u ndje më i lumtur se sa një njeri,

²⁸ Ka një legjendë Kaukaziane, sipas së cilës një Mingrelian i kafshoi gishtin apostullit Andre ndërkohë që ky po predikonte, dhe për këtë arsye Mingrelianët u bënë të njohur si gishta-ngrënës; *Shënim i Dowsett*

që kishte zbuluar një pasuri të madhe. Ai filloi të hetojë sektin e lig të gishta-prerësve, pasi që të dy ishin sekte vdekjeprurës.²⁹ Ndërkohë që ai bënte pyetje, Zoti, i cili e don shpirtmirësinë, urdhëroi që sektin e lig duhej të dëbohej nga vendi prej mbretit të mirë. Për një kohë të gjatë, madje që kur Vaçëja kishte mësuar për veprat e tyre të liga në Albani, mbretërit e tjerë, ose kishin qenë të pazotë për t'i kapur ata ose kishin qëndruar indiferentë ndaj veprimtarisë së tyre. Guvernatorët e mallkuar dhe të ligj Persianë shpesh i kapnin ata, por i lëshonin përsëri më pas në këmbim të ndonjë mitmarje. Por një ditë, kur ata po kryenin aktin e lig të gisht-prerjes në zgavrën e një peme në brigjet e lumit Kur dhe e kishin mbërthyer një djalë me katër kunja në gishtat e mëdhenj të dorës dhe këmbës dhe po e prisnin të gjallë, qëlloi që një djalë tjetër të kalonte andej afër. Duke dëgjuar rënkimet, ai u afrua tek vendi prej nga vinin zhurmat dhe pa aktet mizore të kriminelëve vrasës; ata e vunë re dhe e ndoqën për ta kapur, por ai u largua me vrap dhe u hodh në lumin Kur.

Në mes të lumit qëlloi të ndodhej një rrip toke mbi të cilën ishte rritur një pemë; djali u kap pas degëve të saj, u fsheh ndërmjet tyre dhe qëndroi aty deri sa kriminelët, që nuk po e gjenin, të largoheshin. Ai i njohu njerëzit, shpëtoi, kaloi lumin me not dhe nxitoi t'i tregonte mbretit gjithë çfarë pa. Kur mbreti i dëgjoji këto, ai ofroi lutje dhe falenderime për Krishtin, Mbrojtësin e Njeriut, dhe urdhëroi kishtarët të agjëronin dhe të luteshin që kjo ideologji e ligë të mund të zbulohet dhe të çrrënjosej nga vendi, pasi Satani ishte ngulitur aq thellë në mendjet e bijve të tij, sa që nuk do të ishte kurrë e mundur që t'i bënin antarët e këtij sektin që të rrëfeshin. Ai urdhëroi të përgatishnin një përzierje uthull të nxehtë dhe boraks për t'ua derdhur atyre në vrimat e hundëve ndërkohë që i kishin shtrirë në tokë, pas së cilës sytë e tyre u bënë të bardhë dhe kokërdhokët e tyre u mveshën, por edhe pas kësaj torture të tmershme ata mohuan gjithçka dhe nuk pranuan të rrëfeshin. Sidoqoftë, duke qenë se Zoti tashmë e kishte mundësuar, siç kemi thënë më sipër, për të çrrënjosur sektin e lig nga mbretëria nëpërmjet

²⁹ Sekti tjetër – mendohet se bëhet fjalë për përgatitësit e helmeve – *Shënim BP*.

mbretit, ky i fundit krijoi një metodë të mençur nëpërmjet së cilës t'i bënte ata të rrëfeshin; ai urdhëroi që ata të dërgoheshin në vendin e krimit. Para së gjithash, ai urdhëroi njerin prej tyre, atë që ishte më i ri se të tjerët, që të lihej i lirë, dhe pastaj u betua solemnisht para tij me fjalët që vijojnë: “Unë ju jap fjalën, që nuk do të jap urdhër t’ju vrasin, nëqoftëse ju rrëfehëni dhe zbuloni me vërtetësi hollësitë e këtij kulti satanik”. I vendosur përballë tij, djaloshi filloi të zbulojë sekretet e sektit satanik: “Djali shfaqet në formë njerëzore dhe urdhëron të kryhen tre ceremoni, secila prej të cilave përfshinte tre burra; këta nuk duhet të plagosen ose të vriten, por ndërkohë që janë akoma gjallë, secili prej tyre duhet të hiqte lëkurën dhe gishtin e madh të dorës së djathtë dhe ta tërhiqte me lëkurë mbi gjoks deri në gishtin e vogël të dorës së majtë; pas kësaj, gishti i vogël duhej prerë dhe të dërmohej brenda lëkurës. E njëjta gjë duhej bërë edhe me këmbët ndërkohë që viktimi ishte akoma gjallë, dhe pas kësaj ai mund të vritej dhe të rripej, të organizohej dhe të vendosej në një kosh (shportë). Kur afrohej koha për shërbimin satanik, vendosej një karrike e palosshme, këmbët e së cilës janë në formën e këmbëve të njeriut, dhe të cilën shumë prej nesh e panë ta sillnin këtu. Një veshje zbukuruese vendoset mbi karrike, dhe kur vjen djalli, ai e largon këtë veshje, ulet në karrike, dhe duke marrë një armë, ai kontrollon lëkurën e njeriut së bashku me gishtërinjtë. Nëse askush nuk është në gjendje të fitojë viktimën e përcaktuar, ai urdhëron që të priten shirita nga lëvorja e një peme dhe atij t’i bëhet kurban një dem ose një dele, dhe ai ha dhe pi së bashku me antarët e bashkësisë së djajve. Një kalë i pajisur me shalë dhe pajisjet e tjera qëndron në gatishmëri, dhe duke i hipur kalit, ai e nget atë deri në një vendqëndrim; pas kësaj ai bëhet i padukshëm dhe zhduket. Kjo ceremoni përsëritet çdo vit”.³⁰

Ai tregoi me gisht një burrë dhe një grua që i përkisnin sektit të lig, dhe të tjerët pranuan në të njëjtën mënyrë. Pas kësaj, mbreti ju drejtua njeriut, që i kishte treguar të gjitha këto, me fjalët: “Jeta jote është e

³⁰ Kali luante një rol të rëndësishëm në ceremonitë Kaukaziane. Në paragrafin e mësipërm kali pa dyshim ka kuptimin e Shpirtit-kal, i cili ka detyrën të shoqërojë shpirtin e viktimës në botën e pasvdekjes: *Shënim i Dowsett*

falur në përputhje me fjalën e dhënë. Tani, sidoqoftë, bëju atyre atë, që ata u kanë bërë të tjerëve”. Dhe ai burrë filloi të bëjë veprimet, për të cilat kishte treguar, tek shumë prej njerëzve që i përkisnin sektit të lig në prani të të gjithë oborrit mbretëror, ndërsa gjysma e tyre u morën dhe u çuan në fshatrat e tyre dhe u vranë në të njëjtën mënyrë në vendet ku kishin kryer aktet e liga. Gjithashtu, mbreti urdhëroi që të vriteshin të gjithë ata që ushtronin profesionin e helmuesit, pasi edhe këta, si sekt, i ishin bashkuar formave të adhurimit të Djallit, i cili çdo vit jepte urdhër, që një njeriu t’i jepej helmi dhe të vritej; dhe nëqoftëse ndokush nuk tregojë i gatshëm apo nuk i bindej urdhërit për të kryer këtë veprim, Djalli e torturonte atë deri sa ai të nënshtrohej dhe t’i jepte helmin vdekjeprurës një pjestari të familjes se tij. Kishte edhe sekte të tjerë adhuruesish, të cilët pohonin se ekzistonte një demon, i cili i bënte ata, që të refuzonin të adhuronin ligësinë verbërisht, si edhe një tjetër që i njolloste ata. Këta u kapën prej mbretit dhe u larguan nga kjo botë nëpërmjet dënimesh të tmerrshme. Të tjerët ai i spastroi nga tokat e Albanëve si një bashkëshort i mirë dhe i devotshëm, që ruan fushat e tij me përkushtim dhe dashuri, duke çrënjësuar gjembat dhe ferrat dhe duke shpërndarë e mbjellë farë të mirë për të arritur të marrë një prodhim të boshëm, tridhjetë, gjashtëdhjetë apo njëqind fish më të madh. Pas kësaj, Zoti i plotfuqishëm dhe Mëshirplotë, duke parë bukurinë e sjelljes fisnike të këtij njeriu dhe duke vënë re me çfarë maturie dhe zgjuarësie ai u përpoq të vinte në zbatim vullnetin e Zotit, i dhuroi dhe i besoi atij reliket e shumicës së martirëve të shenjtë të Krishtit, duke i nxjerrë nga vendi ku ishte fshehur ky thesar me vlera të parrëfyeshme shpirtërore.

KREU 19. Zbulimi i relikeve të Shenjtit Zakarias, babait të Gjonit, dhe të Pantaleonit të bekuar, i cili u martirizua në Nikomedia, dhe që ishin sjellë në tokën e Çilbs (Çighbs) nga i riu Grigoris.

Shumë shenja dhe çudira ndodhën në tokën e Çri, në vendin ku ndodheshin reliket e martirëve të bekuar të Krishtit. Askush nuk e dinte vendndodhjen e relikeve të shenjtëve dhe banorët e atyre tokave

ishin paganë, por ndodhi që ethet dhe sëmundjet filluan të përhapeshin nga kisha ku ndodheshin reliket e shenjtoreve, dhe ndonëse banorët ishin paganë, ata filluan të shqetësohen shumë. Feja memece e Persianëve të ligj, gjithnjë në kundërshtim me Kishën e Zotit, (madje praktikohej atje), dhe një Mag Persian i shquar erdhi në vendin ku ndodheshin reliket e Shenjtit Zakarias për të bërë magji dhe për ta çliruar vetveten; por pa arritur të zgjidhte rripin e pantallonave dhe të zbrazte zorrët në tokë, ai u nda nga jeta në agoni të madhe. Kjo mrekulli u lidh me Junanin, kryepeshkopin e Honk-ut (Hunëve), i cili erdhi nga vendi i Maskutit, një njeri shumë i besueshëm, i cili kishte qenë personalisht dëshmitar okular i kësaj ngjarjeje. Pas kësaj, në Haku, ku ndodheshin reliket e martirëve të bekuar, të cilët ishin martirizuar në Çri prej Argesaçikut Persian, një burrë me një pamje të shkëlqyer dhe imponuese dhe një i ri po aq i shkëlqyeshëm dhe i frymëzuar, zbuloi gjatë natës në një vizion priftin e manastirit, emri i të cilit ishte Jakov, duke i thënë:” Shko në Çri dhe tregoji guvernatorit të qytetit, emri i të cilit është Khoçkorik, fisnik Alban, dhe ne do t’i shfaqim atij të njëjtin vizion; “ne jemi shenjtë në këtë kishë, dhe ju dhe ai duhet të na çvendosni neve”. Prifti nuk i kushtoi ndonjë vëmendje kësaj, sidoqoftë, i njëjti vizion u përsërit për herë të dytë dhe të tretë, por ai përsëri nuk i kushtoi vëmendje. Pas kësaj, ai ra në shtrat i sëmurë rëndë dhe ishte gati në të vdekur, dhe të njëjtët njerëz të veshur me një aureolë të shkëlqyer engjëllore erdhën dhe i thanë priftit: “A nuk e kupton përse po vdes?”- dhe ai u përgjigj – “Jo, o Zot!”. “Është për faktin se u tregove i pabindur dhe kokëfortë – i thanë ata – dhe nuk shkove tek Khoçkoriku të mbledhësh reliket tona; dhe e sheh, tani ti po vdes!”. Prifti u fal së bashku me ta dhe u lut që të shërohej sa më shpejt, me qëllim që të mund të nxitonte të kryente urdhëresën e tyre, dhe ata vendosën duart e tyre mbi të, bënë shenjën e kryqit jetëdhënës, dhe shëndeti i tij u shëndosh menjëherë. Ai u ngrit dhe shkoi në qytetin e Çri, gjeti guvernatorin e qytetit, Khoçkorikun, i cili e mirëpriti atë si prift dhe nuk i bëri asnjë pyetje. Duke qenë se njeriu i vizionit i kishte thënë që po ky vizion i ishte shfaqur edhe Khoçkorikut, prifti nuk tha asgjë rreth

tij. Pas darke, ata u ngritën; prifti shkoi të flejë së bashku me dy priftërinj të tjerë, që i ishin bashkëngjitur guvernatorit dhe Khoçkoriku ra të flejë i ruajtur nga dy shërbyesit e tij. Po të njëjtët njerëz u shfaqën në të njëjtën pamje frikë-imponuese dhe i thanë Khoçkorikut: “Ngrihu dhe shko në kishë, pasi shenjtët janë atje; merrini ato me priftin.” Dhe duke e ngritur atë prej gjumit, ata thanë: “Shko shpejt pasi ky është një vizion”. Gjumi, megjithatë, e mposhti përsëri dhe atëhere vizioni ju rishfaq. “Ne nuk të folëm kot që të zgjohesh herët në mëngjes, - i thanë ata, - por për hir të relikeve tona, të cilat janë akoma në kishë; shko dhe merrni ato bashkë me priftin.” Ai u zgjua i tmerruar, por gjumi i ëmbël përsëri e mposhti atë. Dhe për të tretën herë, burrat u shfaqën të veshur me ndriçim dhe në formën më vezulluese të mundshme dhe i thanë: “Ngrihu dhe shko në kishë, ku do të shihni një dritë të shkëlqyer; shiko se ku shkëlqen drita, pasi atje ndodhen reliket e shenjtëve.” Po ky vizion ju rishfaq edhe priftit, dhe ai u ngrit dhe doli jashtë kishës për tek Khoçkoriku, i cili po vinte t’i tregonte atij për vizionin. Ata u takuan, i shpjeguan njeri tjetrit përse ishin ngritur, si edhe për vizionin. Pas kësaj, prifti Jakov dhe fisniku Khoçkorik, së bashku me dy priftërinjtë, të cilët i ishin bashkëngjitur guvernatorit, si edhe me dy shërbëtorët, u afruan tek kisha duke bërë shenjë e kryqit. Kur mbërritën në verandën pranë derës dhe u lutën përpara kryqit, ata vunë re, brenda në kishë, një dritë vezulluese dhe që të ngjallte ndjenjë e frikës përzier me admirim. Ishte një pamje kaq tmerruese sa që ata nuk ishin në gjendje të ngiheshin në këmbë, madje edhe kur ata kishin kënduar një psalm³¹ dhe të dytin, ata akoma nuk ishin në gjendje të ngriheshin; kur ata përfunduan psalmin e tretë, Zoti i Plotfuqishëm u shkoi në ndihmë atyre, a thua se erdhi dikush nga prapa dhe i ndihmoi të ngriheshin. Ata e morën veten dhe hynë në kishë, e cila tashmë ishte e mbushur me dritën e lavdishme, dhe u falën atje deri në mëngjes. Kur zbardhi, e gjithë drita e faltores ishte përqëndruar në vendin ku ndodheshin reliket e martirëve të

³¹ Psalmi - një këngë e shenjtë ose himn, në veçanti ndonjë nga ato që gjenden në Librin biblik të Psalmeve dhe që përdoren në adhurimin e krishterë dhe hebre; *Shënim BP*.

bekuar të Krishtit, dhe pasi drita u venit, një dritë qiriu endej lart e poshtë vendit, deri sa ata arritën ta gjejnë vendin. Mbi kutinë, e cila mbante brenda saj reliket e shenjta, ishte një mbishkrim, i cili thoshte: “Unë, Grigoris, solla këtu shenjtët, dhe pikërisht, Zakariasin, babain e Gjonit, dhe Pantaleonin, i cili u martirizua në qytetin e Nikomedias”. Ata i lëvizën reliket e shenjtëve, i lanë ato dhe i lyan ato me krismën e shenjtë.³² Khoçkoriku i vulosi ato me dorën e tij, hypi mbi kal dhe u largua për t’ja çuar mesazhin mbretit të devotshëm të Albanisë mbi gjetjen e relikeve të shenjtëve. Mbreti besimtar u mbush me gëzim dhe me kënaqësi ja ofroi veten lutjeve dhe punëve të mira për hir të Zotit, pasi ai ishte i mrekulluar me dhuratën kaq të madhe, që Ai i kishte bërë. Ai mblodhi menjëherë peshkopët, murgjit dhe eremitët dhe kreu një shërbim përkujtimor të madh në favor të shenjtëve, si edhe u tregua bujar i madh me të varfërit duke dhënë lëmoshë të konsiderueshme. Ai i veshi peshkopët dhe priftërinjtë me veshje të shtrenjta dhe dërgoi Manas-in, kapelanin e tij³³ që të sillte reliket e martirëve. Udhëtimin për në vendin ku ishin vendosur reliket e shenjtëve, mbreti dhe mbretëresha e bënë në këmbë, të ndjekur prej shumë shërbëtorëve, dhe të shoqëruar prej Kryqit, temjanit dhe luleve të shumta në duart e turmës së pafund të popullit që e shoqëronte; dhe mbreti bekoj dhe ngriti lart lavdinë e Krishtit, Zotit të Vërtetë, për të cilin sakrifikuan martirët e virtutshëm dhe të shenjtë. Ai e zbukuroi vendin ku u vendosën reliket e shenjtëve me zbukurime të ndryshme mbretërore, me ar, argjend, si edhe me gurë të çmuar, dhe urdhëroi që të konstruktohej një altar³⁴ prej druri portativ të mbuluar me lëkurë të kuqe dhe pëlhurë liri të çmuar të bardhë, me të cilën do të stolisnin pjesën e brendshme të vendpushimit të

³² Holy Chrism - një përzierje e vajit dhe balsamit, e shenjtëruar dhe e përdorur për vajosjen në pagëzim dhe në ritet e tjera të kishave katolike, ortodokse dhe anglikane; *Shënim BP*.

³³ Kapelan - chaplain - një anëtar i klerit, i atashuar pranë një kisha private, institucioni, anijeje, dege të forcave të armatosura, etj.; *Shënim BP*.

³⁴ Altari - tryeza në një kishë të krishterë, në të cilën shenjtërohen buka dhe vera, që shërbehen në shërbesat fetare të komunitetit; *Shënim BP*.

shenjtëve dhe të ungjijve. Shushaniku, mbretëresha e Albanisë, një grua zemërmirë dhe e devotshme, urdhëroi që të ngrihej një pavion i madh e i mbuluar me tendë mbi altarin e kuq të shenjtëve, për të formuar një kishë, në të cilën mbreti, ministrat, si edhe një pjesë e madhe e popullit, të mund të hynte nën tendë për t'u mbrojtur nga dielli ose shiu. Një ekran prej liri u vendos për qark këtij pavioni, me qëllim që të formonte një kthinë, e cila t'i shërbente shpurës së mbretit, që të mundte të qëndronte atje në kohën e shërbesës, adhurimit dhe lutjeve drejtuar Zotit dhe për të dëgjuar shkrimet e shenjta përpara Kryqit të Shenjtë dhe martirëve të bekuar të Krishtit. Duke qenë se mbreti i merrte reliket e shenjtëve me vete kudo që shkonte, ai urdhëroi që të bëheshin barela sipas emrit të secilit prej shenjtëve dhe të zbukuroheshin gjithashtu me lëkurë të kuqe dhe pëlhurë liri të çmuar të bardhë dhe një kryq prej ari të zbukuruar me gurë të çmuar, dhe emri i mbretit i gdhendur në ar të vendosej në barelë; dhe kryqe të stolisura me mëndafshra shumëngjyrësh shkëlqenin prej kurorës mbretërore. Kuajt të bardhë, pas të cilëve mbreti ishte shumë i dhënë dhe të cilët i vlerësonte shumë, u zgjodhën nga stallat mbretërore dhe jua lyen bishtin me ngjyrë të kuqe. Ai emëroi roje që të ruanin barelat e shenjtëve dhe kuajt. Me anë të barelave nuk do të transportohej asgjë tjetër, përveçse relikeve të shenjtëve, ungjijve dhe shkrimeve të tjera të shenjta. Ai urdhëroi që karroca, që do të mbante altarin e shenjtëve, të mbrihej pas një bualli të bardhë, dhe ai emëroi shumë prej priftërinjve dhe dhjakëve,³⁵ lexuesve të librave të shenjtë dhe psalmistëve që të sistemoheshin në oborrin mbretëror për të ruajtur dhe mirëmbajtur shenjtët ditë e natë. Kur kampi lëvizti, barela e shenjtëve shkoi përpara, e mbuluar me lino të bardha me një kryq të artë në majë, së bashku me një kurorë mbretërore të endur në mëndafsh me fije shumëngjyrëshe, kuajt e bardhë të zbukuruar me mëndafsh të kuq,

³⁵ Dhjak – dekan - deacon; dhjaku - në kishat katolike, anglikane dhe ortodokse është një shërbëstar i emëruar, që qëndron në renditje poshtë rangut të priftit; *Shënim BP*.

balluket e kuave mbretërorë të mbuluar nga një kurorë, dhe një tufë shërbyesish para dhe prapa barelës, që mbanin kryqe në duart e tyre dhe lavdëronin fuqinë e Trinisë së Shenjtë në unison me psalmet dhe hymnet. Pas kësaj vinte barela e zonjës së parë të vendit e ndjekur nga prapa nga regjimenti shoqërues i mbretëreshës. Kur ata ngritën fushimin, i pari u ngrit altari i kuq me kryqin e artë në majë, dhe pas kësaj filloi montimi i pavionit të bardhë e të madh mbi të, dhe brenda tij, ndërkohë që hynin në mes të temjanit të djegur dhe hymneve që vinin ëmbël në vesh, u vendosën shenjtët me nderim të madh. Pas kësaj, u ngrit tenda e mbretit dhe u kryen shërbimet e tjera, që i përkisnin rangut mbretëror. Mbreti dhe mbretëresha, si dhe i gjithë kampi, këndonin lutje që lavdëronin shenjtët, pasi mbreti besimtar dhe i devotshëm nuk kishte djalë; duke u betuar përpara murgjve, ai ju lut Zotit, që me ndërhyrjen e shenjtëve t'i dhuronte një djalë, pas së cilës, Zoti, ai që donte njerëzimin dhe i dhuronte atij gjëra të mira, i dëgjoi lutjet e tij dhe i dërgoi një djalë të bukur. Ai e mori me gëzim këtë dhuratë të Zotit nëpërmjet martirëve të shenjtë dhe e quajti atë Pantaleon, e urdhëroi atë që të rritej me frikën në Zot dhe të ishte i zellshëm në adhurimin ndaj të gjithë martirëve të Krishtit. Kur mbreti u ul që të drekonte, ai urdhëroi që të mbushej një ibrik (poçe), që i përkiste takëmeve mbretërore, me verë mbretërore tryeze si edhe dy tabaka të mëdha argjendi, të mbushura me bukë mbretërore, dhe të vendoseshin përballë tryezës së mbretit. Një shërbyes u vendos tek këmbët e tryezës mbretërore për të marrë nga porcionet e ushqimeve të ndryshme që serviroshin në tryezën e mbretit dhe i vendoste ato tek të tjerët, dhe kur dreka mbretërore përfundoi, shërbyesi i mori këto gjellë dhe ua shpërndau të varfërve. Çdo të dielë, kur ata mblidheshin për të kryer ritin e adhurimit të Zotit dhe lexoheshin fjalët e shpëtimit përpara turmës së madhe të njerëzve të mbledhur, mbreti nuk shkonte me duar bosh tek ungjilli për të bërë homazhe. Ai ishte i i palëkundur në ndjenjën e tij ndaj Krishtit dhe ishte i zellshëm në bamirësi në rastet e festave dhe të lutjeve së bashku me mbretëreshën dhe gjithë oborrin e tij.

Ai i përkujtoi shenjtët pa u lodhur kurrë, duke u bërë thirrje të gjithëve të besojnë në Krisht, dhe duke u gëzuar shumë kësisoj, ai u rrit e u bë gjithnjë e më i fortë nëpërmjet shpresës dhe besimit në mirësinë e përjetshme të Krishtit.

KREU 20. Zbulimi i relikeve të Grigorisit të bekuar, katolikosit të Albanisë, i cili u martirizua në Maskutk në periudhën e mbretit Sanesan.

Zbulimi i relikeve të të riut të shenjtë Grigoris ishte një dëshirë e fuqishme e mbretit të devotshëm Vaçakan të Albanisë, pasi ai kishte mësuar prej tregimeve në shkrimet e shenjta, që Grigori i Shenjtë ishte martirizuar në pllajën e Vatneanit, në brigjet e detit të madh,³⁶ dhe që dishepujt e tij e kishin çuar trupin e tij në fshatin Amaras dhe e kishin vendosur atë në kishën e themeluar prej Grigorisit të madh. Tek vendi nuk kishin lënë asnjë shenjë dalluese; mbase kishin pasur frikë se mos i merrte ndokush reliket e shenjtit, ose i trembeshin plaçkitësve, ose sepse vendndodhja e relikeve të shenjta mund të ishte harruar me kalimin e viteve. Mbreti u këshillua me priftërinjtë e oborrit të tij, me qëllim që, të përcaktonte një mënyrë se si të gjente atë, që ai dëshironte të gjente nga ai njeri i mirë e i jashtëzakonshëm. Në takimin me abatin e fshatit, ai i kërkoi atij, nëse kishte ndonjë shenjë në ndonjë nga varret që ishin pranë kishës. “Ka shumë varre pranë kishës”, u përgjigj abati, “pasi që nga koha e invazioneve dhe e themelimit fillestar të kishës, askush tjetër nuk ka qenë i aftë të ndërtojë mbi atë, që themeloi Grigori i madh.” “Ne urdhërojmë që toka të gërmohet”, tha mbreti. “Ndoshta, për shkak të numrit të madh të varreve, ne nuk do të jemi në gjendje të zbulojmë varrin më të shenjtë, atë të shenjtit. Por ne do ta mbështesim besimin tonë në agjërimin dhe lutjet, dhe do t’i kërkojmë me ngulm Zotit të Plot-Mëshirshëm me shumë përlësi, duke kujtuar fjalët e Zotit mbi efektin që ka një kërkesë e mirë për t’u mirëpranuar nga Zoti bujar.

³⁶ Detit të madh - bëhet fjalë për Detin Kaspik; *Shënim BP*.

KREU 21. Letra e mbretit Vaçakan drejtuar gjithë peshkopëve dhe priftërinjve, duke u kërkuar që të bënin të mundur që ai të mund të gjente thesarin e fshehur nëpërmjet lutjeve dhe kërkesave të tyre.

Mbreti urdhëroi që t'u dërgoheshin letra të gjitha krahinave, të cilat ndodheshin nën autoritetin e tij, peshkopëve, priftërinjve, murgjve dhe të gjithë klerikëve, që shërbenin në kisha, duke u kërkuar atyre të organizonin ceremoni për të adhuruar, për të agjëruar dhe për t'ju lutur Zotit, dashamirësit të njerëzimit, që ai të mundësonte gjetjen e relikeve të Grigorisit të shenjtë. Si rrjedhim, të gjithë peshkopët, priftërinjtë dhe dhjakët, si edhe i gjithë kleri i kishës në dioqezat e tyre respektive, duke mbajtur Kryqin e Krishtit, bënë një marrëveshje dhe me nxitim u mblodhën në fshatin e mbretit, në Djutakan. U morën ndëshkime të rënda ndaj atyre që erdhën me vonesë. Për tri ditë rresht u organizuan ceremoni madhështore për shenjtët, gjatë të cilave ishte zakon, që mbreti të ngrihej dhe t'i thurte lavde gjithë trupës fetare të Kishës të mbledhur atje. Dhe ai i gjeti të gjitha reliket e shenjta të Gregorit dhe të të mirënjohurve Hripsime dhe Gajane, të cilat prifti i quajtur Matti i kishte sjellë nga Johani, patriarku i Armenisë, që i kishte vulosur ato me unazën e tij, në fshatin DaraHoç në provincën e Arcahut. Duke dërguar priftërinjtë atje, ai i kishte sjellë ato (reliket) tek ai. Kur Gregori i madh dhe bashkëlufëtaret e tij të kurorëzuara, Hripsime dhe Gajane, arritën në grumbullimin e madhe të Djutakanit, mbreti, mbretëresha dhe të gjithë fisnikët e mëdhenj dolën në një distancë të madhe jashtë fshatit për t'i pritur ata. Të gjithë peshkopët dhe dioqezat e tyre, si edhe shumë ministra, rradhë pas radhe, grup pas grupi, erdhën për t'i takuar ata. Çdo grup mbante me vete reliket e nderuara të shenjtëve, së bashku me ungjillin; shumë kryqe dhe emblema të ndryshme shkëlqenin në ajër, dhe tymi aromatik erëmirë i temjanit ngrihej nga çdo rradhë; dëgjohej kudo, tingulli i ëmbël i psalmeve dhe i këngëve të shenjta, që i thurrnin lavde Zotit, dhuruesit të kësaj dhurate të madhe. Kështu bëri mbreti, dhe populli i tij i përshëndeti shenjtët në këtë festim të madh, dhe

vetë mbreti i shërbeu me përkushtim priftit që solli reliket, dhe ai i solli ato në Faltoren³⁷ e shenjtëve dhe i vendosi ato së bashku me ato të Zakarias dhe Panteleonit.

Menjëherë pas kësaj mbreti mori kryesimin e të gjithë përfaqësisë së shenjtë dhe i urdhëroi peshkopët ta ndiqnin atë së bashku me priftërinjtë, dhjakët, murgjit dhe të gjithë kishtarët e tjerë të kishës së bashku me ndihmësit e tyre, secili në grupin e vet përkatës, i pajisur me ungjillin, kryqin dhe temjanicat me temjan që digjej duke lëshuar tymin erëmirë. Ai vetë eci përpara së bashku me priftërinjtë, oborrrin mbretëror dhe shumë shërbyes, dhe ndonëse fillimisht kishte menduar ta linte mbretëreshën prapa, pasi ishte pranverë dhe rreshje të bollshme shiu kishin ngopur tokën, pasi ajo nuk pranoi dhe e nxitur nga një dëshirë e madhe kërkoi të shkonte bashkë me ta në kërkim të shenjtëve, u detyrua t'i nënshtrohej kërkesës së saj. Ata morën të pesë martirët e shenjtë të Krishtit, dhe pikërisht Gregorin e madh, Zakarian e bekuar, dhe shumë të shenjtin Pantaleon, si edhe luftëtarët e mëdha triumfatore tashmë shumë të njohura, Hripsime dhe Gajane, për të ndërmjetësuar pranë Zotit të Madh e të Gjithëpranishëm që të mundësonte realizimin e dëshirës së tyre.

Ata i mblodhën reliket e shenjtëve në mantele mbretërore të ndryshme së bashku me shumë temjan dhe lule të shumëllojshme erëmira dhe i vendosën ato në vigjet (barelat) e shenjtëve veshur me lëkurë të kuqe dhe të zbukuruara me pëlhurë të bardhë në majë. Në majë të vigut ishte fiksuar një kryq prej ari i stolisur me gurë të çmuar; vigjet tërhiqeshin nga kuaj të bardhë, bishtrat e të cilëve ishin lyer me bojë të kuqe, dhe balluket e kuave ishin zbukuruar me kurora. Një turmë shërbyesish të oborrit mbretëror ecte përpara dhe pas vigut, me kryqe në duar, duke i thurrur lavde Zotit papushim, ditë e natë, me zë të ëmbël. Vetë mbreti, gjithashtu, ecte sa para-prapa vigut (barelës) dhe i bashkohej psalmeve të lëvdatave. Grupi

³⁷ Chapel – kishëz, faltore, dhomë faljesh - një ndërtesë e vogël për adhurimin e krishterë, zakonisht një ambient i lidhur me një institucion apo shtëpi private; *Shënim BP*.

i peshkopëve dhe grumbulli i madh (kongregacioni) i të mbledhurve të tjerë³⁸ u vunë në lëvizje duke u rrotulluar për qark vigut të shenjtëve, duke kënduar psalme dhe duke bekuar të vetmin njeri të lindur Zot dhe duke kërkuar atë për të cilën të gjithë ishin të dëshiruar, reliket e shenjta të Shenjtit Grigoris. Mbreti Vaçakan dhe peshkopët ndaluan çdo njeri që të hante deri në mbrëmje, dhe në mbrëmje secili duhej të mjaftohej vetëm me një copë të vogël buke. Edhe vetë mbreti u pajtua me këtë veprim deri në gjetjen e shenjtëve. Priftërinjtë e oborrit mbretëror agjëruan me përkushtim të plotë dhe ju lutën Perëndisë së mëshirshme, ndërsa të tjerët nuk hëngrën asgjë deri në momentin që u zbuluan reliket e shenjtëve. I gjithë grumbullimi u lut papushim, ditë e natë, duke ju përgjyruar Zotit me lutje me zë të lartë, duke kërkuar për Grigorisin, të cilin aq shumë e dëshironin. Mbreti Vaçakan organizoi një grumbullim, dhe për një kohë të gjatë ata u lutën për reliket e Grigorisit të bekuar.

Gjatë këtyre ditëve mbreti e dërgoi priftin Matti të Darahoçit dhe disa prej shërbyesve në Suhar për të mbajtur një shërbim dhe për të festuar një Meshë³⁹ në emër të shenjtëve, që ishin zbuluar atje. Në mëngjes, gjatë shërbimit, Matti ra në gjumë dhe një zë i lartë u dëgjua të thoshte: “Nëqoftëse po kërkon Shenjtin Grigoris, shihni në lindje të kishës”. Ata shkuan pranë kishës, por duke gërmuar në vendin ku mendohej të ishte varri, ata bënë një gabim dhe gërmuan në veri. Kur nuk gjetën gjësendi, ata i kapi një trishtim i madh, por me mëshirën e Perëndisë ata e vazhduan gërmimin në anën lindore dhe aty gjetën reliket e shenjtit në përputhje me zërin. Atëhere, mbreti doli nga Djutakani me një numër të madh nga njerëzit e grumbulluar, me peshkopët, priftërinjtë si edhe të gjithë shërbyesit, dhe siç është thënë tashmë, i gjithë grumbulli i të pranishmëve filloi agjërimin, faljet dhe lutjet për Zotin dashamirë të njerëzimit. Kur ata arritën në një fshat të quajtur Arazhank, një dhjak i oborrit mbretëror, i quajtur Joel, pati një

³⁸ Kongregacion - congregation – grumbullim, mbledhje, grupim; *Shënim BP*.

³⁹ Mass – meshë; *Shënim BP*.

vizion në mëngjes herët, që pa gdhirë, që ai më vonë duhej të merrte një shpatë mbi supet e tij dhe të nisej në kërkim të relikeve të Grigorisit të Shënjtë. Vetë Grigorisi ju shfaq atij në rrobe të bardha në formën e një murgu dhe e pyeti dhjakun se çfarë po kërkonte. Ai u përgjigj: “Mbreti dhe të gjithë ministrat e tij, si edhe e gjithë ushtria e Albanisë, po kërkojnë për Grigorisin, por deri më tani ne nuk ja kemi dalë ta gjejmë”. Njeriu i bekuar e mori dhjakun prej dore dhe e udhëhoqi atë tek vendi ku ndodheshin reliket e shenjtit dhe tha: “Nëqoftëse ju po kërkoni për Grigorisin, ai është këtu.” Dhe ai e urdhëroi atë të gërmonte në atë vend. Ngjitur me varrin ishte një sukë,⁴⁰ në majë të të cilit kishte një kryq. Shenjti u ngjit mbi të dhe qëndroi pranë kryqit, ndërsa një prift i quajtur Natan, vëlla i dhjakut, dhe një tjetër prift i quajtur Gedeon, gërmuan vendin. Joeli u ul mbi gjunjë dhe mori një thes përpara vetes. Ata i gjetën reliket dhe nisën të ikin të ngazëllyer, por Grigorisi i thirri dhe u tha: “Brinjët dhe kafazi i kraharorit janë akoma këtu; merrini edhe këto me vete.” Dhe ne i gjetëm reliket, që ai i kishte përmendur. Kur ai u zgjua, ai ja parashtroi vizionin e tij mbretit, dhe ndonëse ai nuk kishte qenë asnjëherë në Amaras, ai deklaroi se do ta njihje patjetër vendin, që shenjti i kishte treguar. Mbreti u mbush me gëzim, dhe përpara nisjes së tij, dërgoi në Amaras Manasin, kapelanin e tij, dhe dhjakun, dhe ky i fundit u vendos pranë vendit ku ndodheshin reliket e shenjtit. Reliket e shenjtëve, mbreti, si edhe i gjithë grumbullimi dolën nga Arazhanku dhe arritën në fshatin e vogël të Karueçit ku u shërbye silla⁴¹ e mëngjesit. Në këtë vend, Joeli, gjithashtu, pati një vizion, në të cilin shfaqeshin katër murgj të vjetër dhe Grigorisi, që ishte më i riu ndër ta, duke qëndruar të ulur për qark vendit, në të cilin ai ishte urdhëruar të gërmonte. Në fytyrën e dhjakut u shfaq tmerri, por kur ai u ngrit dhe bëri t’i pyeste, ata u zhdukën. Atë ditë, kur filloi shërbimi i sillës së mëngjesit, mbreti i devotshëm ju lut papushim Zotit, që ta ndihmonte në zbulimin e relikeve të Shenjtit Grigoris dhe duke bërë kryqin e Krishtit, ai ju lut Zotit me përgjërime nga thellësia e shpirtit

⁴⁰ Sukë – kodrinë e vogël, piriq dhe i ngritur mbi tokë: *Shënim BP*.

⁴¹ Silla – ushqimi, vakti; *Shënim BP*.

të tij. Në mbrëmje, në kohën që u ul për sillën e darkës, atë e mposhti një gjumë i lehtë, dhe një zë i foli: “Ajo për të cilën ju po luteni, është zbuluar këtu prej jush”. Dhe në vizionin e tij ai dëgjoji zërin t’i thoshte:” Unë do të shkoj në Amaras dhe atje do të shfaqet një person i caktuar”. Dhe mbreti dërgoi menjëherë priftin e oborrit të tij, Manasin, për t’i paraprirë atij në Amaras, duke e urdhëruar atë, që të mos ja thoshte kujt vizionin e mbretit. Dhe ai pyeti nëse ndokush tjetër kishte parë ndonjë gjë, dhe një murg, gjithashtu edhe një prift i quajtur Joel, i cili ishte bashkë me mbretin, tha: “Unë pashë një curril të shpërthente nga një burim i pastër pikërisht në vendin ku dhjaku Joel ishte urdhëruar të gërmonte; dhe unë mbeta i çuditur, pasi më përpara atje nuk kishte kurrfarë currili. Nga doli ai?” Dhe kur ata po dilnin nga Karueçi, disa gra nga rrethinat e Amaras erdhën që t’i takojnë. Siç është thënë tashmë, ishte sezoni i pranverës, dhe rrëketë e shiut binin papushim mbi tokë dhe kuajt e shumtë i shkatërruan rrugët me thundrat e tyre. Mbreti urdhëroi që të mos ketë vonesë, megjithatë, në zellin e madh për të gjetur atë që dëshironte, ai zbriti nga kali dhe shkoi pranë rradhëve të peshkopëve dhe priftërinjve dhe i inkurajoi ata me qëllim që t’u a bënte më të lehtë udhëtimin dhe këndimin me zë të ëmbël të lavdërimeve ndaj Trinisë Hyjnore⁴² si edhe të psalmeve melodioze. Dhe vetë mbreti shkoi dhe drejtoi personalisht vigun e martirëve në Krisht (martirëve të Krishtit) me përkujdesje të madhe. Toka përcillte fuqishëm jehonat e shumë zërave në gjuhë të ndryshme, që merrnin pjesë në ceremoninë e adhurimit, dhe ngjante sikur ajo ishte e mbuluar nga një re e madhe e ndriçuar nga kryqet, me forma shumëngjyrëshe, stolisur në skajet me flamurë, që shkëlqenin nga ari dhe argjendi si edhe nga gurët e çmuar vendosur në një mori kryqesh. Vigu i shenjtorëve, i mbuluar me të bardha, tërhequr nga një kalë i bardhë që mbante një kryq të artë, mbuluar me zburime me gurë të çmuar dhe me një kurorë të paçmuar të vendosur mbi kryqin, i cili shkëlqente si të ishte yll, vazhdoi në pompozitet dhe madhështi në mes të ushtrisë së Krishterë.

⁴² Redeeming Trinity – është përkthyer “Trinia Hyjnore”, por mund të përkthehet dhe “Trinia Shëlbyese”; shëlbim – çlirim nga barra e fajeve; *Shënim BP*.

Kur grumbullimi i shenjtë dhe i devotshëm hyri në fshat, u dallua një lumë i vogël, që rridhte brenda vendbanimit, dhe një urë ishte ndërtuar mbi të në vendin ku kalonte rruga mbretërore. Mbreti, për shkak të dashurisë së madhe që kishte për shenjtët, nuk mund të lejonte që vigu i shenjtëve t'i besohej tjetërkujt, por duke i mbuluar ato me teshat e tij mbretërore kaloi lumin së bashku me to. Kur erdhi në vendin e paracaktuar, mbreti, së bashku me peshkopët dhe gjithë grumbullin e njerëzve që e ndiqnin, u gjuhëzua dhe u zhyt në lutje për një kohë të gjatë. Mbi vendin e caktuar u ngrit tenda mbretërore dhe ai urdhëroi që të organizohej ruajtja e saj deri në mëngjes. Atëkohë, në Amaras nuk kishte ndonjë peshkop, kështu që ata u detyruan të pyesnin abatin e manastirit të atjeshëm dhe disa nga banorët më të vjetër nëse kishin parë ose jo ndonjë gjë, që kishte lidhje me çfarë po kërkonin.

KREU 22. Eremiti i bekuar, Jovi, konverton krahinën e madhe të Parskankut në Arcah.

Abati i manastirit tha sa më poshtë vijon:

“Jetonte në botën e tij të virtutshme dhe të shndritshme një prift i Vekertit, një eremit i quajtur Jovi, i cili i kënaqej dhuratave apostolike,⁴³ dhe që arriti të shpëtojë nga gabimi në të cilin jetonin dhe i konvertoi në të krishterë banorët e një zone të madhe të Arcahut, të quajtur Parskank, duke u mësuar atyre të njohin Zotin dhe të adhurojnë misterin e pakapshëm (pashpjegueshëm) të Trinisë së Shenjtë. Ai erdhi shumë herë dhe nderoi kujtimin e Grigorisit të Shenjtë, dhe në dy apo tre raste kishte thënë që në tokat e Albanisë do të mbërrinte një mbret Kristian, i cili do të kërkonte grumbullin e relikeve të shenjta të Grigorisit.

“Në një rast tjetër, një eremit na vizitoi neve si mik dhe ne e mirëpritëm sipas zakonit të vëllezërve tanë. Ne i lamë atij këmbët, i dhamë të hajë, dhe ai shkoi te flejë dhe u shtri pikërisht në atë vend.

---

⁴³ Dhuratë apostolike - dhuratë e apostujve ose që ka lidhje me apostujt; dhuratë papnore; *Shënim BP*.

Papritmas u zgjua, mori kryqin e tij dhe e vendosi atë atje, dhe pastaj u kthye nga ne dhe na tha në formë urdhëri: “Askush të mos e lëvizë këtë kryq nga ky vend, vetëm nëqoftëse vendosni një tjetër akoma më të madh; dhe çdo mëngjes dhe mbrëmje të thoni lutjet përpara tij dhe të digjni temjan, pasi unë parashikoj mrekulli të mëdha në këtë vend”.

“Pas kësaj, përsëri një tjetër murg erdhi si mik, dhe ne dhamë urdhër që atij t’i jepej ushqim. Ndërkohë që ai hëngri bukën dhe një djalë i ri i shërbeu atij verë në një goblet,⁴⁴ në fshat ndodhi një shqetësim, dhe duke e lënë mikun vetëm, ne vrapuam në drejtim të vendit nga vinte zhurma. Miku u ngrit, mori kupën dhe iku, dhe më pas duke e shitur atë dhe mbajtur paret, ai hyri në shkollë dhe u rregjistrua si student. Pas kësaj vjedhësi i kupës, pa një vizion, në të cilin i shfaqej peshkopi i veshur në të bardha dhe me pamjen sikur t’i kishte ardhur frymëzimi hyjnor, që ulej mbi një fron, i cili gjendej pranë kryqit që kishte vendosur eremiti; dhe peshkopi e lidhi atë të zhveshur dhe urdhëroi që ai të torturohej mbi varrin e shenjtë. Kur ai u ngrit, të shumtë ishin njerëzit që e panë trupin e tij të nxirë dhe të mavijosur nga ndëshkimi i rëndë. Ditë për ditë peshkopi urdhëronte ta torturonin, gjë që e detyroi të largohej e të kërkonte strehë në qytetin e shenjtë të Jeruzalemit, duke u lutur të çlirohej nga ky ndëshkim. Por, përsëri, edhe në këtë vend ai pa të njëjtin peshkop, i cili përsëri urdhëroi që ai të fshikullohej ashpër, duke thënë: “Nuk do të gesh lehtësim nga kjo torturë, përderisa të mos kesh bërë pranimin e fajit në po atë vend ku vodhe kupën”. Murgu u ngrit, mori me vete sasinë e parave që kishte fituar nga shitja e kupës, la Jeruzalemin dhe erdhi në Amaras. Pasi hyri në kishë, ju afrua abatit, pranoi gjithçka dhe gau, dhe duke kërkuar falje i ktheu vlerën e kupës. Dhe ai bëri me shenjë në drejtim të vendit ku qëndronte kryqi. “Atje kishte qëndruar peshkopi, - tha ai, - i mbështjellë me rreze shkëlqyese dhe me një

---

⁴⁴ Goblet - kupë me fron; kupë me bisht dhe një fund të sheshtë në formë pjate të vogël që i shërben për t’u mbështetur, njëlloj si kupat me të cilat serviret sot vera apo shampanja – *Shënim BP*.

pamje që të shtinte frikën.” Pastaj tregoi anën e varrit dhe tha: “Ja edhe vendi ku ai urdhëroi që unë të fshikullohem.” Dhe i çliruar nga torturat, që e përndiqnin, ai fitoi qetësinë dhe vazhdoi rrugëtimin e vet në paqe. Dhe shumë njerëz prej këtij fshati, të cilët ishin pa fëmijë, sipas thënieve të banorëve të zonës, vinin këtu për pelegrinazh, merrnin me vete pak dhe nga kjo tokë, dhe pas kësaj kishte ndodhur të bëheshin me fëmijë. Kushdo që vuante nga ethet, bënte të njëjtin pelegrinazh dhe shërohej.

Dhe ndërsa të gjitha këto mrekulli i dedikoheshin mbretit...

KREU 23. Një vizion i shfaqet Khoçkorikut, djalit ilegjitim të Esvalenit, mbretit të Albanisë, i cili ishte emëruar guvernator, në të njëjtën mbledhje, dhe ai ja paraqiti të gjitha ato mbretit.

...njeriu i quajtur Khoçkorik, të cilit ju shfaqen në Çri Zakariasia i bekuar dhe Panteleoni i shenjtë, ra të flejë në mesditë, dhe pa në vizion shtatë njerëz në kishë, të gjithë të veshur në rroba të bardha. Njeriu u drejtua për tek këta murgj dhe u tha: “Përse ju nuk na tregoni neve vendin e relikeve të Grigorisit të Shenjtë, pasi thuhet që ato janë këtu, prandaj ne jemi të shqetësuar dhe të mërzitur?” Dhe të gjithë ata u përgjigjën dhe thanë: “Keni qenë ndonjëherë dëshmitar i ndonjë mrekullie?” Ai u përgjigj se nuk kishte qenë dhe njeri prej tyre u afrua pranë tij dhe i tha: “Më ndiq dhe unë do të të tregoj vendin që ti përmende.” Dhe ai e udhëhoqi atë për tek vendi, për të cilin është bërë fjalë më sipër. “Dhe unë pashë (vazhdoi ai) të hapej toka dhe një flakë kërcëllitëse; dhe flaka u nda në dy pjesë dhe e mbushi ajrin me aromë.” Dhe ai i tha murgut, i cili i kishte treguar atij këtë mrekulli: “Unë do shkoj t’ja tregoj mbretit atë që më tregove ti mua.” Dhe murgu iu përgjigj: “Shko dhe tregoja atij.” Njeriu shkoi në oborrin mbretëror, dhe qëlloi që mbreti ishte në gjumë, dhe ai nuk guxoi ta zgjojë, dhe ai u kthye tek murgu dhe ja tha këtë. Kur ai u kthye, toka ishte akoma e hapur, dhe murgu po qëndronte pranë saj: “Kur mbreti të zgjohet nga gjumi – tha ai – tregoi atij çfarë ke

parë.” Dhe ai u mat që ta mbyllte të çarën dhe ta fikte dritën, por Khoçkoriku e ndaloi atë me forcë dhe i tha: “Mos e bëj këtë deri sa ta ketë parë edhe mbreti.” Sidoqoftë, murgu nuk u pajtua me të, dhe duke e shtypur vendin me këmbët e tij, ai bëri që e çara të zhdukej. “Kur të zgjohet mbreti – tha ai – tregoi atij se çfarë ke parë.” Kur njeriu u zgjua nga gjumi, ai shkoi dhe i tregoi mbretit për gjithçka, dhe e gjithë mbledhja (grumbulli i njerëzve) u lut pa rreshtur në Zot, dhuruesi i të gjithë të mirave. Të nesërmen, gjatë shërbimit të mëngjesit, njerëzit e mbledhur në vendin e kryqit të mrekullueshëm vendosën tendën e mbretit mbi të dhe vendosën një rrjetë përçark tendës në njëfarë distance prej saj. Nga jashtë tendës qëndronte grumbulli i peshkopëve dhe nxënësve të tyre, dhjakët që mbanin nga një kryq në duart e tyre, priftërinjtë me ungjillin shtrënguar në gjokset e tyre, si edhe kishtarët që mbanin temjanica të ndryshme në duart e tyre; dhe toka jehonte nga këngët harmonioze të psalmeve dhe himneve që i thurnin lavde Trinisë së Shenjtë.

Mbreti i virtutshëm, nxori shpatën nga brezi dhe me të në dorë filloi të gërmojë me tërë forcën burrërore, ndërsa mbretëresha e virtutshme dhe e devotshme, ashtu siç ishte e veshur me rroba mbretërore, zbriti në gropë dhe filloi të nxjerrë dheun prej saj; peshkopët dhe priftërinjtë, si edhe fisnikët së bashku me gratë e tyre, të gjithë të veshur me rroba të mira, filluan të largonin dheun me zell të madh. Gabimisht ata gërmuan në anën veriore, ndërkohë që reliket e njeriut të bekuar ndodheshin në anën lindore; kjo gjë shkaktoi një pezmatim dhe trishtim të madh tek mbreti dhe i gjithë kampingu, dhe mbreti u ul ndenjor, i zhgënjyer. Pas një momenti, i inkurajuar prej besimit të vërtetë, mbreti tha: “Fjala e Zotit që krijon jetë është e pagabueshme; të mbledhur nga dy apo nga tre së bashku, një kërkesë në emër të Shpëtimtarit do të ishte një gjë e mirë që duhet bërë menjëherë (Matt. xviii. 20). Një turmë e tillë tashmë është mbledhur së bashku në emrin e më të shenjtit, Zotit të të gjithë njerëzve, pasi unë jam i bindur që ai do të na dëgjojë neve dhe nuk do të lejojë të largohemi me turp.” Pas kësaj, ai urdhëroi që të silleshin dhe të

vendoseshin përpara gropës reliket e Shenjtit Zakarias dhe shumë të Shenjtit Pantaleon, të të madhit dhe të famshmit Gregor, si edhe të Hripsimesë dhe Gajanesë. Dhe pas kësaj, menjëherë, një burrë nxori shpatën, e braktisi gropën e parë dhe filloi të gërmojë në lindje. Dhe varri më i shenjtë i njeriut të bekuar u zbulua, dhe mbreti bashkë me të gjithë ata që ndodheshin në tendë u mbushën me gëzim.

Zbulimi i relikeve të Shenjtit ju bë e ditur të gjithë të mbledhurve, dhe turma u shty në drejtim të relikeve aq sa për pak desh u rrëzua rrjeta dhe tenda, por ndërkohë doli mbreti dhe arriti të qetësojë situatën. Kur u hap varri dhe reliket dolën në dritë, një aromë e çuditshme, e ëmbël, doli jashtë, duke i mbuluar të gjithë me aromën e shumë temjanëve e duke i befasuar ata për orë të tëra. Mbreti, si edhe të gjithë ata që ishin me të, ishin shumë të mrekulluar, dhe së bashku filluan t'i thurin lavde frymëzuesit hyjnor, atij që dhuronte të tilla gjëra të mira. Mbreti u ul në tokë pranë varrit dhe urdhëroi që të sillnin atje disa enë të çmueshme nga seti mbretëror; pastaj mori koshin në gjunjët e tij me ndjenjën e adhurimit mbresëlënës. Priftërinjtë sollën reliket dhe i vendosën ato në koshin që mbreti mbante mbi gjunjë. Së bashku me reliket e Shenjtit, ata zbuluan edhe dy shishe qelqi, në njerën nga të cilat ishte gjaku i Zakarias, dhe në tjetrën reliket e Shenjtit Panteleon; duke i çvendosur ato të gjitha, të gjithë të mbledhurit u zhytën në adhurimin ndaj tyre deri në mbrëmje, kur pasi i vulosi ato me vulën mbretërore, mbreti urdhëroi që ato të ruheshin me kujdes deri në mëngjes. Gjithashtu, ata gjetën një enë qelqi për pije, e cila i përkiste vetë Grigorisit, dhe mbreti e mori atë dhe me gëzim e bashkoi me dhuratat e tjera të mëdha që i kishte dhuruar Zoti i Plotfuqishëm.

Ditën tjetër, mbreti urdhëroi që të shtronin në tokë mantelin e tij dhe të servirej verë e ëmbël në enë prej ari; ai urdhëroi që reliket të laheshin atje dhe të vendoseshin mbi mantelin e tij që të thaheshin në diell. Një murg nga manastiri i Amaras vodhi një pjesë nga reliket dhe u largua; menjëherë pas kësaj, Grigorisi ju shfaq si vizion i madhërishëm një tjetër burri, duke e vënë në dijeni për vjedhjen dhe

emrin e murgut vjedhës. Me urdhërin e mbretit, ai pranoi fajin dhe ktheu relikën e vjedhur në prani të tij. Një burrë tjetër i pakënaqur, nga rradhët e gurrë-transportuesve, filloi të blasfemojë⁴⁵ kundër Grigorisit, martirit të Krishtit, duke thënë: “Në personin e Grigorisit ne kemi zgjedhur AntiKrishtin!” Ndëshkimi hyjnor nuk vonoi të binte menjëherë mbi të dhe e përplasi në tokë me kokë përmbys. Ai qëndroi kështu për disa ditë, deri sa u përmend, dhe shkoi të marrë dhe (tokë) nga vendi ku ndodhej varri i Shenjtit; ai derdhi shumë lot, u shërua dhe ju falën fajet. Një frikë e madhe i pushtoi puntorët dhe brigadierët e tyre, dhe ashtu në gjendje ankthi dhe me nxitim ata vazhduan punën për ndërtimin e kishës së shenjtë.

Mbreti urdhëroi që çdo peshkopi t’i jepej një pjesë nga reliket për t’i ndarë ndërmjet dioqezave të tyre dhe pjesa më e madhe u la në Amaras; pjesët e tjera ai i vendosi me kujdes në enët që solli nga seti mbretëror dhe i vulosi me vulën mbretërore. Ai urdhëroi që të ngrihej një Kapelë mbi varrin e sapo gjetur, të kompletohej me shpejtësi dhe të emërtohej Kapela e Shën Grigorisit. Pas kësaj, ai qëndroi në prak dhe i detyroi peshkopët dhe gjithë grumbullimin të kryenin procesin e adhurimit nën tingujt e gëzueshëm të këngëve të ëmbla të shumë psalmeve që i thurrnin lavde Zotit. Natën e tretë, kur po agonte dita e katërt, ata festuan, nëpërmjet një shërbese, misterin e frikshëm dhe jetësor të Krishtit. Pastaj i gjithë kampingu filloi çvendosjen me po atë rregull siç edhe kishte ardhur, në procesion (kortezh, vargan) bashkë me shenjtët. Dhe kështu, mbreti i lavdërueshëm Vaçakan mori prenë (mallin) shpirtërore dhe të jashtëzakonshme, e cila ishte burim i mirësisë së pakorruptueshme dhe të parrëfyeshme; asnjë mbreti përpara tij, asnjëri prej paraardhësve të tij nuk i ishte bërë ndonjëherë ndonjë dhuratë kaq e mrekullueshme. Kampingu i mbledhur në emër të Krishtit, mori një pjesë, duke fituar në këtë mënyrë pasuri të papërshkrueshme nga mëshira e Zotit nëpërmjet dorës së mbretit Vaçakan, të cilin **unë** nuk e

⁴⁵ Blasfemi – sharje, fyerje – të folurit pa respekt për Perëndinë ose për gjëra të shenjta; *Shënim BP*.

konsideroj më pak të denjë për t'u lavdëruar se sa Perandori Konstantin, perandori i perëndimit, ose Tirdat Arsacidi, i cili i solli shpëtimin Armenisë së Madhe. Për **ne lindorët**, ky njeri i bekuar u bë dera nga hynte drita e diturisë së Zotit, modeli i shumë virtuteve. Ai, që kishte udhëtuar kaq larg për këtë ceremoni, u kthye nga rruga e cila kishte qenë e përgatitur për të, dhe madhështia e tij e bëri rrugën të dukej po aq e mirë, madje më e mirë nga ç'kishte qenë.

Gjatë rrugës për kthim, mbreti eci në këmbë, dhe i gjitha vargani eci pas tij me hapa të qetë, të ngadaltë, duke u lëkundur si një det i qetë. Ajri dridhej nga tingujt harmoniozë dhe reflektimet vezulluese. Edhe vetë engjëjt këndonin së bashku me ta, dhe dukej sikur Toka ishte shndërruar në vetë Parajsën. Mbreti, duke punuar pa u lodhur, udhëhoqi çdo njeri gjatë kalimit të lumit, siç kishte bërë edhe gjatë rrugës për këtu, dhe ai urdhëroi që të ndërtohej një vig për engjëjt, dhe pas kësaj mbreti ndaloi bashkë me gjithë grumbullin. Peshkopët bekuan popullin e thjeshtë dhe i urdhëruan ata të ktheheshin në shtëpitë e tyre; mbreti udhëhoqi rradhët e peshkopëve dhe të priftërinjve, të njerëzve të nderuar dhe të shenjtëve deri në Karueç dhe në një vend për të pushuar, ku ai i falenderoi të gjithë ata dhe tha një lutje në emër të atyre që kishin qenë nën komandën e tij dhe e kishin ndihmuar atë në kërkimin e tij. “Lavdi e përjetshme Krishtit” – tha ai, - i cili me ndërhyrjen e shenjtëve dhe nëpërmjet lutjeve tuaja na dhuroi juve dhe mua atë që kërkoni prej kohësh.” Të gjithë sa ishin aty lavdëruan mbretin dhe mbretëreshën, duke thënë: “Qofshin realizuar të gjitha kërkesat që i keni drejtuar Zotit nëpërmjet Shën Grigorisit, dhe le të na japë ai jetë për ta jetuar bashkë me ju në paqe në tokë dhe për ta bërë kishën më të lavdishme nëpërmjet zellit tonë që rritet çdo ditë e më shumë. Le të vulosë Shpëtimtari ynë Krisht dhe Babai i Tij qiellor vdekjen tuaj nëpërmjet pohimit tuaj në Krisht.

Mbreti mori me vete shefin e madh, peshkop Shupaghishoi, dhe kurdoherë që vigu i shenjtëve arrinte në ndonjë fshat, ai mund të zbriste dhe të kujdesej për shenjtët duke ecur në këmbë deri sa ta kishte përshkuar tërë fshatin, jo si një mbret i rritur në lajka dhe

në luks të kotë, por si një njeri i aftë dhe i edukuar me mësimet e Kristianizmit, jo si një i burgosur në varrin e kënaqësive, por si një njeri që i nënshtrohet me urtësi dhe mençuri komandave të Zotit. Kur po ndodhte e gjithë kjo dhe fama e Shenjtit Grigoris ishte përhapur nëpër të gjithë provincën e Utikut, nëpër të gjithë fshatrat ku kalonte vigu me reliket e shenjtëve, burra dhe gra nxitonin ta takonin procesionin, ndërkohë që një numër tjetër akoma më i madh njerëzish të ngazëllyer vinin nga fshatrat e largëta duke mbajtur me vete kryqe, lule dhe temjan erëmirë, dhe që lavdëronin e bekonin pa pushim Trininë e Shenjtë të bashkuar. Në këtë mënyrë ata arritën deri në fshatin e vetë mbretit, në Djutakan, dhe atje i lanë shenjtët të pushojnë dhe kryen një shërbim (ceremoni) të madh në kujtim të tyre, ku mbreti urdhëroi që reliket e shenjtëve të lyheshin me vaj të mirë (të miroseshin). Mbreti kishte një vajzë të quajtur Hnçik, një fëmijë të cilën ai e donte shumë dhe në emrin e së cilës kishte ndërtuar një shtëpi fshati (dastakert); ai i dha asaj një pjesë nga reliket e shenjtëve dhe organizoi një shërbim përkujtimor të madh në shtëpinë (rezidencën) e vajzës. Ai vetë mori një pjesë, të cilën që prej asaj kohe e mbante gjithmonë me vete në kamp së bashku me reliket e Shenjtit Zakarias. Pasi e vulosi pjesën e mbetur të relikeve, ai i vendosi ato në ruajtje me kujdes të madh në një dhomë të shenjtë dhe të fisme deri në kohën kur përfundoi së ndërtuari dhe u kompletua në Djutakan kisha (Kapela) e ngritur në emër të Pantaleonit, ku edhe u transferuan dhe u vendosën me nderime reliket e shenjtëve. Ai, së bashku me peshkopët, dhjakët dhe një numër të madh ministrash përkujtoi shenjtët në këtë vend dy herë në ditë për tre ditë rresht, dhe u tregua i palodhur në agjërimet (kreshmët) dhe lutjet, si edhe në veprimet e bamirësisë ndaj të varfërve. Ai urdhëroi ata, të cilëve u kishte dhënë pjesë nga reliket, që të organizonin ceremoni përkujtimore në nderim të shenjtëve, duke i kujtuar si ata që mund të jenë të pakujdesshëm ndaj gjykimit të tmerrshëm të Perëndisë, ashtu edhe ata që janë të zellshëm, për të përfutur nga dhuratat e parrëfyeshme që ofronte mirësia e Tij. Kështu, Zoti i mbuloi me lavdi shenjtët e Tij.

KREU 24. Pyetjet e mbretit Vaçakan drejtuar priftit të ditur Mattis.

Mbreti pyet: “nëse shpirti, i ndarë nga trupi, është i ndjeshëm apo i pandjeshëm, dhe si jeta e ndihmon vdekjes?”.

Përgjigja: duke i drejtuar thirrje Zotit nëpërmjet agjërimeve dhe lutjeve ose nëpërmjet ceremonive të tjera përkujtimore. Davidi, për shembull, kur veshi armatimet e Saulit, filloi të tundej dhe të pengohej, por kur ai u çlirua prej tyre, ai u lehtësua dhe u bë përsëri vetvetja; në po këtë mënyrë, edhe shpirtrat kur janë të mbërthyera në korracën e trupit, rëndojnë për poshtë, por në çastin që e lënë trupin, ato bëhen, siç kemi thënë, largpamëse, inteligjente dhe më të ndjeshme. Ata të cilët pohojnë që shpirti bëhet i pandjeshëm pasi e lë trupin, ne i kundërshtojmë me argumentin e dëshmisë së paraqitur në shkrimin e shenjtë, që thotë:

“Moisiu, shërbëtori im, ka vdekur dhe tashmë ai qëndron, i zhveshur (i çliruar) nga trupi, por i ndriçuar me lavdi përpara Zotit”; prandaj Pjetri i kërkoi Zotit që të banonte atje. Nëqoftëse shpirti i Profetit është, siç thoni ju, i pandjeshëm pasi të ketë lënë trupin, si e fiton ai i ndjeshmërinë dhe flet kaq mrekullisht me Birin e Zotit? “Unë jam Zoti i jetës dhe jo i vdekjes”, tha Ai (Matt. xxii. 32). A nuk është i pandjeshëm një trup i vdekur? pra është e qartë që një shpirt i pandjeshëm është i vdekur. Përsëri: “Unë do të mbroj qytetin tuaj për hatrin tim dhe për hatrin e Davidit, shërbëtorit tim” (2 Mbretërit xx. 6). Thuamë, çfarë nderi do të ishte për një shpirt pa ndjenja, që djali i tij të bëhet guvernator? Për shkak të shpirtit të gjallë të profetit, ai i dhuroi atij favorin e të qeverisurit të qytetit duke e shpëtuar njëkohësisht nga shpata e armikut. Apostulli Pal thotë: “Unë mendoj, që për të është më mirë t’i mungojë trupit dhe të jetë me Krishtin” (2 Cor. v. 8). Të njëjtën fjalë çliruese i tha edhe Atit të Tij: “Unë dëshiroj ata, të cilët ti m’i dhe të qëndrojnë me mua dhe të shohin lavdinë time” (Gjon xvii. 24). Tani, në përputhje me atë që ju shpallni, si ka mundësi, që një shpirt i pandjeshëm të jetë me Zotin ose të shohë lavdinë e Tij të patregueshme? Ose si ka mundësi, që shpirti i një njeriu të pasur të vdekur të shohë me largpamësi, larg nga vendi i vuajtjes,

Abrahamin dhe Lazarin, ose të dijë se nga është ai (Luka xvi. 23, 27)? Fjala e Shpëtimtarit, si një alegori e vërtetë,⁴⁶ tregon qartë, që shpirti, jashtë trupit, bëhet më largpamës dhe inteligjent se sa kur është brenda trupit; jo vetëm shpirtrat e njerëzve të shenjtë dhe të ndershëm, por edhe ata të mëkatarëve ndjejnë dhe janë plot dituri, pikërisht ashtu si edhe njeriu i pasur u bë aq symprehtë, sa që ishte i aftë të dallonte Abrahamin në anën tjetër të gjiut (kanalit) të madh që i ndante.

Dhe besimi i vërtetë në zbritjen e Zotit në Skëterrë, me qëllim që t'i çlirojë ata, na mëson neve, që shpirtrat e çliruar nga trupi janë sigurisht më të ndjeshëm dhe më të ditur. Ata të cilët përkujtojnë shenjtët, i nderojnë ata me dhurata dhe lutje për shpirtin e tyre dhe nëpërmjet kësaj kërkojnë mëshirën e Zotit tepër bujar. Dhe vërtet, shpirtrat e shenjtëve janë të aftë të komunikojnë dhe Zoti i merr direkt dhe menjëherë lutjet e tyre dhe u dhuron çlirimin nga barra e fajit (mëkatit).

KREU 25. Një letër nga Abrahami i bekuar, peshkopi i Mamikonianëve, drejtuar Vaçakanit, mbretit të Albanisë, lidhur me vdekjen.

Merr parasysh, i dashur njeri, që nëqoftëse unë flas si i mençur apo si i paditur lidhur me shpirtrat e të vdekurve, ju them, që nuk ka asnjë njeri më të paditur (në këtë çështje) se sa ata që akoma nuk kanë vdekur. Sidoqoftë, Zoti është marrësi i ofertave tona dhe ruajtësi i marrëveshjeve, dhe ai lehtëson mëkatet e shpirtëve të atyre, që kanë vdekur me shpresë. Libri i Shenjtë na mëson se si Elisha, pa arritur të dëgjojë vdekjen e një fëmije, por duke dëgjuar me vëmendje lutjet e nënës së tij, e ringjalli fëmijën dhe ja ktheu atë së ëmës; dhe Zoti ynë Krisht, duke pasur mëshirë për të venë, rriti fëmijën e saj të vetëm (2 Mbretërit iv. 34); dhe apostujt, duke pasë parasysh lotët dhe vajtimet e grave të veja, ringjallën Tabita (Tabit'ha, Tavifa) dhe jua kthyen atë atyre (Acts ix.40). Dhe tani, nëqoftëse lutjet e të afërmve mund të risjellin një

⁴⁶ Parable – alegori - një histori e thjeshtë e përdorur për të ilustruar një mësim moral ose shpirtëror, siç është thënë nga Jezusi në Ungjijtë; *Shënim BP*.

njeri në jetë nga vdekja, kjo do të thotë që fuqia e Zotit është shumë e madhe; kështu që, na lejoni neve të gjallëve, që kërkojmë ndjesë për mëkatet e tyre nëpërmjet faljes së Zotit, të besojmë, se ata që vdiqën me shpresë, do të marrin lehtësimin nga mëkatet e tyre.

KREU 26. Ligjet e Vaçakanit, mbretit të Albanisë, të shpallura në këshillin e mbajtur në Aghvank.

Në mbretërinë e Vaçakanit, mbretit të Albanisë, lindi një debat i madh ndërmjet ligjvënësve dhe peshkopëve e priftërinjve, korepishkopëve,⁴⁷ fisnikëve, dhe njerëzve të thjeshtë, dhe kjo gjë e detyroi mbretin të thërrasë një mbledhje në Aghven në ditën e trembëdhjetë të muajit Mareri.⁴⁸ Mbledhja konkludoi si më poshtë:

Unë, Vaçakani, mbreti i Albanisë; Shupaghishoi, arkipeshkop i Partavit; Manas, peshkop i Kapaghait; Junan, peshkop i Hashu; Anania dhe Sahak, korepishkopi i Uti (?), Josifi, prifti i Kaghankatukut; Mateu, prift i Partavit; Thomai, prifti i oborrit mbretëror; Boghos, prifti i Gegaçit; Shmavon, korepishkopi i Çrri; Mateu, prifti i Darahoçit; Abikaz, prifti i Bed; Urvat, prifti i Airmanusheit; Joel dhe Parmidi dhe Jakovi, priftërinj, dhe fisnikë dhe kryetarë klanesh të Arcahut; Bakuri, kryetari i klanit të Kaghankatukut; si edhe shumë të tjerë të cilët u mblodhën në praninë time në rezidencën time verore në Aghven, vendosëm si më poshtë:

1. Priftërinjtë e fshatrave duhet të shkojnë të nderojnë dy herë në vit Peshkopin e tyre, dhe duhet të mësojnë prej tij rregullat dhe ligjet shpirtërore; në përputhje me Biblën dhe siç e do rregulli, ai duhet t'i çojë Peshkopit, të paktën një herë në vit, një dhuratë.

⁴⁷ Korepishkopi - chorepiscopi - është një peshkop që emërohet për të ndihmuar një peshkop dioqeze me administrimin e zonës rurale të dioqezës; në kishat lindore, chorepiscopi quheshin peshkopët e fshatrave dhe katundeve; *Shënim BP*.

⁴⁸ Muaji Mareri i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 22 Maj deri më 21 Qershor të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

2. Kur të urdhërohen, çdo prift duhet të japë 4 (katër) dram; ndërsa dhjaku 2 (dy) dram.
3. Çdo fisnik apo anëtar i familjes mbretërore, përgjatë jetës së tij, do të japë me dorën e tij, për shpirtin e tij, një pjesë të pasurisë, si p.sh. një kalë të shaluar dhe të pajisur me parzmore, ose, në vend të tyre çdo lloj pasurie tjetër që mund të ketë. Nëqoftëse ai nuk arrin dot t'i japë këto gjatë kohës që është gjallë, këtë detyrim, pas vdekjes, duhet ta plotësojë familja e tij.
4. Ky do të jetë ligji përsa i përket prodhimeve të tokës që duhet t'i jepen priftit prej popullit. Ai që është i pasur do të japë 4 shinikë grurë, 6 shinikë me elb dhe 16 ibrikë me verë; çdo i varfër do të japë gjysmën e kësaj sasive dhe aq sasi vere sa ka mundësi; dhe asgjë nuk do të merret prej atij që nuk zotëron as tokë dhe as vreshta. Ata, të cilët japin më tepër se sa është thënë më sipër, për hatër të shpirtit të tyre, bëjnë mirë; siç thotë Pali, "kush mbjell me bollëk, do të korrë me bollëk" (Gal. vi. 7). Kush ka dele në ekonominë e vet do të japë një dele, tre tufa leshi nga tre dele të qethura dhe një rrotë djathi; (kush ka kuaj, do të japë një pjellë; kush ka bagëti të trashë, do japë një viç).
5. Çdo laik, qoftë fisnik apo fshatar, si dhe çdo banor tjetër nuk do të përjashtohet nga dhënia e një dhurate në vit në kujtim të të vdekurve, me aq sa të ketë mundësi; vdekja nuk duhet të privojë askënd nga pjesa që i takon. Nëqoftëse një njeri i vdekur zotëronte kuaj, atëhere njeri prej tyre, nuk ka rëndësi se cili, duhet t'i dhurohet kishës; nëqoftëse ka pasur bagëti të trashë, duhet t'i dhurohet një nga demat.
6. Nëqoftëse një kryemurg apo murg sillet keq në manastir (p.sh. vjedh) dhe kjo zbulohet, ai duhet të mbulohet me turp dhe të përjashtohet, dhe prona e tij do të konfiskohet nga kisha.
7. Nëqoftëse baballarët në një manastir janë shumë dhe bashkësia është e vogël, dhe bashkësia e një manastiri tjetër është e madhe, por baballarët janë në numër të vogël, disa nga pjestarët e bashkësisë

së madhe do të merren dhe do të dërgohen në manastirin, në të cilin baballarët janë të shumtë.

8. Çdo Kristian, që grindet apo derdh gjak, duhet të silllet përpara Peshkopit dhe të ndëshkohet në përputhje me ligjet.
9. Një prift, i cili ushtron autoritetin e tij në një fshat të madh, nuk mund të ushtrojë autoritetin e tij edhe në një fshat tjetër. Nëqoftëse dy fshatra të vegjël ndodhen pranë njeri tjetrit, ato mund të futen nën autoritetin e një prifti të vetëm. Një prift mund të jetë bari për aq dele sa mund të udhëheqë.
10. Një burrë nuk mund të martohet me një grua me të cilën ka lidhje gjaku deri të brezit të tretë; ai nuk mund të martohet me gruan e vëllait.
11. Ai që braktis gruan e tij pa asnjë shkak, ai që jeton me një grua jashtë martesë, ai që është shpallur i jashtëligjshëm ose është vrasës, ai që merret me magji, duhet të lidhet, të silllet pranë oborrit mbretëror, dhe t'i nënshtrohet një vdekjeje mizore.
12. Për ata që vajtojnë të vdekurin, kryetari i familjes dhe vajtuesit duhet të lidhen, të sillen pranë oborrit mbretëror, dhe të ndëshkohen; dhe pas kësaj, familjet e tyre nuk duhet të guxojnë të ankohen.
13. Prifti dhe bashkësia duhet të ndëshkojnë përpara bashkësisë këdo, që ha gjëra të prishura apo mish gjatë Kreshmëve të Mëdha, ose punon të djelave dhe nuk shkon në kishë.
14. Ai që ha mish ditën e Mërkurë dhe të Premte përpara Kreshmëve të Mëdha, duhet të agjërojë për një javë; dhe nëqoftëse dikush shkon tek prifti dhe deklaron që personi nuk është duke respektuar detyrimin, kryeplaku i fshatit duhet të zgjedhë një dem që i përket personit dhe t'ja japë atë priftit.
15. Nëqoftëse një gjykatës akuzon një prift apo dhjak dhe ata e pranojnë akuzën, ata duhet të gjykohen nga Peshkopi, dha ata duhet të pendohen në vetmi (me izolim). Sidoqoftë, edhe nëqoftëse

ata nuk pohojnë, por thëniet e njerëzve të tjerë vërtetojnë bindshëm akuzën, ata duhet të ndëshkohen në përputhje me ligjet e kishës dhe do të dëbohen nga fshati. Nëqoftëse krimi nuk është i dukshëm, prifti urdhërohet të kryejë një Meshë, e cila do konsiderohet si betimi i tij (shenja e pafajsisë).

16. Nëqoftëse një prift akuzohet për një krim nga shokët apo nxënësit e tij dhe ata konsiderohen të besueshëm, prifti duhet të qëndrojë përpara altarit dhe akuzuesit e tij përpara bashkësisë, dhe pastaj ai do të zbritet nga altari dhe do të dëbohet nga fshati. Nëqoftëse nxënësit e tij e kanë bërë këtë për arsye se ushqejnë ndonjë mëri ndaj tij dhe kjo merret vesh nga bashkësia, prifti detyrohet të kryejë një Meshë dhe bashkësia duhet t'i dëbojë ata nga bashkësia dhe t'i shkishërojë. Nëqoftëse ata e pranojnë fajin dhe thonë "Ne kemi ngritur akuza false", ata duhet të detyrohen të pendohen dhe nuk përjashtohen nga manastiri. Nëqoftëse pas kësaj ata kryejnë ndonjë ligësi tjetër, ata duhet të ndëshkohen sipas ligjeve të Kishës.
17. Peshkopët dhe priftërinjtë kanë të drejtë të ankohen tek mbreti për fisnikë, që sipas tyre, kanë shndërruar dy ose tre kisha në manastire në një fshat. Nëqoftëse fisniku argumenton dhe bën një marrëveshje në prani të mbretit, kjo do të konsiderohej e përshtatëshme për mbretin, peshkopët dhe fisnikët që manastiret e ndërtaura pranë kishave të qëndrojnë, dhe produktet dhe të ardhurat e marra prej tyre t'i kalojnë kishës Mëmë.
18. Fisnikët që paguajnë "të dhjeta", duhet që gjysmën t'ja japin kishës qëndrore dhe gjysmën kishës së tyre.
19. Të Djelave, të dy bashkë, si i zoti ashtu edhe shërbëtori duhet të shkojnë në kishën Mëmë për t'u lutur dhe për të kryer shërbimet perkujtimore në kishë, kurse besimtari duhet të paguajë taksën e shpirtit në kishë.
20. Fisnikët, brenda pronave të tyre, nuk kanë të drejtë që të shkarkojnë apo emërojnë një prift pa pëlqimin e Peshkopit; ndërsa Peshkopi mund të shkarkojë një prift edhe pa u

konsultuar me ta. Nëqoftëse një prift kërcënohet nga fisnikët apo bashkësia, ai nuk mund të largohet pa miratimin e Peshkopit.

21. Nëqoftëse një fisnik dëshëron të ndërtojë një altar në kishën e tij ose të vendosë gjëra të shenjta brenda saj, ose ofron të bëjë ndonjë meshë, ai mund ta bëjë këtë me lejen e Peshkopit, brenda mundësive të tij.

Ai i cili i bindet këtyre ligjeve të shenjta do të jetë i bekuar, dhe kushdo që nuk u bindet do të përjashtohet nga Kisha dhe do t'i paguajë një gjobë Peshkopit në raport me burimet e tij financiare; vetëm pasi të ketë paguar gjobën siç është shkruar në ligjet e shenjta, ai do të jetë i bekuar.

Kjo marrëveshje u bë prej Peshkopëve, priftërinjve dhe fisnikëve, në prani të Mbretit.

“Qofshin të bekuar Mbreti dhe Mbretëresha dhe Djali i tyre prej Peshkopëve dhe priftërinjve dhe Kishës, dhe qofshin të bekuar edhe të gjithë pjesëmarrësit në këtë kuvend”.

Këto dekrete u firmosën nga Mucik, kancelari i Mbretit (hramanatar), oficeri i shërbimit Mirhorik (hazarapet), kryetarët e klanit Marut, Irazd, Sparakos, Haman, Bakur, Ratan, Arçes, Zoti i Gardmanit - Vardan Trimi, Hurs, Kermanosan, Hosken, Patriarku (nahapet) - Pirog, dhe gjithë fisnikët e Albanisë. Si konfirmim i këtij dekreti është vendosur vula e Vaçakanit, Mbret i Albanisë.⁴⁹

KREU 27. Një tregim përshkrues i Mesrobit të Shenjtë dhe i shokëve të tij.

Pas martirizimit të Grigorisit, Katolikosit të Albanisë, popujt barbarë të krahinave të lindjes u zhytën përsëri në ndikimin e fesë pagane, dhe duke bërë shumë betime në tempujt e zjarrit, filluan persekutimet ndaj Kristianëve. Një nga priftërinjtë e parë, i cili me

⁴⁹ Mendohet që kjo mbledhje është realizuar në periudhën ndërmjet viteve 484/5-487/8 pas Krishtit. *Shënim i Dowsett*.

ndihmën e Shpirtit të Shenjtë krijoi alfabetet për tre popujt, që ishin, Armenët, Albanët dhe Gjeorgjianët, pas kësaj shkoi për pelegrinazh në Jeruzalem, dhe në kthim prej andej së bashku me nxënësit e tij dhe kryqin e argjendtë të larë me ar në të cilin ishte një pjesë e Kryqit të Krishtit, ai kaloi nëpërmjet Armenisë në krahinat lindore të provincës së Utikut; dhe nga vendet më moçalore dhe më kënetore të mbuluara me myshk ai qëndroi në Gis. Ai ringjalli Kishën dhe forcoi besimin dhe përhapri mësimin e Biblës në vendin e Utiaçikëve (banorëve të Utikut), Albanëve, Lpinkut, Kaspikut, deri në shtegun Çogha, si edhe në tributë e tjera, të cilët Aleksandri i Maqedonisë i kishte pushtuar dhe i kishte vendosur rreth Malit të madh të Kaukazit, siç ishin Gargarkët dhe Kamiçikët - Heftalitët; ai i rikonvertoi ata në besimin Kristian dhe u mësoi atyre mënyrën e adhurimit (faljes, lutjes), gjë të cilën ata e kishin pasë mësuar shumë kohë më parë dhe tashmë e kishin harruar. Duke qenë një predikues dhe mësues i shkëlqyer për tributë malore barbare, ai u mësoi atyre të shkruajnë në gjuhën e tyre. Pas kësaj, ai u kthye dhe u strehua nëpër kënetë, duke u fshehur nga kërcënimet e princërve mizore. I fshehur atje, ai ja kushtonte ditën forcimit të Kishës së Zotit. Ndërkohë shpirti i gabimit i nxiti mendjet e tiranëve shtazarakë, dhe në zemërimin e tyre ata tentuan ta vrasin atë; por Mashtotci, i paralajmëruar nga Shpirti i Shenjtë, gërmoi me shpejtësi një gropë në madhësinë e duhur, mori thesarin hyjnor, d.m.th. Kryqin e Zotit, dhe e vendosi atë në një kuti dhe pas kësaj e fshehu në gropën që kishte hapur në tokë. Pas kësaj, nxënësit e tij të vërtetë dhe besnikë, duke u betuar unanimisht nëpërmjet lutjeve, ranë dakord të ndahen në dy grupe; i pari kishte si qëllim të ngjitej nëpër krahinat, ndërsa grupi i dytë do të përshkonte shumë vende duke predikuar besimin në to. Ata, të cilët mbetën pranë vendit të kryqit, morën kurorën e martirit brenda pak ditësh, dhe në skenën e martirizimit të tyre u panë të shfaqen shenja të shkëlqyera dhe mrekulli të çuditshme. Këto qenë parë në shumë raste prej jobesimtarëve, të cilët, duke mësuar që këto mrekulli ishin vepër e Zotit, besuan në një marrëveshje dhe u pagëzuan në këtë besim. Njeri nga të sapo konvertuarit, i cili e kishte parë shpesh këtë shenjë mbi

vendin ku ishte varrosur kryqi, ndërtoi atje një Kapelë (kishëz) katrore, bëri një vend të shenjtë me pllaka druri, vendosi atje reliket e tyre dhe u betua që të përkujtonte ata çdo vit. Shumë njerëz gjetën shërim në atë vend, kështu që ata që besonin u bindën në besimin e tyre, dhe mbi themelet e hedhura fillimisht atje, ata ndërtuan një kishë të Zotit mbi vendin e Kryqit, i cili më vonë u quajt Kisha e Vjetër në vendin e quajtur Gis. Pas shumë kohësh, një princ fisnik, i quajtur Varaz-Perozh, nga familja Aranshahik, tentoi ta ripërtërijë kishën, por ishte e pamundur të prishej maja e kupolës e ndërtuar me tulla, pasi brenda saj ndodhej Kryqi i Zotit dhe reliket e martirëve.

KREU 28. Më poshtë, një tregim nga nxënësit e Mashtotcit.

Pak kohë pas vdekjes së Mashtotcit, dishepujt e tij në provincën e Albanisë, të frymëzuar nga Shpirti i Shenjtë, u mblodhën së bashku të etur për të bërë punë të mira. “Çfarë mund të bëjmë ne” pyetën ata veten e tyre, “pasi ai që na ndriçoi neve u bashkua me Krishtin, ndërsa ne mbetëm pas si jetimë? Le të shkojmë në Jeruzalem, në qytetin e Zotit, dhe të kërkojmë për një udhëheqës, pasi ndriçimi i vërtetë (iluminimi) i tokave të Lindjes filloi në Jeruzalem me Eliseun e Shenjtë”. Ata bënë përgatitjet e nevojshme dhe pasi u pajisën me çfarë mendonin që u duhej, vendosën të ndahen në tre grupe. Duke lënë prapa krahinën e Albanisë, ata ju drejtuan kufijve të Asorestanit dhe arritën njeri pas tjetrit në Jeruzalem. Duke hyrë në shtëpinë e Zotit, ata kryen ritin e adhurimit të Pemës shëlbyese të Jetës⁵⁰ për një kohë të gjatë. Ata takuan patriarkun e lumtur dhe besimtar dhe përshëndetën klerikët e kishës me një përqafim miqësor dhe u mirëpritën prej tyre. Ata i treguan me imtësi patriarkut të shenjtë për zellin shpirtëror të Mashtotcit, si edhe mënyrat e mrekullueshme të përdorura për të reformuar barbarët. Duke dëgjuar këtë, të zotët e shtëpisë i pranuan miqtë me kënaqësi të madhe dhe i nderuan ata duke treguar përkujdesje të madhe për ta gjatë shumë ditëve, dhe

⁵⁰ Shëlbim – akti i shpëtimit, çlirimit, shlyerjes nga faji, mëkati; *Shënim BP*.

i bashkëngjitën atyre si shoqërues tre burra, priftërinj të zellshëm, udhëheqësi i të cilëve ishte Athanasiusi. Këta ju lutën përulësisht të ardhurve, t'i lejonin që t'i shoqëronin në kthim, me qëllim që t'u jepnin vende udhëheqëse në vendin e tyre. Pasi përmbushën betimet (zotimet) e tyre, të ardhurit puthën me gëzim këmbët e patriarkut të shenjtë, dhe me urdhërin e tij ata u mbushën me dhurata të zbukuruara me ar dhe argjend, si edhe shumë relike nga të gjithë shenjtët e Zotit, dhe të mbushur me gëzim të përzemërt morën lejen e tij dhe u larguan të shoqëruar nga të tre priftërinjtë. Gjatë agjërimit të shenjtë dyzet ditor, në të Dielën e shtatë të Pashkëve,⁵¹ ata arritën në kantonin e Mec Kueankut, i cili ndodhet në provincën me lugina të thella të Arcahut. Në një udhëkryq, grupi u nda në dy pjesë: i pari u mbledh në një vend të quajtur Astegh Blur⁵² në veri, ndërsa grupi i dytë u vendos përtej lumit Trtu në jug, në një luginë të pyllëzuar në pyllin e quajtur Çlaks, pasi ata kishin premtuar të kremtonin Pashkët në këtë vend.

KREU 29. Pushtimi i Albanisë, Armenisë dhe Gjeorgjisë nga Veriorët, dhe martirizimi i nxënësve të Mesrobit.

Në atë kohë, mbreti i Rosmosokut (Mesheç) së bashku me ushtrinë e tij dhe regjimentin e Tubalit mbledhi të gjitha forcat e Honkh-ut (Hunëve), kaloi nga kjo anë e lumit Kur, u përhap në provincën e Uti-së, dhe ngriti kampin pranë qytetit Kahkag (Khaghkhagh). Duke zgjedhur tre burra të fuqishëm, ai i emëroi ata udhëheqës së forcës (ushtrisë) së madhe dhe u besoi atyre të njëmbëdhjetë grupimet ushtarake që kishte në dispozicion. Ai i urdhëroi ata të ndaheshin në tre grupe dhe të sulmonin tokat e Albanisë, Armenisë dhe Gjeorgjisë. Grupi i tretë i forcave të

⁵¹ Pashkët - festimi më i rëndësishëm dhe më i vjetër i Kishës së Krishterë, që feston ringjalljen e Jezu Krishtit dhe kryhet (në Kishën Perëndimore) midis 21 marsit dhe 25 prillit, të dielën e parë pas hënës së parë të plotë që ndjek ekuinoksin verior pranveror. *Shënim BP*.

⁵² Astegh Blur –“Kodra e Yllit” ose “Lugina e Yllit”; *Shënim BP*.

armatosura arriti në provincën e Arcahut në fillim të Pashkëve dhe u sul mbi Mec Kueank. Duke mësuar për këtë sulm, grupi Çlaks nga Jeruzalemi u frikësua së tepërmi, dhe duke mbledhur me nxitim të gjitha reliket bashkë, i vendosi ato në një kasetë prej argjendi dhe i fshehu ato në tokë. Menjëherë pas kësaj, pandemoni vdekjeprurës,⁵³ përzier me klithmat e vajtimit dhe duke përhapur një dëshpërim të pashpresë, u derdh si një rrëke e fuqishme shiu; ai u turr përpara si valët e detit, dhe shumë shpejt arriti në Astegh Blur, ku të gjithë u kapën në befasi dhe u shkuan pa mëshirë nën shpatë. Dhuratat me zbulurime prej ari dhe argjendi u plaçkitën, dhe reliket e shenjta u hodhën nëpër pyll. Atje vendosën edhe të mbijetuarit që morën robër. (Ndërmjet këtyre robërve) ishte edhe një grua e quajtur Taguhi (Takuhi), një nga gratë fisnike vendase të provincës së Uti nga fshati Bagink, një grua jashtëzakonisht e pasur, e cila kishte vizituar shpesh misionarët nga Jeruzalemi. Duke parë atë ndërmjet të burgosurve, gjenerali i Honkh-ut u rrëmbye nga një pasion djallëzor dhe i mençur, pasi ajo ishte shumë e bukur. I vendosur që ta merrte për grua, ai urdhëroi që ajo të ruhej me kujdes. Njerëzit e tij përfunduan bastisjet e ditës dhe grumbulluan të gjithë prenë në një vend, ndërsa pjesa tjetër e bashkëlufëtareve të tij vranë shumë dhe të tjerët i dërguan si robër në Astegh Blur. Ndërmjet këtyre të burgosurve ishin edhe dy priftërinj, shokët e martirit Athanasius. Gjenerali i Honkh-ut, së bashku me gjithë ushtrinë, atë natë e ngriti kampimin aty, dhe nga mbrëmja, gjenerali, që komandonte forcat Tubal, urdhëroi të merrej Taguhija e bekuar dhe të sillej tek ai, që ai të mund të kënaqte dëshirat e tija të fëlliqura. E armatosur me forcën e Zotit, ajo e përbuzi atë, rezistoi dhe e vuri në lojë barbarin e ndyrë. “Mos e dhëntë Zoti”, tha ajo, “që unë t’ja dorëzoj virgjërinë time të dliurë një bir qeni, një derri të pafe, ose që unë nga frika e torturave do t’i trembem vdekjes dhe do ta këmbej këtë jetë të pavlerë me një

---

⁵³ Pandemonium - trazim i egër ose çrregullim i pakufizuar; trazirë apo kaos; një vend ose skenë me trazirë të zhurmshme ose kaos të plotë; ferr. *Shënim BP*.

tjetër që nuk çon asgjekundi!” Dhe duke ngritur duart lart drejt Zotit tha: “Lord mbi Lordët, Zot mbi Zotët, Mbret mbi Mbretërit, mos më ler të turpërohem mua, që e kam mbështetur besimin tim tek Ty. Më jep mua kthjelltësi dhe forcë në këtë rrezik që po më kanoset. Ashtu si më ke dhënë rilindjen nëpërmjet burimit të dritës, që unë të mund t’Ju njoh, po ashtu më çliro mua tani nga mëkati në besim dhe shenjtëri, dhe bëj që drita e të vërtetës Tënde të depërtojë në zemrat e këtyre barbarëve të pashpirt, në mënyrë të tillë, që edhe ata të mund të të njohin Ty si i vetmi Zot i vërtetë.” Kur turma, që nuk njihnte ligje, dëgjoji këto fjalë, shkoi dhe ja tregoi ngjarjen princit të vet, pasi ndërmyjet tyre kishte një interpretër (përkthyes), i cili e kishte dëgjuar të gjithë fjalën e saj. Tirani, mbushur me zemërim të furishëm, duke hungëritur dhe uluritur në atë vrullin shtazarak, që e kishte pushtuar në atë çast, urdhëroi që ajo të vritej duke u torturuar mizorisht, nëqoftëse nuk vinte tek ai dhe ta nderonte e respektonte, dhe shërbëtorët e tij shkuan dhe i kërkuan asaj që t’i nënshtrohej dëshirës së princit. Kur ata nuk mundën ta bindnin Taguhinë e papërkulshme, ata ja lidhën duart nga prapa kurrizit, e tërhoqën zvarrë nga flokët, ja çorrën fytyrën me ferrat e kaçubeve të fushës si edhe ja shqyen rrobat e trupit prej shenjtojeje; pastaj ja prenë kokën. Beteja e saj ishte e ngjashme me atë të Hripsimesë, dhe kështu e madhja Taguhi u kurorëzua me kurorën e lavdishme dhe hyjnore të Krishtit. Po atë natë, ndërkohë që princi i pafe dhe forcat e tij po festonin dhe ishin në kulmin e haresë, një shenjë e mrekullueshme u shfaq nga Zoti. Çdokush e pa qartë një rreze të fortë drite që ndriçoi nga skena e martirizimit të Taguhisë. Mbeturinat e leckave te veshjes se saj, të shpërndara në tre grumbuj në pyll, ndriçonin si yje, dhe për një kohë të gjatë kjo dritë yjesh ndriçoi mbi martirët e shenjtë. Kur e panë këtë, njerëzit e quajtën vendin Astegh Blur, ashtu siç njihet akoma edhe sot. Princi u habit nga lajmet e mira rreth këtyre mrekullive, dhe shumë i frikësuar ai urdhëroi priftërinjtë e Zotit të mblidheshin përpara tij. Duke dëgjuar prej tyre për rrugën e shpëtimit, ai pranoi besimin në ekzistencën e Zotit dhe urdhëroi

që mbetjet e shenjtëve të mblidheshin së bashku, të mbështilleshin me copa lecke të pastra, dhe të varroseshin në luginë. Atje, ata bënë kurban një dele dhe një dash dhe organizuan shërbimin e shenjtë me ceremoni të mëdha në kujtim të martirëve të tyre.

KREU 30. Gjenerali i madh i ushtrisë Tubal beson në Krisht; martirizimi i tij, dhe ajo e ushtrisë së tij, e fëmijëve të tij, dhe e klerikëve, në duart e mbretit të tij në tokën e Albanisë.

Pasi drita e së vërtetës kishte hyrë në zemrën e princit besimtar Teofilus, ai urdhëroi që të liroheshin të burgosurit, dhe në mëngjesin e ditës së Pashkëve ai priu përpara së bashku me priftërinjtë e tij dhe shumë besimtarë të tjerë si dhe me ushtrinë Agiostratosean (ushtrinë Agiostratosean - ushtrinë e Shenjtë ?? Shënim BP), arriti në provincën e Uti-së, zbriti dhe ngriti fushimin pranë skajit të urës lundruese në brigjet e lumit Kur. Mbreti i madh i Rosmosokut u kthye bashkë me ushtritë e tij pas sulmeve, të cilat ishin shoqëruar me kapjen e një sasive të madhe robërish si edhe të një plaçke të pamatë, dhe duke e kaluar lumin Kur nga lindja, ndërtoi kampingun përballë tyre. I mbështetur në ideologjinë e tij të gabuar, ai urdhëroi që të organizoheshin festa të shenjta, ku të bëheshin sakrifica për zotat e tij. Kur i krishteri Teofilus dhe ushtria Agiostratosean e pa këtë, ata i ofruan dhurata Zotit në përputhje me normat e besimit Kristian, dhe me bekimin e priftërinjve të bekuar ata vendosën shenjën e kryqit mbi flamurët e tyre. Kur mbreti barbar shtazarak e i pafe e pa këtë, ai u pushtua nga një ndjenjë zemërimi demoniak të papërmbajtur dhe i inatosur urdhëroi që gjenerali i shenjtë Teofilus, së bashku me tridhjetë burra, të paraqitej tek ai. Fillimisht ai ju adresua atyre me fjalë të buta, dhe pastaj ju bërtiti me zemërim: “Ju që jeni kaq të shtrenjtë për mbretërinë tonë për shkak të fitoreve dhe vlerave tuaja”, tha ai, “jeni nderuar pa masë prej nesh; ju, që jeni në një rang më të lartë se gjithë të tjerët, jeni nderuar duke ju besuar udhëheqjen e një të tretës së ushtrisë sime. Përse, atëhere, i keni braktisur ju zotat

fisnikë të racës sonë, të cilët na japin neve fitoren gjatë sulmeve tona? Duke u rebeluar së bashku me ushtarët tuaj, ju adhuron një zot, për të cilin ne nuk dimë asgjë, dhe nëqoftëse ju nuk bëni sakrifica për zotat tanë, ju dhe ushtarët e tu do të ndëshkoheni dhe do t'i nënshtroheni dënimit me vdekje.” Besimtari i Krishtit, gjenerali trim Teofilus, ju përgjigj mbretit duke i thënë: Të njohësh ekzistencën e njeriut është burimi i virtutit, dhe virtuti, i shoqëruar me kryerjen e punëve të mira, është nëna e besimtarit. Nëqoftëse, për të rritur lavdinë e Tij, natyra jonë është bashkuar me atë të Krishtit që në lindje të Tij (dhe merr) dhuratën e dritës, përmes së cilës mëson dhe njih Zotin, krijuesin e qiellit dhe tokës, një Trini të Shenjtë e të bashkuar në një të vetme, që në mirësinë e vet dëshiron të na mbajë neve të lirë nga dëmi që na shkaktojnë idhujt e rremë, si mund të na e merrni këtë mirësi hyjnore, ose të krahasoni lavdinë tuaj kalimtare, ose të shpresoni, që nëpërmjet kërcënimeve të na frikësoni neve në zgjedhjen e kësaj jete të përkohshme, të na bëni neve të braktisim Zotin dhe të adhurojmë objekte të pavlera?”

Mbreti ulëriti nga zemërimi, dhe shumë i inatosur urdhëroi që gjenerali i shenjtë Teofilus dhe shokët e tij, si edhe dy priftërinjtë, t'i nënshtroheshin një vdekjeje nëpërmjet torturash të dhimbëshme. Duke pohuar besimin në fushën e martirizimit, ata luftuan trimërisht betejën e tyre heroike dhe morën prej Krishtit kurorën e fitimtarit. Në këtë mënyrë, besimtari i shenjtë dhe të tridhjetë ushtarakët e tij kaluan në vendbanimin e tyre qiellor. Kur Moisiu dhe Anerologësi i bekuar, djemtë e gjeneralit të shenjtëruar Teofilus, së bashku me forcat e Agiostratosean dhe besimtarë të tjerë, e panë këtë, ata nxituan të hipin mbi kuajt e tyre dhe t'i dalin përpara mbretit të pafe, duke u betuar që do të ishte më mirë të vdisnin për hir të Krishtit, se sa të jetonin një jetë me ndjenjën e fajit për mungesë respekti. Turpërimin për hir të Krishtit ata e konsideronin më të rëndësishëm se sa pasuritë e mëdha të etërve të tyre. Ata udhëtuan për në jug dhe arritën në një majë mjaft të lartë të një mali të lartë, nga ku mund të shiheshin një numër i madh krahinash të vendit. U dërguan disa

grupe njeri pas tjetrit nën komandën e mbretit të pamëshirshëm, dhe forcat e Honkh-ut i ndoqën dhe i mbërthyen ata në majë të malit, ku nëpërmjet kërkesave të shumta u përpoqën që t'i bindnin që t'i nënshtonin mbretit dhe të rikonvertoheshin në adhurimin e idhujve. Kur nuk ja arritën t'i bindnin, atëhere i shkuan nën shpatë. Në këtë mënyrë e mbylli jetën e tij Moisiu së bashku me të vëllanë besimtar dhe të gjithë forcat besimtare të Agiostratosean, duke marrë prej Krishtit kurorën e martirit, duke lëshuar rreze të shndritshme nga majat e maleve të veriut, dhe duke hyrë në banesën e pavdeksisë së bashku me të gjithë engjëjt.

- Fundi i librit të parë -

LIBRI I DYTË

KREU 1. Historia sipas shënimeve të *mia*

Ashtu si yjet ndriçojnë qiellin dhe lulet zbukurojnë tokën, ashtu edhe punët e historianit janë të stolisura me ngjarje të ndryshme. Ka rrëfenja të vendeve të lindjes, të cilat ne i kemi konsideruar të përshtatshme për t'u përfshirë në krijimin tonë, rrëfenja të cilat nuk kanë gjetur vend në librat e historianëve të vjetër. Në lidhje me këtë mund të përdorim si ilustrim faktin që, Shapuhu, biri i Ormuzdit, mbretit të Persisë,⁵⁴ vendosi të hetojë se cilat raca apo popuj zotëronin pozicione shoqërore dhe ndere. Për këtë, ai organizoi një banket madhështor për të gjitha familjet e vjetra dhe të mëdha princërore të Persisë, dhe nëpërmjet gotave me bisht (goblet – gota me fron) dhe mbajtëseve të verës (vine-slip) ai u dha të kuptonin shkallët e ndryshme të vlerësimit, që ata gëzonin prej tij. Mobadi i Mobadëve⁵⁵ u nderua veçanërisht shumë në tryezën mbretërore, dhe duke diskutuar me fisnikët e tij, mbreti tha: “Unë jam i mirëinformuar me pozicionin e Pahlavisëve të vërtetë ndërmjet Persianëve dhe Parthëve, si edhe me shkallën e përparësisë (rangun) e këtyre fisnikëve, por unë nuk kam mundur të zbuloj ndonjë gjë në lidhje me familjet fisnike Armene dhe shkallën e tyre të përparësisë (hierarkia e tyre) si nga paraardhësit e mi mbretërorë apo nga librat. Ju, o princër të Armenisë, përballeni me dy zgjedhje: ose më tregoni mua

---

⁵⁴ Shapur II (309 - 379), djali i Hormizdit të II. *Shënim i Dowsett.*

⁵⁵ Mobad – klerik Zoroastrian. *Shënim BP.*

një libër të vjetër, ku tregohet shkalla dhe rangu i çdo shtëpie, sipas të cilit do të rimerrni prej nesh pozicionin e nderit që ju takon, ose, nëqoftëse ju nuk do të mund ta sillni këtë përpara syve të mbledhjes sonë *Ariane*, atëhere, jastëkun tuaj të vendosur shumë lart (bëhet fjalë për pozicionin, rangun), nderet shtëpinë, tokën, ujin dhe gjithë pronat tuaja ne do jua japim Fisnikëve *Arianë*.” Princërit e Armenisë së Madhe diskutuan me njeri tjetrin dhe sollën përpara mbretit librin e çmuar “Historia e Agatangelos”, të cilin ai urdhëroi të përkthehej në gjuhën Persiane, madje edhe me shkrim. Kur ai mësoi që libri fillonte me Artashirin, stërgjyshin e tij, u gëzua shumë dhe i dolën lotë, e lavdëroi librin dhe e vuri pranë vetes. Duke zbuluar brenda tij figurat e 17 jastëkëve (rangjeve), ai filloi t’i rirregullojë sipas rangut të gjithsecilit në tryezën mbretërore. Andoku, Zoti i Sjunikut, i cili mori rangun e 14të, menjëherë pas kësaj u ul të hajë në mënyrë arrogante, dhe kur u qortua nga mbreti për këtë sjellje, nuk i kushtoi vëmendje. Atëkohë, në oborr mbërritën lajme që Khazarët kishin mësyre në numër të madh në vendin tonë nëpërmjet portës së Çoghas, dhe Shapuhu mbledhi një numër të pafund burrash të armatosur nga Asorestani, Khorasani, Khorazmi, si edhe shumë Persianë fisnikë të tjerë nga provinca e Atrpatakanit, Armenë, Gjeorgjianë, Albanë, dhe nga 12 (dymbëdhjetë) tributë e popujve të egjër të Maleve të Kaukazit, dhe me këto forca të panumërta ai u ngrit dhe marshoi kundër tyre. Ndërkaq, Andoku, për të keqen e vet dhe të vendit të tij, ndërpreu marrëdhëniet me oborrin mbretëror, me qëllim që më pas ta tradhëtonte atë së bashku me ushtrinë e tij, dhe së bashku me 1700 burra dhe kuaj të shpejtë dhe të fuqishëm arriti në Tizbon (Ctesiphon) dhe i fshehu forcat e tij jashtë qytetit, në të cilin ai hyri vetëm me një grup të vogël shoqëruesish. Tinëzisht (duke fshehur qëllimin e tij të vërtetë) ai bëri shumë pyetje, duke thënë që kishte ardhur për t’ju bashkuar mbretit Shapuh, dhe banorët e nderuan atë me të shumtë. Në mesditë, papritmas, ushtria e tij hyri në qytet dhe mori thesare të mëdha prej ari dhe argjendi, gurë të çmuar dhe perla të vyera me shumicë, si edhe gjithçka tjetër që ata mundën të marrin nga oborri mbretëror dhe shtëpitë e fisnikëve. Pasi morën tërë këtë pre të

madhe, ata e depozituan atë në Baghaberd (Balaberd). Pas kësaj, Andoku urdhëroi që të digjej i gjithë ushqimi i kafshëve që ndodhej në zonën e tij, mblodhi të gjithë ushqimin e përshtatshëm për njerëzit, si edhe armët, pajisjet dhe veshjet mbrojtëse të kavalerisë brenda fortesës. Pas kësaj, ai urdhëroi tërë popullin e Sjunikut, që të digjnin shtëpitë dhe hangarët e tyre dhe t'ja mbathnin. Provinca mblodhi të gjitha stolitë e kishës dhe i solli ato në kishën e Shaghatit (Shalatit), dhe duke përqaftuar me lot në sy reliket e shenjtorëve dhe duke kryer shërbimet e natës për tetë ditë, ata e mbuluan kishën me një grumbull të madh dheu dhe më pas u shpërndanë në të gjitha drejtimet. Dhe që prej atij momenti askush nuk guxoi të zerë me gojë emrin e Sjunikut, dhe e gjithë toka mbeti e shkretë dhe e pabanuar për njëzet e pesë vjet.

Kur mbreti Shapuh u kthye pas përfundimit të luftës dhe pa gërmadhat (në Tizbon), ai, i tërbuar nga inati, dha urdhër që e gjithë ushtria të marshonte për në Sjunik dhe të kapte kë të gjente përpara, njerëz dhe kafshë. Por kur ata arritën atje, nuk gjetën asgjë. Pasi i rranë rrotull vendit, ata mbërritën në pìrgun e krijuar nga mbulimi i kishës së Shalatit, dhe kur ndodheshin në majë të tij, qëlloi që të binte një tërmet i fuqishëm, i cili e detyroi ushtrinë Persiane dhe gjeneralin e saj Atashkhodei të largoheshin në panik. Pas kësaj, ata u kthyen, sulmuan fortesën, por (ushtarët mbrojtës të fortesës) rrokullisën gurë tatëpjetë shpatit duke shkaktuar një masakër të vërtetë; dhe ndonëse Persianët sulmuan egërsisht dy ose tre herë, ata nuk mundën të bëjnë asgjë, përveçse të vriteshin në numër të madh. Mbreti i zemëruar, sidoqoftë, vendosi t'i intensifikojë sulmet, por fisnikët, nga ana e tyre, i dolën përpara dhe me përulesë i kërkuan të ndërpriste sulmet dhe t'i kushtonin më tepër vëmendje shkatërrimit të vendit që rrethonte fortesën. Duke përfutur nga kjo rrethanë e përshtatshme, Andoku menjëherë e braktisi fortesën dhe kaloi në tokën e Romanëve me shumë pasuri (plaçkë, pre) me vete, ku u prit dhe u trajtua me nderime deri sa vdiq.

Djali i tij i katërt, Babiku, sidoqoftë, duke qenë shumë i dëshiruar për vendlindjen e tij – pasi krahinat tona janë për ne po aq të dashura sa edhe prindërit tanë – shkoi në oborrin e Shapuhut, mbretit të

Persisë, ku pasi takoi një nga ushtarët, u vesh edhe vetë si ushtar. Ai tregoi aftësi dhe trimëri në Lojrat Olimprike Persiane, por askush nuk e njohu atë. Pas pak kohësh, nga vendi i quajtur Honk, doli një Hun, i quajtur Honagur, i cili, pasi kishte plaçkitur mbretërinë e Persisë, i dërgoi lajm mbretit Shapuh ku i thoshte: “Përse gjithë kjo gjakderdhje? Eja ta zgjidhim me një dyluftim ndërmjet ne të dyve.” Tashmë, ky Hun, kishte mbështjellë trupin e tij të gjatë dhe të gjerë me një pelerinë të madhe, nën të cilën fshiheshin pesëdhjetë shtresa të trasha gjoksoresh, dhe kokën e stërmadhe e kishte mbuluar me një helmetë me kunjë nga jashtë, ndërsa balli i tij, i cili ishte sa trefishi i një balli normal, ishte i mbuluar me një pllakë bakri. Duke shtërnguar në njerën dorë heshtën gjigante të bërë nga një pemë e gjatë pylli dhe në tjetrën një shpatë që vetëtinte, ai i kishte tmerruar të gjithë ata, të cilët e kishin parë. Pikërisht atëhere ishte rasti kur emri i Babikut ju propozua mbretit si njeri nga ata që mund të dyluftonin, dhe mbreti i mbretërve e thirri Babikun, i dha atij një garanci të vulosur me unazën e tij, që mbante figurën e një derri të egër, duke i thënë: “Nëqoftëse, në këtë rast, arrin të fitosh në emër tim, do të marrësh shpërblime të mëdha.” Ai e pranoi detyrën e dhënë nga mbreti dhe me besim se Zoti do ta ndihmonte, ju drejtua me thirrjen: “Kishat e Sjunikut, ndihmomëni mua!” Pas kësaj, ai mori armët e veta, e mbështolli trupin e tij elegant me armaturën e shkëlqyer mbretërore stolisur me perla, vendosi mbi kokën e tij të hijshme helmetën me formën e tigrit, ngjeshi shpatën në brez, vendosi mburojën prej ari mbi supin e tij të majtë, mbërtheu fort me dorën e djathtë heshtën e kalitur mirë, dhe pasi i hypi kalit të tij në ngjyrë të zezë, u turr drejt armikut. Ata u përplasën me njeri tjetrin, duke bërë që të dilnin buçima të forta nga përplasia e heshtave tek mburojat dhe kjo vazhdoi nga agimi deri rreth orës nëntë. Gjiganti i stërmadh ishte i dënuar të dështonte, pasi Babiku trim e mundi bishën vrastare dhe e coptoi atë përfundimisht me një goditje shpate. Shapuhu, i ngazëllyer, e ftoi Babikun pranë tij për t’i thënë që ishte i gatshëm të mbante premtimin e tij; ky i fundit, pasi mori lejen për

të folur, tha: “Jep urdhër që këmbana prej bronzi të hiqet nga oborri yt.” Pasi kjo këmbanë ishte e mbushur me hi nga furra, dhe kushdo që kalonte pranë saj, duhej ta godiste dhe të thoshte: “Le të vuajë toka e Sjunikut në trup dhe në shpirt dhe të bëhet ashtu si ky hi!” I habitur pa masë, mbreti urdhëroi që këmbana të hiqej prej andej, dhe pas kësaj, Babiku kërkoi që toka e tij amtare t’i kthehej atij. Mbreti ja plotësoi dëshirën, dhe e dërgoi atë me nderime të mëdha në vendin e tij, duke i dhuruar atij të njëjtën gradë si edhe ajo e Bagratunëve dhe Mamikonianëve; pas kësaj, Babiku kaloi lumin Araks dhe ndërtoi një fshat të quajtur Akorz, që ka kuptimin “i pari fshat i atdheut që nuk i përket më (Persianëve)”.

Në vitin e parë të mbretërimit të tij, Babiku u mor kryesisht me gjueti, dhe në këtë mënyrë ai inspektoi tokën e tij të braktisur. Kur arriti në Shaghat (Shalat), ai u ngjit mbi kodrinë, nga ku u ngrit një demon dhe iku në drejtim të kodrës së formuar nga grumbulli i dheut të hedhur mbi kishën. Kur Babiku e ndoqi atë, demoni u zhduk mbi kodrinë, ndërsa thundrat e kalit të tij u zhytën në të. Babiku zbriti nga kali, dhe e tërhoqi atë me vështirësi të mëdha. Të gjithë ishin shtangur nga tmerri, dhe pasi larguan grumbullin e dheut prej aty, zbuluan një kishë të bukur plot me thesare hyjnore dhe që lëshonte një aromë të ëmbël. Ajo ditë ishte dita e parë e muajit Hori,⁵⁶ dhe po atë ditë, të gjithë ata, që ndodheshin të pranishëm atje, organizuan një shërbim të madh, dhe pati një lehtësim të madh ndërmjet tyre (të sëmuret u ndjenë të shëruar). Jobsimtarët, që ishin dëshmitarë në këtë ngjarje, u kthyen në besimtarë (në Krisht), dhe Gori dhe Gazani, dy vëllezër të pasur, që e kishin ndjekur Babikun së bashku me shumë ushtarë të tjerë, u pagëzuan. Babiku u prek shumë dhe i dhuroi Gorit fshatin Khot, ndërsa Gazanit të ri ju la Shalati i dëshiruar. E gjithë kjo ngjarje ka ndodhur njëzet vjet përpara mbretërimit të mbretit të lig Jazkert, i cili deshi ta shkatërrojë besimin Kristian dhe të na

⁵⁶ Muaji Hori i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 23 Shtator deri më 23 Tetor të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

bënte neve t'i nënshtroheshim Ferrit. Vardani i Shenjtë dhe ndjekësit e tij të shenjtë u martirizuan po prej këtij Jazkerti, 1066 njerëz të zgjedhur, 120 vjet përpara se të fillonte epoka Armene.

Unë di që këto gjëra kanë ndodhur si më poshtë:

KREU 2. Si u kërcënuan Albanët nga Jazkerti i paligjshëm dhe si u shpëtuan nga Gjenerali Vardan i Armenisë.

Në ditët e mbretërimit të Jazkertit të pafe, Satani e nxiti dhe e shtyu të shkatërronte besimin e Krishterë, dhe Albania mori urdhërin e prerë për të braktisur Besimin dhe t'i nënshtrohej sektit të Magëve, që adhuronin zjarrin. Po ky mbret bëri të njëjtën paudhësi edhe në Armeni. Komandanti i Gardës Albane⁵⁷ dhe peshkopi i shenjtë i vendit, sidoqoftë, e kundërshtuan urdhërin, dhe duke u bashkuar në aleancë me Armenët, ata dërguan me shpejtësi ushtrinë e tyre për t'i informuar ata mbi fatkeqësinë që u kanosej, duke thënë: “Ushtria Persiane, që ndodhet në tokën e Honk'(ëve), është kthyer dhe ka depërtuar në vendin tonë së bashku me një numër të madh kalorësish të oborrit. Përveç kësaj, ata kanë sjellë me vete 300 teologë (vardapetk - vardapet). Ata e kanë përçarë vendin, pasi kanë arritur të bëjnë për vete disa njerëz dhe tani kanë ndër mend të vendosin dorë mbi Kishën. Sipas urdhërit të mbretit të tyre ata kërcënojnë gjithkënd, duke i thënë: “Nëqoftëse e pranoni vullnetarisht ligjin tonë, ju do të merrni dhurata dhe nderime nga mbreti ynë, por nëqoftëse nuk e pranoni vullnetarisht, ne kemi urdhër që në fshatrat dhe katundet të ndërtojmë tempuj ku adhurohet zjarri dhe të vendosim atje zjarrin e Vahramit (Vramakan krak), dhe të vendosim Magë dhe Mobadë⁵⁸ si gjyqtarë të vendit; dhe nëqoftëse ndonjeri do të ngrejë krye, ai do të dënohet me vdekje, dhe gruaja e tij së bashku me fëmijët do të internohen.”

⁵⁷ Albanian chiliarch – hazarapet – komandanti i një trupe ushtarake të zgjedhur të përbërë prej 1000 vetësh; *Shënim BP*.

⁵⁸ Magi – Astrolog, njeri i ditur; Mobad – klerik Zoroastrian; *Shënim BP*.

Kur ushtria Armene e dëgjoji këtë, nuk u dëshpërua, por duke qëndruar e bashkuar përballë këtij lajmi të keq, e vuri në lojë (lajmësin Persian) dhe e dërguan mbrapsht me qëllim që, më pas, kur të gjenin rastin, t'i kapnin ata me dinakëri dhe t'i parandalonin nga vënia dorë mbi Kishën përpara së të gjenin vdekjen. Ushtria Armene i shkroi Perandorit Teodosius duke i kërkuar atij ndihmë përballë rrezikut të madh që i kanosej, por ai vdiq papritmas, dhe Perandori i paligjshëm Markian (Marcian), që hypi në fron, nuk ju bashkua aleancës, por me natyrën që e karakterizonte bëri çështje të përbashkët me paganët. Duke mos gjetur ndihmë asgjekundi, Armenët trima e vendosën besimin e tyre në fuqinë më të lartë e të gjithëfuqishme të Më të Lartit, dhe e ndanë ushtrinë në tre grupe. Grupi i parë ju besua Nershapuh Rambosianit për të mbrojtur Atrpatakanin, grupi i dytë Vardanit, gjeneralit të Armenisë, me qëllim që të kalonte kufirin Gjeorgjian për të sulmuar marzpanatin⁵⁹ e Çoghas që kishte ardhur për të shkatërruar kishat e Albanisë. Vardani i bekuar nuk dinte asgjë për tradhëtinë e renegatit të mallkuar Vasak, i cili, përpara se ushtria Armene të hynte në Albani, kishte informuar marzpanin⁶⁰ Persian Mersebuht që ushtria Armene ishte ndarë dhe që Vardani me grupin e tij të vogël po marshonte në drejtim të tij. “pregatitu që të përballesh me ta dhe t'i shkatërrosh plotësisht”, ishte këshilla kriminale e tij. Kur Mersebuhti mori këtë inkurajim prej Vasakut, ai nuk qëndroi në krahinë e Çoghas, por duke tërhequr mbrapsht forcat e tij të shumta kaloi me nxitim lumin e madh Kur dhe i doli atij përballë në kufijtë e Gjeorgjisë përballë qytetit Kahkag (Khaghkhagh), i cili shërbente si rezidencë dimërore e mbretërve Albanë. Duke i ofruar betejë, ai rrethoi të gjithë rrafshinën, plotësisht i armatosur për të luftuar kundër ushtrisë Armene. Kur Vardani trim dhe ushtarët e tij panë numrin e madh të ushtrisë pagane dhe e krahasuan me numrin e pakët të ushtarëve që përbënin ushtrinë e Vardanit, nuk u dekurajuan nga inferioriteti numerik. Ata u mblodhën së bashku, dhe duke ju drejtuar qiellit, thanë: “Gjyko ata, o Zot, që na gjykojnë neve; lufto ata

⁵⁹ Marzpanat – krahinë; *Shënim BP*.

⁶⁰ Marzpan – kryetar krahine; protektor; *Shënim BP*.

që na luftojnë ne; na mbro neve me shpatën dhe mburojën Tënde, dhe bëj që ushtria e të pabesëve të dridhet nga frika.” Ata qëndruan kështu duke u lutur për njëfarë kohe, dhe pastaj, duke shtërnguar fort rradhët e tyre, heronjtë e Armenisë sulmuan, shkatërruan krahun e djathtë të ushtrisë armike dhe u turrën drej krahut të majtë; ata i kaluan të gjithë nën shpatë dhe duke i shpërndarë mbi sipërfaqen e pllajës dhe duke i shtyrë drejt pyjeve pranë luginës së thellë të lumit Lubnas. Këtu erdhën t’i takojnë ata princat e mbretit Balasakan (ose mbretit të Baghasakanit), dhe njeri prej fisnikëve Armenë nga regjimenti Dimaksian, Mush, u hodh nga kali i tij dhe u vra dhe Gazriku u plagos. Atëhere Arshavir Arsharuni ngriti lart sytë e tij, bruriti si një luan, u ngrëfos si një derr i egër dhe therrti trimin Vurk, vëllanë e mbretit të Lpink-ut; po në këtë vend ai vrau edhe një numër të pafund burrash të tjerë. Kështu bëri çdo burrë me armikun e tij, dhe në sulmin vendimtar kishte më tepër njerëz të mbytur në lumë se sa ata që ishin vrarë nga shpata në tokë të thatë, dhe ujrata e pastra të lumit rrodhën të bashkuara me gjakun e ushtrisë të të vrarëve; dhe nuk shpëtoi asnjë prej tyre. Një nga ushtarët armiq, që kishte qëndruar i fshehur së bashku me pajisjet luftarake dhe kalin e tij në pemët e dendura, që ndodheshin në pllajë, kaloi lumin duke shpëtuar për një qime floku, dhe i sollti lajmin e keq ushtrisë së tij, e cila ja mbathi për në kryeqytetin mbretëror (Shahastan). Ushtria Armene, pasi mbaroi betejën e madhe, grumbulloi prenë e mbledhur duke formuar një kopicë me arin dhe argjendin si edhe me armatimet dhe zbukurimet luftarake të fisnikëve kalorës dhe të kuajve të tyre. Pas kësaj, ata u kthyen dhe sulmuan fortesat dhe qytetet e Albanisë, të cilat mbaheshin të pushtuara nga Persia. Ata luftuan egërsisht, i vunë zjarrin burgjeve të tyre, shkulën nga vendqëndrimet e tyre mizërinë e Magëve, të cilët i kaluan nën shpatë, dhe i lanë si ushqim për shpendët e qiellit dhe kafshët e fushës. Ata spastruan lokalitete të ndryshme nga të gjitha ndyrësitë që kishin pësuar dhe i çliruan kishat nga vuajtjet e jashtëzakonshme. Shumë prej fisnikëve dhe fshatarëve Albanë, të cilët për hir të emrit të Krishtit qenë shpërndarë dhe syrgjynosur në fortifikimet malore të Kaukazit, e panë fitoren e madhe të arritur nga ushtria Armene dhe erdhën e u bashkuan me ushtarët duke u bërë aleatë të tyre në këtë luftë. Pastaj ata u nisën

drejt Portës së Honk'-ut (Hunëve), të cilën Persianët e mbanin me forcë, e pushtuan dhe e shkatërruan fortesën, asgjësuan ushtarët e vendosur aty brenda, dhe ja besuan Portën një farë Vardani, i cili rridhte nga familjet mbretërore Armene. Në të gjitha këto akte heroike, nuk ra askush përveç tij, që u shpall martir. Ata dërguan të njëjtin njeri, të cilit i ishte besuar detyra e ambasadorit në vendin e Honk'-ut (Hunëve), me qëllim që të fliste me ta dhe të vendoste një marrëveshje aleance të qëndrueshme. Kur Honk'-u (Hunët) mori vesh se çfarë kishte ngjarë, ata nxituan dhe u bënë dëshmitarë okularë të sukseseve të tyre; dhe ata u betuan sipas ligjeve të paganëve dhe pranuan betimin e Kristianëve për të nënshkruar një marrëveshje aleance të qëndrueshme, duke plotësuar kështu të gjitha kërkesat (dëshirat) e tyre. Ndërkohë, që ata ishin në këtë vend, arriti një lajmëtar nga Armenia, i cili sillte lajme të këqija lidhur me tradhtarin Vasak, i cili kishte rrënuar të gjithë tokën Armene. Vardani, i lumtur dhe me vetbesim, u ngrit me gjithë plaçkën e madhe të kapur dhe duke falenderuar Zotin dhe duke besuar në Të, arriti në Armeni brenda tridhjetë ditëve. Vasaku, duke dëgjuar për arritjen triumfale të Vardanit trim dhe për aleancën me Honk'-un (Hunët) dhe Albanët, u përpoq që të largohej, me qëllim që të mos i dilte para syve, dhe duke vuajtur fatkeqësitë, që i erdhën si pasojë e sjelljes së tij të ligë, nuk arriti të gjejë mëshirën e Zotit. Këto gjëra ndodhën edhe me ndihmën hyjnore, që ju dha Albanëve dhe Armenëve në ditët e mbretërimit të mbretit Jazkert.

KREU 3. Mësuesi Mesrob vjen tek Esvaleni, mbreti i Albanisë, krijon një alfabet, themelon përsëri shkolla, dhe duke shkatërruar sektet e mbetura, konfirmon besimin në shtëpinë e Albanëve.

Në ditët kur Teodosiusi i Vogli ishte perandor i Greqisë, Vramshapuhu - mbret i Armenisë, Jazkerti - mbret i Persisë, dhe Esvaleni – mbret i Albanisë, Mesrobi i bekuar, anija e çmuar dhe e zgjedhur e Shpirtit të Shenjtë, erdhi tek Patriarku ynë Eremia dhe mbreti Esvalen në Albani, dhe ata vullnetarisht pranuan mësimdhënien e tij në përputhje me dhuratat hyjnore me të cilat ai ishte pajisur dhe nëpërmjet të cilave Shpirti i Shenjtë u dhuroi një alfabet Armenëve dhe

një Gjeorgjianëve. Ata ishin të kënaqur nga kjo gjë dhe i dhanë të rinj të zgjedhur për t'i mësuar, si edhe përkthyesin (interpretër) Benjamin nga Sjuniku, të cilin Vasaku i ri e dërgoi nëpërmjet peshkopit Anania. Ata erdhën tek Mesrobi, dhe me ndihmën e tyre ai krijoi një alfabet për gjuhën e ashpër, guturale, pa lidhje, primitive të Gargaraçikut. Ai la këtu nxënësin e tij Jovnatan (Xhonatan) si mbikqyrës shpirtëror, emëroi priftërinjtë në oborrin e mbretit dhe u kthye në Armeni. Ai udhëtoi në Bizant për tek mbreti Teodosius dhe u kthye prej andej pasi i kishte rënë rrotull së bashku me nxënësit e tij. Duke dëgjuar që ekzistonte akoma një sekt pagan i mbetur në Gardman, ai u kthye nga Sjuniku dhe takoi Khursin (Xursin), princin e Gardmanit. Me ndihmën e tij ai arriti të vendosë Ortodoksinë, dhe pas kësaj shkoi t'i përgjigjej thirrjes së Ashushait, guvernatorit të Gjeorgjisë, i cili i kërkoi që të bënte të njëjtën punë edhe atje.

Në të njëjtën kohë u shfaq Nestoriusi i mallkuar dhe u mallkua nga të dyqindët e Efesit. Në vitin e parë të mbretërimit të dytë të mbretit Jazkert, Sahaku i Shenjtë vdiq në fund të muajit Navasard,⁶¹ dhe gjashtë muaj pas tij vdiq edhe Mesrobi i bekuar dhe u varros së bashku me shenjtët në qytetin Vagharshapat. Khosrovi, një princ i shquar i Gardmanit, i cili kishte shkuar në Armeni, pati rastin të ndodhet pranë mbretit burracak në një banquet, dhe i pirë me verë, ai u soll jo denjësisht me një grua të shquar. Shapuhu i xhindosur e urdhëroi atë të shkonte në burg, por duke u mbajtur mbi shpatën e vet, ai e braktisi sallën dhe shkoi në rrugën e vet, dhe askush nuk guxoi të verë dorë mbi të.

KREU 4. Transferimi i fronit patriarkal të Albanisë nga Çogha dhe vendosja e tij në qytetin Partav për shkak të Khazarëve, që e shkatërruan vendin gjatë inkursioneve të tyre.

Pas këtyre ngjarjeve, tokat e Albanisë u pushtuan nga Khazarët, dhe kishat dhe biblat u dogjën në flakët e zjarrit. Në vitin e dytë të sundimit

⁶¹ Muaji Navasard i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 23 Gusht deri më 22 Shtator të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

te Khosrovit, mbretit të mbretërve, kur ata vendosën bazat epokës së Armenisë, fronti i patriarkatit të Albanisë ishte çvendosur nga qyteti Çogha në kryeqytetin Partav për shkak të inkursioneve plaçkitëse të armiqve të Kryqit të Krishtit. Ata emëruan si patriark Ter Abazin, nga kantoni i Mec Iran-ut; ai e mbajti këtë ofiq për 44 (dyzet e katër vjet), dhe duke qenë se kishte bërë një jetë të përkorë prej shenjtë, trashëgoi jetën e përjetshme.

KREU 5. Shfaqja e martirëve (dëshmorëve) në kodrën Dizapait dhe zbulimi i relikeve të tyre në ditët e patriarkatit të Abazit.

Përpara se Ter Abazi të ishte zgjedhur mbikqyrës shpirtëror në tokat e Albanisë, kishat e kodrës Dizapait në Kataroi Vank,⁶² ishin djegur prej armiqve tanë. Në ditët e mbretit Vaçakan dhe Garrnikut, peshkopit të Amaras, u shfaqën shenjtët Moisi, Daniel dhe Elias. Ata ishin djemtë e Sanesanit, mbretit të Maskutk-ut, i cili ishte bërë nxënës i Grigorit të Shenjtë së bashku me 3870 njerëz të tjerë. Ata u larguan me të shpejtë në kodrën e Dizapait dhe banuan atje mbi bar, por Sanesani gjakatar i ndoqi ata dhe i shkoi nën shpatë në ditën e nëntë të Navasartit.⁶³ Pikërisht për shkak të aktit të tyre, ndoshta u bë e mundur, që Zoti të kishte mëshirë të përjetshme mbi tokat e Albanisë.

KREU 6. Vizioni i Vehikut.

Në vitin e parë të patriarkatit të Abazit, Unë, i padenji Vehik, pashë një vizion, në të cilin m'u shfaq një eremit, i cili mbante imazhin e Kryqit të Shenjtë; dhe ai më thirri mua në emër. Unë thashë: “Kush jeni Ju, o Zot?” Dhe ai u përgjigj: “Unë jam Poghosik (Pavlosik); eja tani dhe adhuroje këtë kryq, por mos e prek me dorë.” Kur më doli gjumi, unë nuk i kushtova më vëmendje këtyre gjërave. Pasi kishin kaluar dy vjet,

⁶² Vank – në gjuhën Armene do të thotë – manastir; *Shënim BP*.

⁶³ Muaji Navasart i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 23 Gusht deri më 22 Shtator të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

m'u shfaq në vizion Shenjti Varos në formën e një murgu, dhe ai më tha mua: “Ne jemi reliket e fshehura në provincën e Arcahut në fushën Kaghset (Kalset) të familjes së Mkhanç-ëve; atje ndodhet protomartiri (martiri i parë) Stefan, martiri Teodosius, Shenjti Varos, Mamas, Mar Sargis, martiri Gjergj, Kozmai dhe Damiani, dhe një pjesë e Dyzet të Shenjtëve.” Pas kësaj m'u shfaq një njeri në të njëjtën formë, i cili më tha: “Unë jam Basira, shërbyesi i Krishtit, që u torturua në Kryq, dhe unë i jam lutur Shpëtimtarit që të mos lejojë, që reliket e mia të mbesin të humbura; ata që dëshirojnë një pjesë nga ky Kryq i Shenjtë, do ta kenë atë, dhe ka një pjesë nga ky Kryq dhe një pjesë nga Kryqi që mori trupin e Zotit.”

Unë, Vehiku, kam mbetur i habitur për shtatë vjet, duke ju lutur sinqerisht të Plotmëshirshmit Zot dhe atyre martirëve të vërtetë, për të më zbuluar mua kuptimin e vërtetë të vizionit. I njëjti vizion u përsërit duke kërkuar çvendosjen e relikeve. “Ne jemi përsëri në ankth” – thoshte ai. Atëhere, unë, Vehiku, u ngrita dhe shkova tek patriarku i shenjtë Abaz dhe e informova atë mbi grupin e martirëve të lavdishëm. Duke dëgjuar për vizionin, ai për lavdëroi (mbuloi me lavdi) Zotin e jetës me shumë falenderime dhe menjëherë dërgoi Danielin, priftin e devotshëm të Tri-së, që të njihej më misterin e çuditshëm. Njeriu i besuar, së bashku me priftin Boh dhe shkruesin Ezekiel, u nisën menjëherë dhe shumë shpejt arritën në fushën e Kaghsetit dhe erdhën tek unë, Vehiku. Të tjerët arritën në vendin e takimit për të punuar bashkë me ne, dhe pikërisht, Abazi, abati i Momharekut dhe grigja e tij, prifti Markos së bashku me vëllezërit e tij, Babai Tirit i manastirit të Shën Gjonit nga shkretëtira e Karmelinit (Karmenigheit), dhe shumë besimtarë të tjerë. Ne qëndruam bashkë me ta në lutje, dhe pastaj, duke ju lutur me përgjërime Zotit, ne filluam të gërmojmë me aq fuqi sa mund të ketë një qenie njerëzore. Papritmas sheshi u mbush me aroma kundërmuese erëmirë dhe thesari i fshehur u zbulua pikërisht ashtu siç kishte thënë Shpëtimtari: “Nuk është e përshtatshme të fshehësh dritën e dikujt dhe ta vendosësh atë nën një shkurre (Marku iv. 21, &c.). Kështu, Perëndia ndezi një pishtar për shërbëtorët e drejtë të Tij dhe u dha një dritë me

një shkëlqim të pashuar zemrave të dëshiruara, pasi Zoti pati mëshirën që në këto toka të Albanisë t'i japë ëmbëlsinë e shëndetshme fushave të Kaghsetit. Të pranishmit bekuan Zotin dhe lavdëruan shenjtët dhe i mbyllën reliket në qivurë të çmuar. Prifti Daniel mori pjesë nga çdo relike dhe me këtë dhuratë të çmuar nxitoi për tek patriarku Abaz, i cili, me kënaqësi të madhe, menjëherë organizoi një festë në përkujtim të shenjtëve të ardhur dhe i vendosi ata në kuti më të reja.

Unë, Adriani, që shkroi këtë përshkrim, lutem, që lexuesit e mi do ta kujtojnë modestinë time dhe nuk do ta harrojnë patriarkun Abaz, në ditët e të cilit Drita shkëlqeu fort nëpër botë. Prandaj, le të jetë Zoti, që me mëshirën e Tij të madhe ta kujtojë edhe Vehikun, udhërrëfyesin e tyre dhe për juve që na kujtoni neve, le t'ju japë Krishti shpërblimin për hir të martirëve të bekuar, tani e përgjithmonë, amen.

KREU 7. Letra e Hovhanesit, Katolikosit të Armenisë, drejtuar Ter Abasit, Katolikosit të Albanisë, në lidhje me konfirmimin e besimit.

Përshëndetje dhe bekime të mirit, të vërtetit, besimtarit, vëllait dhe kolegut të dashur Zotit Abaz - Katolikos i Albanisë, si edhe Moisiut - peshkopit të Bahaghatit (Bahalatit), Grigorit - peshkop i Kapaghakut, (Kapalakut), Hromikut - peshkop i Amaras, Timotheut - peshkop i Baghasakanit (Balasakanit), Ambakumit - peshkop i Shaki, Hovhanikut (Johanit) - peshkop i Gardmanit, dhe Ghevondit (Levondit) - peshkop i Mec Kolmankut, nga Hovhanesi - Katolikos i Armenisë, Abrahami - peshkop i Taronit, Grigori - peshkop i fisit të Mardpetakanit, Stefanosi - peshkop i Taikut, Mashtoci - peshkop i Xorxorunikut (Khorkhorunikut), Kydi - Peshkop i Vanandit, Abdishoi - peshkop i Asorestanit, Pap - peshkop i fisit të Amatunikut, Khristaforit (Kristapor) - peshkop i Rështunikhut (Rrshtunik), Sekundos - peshkop i Mokkut, si dhe gjithë peshkopëve të tjerë të Armenisë.

Kemi dëgjuar lajme me efektin e një zhurme të tmerrshme, sipas të cilave, disa ujq grabitqarë të veshur me petkun e qingjit kanë hyrë në

vendin tuaj nga manastiri i Pjetrit të ndyrë, të quajtur “dashamirët e të varfërve”, por në fakt burra, që duke gjykuar në bazë të veprimeve të tyre nuk janë gjë tjetër, veçse urryes të Krishtit dhe refuzues të njohjes së Trinisë së Shenjtë, njerëz që mbjellin farën e së keqes të Nestoriusit dhe të këshillit të Kalcedonisë pa kufizim në shpirtat e të pafajshmëve, duke i kaluar ata nga besimi ortodoks në humbjen e përjetshme. Duke mësuar për vuajtjet e pashërueshme që kanë shpërthyer për dëmtimin e trupit dhe shpirtit, ne nxitojmë me urgjencën më të madhe të jemi pranë jush, dhe ju shkruajmë për t’ju kujtuar juve fjalët e nxënësit të shenjtë, i cili ju këshillon juve të ruani veten dhe grigjën, mbi të cilën Shpirti i Shenjtë ju bëri juve kujdestarë (barinj) dhe mësues, dhe për t’ju kujtuar juve që të mbani të fuqishëm besimin ortodoks, të cilin baballarët tanë e morën nga shkrimet e shenjta të Testamentit të vjetër dhe të ri nëpërmjet Shën Gregorit dhe të tri këshillave (councils) të bekuar, atij të vitit 318 në Nikea, atij të vitit 150 në Konstantinopol dhe atij të vitit 200 në Efesus, me të cilët qemë dakord dhe prej të cilëve trashëguam besimin ortodoks, i cili është besimi i të gjithë kishave, të cilat e pranojnë Krishtin Zot. Ne besojmë në një Zot, Atin e Plotfuqishëm, krijuesin e të gjitha gjërave, dhe vetëm në Jezus Krishtin Zot, Djali i Zotit, sjellë në jetë nga Ati, Zot mbi Zotat (very God of very God), prej të cilit janë bërë shumë gjëra, si edhe në Shpirtin (Frymën) e Shenjtë që buron nga Ati, të adhuruar dhe lavdëruar bashkë me Atin dhe Birin, Trini e Shenjtë, bashkëpunëtorë në krijimin dhe të barabartë, me një natyrë të përsosur, duke shikuar me fuqi dhe lavdi mbi të gjitha gjërat që janë (që ekzistojnë). Dhe së fundmi Fjala e përjetshme e Zotit, të qënit Zot, krijoi njeriun e përsosur dhe të pandryshuar, i lindur i mishëruar nëpërmjet Virgjëreshës së Shenjtë, as i ndarë nga natyra e tij, as i ndarë nga mishi i tij, por duke mbetur *Unë Jam*, i njëjti Zot i pandryshueshëm i mishëruar jo pjesërisht, por tërësisht, jo një dualizëm, por një unitet i pandashëm. Nuk ishte Ati ai që u mishërua, por Biri; nuk ishte Shpirti i Shenjtë që u bë një mish i ngurtësuar, por ai i Vetmi – lindur prej Atit, ndonëse kjo ndodhi të

bëhet nëpërmjet vullnetit të Atit dhe fuqisë së Shpirtit të Shenjtë; por në thelb ishte vetëm Fjala Zot. Kështu është kuptuar Natyra e Shenjtë e Lindjes së Krishtit. Vetë Pafundësia është e mbështjellë me pelenat e të porsalindurit, që ne të mund të vishemi me rrobat e papërlyerjes (e pafajsisë); Ai u lind në një grazhd (haur) që ne të mund të linim mënjanë shtazërinë (kafshërinë); Ai mori dhurata prej Magëve, që ne të mund ta bënim Besimin të japë fruta; Ai u bë i përsosur në trup, që ne të arrijmë përsosjen e Krishtit; Ai ju nënshtrua vullnetarisht torturave, që ne të mund të shpëtojmë nga torturat e fajit; Ai u kryqëzua, që ne të mund të jemi të denjë për të gëzuar frutin e Jetës; Ai vdiq, që nëpërmjet vdekjes së Tij të mund të vdiste edhe vetë Vdekja; Ai u vendos në varr që të mund të copëtonte mbyllëset (shulat, llozet) e ferrit; Ai u ngrit në ditën e tretë, që të mund të na udhëhiqte neve në rrugën e jetës; Ai u ngjit në Qiell dhe u ul në të djathtë të Atit, që edhe ne të mund të vendoseshim në të djathtë; Ai do të vijë përsëri për të gjykuar të gjallët e përkohshëm dhe të vdekurit, dhe nuk ka fund për mbretërinë e Tij.

Prandaj themi me besim dhe lavdi: Zot i Shenjtë, i shenjtë dhe i fuqishëm, i shenjtë dhe i pavdekshëm, që u kryqëzove për ne, ki mëshirë për ne. Ata, që nuk e pranuan këtë, u mallkuan nga etërit e shenjtë, ashtu siç mallkojmë të gjithë heretikët e lashtë dhe ata të sotëm: dhe pikërisht, Pauli i Samostës, Mani, Markion, Nestori i ndyrë, Teodori, Këshilli i keq dhe i kotë i Kalkedonisë, si edhe letra judike e Leos, që së fundmi përpiqet t'i veshë (atribuojë) dy natyra dhe dy persona figurës së të vetmit Krisht Perëndi dhe të shpallë që Virgjëresha e Shenjtë nuk i dha jetë një Perëndie, por një njeriu të thjeshtë të ngjashëm me ne, një tempulli të Fjalës së Perëndisë.

Ka të tjerë, të cilët pohojnë, që ndërkohë që Krishti Perëndi ishte në tokë, Ai nuk ishte në qiell (parajsë), dhe ndërkohë që Ai ishte në kryq, Ai nuk ishte në fronin e lavdisë, dhe ndërkohë që Ai ishte në varr, Ai nuk ishte në krahun e djathtë të Atit. Zoti i mallkon ata që mendojnë kështu, dhe ne i mallkojmë të gjithë ata që e besojnë dhe e pranojnë atë.

Ne ju kemi dërguar juve priftin Mateos, një njeri i besuar i kishës sonë, për të dorëzuar këtë letër. Ne ju kujtojmë juve fjalët e Gjon Evangjelistit, i cili thotë që “nëqoftëse ndonjeri vjen tek ju dhe nuk pranon mësimin e Zotit Tonë Jezus Krisht, mos e pranoni atë në shtëpitë tuaja, dhe mos i drejtoni atij fjalë përshëndetëse; nëqoftëse ndonjeri përshëndet një njeri të tillë, ai është bashkëpuntor në veprat e tij djallëzore, pasi kushdo që nuk pranon se Zoti Jezus erdhi në mish, ai është një mashtrues Antikrisht (2 Gjon x. II dhe I Gjon iv. 3). Dëboni ata nga kufijtë tuaj dhe mos dëgjoni mësimin e tyre vdekjeprurës. Duke qenë që etërit tuaj ishin të një besimi të njëjtë me etërit tanë dhe ju jeni të një besimi të njëjtë me tonin, ne do të ishim të kënaqur nëse do të vijnë tre ose më shumë peshkopë tuaj dhe të mësojnë për doktrinën e vërtetë prej nesh, me qëllim që asnjë nga barinjët të mos mund të humbasë, duke shpëtuar edhe kopenë nga humbja, por që engjëjt në qiell dhe ne shërbëtorët dhe adhuruesit e Krishtit Perëndi në tokë, të mund të gëzohemi kur zbulojmë çfarë është mirë. Përshëndetje në Zotin!

KREU 8. Dëbimi nga Albania e heretikëve të cilët Zoti Abaz, Katolikosi i Albanisë, i përndoqi me marrjen e letrës së mësipërme.

Të përfshirë mes grindjeve të hidhura, konfuzioni i kotë dhe i pavlerë heretik i Këshillit të Kalcedonit u përhap në të gjithë botën, dhe falë tolerancës së Zotit, mësimi i tyre i rremë u përforcua (fitoi terren) dhe shpirtrat e shumë njerëzve, që ishin të prekur nga propozimi i tyre i lehtë, hynë në errësirën e përjetshme të humbjes. Këto bimë të egra zunë rrënjë edhe në këto toka të Albanisë, dhe Zoti Abaz, Katolikosi i Albanisë, së bashku me peshkopët e tij të përmendur në letrën e mësipërme, bënë një verifikim të kujdesshëm dhe i dëbuan jashtë Albanisë doktorët e ndyrë të sektit; Hipokritët Tomas, psalmisti Elia, Bnotn, Ibas dhe të tjerë si këta u internuan në toka të largëta. Në këtë mënyrë u vendos paqja ndërmjet klerikëve nëpërmjet mëshirës së Zotit të Plotfuqishëm. Betejat e kësaj bote, sidoqoftë, u rritën shumë.

KREU 9. Historia e ngritjes (fuqizimit) së barbarëve dhe e ngjarjeve të ndryshme në katastrofën universale, e cila përfshiu shumë kombe.

Oh, çfarë histori të mrekullueshme janë ato, që **unë** kisha përgatitur të publikoja për publikun e botës së largët dhe të afërme! Historitë e kohëve të hershme, lidhur me betejat e ndryshme dhe periudhat e konfuzionit që shpërthyen në vende të ndryshme dhe ndërmjet popujve të ndryshëm, nuk mund të krahasohen me to; dhe ato ishin rregjistruar paraprakisht nga Fryma e Shenjtë me shumë detaje dhe metafora. As nuk bëhet fjalë, që kompozimet filozofike të autorëve profanë të mund t'i paraqesin krijimet e zgjuara dhe elokumente të gjërave tokësore dhe shpirtërore në këtë mënyrë! Për këtë arsye erdhi dhe ra mbi ne ajo, për të cilën Shpëtimtari Ynë, i cili u dëgjua me tërë vëmendjen e duhur nga të dymbëdhjetë të zgjedhurit, paralajmëroi në ungjillin jetë-tregues përsa i përket kohëve të trazuara (Matt. xxiv. 6, 7, 29): Do të dëgjoni të flitet për luftëra, do të dëgjoni zhurmat e luftërave, do dëgjoni për gjithfarë llojesh zie buke, për murtajën dhe për tërmete, për shenja në diell, qiell dhe yjet, dhe turbullira midis kombeve si turbullirat e valëve të detit”. Dhe Zoti na këshilloi, duke na thënë: “Rrini zgjuar, sepse nuk e dini as ditën, as orën” (Matt. xxv. 13).

Dhe tani, duke qenë se **unë** përdora trurin tim dhe mendimet e mia ja kushtova fatkeqësive universale, unë kam lënë pas dore rrjedhën e ligjëratës time, e cila ishte e përgatitur për të hedhur themelet e para të një historie të kohës dhe të ngjarjeve që ndodhën në vendin tonë të Albanisë; siç thotë Profeti: “Kam harruar të ha bukën time për shkak të zërit të rënkimit tim” (Ps. ci. 6 = A.V.Ps. cii. 4, 5). Megjithatë, duke shtypur për njëfarë kohe frikën dhe tmerrin që ende na sundon, ne do t'i përmbahemi temës. Sepse ne shohim që ka shumë njerëz, të cilët dëshirojnë të dëgjojnë një rrëfim, i cili përfshin të gjitha goditjet e panumërta të shkaktuara nga armiqtë barbarë rreth nesh dhe të dëgjojmë për mrekullitë e mëdha dhe të mrekullueshme, me të cilat dora e djathtë e fortë dhe e mëshirshme e Zotit (Perëndisë) i ndëshkoi armiqtë tanë dhe i la ata të vdekur

para syve tanë. Meqenëse koha që ka kaluar kërkon që **unë** të rishikoj këto ngjarje, do të filloj nga viti i parë i nahançit⁶⁴ të 18të të Epifanisë së Zotit tonë Jezu Krisht në muajin e Mehekanit,⁶⁵ domethënë në vitin e 35 të të Khosrovit, djalit të Ormizdit, mbretit të mbretërve.⁶⁶

KREU 10. Një tregim historik duke filluar nga viti i parë i nahançit të 18-të.

Kur në ditët e Perandorit besimtar Flavius Heraklius kishte përfunduar pushtimi i Jeruzalemit, siç kishte përfunduar edhe më parë pas shtatëdhjetë viteve në ditët e Kirit të Persisë, Zoti vizitoi dhe kundërshtoi mbretin arrogant të Persisë, Khosrovin e fuqishëm, i cili për një kohë të gjatë kishte shpartalluar dhe mundur Shtëpinë e Augustit së bashku me mbretërinë e madhe të Romës dhe kishte inaguruar qytetin e Palestinës. Kur Khosrovi pa, që lufta e nisur nga ana e tij kundër mbretit të Grekëve, po përparonte nën udhëheqjen e gjeneralit të ngarkuar për të udhëhequr ushtrinë e përgatitur kundër perëndimit, emri i të cilit ishte Khorean, ai filloi ta quajë atë me emra imagjinare, tani Rrazmiozan, pastaj Shahrvaraz, në varësi të sukseseve të tij, sulmeve dhe fitoreve të korrura nga Persiani dinak. Dhe Khoreani pushtoi dhe i vuri flakën qytetit të madh të Jeruzalemit dhe kapi Ruudin e Shenjtë (Holy Rood),⁶⁷ Kryqin,

⁶⁴ Nahanç – Vit i Brishtë; *Shënim BP*.

⁶⁵ Muaji Mehekan i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 20 Shkurt deri më 20 Mars të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

⁶⁶ Viti i parë i Brishtë i epokës Armenë përbëhet nga vitet 1-4, Viti i tetëmbëdhjetë i Brishtë i epokës Armenë përbëhet nga vitet 69-72. Viti i parë i nahançit të tetëmbëdhjetë, pra do të ishte 69A = 620/1 (Ku A – Armene, pra, sipas Kalendarit Armen), e cila nuk përkon me vitin e tridhjetë e pestë të Khosrovit (624/5), i cili është viti i parë i nahançit të nëntëmbëdhjetë, d.m.th. 73A; Një shpjegim i kënaqshëm i frazës, që më sugjeroi Profesor WB Henning, është ta lexosh atë si “nga viti i parë i nahançit të tetëmbëdhjetë të Epifanisë në muajin e Mehekanit”, që do të thotë “për të tetëmbëdhjetën herë që Epifania bie në muajin e Mehekan. Ai bie në këtë muaj për herë të parë në vitin 5A, kur Mehekani (1) i parë = 6 janar 557, dhe për herë të tetëmbëdhjetë në 73A, kur Mehekani (18) i tetëmbëdhjetë = 6 janar 625, që është në vitin e tridhjetë e pestë të Khosrovit. *Shënim i Dowsett*.

⁶⁷ Holy Rood ose Holyrood është një relik i krishterë që pretendohet të jetë pjesë e Kryqit të Vërtetë në të cilin vdiq Jezusi; *Shënim BP*.

Dritën e Botës, instrumenti pas të cilit ishte magjepsur Ferri, së bashku me të gjitha enët e shenja të arit dhe të argjendit të stolisura me gurë të çmuar të atyre krahinave, rrobat mbretërore të çmuara, qëndisura me perla, madje edhe mobiljet e ndërtesave të qytet-kryeqyteteve të mrekullueshme dhe madhështore, si edhe shumë katërkëmbështa dhe zogj, emrat e të cilëve ishin pothuajse të panjohur për tokat e lindjes. Por **unë** nuk do të shtoj gjatësinë e fjalimit tim, pasi veprat që ai kreu dhe grumbullimi i thesarit që ai e çoi si plaçkë në oborrin e mbretit Persian janë të huaja dhe të tepërta në planin tim të punës. Megjithatë, ai nuk ishte i kënaqur me pasuritë e pafundme dhe këngëtarët e ndryshëm në banquetet e tij, si edhe me vajzat dhe të rinjtë e tij delikatë. Ai luftoi në tokë dhe në det, dhe ai i transferoi qytetet e bukura të Romakëve së bashku me banorët e tyre në Persi. Në këtë mënyrë ai themeloi qytete, të cilat arkitektët i ndërtuan në formën e tyre të mëparshme, dhe një prej tyre ai e quajti “Më të Madh se Antiokia”; qytetet e tjera ai i thirri me emrat e tyre të vjetër, por gjithmonë duke shtuar fjalët “më i madh se...”.

Kur ja kishte arritur të impononte vullnetin e tij në të gjitha kombet dhe mbretëritë ashtu siç kishte dëshiruar, ai u bë aq i fortë dhe arrogant, sa filloi të mendonte se e kishte bërë mbretërinë e tij të tmerrshme dhe të mrekullueshme në sajë të përpjekjeve të tij personale dhe shfaqjeve të guximit, dhe harroi që Zoti është mbi mbretëritë e njerëzve dhe i jep fuqi kujtdo, që Ai dëshiron. Gradualisht ai filloi të dobësohej përpara mbretit të Grekëve dhe nuk mundi ta ruajë kryelartësinë duke u mbështetur në fuqinë e tij të vjetër. Perandori informoi papritmas të gjitha ushtritë dhe gjeneralët e tij, të cilët po luftonin Khosrovin se Perëndia po e bekonte kauzën e tyre, dhe menjëherë i urdhëroi ata që të mblidheshin në një vend⁶⁸ me të gjitha forcat që i ata kishin në dispozicion. Të gjithë morën vesh për kohën dhe vendin e caktuar për t'u mbledhur. Askush nuk priti për fqinjin e tij, por pa vonesë të gjithë nxituan të zëvendësojnë plugjet e tyre në shpata dhe kosat në heshta.

⁶⁸ Mendohet në Kesarea në Kapadokia; *Shënim i Dowsett*.

Të dobëtit dhe paqësorët u inkurajuan, duke thënë: “Jemi të fortë dhe luftëtarë” (cf. Joel iii. 10). Duke u ekspozuar përpara gjithë ushtrisë së tij, vetë Herakliu veproi si udhëheqës dhe general për njerëzit e tij. Duke lënë oborrin e tij në duart e djalit të tij, ai vendosi një kurorë mbi kokën e djalit të tij dhe e vendosi në fronin e mbretërisë në vend të tij. Ai nuk marshoi kundër ushtrisë Persiane, që kishte rrethuar dhe kishte nënshtruar tokat dhe qytetet e tij, dhe as nuk kaloi pranë tyre ose i angazhoi ato në beteja. Ai i la ata në vendin e tij, kapërceu detin dhe duke marshuar nëpër tokat e Egerianëve, arriti në Armeni, kapërceu lumin Araksës, dhe kishte planifikuar ta kapte Mbretin e madh Khosrov në befasi. Kur ky lajm arriti tek Khosrovi, ai u mahnit dhe tha: “A nuk ishte ky, ai që u zhyt në humnerë nga frika ndaj meje? Por tani, çfarë është kjo? Dhe përpara se ata të arrinin tek ai, ai ja mbathi nga vendbanimi i tij veror në kufirin Median, kaloi në Asorestan dhe dërgoi lajmëtarë të shpejtë tek gjenerali i tij i madh Shahrvaraz me letra që përmbanin betime dhe kërcënime të fuqishme. “Turpi dhe zemërimi im i madh”, tha ai, “do të shmangen, nëqoftëse do të arrini të vini shpejt dhe të mos lini gjallë asnjë njeri apo kafshë nga ata që kanë guxuar të vijnë për sa kohë unë jam gjallë!” Gjenerali mori komandën në dorë dhe lexoi lajmet e tmerrshme. Ai menjëherë organizoi tërë ushtrinë Persiane, dhe duke lënë në dorë të garnizoneve qytetet Romane dhe Palestineze, që ai kishte pushtuar, i urdhëroi qartë ata që të mbanin rregull në qytetet e tyre, deri sa ai të kthehej nga preokupimi aktual. Ai e vuri ushtrinë në lëvizje, duke pasur në përbërje të saj njerëz të zgjedhur dhe të mirëarmatosur si edhe kuaj të shpejtë, dhe pastaj bëri nxitim që të vihej sa më shpejt nën komandën e mbretit. Perandori i madh Heraklius, duke parë ikjen e mbretit të Persisë përpara tij, kishte pushuar së ndjekuri atë dhe bëri sulme në krahinën e Atrpatakanit deri në vendin e quajtur Geishavan, një vend i fortifikuar në kufirin Median, zgjedhur si rezidencë verore nga mbretërit e Persisë për shkak të klimës së freskët në peridhën e stinës së nxehtë. Herakliusi plaçkiti, shkatërroi dhe skllavëroi të gjithë vendin, dhe

duke u kthyer prej andej, vendosi të dimërojë në tokat e Albanisë, Gjeorgjisë dhe Armenisë. Per këtë arsye ai u shkroi princërve dhe guvernatorëve të këtyre vendeve, duke u kërkuar atyre të vinin dhe ta takonin vullnetarisht, në mënyrë që ata të mund të prisnin atë dhe t'i shërbenin atij me forcat e tyre gjatë dimrit; nëqoftëse ata nuk do ta bënë këtë, tha ai, ai do t'i konsideronte ata si të pafe dhe do t'ju pushtonte fortesat dhe do ju skllavëronte mbretëritë. Duke dëgjuar këtë, të gjithë kryetarët dhe princat e Albanisë braktisën qytetin e madh të Partavit që ishte nën komandën e Khosrovit, dhe u mbyllën të fortifikuar në vende të ndryshme. Shumë prej Kristianëve dhe artizanëve paganë të qytetit Partav, të cilët për arsye të pafuqisë ose sëmundjeve nuk mund të largoheshin në vende të sigurta, mbetën në qytet. Një prift i njohur, i quajtur Zakaria, një njeri i shenjtë, një murg në kishën e Partavit dhe një mik i urtë dhe sjellshëm, mori komandën. Ai shpëtoi shumë Kristianë nëpërmjet betimit dhe mënyrave të tjera të ndryshme, nëpërmjet lutjeve dhe garancive të tij, të cilat ai, gjithashtu, i bëri edhe në emër të Çifutëve dhe paganëve; puna e tij, më pas, u vlerësua nga të gjithë, dhe ai u emërua peshkop në katedralen e Albanisë. Kur ushtria Romane arriti në të gjithë madhësinë e saj, ajo e ngriti kampingun e vet përgjatë rrjedhës së shpejtë, që ndodhej brenda kufijve të fshatit Kaghankatuk (Kalankatuk). Pas kësaj, ata zbritën poshtë dhe shkatërruan vreshtat e bukura dhe fushat mbi të cilat ata kaluan dhe duke marshuar, prej aty, ata e ngritën kampingun pranë lumit Trtu pranë fshatit Djutakan. Pastaj ata u ndoqën nga ushtria Persiane e quajtur “Ushtria e Re”, gjenerali i së cilës ishte Shahrpaghakani (Shahraplakani). Ndërmjet tyre ishte një prej fisnikëve besnikë të mbretit, një guvernator dhe njëkohësisht komandant, i quajtur Granikan Saghhar (Salar), i cili gjithashtu marshoi kundër tij; akoma edhe një tjetër gjeneral Persian marshoi prej Romës dhe i goditi ushtritë e Heraklitit nga pas dhe i dëboi nga tokat e Sjunikut. Ndonëse ushtria Persiane ishte goditur keq, prapsepapë ata e dëbuan, e flakën dhe e larguan atë nga vendi i tyre, dhe pas kësaj rimorën qytetet të cilat ishin marrë forcërisht prej tyre.

KREU 11. Tregon se si Khosrovi mobilizon ushtritë e tij kundër mbretit të Grekëve dhe e mundi atë për shumë vite me shpatë dhe skllavërim në tokat e Romakëve.

Në hordhi të mëdha, Khazarët⁶⁹ u futën dhe u shtrinë mbi vendin *tonë* nën komandën e Herakliusit,⁷⁰ dhe Khosrovi, mbreti i Persisë, dërgoi ambasadorët e tij tek ata. “Nën komandën e kujt” – pyeti ai – “keni hyrë ju në vendin tim? Të atij, që bridhte sa andej këndeje nëpër ishujt e deteve perëndimorë, një mbatharaku përpara meje? Nëqoftëse ju keni nevojë për ar dhe argjend, gurë të çmuar dhe muslin,⁷¹ si edhe rrobe mbretërore të kadifenjta të qëndisura me ar dhe të mbuluara me perla, unë mund t’ju jepja juve dyfishin e asaj që do të kënaqte dëshirat tuaja. Prandaj po ju them, mos përsëritni më bastisjet tuaja mbi mua për shkak të kërkesave të tij të kota. Nëqoftëse do ta bëni, bëjeni atë në mënyrën tuaj, por unë po ju parathem paraprakisht se çfarë do të bëj unë. Me qëllim që ta detyroj atë që të heqë dorë nga ajo që ka ndër mend të bëjë kundër meje, unë do të thërras nga vendi i tij gjeneralin tim të madh dhe fitimtar, Shahrvarazin, dhe dy luftëtarët e mi të guximshëm, Shahenin dhe Krtakarenin, si edhe ata mijra dhe dhjetra mijra ushtarët e mi të zgjedhur, plotësisht të armatosur, të cilët unë i udhëhoqa në luftrat kundër perëndimit. Tani do t’i lëshoj frerët e tyre drejt lindjes dhe do të marshoj kundër jush me gjithë forcën time dhe nuk do t’ju lë vetëm ose t’ju lejoj të pushoni, derisa t’ju kem çuar në fund të botës. Atëhere do ta kuptoni ju natyrën e pakuptimtë dhe shkatërrimtare të veprimeve tuaja. Sepse kur të kem nxjerrë prej andej atë ushtri të madhe, ku do ta çoj dhe ku do ta ndaloj? Cili vend do të mund të qëndronte përballë tyre? Nëqoftëse ju nuk e kuptoni këtë dhe nuk tërhiqeni, unë do të veproj në përputhje me çfarë ju thashë.” Pas këtyre fjalëve

⁶⁹ Khazarët - anëtarët e një populli turk që zinte një pjesë të madhe të Ruisë jugore nga shekulli i 6-të deri në shekullin e 11-të dhe që u konvertua në judaizëm në shekullin e 8-të; *Shënim BP*.

⁷⁰ Ky sulm ka shumë të ngjarë të ketë ndodhur në fillim të verës së vitit 626, menjëherë pas përfundimit të aleancës ndërmjet perandorit dhe Khazarëve” në vitin e tridhjetë e gjashtë të Khosrovit” (pranverë 626); *Shënim i Dowsett*.

⁷¹ Muslin – rrobë e lehtë pambuku prej një endjeje të thjeshtë; *Shënim BP*.

armiqësore dhe kërcënuese, Khazarët i pushuan operacionet e tyre për një vit dhe u kthyen nëpërmjet po atyre portave. Megjithatë, kur princi, sundimtari i tyre, pa të gjitha plaçkat që kishin kapur në këto sulme, – njerëz, kafshë, karroca me ar dhe veshje të kushtueshme – ai vendosi të ndërmarre edhe vetë të njëjtat inkursione. Ai urdhëroi të gjithë ata që ishin nën komandën e tij – kombe dhe tribu të ndryshme, malësorë dhe fusharakë, njerëz që banonin nëpër shtëpi dhe të tjerët që flinin në fushë të hapur (nën yje), detarë dhe tokësorë, njerëz me kokë të rruar dhe njerëz me flokë të gjatë – të vinin kur ai të jepte sinjalin, duke qenë të mirëpërgatitur dhe të mirëarmatosur.

Në vitin e tridhjetë e tetë të Khosrovit, viti i vrasjes së tij të mjerë dhe të trishtuar, ai të cilin neve e kemi përmendur më sipër, Xhebu Khakan, arriti së bashku me djalin e tij, dhe askush nuk ishte në gjendje të thoshte numrin e saktë të ushtrisë së tij të pamatë. Kur lajmet e frikshme dhe të trishtueshme arritën në tokat e Albanisë, tashmë ishte vendosur fortifikimi i vendit tonë i përqëndruar në qytetin-kryeqytetin e madh dhe pikërisht në fortesën e Partavit. E gjithë kjo u realizua nën komandën e një burri të quajtur Geishak, i cili kishte pasë qenë dërguar prej Khosrovit si guvernator dhe princ i këtij vendi, dhe ai arriti të mbyllë brenda tij shumicën e banorëve të krahinave përreth dhe u bë gati për të përballuar Khazarët, duke forcuar pozicionin e tij nëpërmjet një aleance me fisnikët e vendit dhe qytetarët. Ai u përgatit të shikonte se çfarë do të ndodhte me mbrojtësit e qytetit të madh Çogha dhe me ushtarët e vendosur në muret madhështore, të cilat mbreti i Persisë i kishte ngritur me shpenzime shumë të mëdha, duke përgjakur vendin e tyre dhe duke rekrutuar arkitektët dhe duke siguruar materiale të shumta të ndryshme për ndërtimin e veprave të mrekullueshme, të cilat blloktonin vendkalimet (shtigjet) ndërmjet malit Kaukaz dhe detit të lindjes (Detit Kaspik). Kur megjithatë, zemërimi universal, me të cilin jemi të detyruar të përballemi të gjithë, erdhi, valët e detit e përmytën dhe e shembën dhe e shkatërruan që nga themelet. Tmerri i tyre u rrit kur panë turmën e shëmtuar, të paturp, fytyrë-gjerë dhe sy pa qerpikë, në formën e grave me flokë të lëshuara që zbrisnin deri poshtë, dhe ata

u drodhën përpara tyre, sidomos kur panë harqet e tyre të përkulura me aq mjeshtëri, dhe shigjetat, shiu i të cilave binte mbi ta si kokrra të mëdha e të rënda breshëri, dhe kur panë se si ata ranë mbi ta si ujqër të paturpshëm dhe të egër dhe i therrën pa mëshirë nëpër rrugicat dhe rrugët e qytetit. Sytë e tyre nuk bënë dallim ndërmjet burrave dhe grave, të rinjve dhe të moshuarve, të hijshmes dhe fisnikes, duke mos kursyer as të dobëtit dhe të pafuqishmit. Ata nuk kursyen as sakatët dhe as pleqtë, as nuk ndjenin keqardhje, mëshirë apo dhembshuri për fëmijët që kapeshin pas nënave të tyre të vrara dhe thithnin gjak nga gjokset e tyre në vend të qumështit. Ashtu si zjarri në kashtë, ata hynin nga një derë dhe dilnin nga një tjetër, dhe në prag të tyre lanë punë për zogjitë dhe kafshët e gjahut. Dhe gradualisht valët lëvizën drejt nesh. Kur komandanti, princi që mbajti dhe mbrojti qytetin e Partavit, mësoi për të gjitha këto, ai vendosi t'i flasë forcave të garnizonit, i cili ishte grupuar në mes të kështjellës për shkak të frikës së madhe, për atë që duhej bërë. Ai hapi gojën për të folur, por për tmerrin e tij të madh, ai nuk ishte në gjendje të shqiptonte as edhe një fjalë, pasi e la zemra dhe e kapi një dridhje, dhe gjunjët nuk e mbajtën. Duke e parë tmerrin, që e kishte pushtuar atë, turma ngriti zërin duke thënë: “Mos vallë na keni mbyllur të gjithëve këtu për të pritur kohën kur ne të dorëzojmë veten, bashkëshortet dhe fëmijët tanë në duart e këtyre kafshëve të etura për gjak? Si mund të shpëtojmë dhe të ikim para tyre, tani që ka një konfuzion të tillë në qytet? Armiku vrastar ka avancuar dhe ndodhet 3 miljeve larg nesh.” Pastaj i thanë njëri-tjetrit: “Pse nuk bëjmë asgjë dhe lejojmë qytetin të bëhet varri ynë? Le t'i braktisim sendet dhe pronat tona dhe të ikim, dhe ndoshta do të jemi në gjendje ta shpëtojmë veten tonë.” Dhe si një trup i vetëm, ata bënë për nga të katër portat e qytetit dhe nxituan të shpëtonin nëpër malet e provincës së Arcahut. Kur armiku u vu në dijeni për çfarë kishte ndodhur, i ndoqi ata dhe arriti një grup prej tyre në këmbët e malit përballë fshatit të madh të Kaghankatukut (Kalankatuk), i cili ndodhet po në provincën Uti, **prej nga jam edhe unë**. Sidoqoftë, duke qenë që po errësohej, ata nuk patën mundësi të shkaktonin ndonjë dëm të madh mbi ta, por nga ata të cilët

ranë në duart e tyre, disa u vranë dhe të tjerët u çuan në kampin e tyre, pas pajisjeve dhe karrove që tërhiqeshin nga kuajt. Dhe me mëshirën e Zotit, ata pushuan së ndjekuri masën e të ikurve, dhe gjatë natës të gjithë ata shpëtuan (si një herë e një kohë Çifutët kur kaluan Detin e Kuq), dhe zbritën në zonat e fortifikuara të Arcahut. Në të njëjtën mënyrë Princi Geishak shpëtoi veten dhe të gjithë familjen e tij dhe u arratis në territorin Persian, por kurrë më pas nuk arriti ta rivendosë veten në të njëjtën principatë. Pas kësaj, përmytjet u ngritën dhe u përplasën mbi tokën e Gjeorgjisë dhe rrethuan dhe përmytën qytetin luksoz, të begatë, të famshëm dhe të madh tregtar të Tiflisit. Perandori i madh, duke dëgjuar për këtë dhe duke mobilizuar të gjitha forcat e tij, iu bashkua aleatit të tij dhe duke shkëmbyer dhurata mbretërore ata u gëzuan shumë duke parë njëri-tjetrin. Vetëm atëherë mund të kuptohet mjerimi i të mjerëve të mbyllur në fortesë, ndërsa fatkeqësitë vijnë njëra pas tjetrës! Ndonëse koha që kishte rezervuar historia për ta ende nuk kishte ardhur, sidoqoftë, ndodhi që Khosrovi, duke dëgjuar për takimin e të dy mbretërve të mëdhenj në qytet përpara se të fillonte rrethimi, dërgoi me shpejtësi një ushtri në ndihmë të tyre nën komandën e gjeneralit të tij të zellshëm, trim dhe luftarak Shahraplakan së bashku me një mijë kalorës të zgjedhur nga roja e tij personale e pallatit për mbrojtjen e qytetit. Kur banorët e qytetit panë këto përforcime me ushtarë të fortë dhe me përvojë, ata u siguruan dhe filluan të talleshin me të dy mbretërit. Ndonëse ata panë forcat e pafundme që vinin nga veriu dhe nga perëndimi duke rrethuar qytetin, ashtu si dhe malet, me gurhedhësit e tyre me katër rrota dhe disa lloje të tjera armësh të ndërtuara nga inxhinierët Romakë, me të cilët ata hidhnin me saktësi gurë të mëdhenj për të çarë muret, dhe megjithëse i panë qeset e mëdha prej lëkure të mbushura plot me gurë dhe me rërë, me të cilat ata shkaktuan që lumi Kur, i cili përshkonte njërin anë të qytetit, të ngrihej dhe të përplasej kundër murit, ata nuk u shkurajuan aspak; por duke inkurajuar njëri-tjetrin, ata riparuan dhe rindërtuan pjesët e dëmtuara. Kur ushtritë e të dy mbretërve ishin rraskapitur, dhe jo pak nga këmbësoria e tyre kishin rënë në betejë, mbretërit u mblodhën dhe

thanë: “Pse duhet të vuajmë këtë humbje për forcat tona? A nuk është e vërtetë që, nëse e lidhim njeriun e fortë, mund ta plaçkisim shtëpinë e tij siç dëshirojmë?” Perandori i zellshëm Heraklius rregulloi çfarë ishte për t’u bërë, dhe pastaj i tha njeriut, që kishte ardhur për ta ndihmuar: “Kthehuni në paqe për këtë vit së bashku me ushtrinë tuaj, pasi unë e shoh që ju jeni ambientuar me klimë të ftohtë dhe do të jetë e pamundur t’i rezistoni verës që po vjen në tokën përvëluese të Asorestanit, në të cilën ndodhet kryeqyteti i mbretit Persian, mbi lumin e madh Tigris. Kur të vijë viti tjetër dhe muajt e nxehtë të kenë kaluar, kthehuni me shpejtësi me qëllim që të mund të realizojmë planet tona. Unë nuk do të pushoj së luftuari mbretin e Persisë dhe të kërcënoj dhe ngacmoj vendin dhe njerëzit e tij, dhe unë do t’i organizoj këto gjëra me aq zgjuarësi, sa ai do të vritet nga vetë shtetasit e tij.”

Kur banorët e qytetit mësuan për dobësinë dhe rraskapitjen e tyre, ata u bënë akoma edhe më arrogantë dhe filluan të parodizojnë disfatën. Ata morën një kungull të madh mbi të cilin ata pikturuan imazhin e mbretit të Honkh-ut, një kubit i gjerë dhe një kubit i gjatë.⁷² Në vend të qepallave, të cilat askush nuk mund t’i shihte, ata vizatuan një vijë të hollë; zonën e mjekrës së tij e lanë qëllimisht pa qime dhe hundën ja bënë të gjerë me disa fije floku nën të në formën e mustaqeve, në mënyrë të tillë që të tërë të mund ta njihnin. Këtë dordolec e morën dhe e vendosën në murin përballë tyre, dhe duke jua treguar atë ushtrive, ata thërritën: “Shiheni Perandorin, Mbretin tuaj! Kthehuni dhe adhurojeni atë, pasi ai është Xhebu Khakan!” Dhe duke kapur një heshtë, ata e ngulën atë mbi kungullin e karikaturuar që ndodhej para tyre, dhe pastaj përqeshën dhe tallën dhe shanë dhe e quajtën një “budalla pervers”. Kur mbretërit panë dhe dëgjuan gjithë këto, ata u tërbuan dhe u zemëruan shumë, frenuan urrejtjen dhe mllëfin në zemrat e tyre, ulën kokat, dhe u betuan rëndë, duke u zotuar që as

---

⁷² Cubit – kubit - një masë e lashtë e gjatësie, përafërsisht e barabartë me gjatësinë e parakrahut. Ishte zakonisht rreth 18 inç ose 44 cm, edhe pse kishte një kubit të gjatë prej rreth 21 inç ose 52 cm; *Shënim BP*.

edhe një frymë nuk do të kursehej prej atyre që banonin në mbretëritë e tyre deri sa të kishin marrë hak për fyerjet që u ishin bërë. Dhe duke u kthyer e duke hedhur kërcënime, ata u tërhoqën.

KREU 12. Ushtritë e veriut vijnë për të ndihmuar Herakliusin.

Pas kësaj, në vitin e tridhjetë e gjashtë të Khosrovit (Qershor 625 - Qershor 626, me shumë gjasë, vera e vitit 626), Çezar Augustus (Heraklius) filloi të shqyrtojë rrugët për të shmangur personin e tij nga telashet dhe turpi. Gjatë kësaj periudhe ai bashkoi nën vete të gjitha zotërimet romake dhe grumbulloi ushtrinë që ta ndihmonte atë për të çarë malin e madh të Kaukazit, i cili mbyllte tokat e veri-lindjes, si edhe për të hapur portat e Çoghas, nëpërmjet të cilës mund të kalonin shumë prej fiseve barbare dhe me anë të tyre pushtonte tokat e mbretit të Persisë, krenarit Khosrov. Ai pajisi dhe i dha udhëzime njerit prej fisnikëve të tij të quajtur Andrea, një njeri i aftë dhe i mençur, dhe e dërgoi atë me premtimin për pasuri të mëdha e të pamatshme, duke i thënë: “Nëse ata do të më ndihmojnë me përkushtimin e tyre, unë për nga ana ime do të përpiqem ta kënaq etjen për ar të këtyre fiseve të pagdhendura e të mbuluara me qime. Kur zëvendësi i mbretit të veriut, i cili vinte pas tij në këtë mbretëri dhe që quhej Xhebu Khakan dëgjoi për këtë dhe faktin që kjo lidhej me premtimin për plaçkë dhe dhurata të mëdha nëqoftëse sulmoheshin vendet, që ishin varësi e mbretit të Persisë, ai u përgjigj me padurim të madh: “Unë do të marr hak ndaj të gjithë armiqve të tij, dhe do të ngrihem dhe do të shkoj personalisht në ndihmë të tij së bashku me ushtrinë time trime. Unë do t’i kënaq kërkesat e tij nëpërmjet luftës me shpatë dhe me shigjetë në përputhje me dëshirën e tij.” Pastaj për të konfirmuar marrëveshjen, ai e dërgoi mbrapsht përsëri po atë fisnik me një trupë kavalerie elitë, të fortë dhe me arkëtarë të zotë, gjithsej rreth njëmijë në numër, dhe ata bënë me shpejtësi për në portat e Çoghas, duke injoruar garnizonin dhe ushtrinë e mbretit të Persisë të vendosur në portën e madhe dhe u turrën poshtë si shqiponja mbi lumin Kur, dhe duke mos kursyer asnjë nga ata që u

doli përpara, ata vazhduan rrugën e tyre nëpër tokat e Gjeorgjisë dhe Egerisë dhe çanë mospërmas detin e madh për të arritur në pallatin mbretëror. Ata hynë në prani të perandorit të madh Heraklius, bënë betimet reciproke secili sipas ligjeve të veta, dhe morën instruksione prej tij lidhur me ekspeditën për të cilën askush nuk dyshonte.

Në fillim të vitit të tridhjetë e shtatë (të Khosrovit),⁷³ mbreti i veriut dërgoi ushtrinë e premtuar, duke emëruar nipin e tij, të cilin ata e quanin Shat' në nder të rangut të tij princëror ndërmjet tyre, si udhëheqës të saj. Ai erdhi dhe ndërmori sulme në të gjitha krahinat e Albanisë dhe pjesërisht të Atrpatakanit, duke shkuar shumë prej Kristianëve dhe paganëve nën shpatë. E kush mund ta vlerësonte numrin e atyre që ai mori si robër? Duke vendosur kampin e tyre në lumin Araks, ata dërguan një lajmëtar tek mbreti i madh Khosrov, duke e informuar atë lidhur me aleancën e tyre me perandorin dhe marshimin e tyre në ndihmë të tij. Tekstet e mesazheve që ata i dërguan njeri tjetrit ishin si më poshtë: "Nëse nuk do të tërhiqesh nga mbreti i Romakëve dhe nuk do t'ia dorëzosh të gjitha tokat dhe qytetet që jua keni marrë me forcë dhe i ktheni të gjithë të burgosurit e vendit të tij, të cilët ndodhen tani në duart tuaja, së bashku me drurin e Kryqit, të cilin të gjitha kombet e Krishtera e adhurojnë dhe nderojnë; në rast se nuk tërhiqni mbrapsht trupat tuaja nga territori i tyre, atëherë mbreti i veriut, zoti i gjithë botës, mbreti juaj dhe mbreti i mbretërve, ju deklaron juve: "Unë do të kthehem kundër jush, guvernator i Asorestanit, dhe do t'jua kthej dyfish për çdo vepër të keqe të kryer kundër tij. Unë do të futem në tokat e tua me shpatën time, ashtu siç keni zbritur ju me të tutë mbi tokat e tija. Unë nuk do t'ju kurseja juve, as nuk do të vonoj të bëj ndaj jush atë që kam thënë se do të bëj." Kur mbreti i madh Khosrov i dëgjoi të gjitha këto, ai kërceu nga vendi si një përrua i rrëmbyeshëm, si një luan që ndërsehet ndaj gjuetarëve, si një ari të cilit kërkojnë t'i marrin këlyshët e vet. Kështu ishte ai; dhe ndonëse ai i pa ata të bashkuar

⁷³ Që i bie të jetë vera e vitit 627; *Shënim i Dowsett*.

dhe të ngritur kundër tij, me dinakërinë që e karakterizonte ai nuk dha të kuptohej që ai kishte frikë prej tij ose që kishte ndërmend t'i fshihej atij, por me krenari dhe një ton qortues ju përgjigj: “Shko dhe thuaji mbretit tënd, vëllait tim Khakan (Xak'an), që shtëpia juaj ka qenë nderuar dhe respektuar prej vitesh prej paraardhësve të mi dhe prej meje personalisht si ajo e një vëllai të dashur, pasi ne kemi qenë të lidhur në aleanca me njeri tjetrin nëpërmjet djemve dhe vajzave tona. Do të ishte e pavlerë nga ana juaj, që të hutoheni dhe t'i lejoni vetes që të ndryshoni qëndrim për shkak të fjalëve të një Romaku kokënxehtë (që i ka marrë koka erë), një skllavi që më përket mua.” Lajmëtari u kthye në vendin e tij.

Perandori mori ushtrinë e tij dhe marshoi përkundër tokave Persiane, duke u përpjekur me padurim dhe këmbëngulje që të arrinte në oborrin e mbretit të Persisë. Kur mbreti i Persianëve pa që çështja nuk ishte vendosur akoma dhe që Herakliusi ishte duke avancuar me guxim kundër tij, ai u largua dhe arriti në kryeqytetin e tij, në Tizbonin e madh, dhe largoi gratë e tij, dhe konkubinet, si edhe fëmijët në qoshen më të largët të lumit Tigër. Ai përgatiti ushtrinë e tij, e cila ishte e vogël në numër, dhe duke ju bashkuar asaj, e riformatoi atë dhe e dërgoi kundër Perandorit. Duke joshur me anë të ndereve dhe pasurisë një njeri të shquar, i cili ishte bërë i njohur në oborr për guximin e tij, ja ndryshoi emrin e tij dhe e quajti atë Roçveh, e lajkatoi dhe e dërgoi atë kundër valëve (të pushtuesve). Ai e emëroi atë komandant të forcave që ai po dërgonte, detyrë që, për frikën e komandës së mbretit, ai e pranoi me hezitim, pasi ai e dinte që forca ushtarake e mbledhur me nxitim dhe e dobët e Khosrovit do të mundej nga Perandori. Një herë, dy, katër herë ai i shkroi kështu Khosrovit: “Duke marrë parasysh jo vetëm vdekjen time por edhe shkatërrimin e ushtrisë suaj, ju informoj që, nëqoftëse ju nuk do të më ndihmoni duke më dërguar me shpejtësi një ushtri ndihmëse, ndonëse nuk i druhem vdekjes, ju do të mësoni së shpejti për vdekjen time.” Mbreti udhëroi që të shkruhej kjo përgjigje: “Mos u tremb prej tyre, por lufto dhe fito!” Përgjigja e tij e fundit, sidoqoftë, ishte:

“Nëqoftëse nuk fitoni, - thoshte ai, - përse nuk duhet të vdisni?” Duke lexuar këtë mesazh mizor, gjenerali, në prani të trupave të tij, ngriti duart nga dielli dhe drita, dhe bërtiti: Zotat e mi, zgjidhni ndërmjet meje dhe mbretit tim të pamëshirshëm!” Dhe ai së bashku me ushtrinë e tij u përballën me Grekët në betejë, dhe u shpartalluan si pluhuri në stuhi. Kur fisnikët Persianë panë edhe këtë fatkeqësi, që kishte rënë mbi ushtrinë Perse, ata filluan të flasin me zë të ulët ndërmjet tyre: “Për sa kohë akoma do të vazhdojë të derdhet gjaku i bashkëatdhetarëve tanë *Arianë* në këto fushëbeteja?” – pyesnin ata, - “Për sa kohë akoma do të vazhdojmë të dridhemi nga frika përpara këtij mbreti gjakatar? Për sa kohë akoma pasuritë dhe pronat tona, ari dhe argjendi ynë do të shkojë të mblidhet në thesarin mbretëror? Për sa kohë akoma rrugët tona do të jenë të mbyllura dhe të bllokuara në dëm të prosperitetit të shumë mbretërive dhe vendeve? Për sa kohë akoma shpirtrat tanë do të dridhen në trupat tanë dhe do të ndrydhen nga urdhri i tij i tmerrshëm? A nuk ka shkatërruar dhe gëlltitur si deti shokët tanë më të mirë, udhëheqësit e vendit? A nuk vuajtën shumë nga vëllezërit tanë në raste të panumërta, me qindra dhe mijëra, nga të gjitha llojet e mundimeve, madje edhe duke u mbytur, me urdhër të tij? A nuk largoi burrat nga gratë e tyre dhe baballarët nga bijtë e tyre dhe i dërgoi si skllëvër në vende të largëta, dhe rekrutë kundër armiqve të egër?” “Këto dhe të tjera gjëra si këto u pëshpëritën ato ditë ndërmjet tyre, pa guxuar të shqiptojnë asgjë me zë të lartë, deri sa erdhi koha për t’i marrë jetën. Atëhere një nga oborrtarët e tij besnikë u ngrit, një fisnik, guvernatori i djalit të tij më të madh, Kavatit. Duke komplotuar me të, Kavati vrau të jatin dhe pjesën më të madhe të vëllezërve të tij⁷⁴, dhe kështu mori qeverisjen e mbretërisë së Persisë sipas planit dhe nën udhëheqjen e guvernatorit të tij, gjë e cila edhe e joshi edhe e hutoi pjesën më të madhe të suitës së nderuar të oborrtarëve të oborrit të Khosrovit. Ai me shpejtësi fitoi zemrat e të gjithëve në mbrojtje të Kavatit, në mënyrë që ta vendoste atë në fron në vend të babait të tij.

⁷⁴ Verë 628; *Shënim i Dowsett*.

KREU 13. Vrasja e Khosrovit.

Më dëgjoni mua për një çast dhe unë do t'ju tregoj shkurtimisht për dinakërinë e një njeriu, si dhe me çfarë mjetesh dhe mënyrash ai ishte në gjendje të kapte në kafazin e vdekjes gjahtarin e tmerrshëm, luanin e lindjes, nga brurima e të cilit njerëzit e largët dridheshin dhe njerëzit e afërt shkriheshin si dylli; se si në një çast ai vodhi zemrat e të gjithëve dhe ra mbi të si mbi një jetim, dhe se si, megjithëse ai arriti të gjitha këto, ai nuk thirri asnjë mbret apo princ tjetër për ta ndihmuar atë, as nuk kërkoi ndihmë nga fiset dhe popujt e largët për ta ndihmuar kundër Khosrovit. Ai thjesht i dërgoi një mesazh sekret perandorit Heraklius të ndalonte për disa pak ditë në pozicionet, në të cilat ndodhej aktualisht. Ai urdhëroi që të shkruheshin letra në emër të Kavatit, drejtuar fisnikëve dhe udhëheqësve të të gjitha forcave të oborrit të madh mbretëror të mbretit të Persisë, me përmbajtjen si më poshtë: “Mbretëria është marrë prej tim ati dhe më është dorëzuar mua; qëndroni në gatishmëri së bashku me pak kalorës.” Këta të fundit ai i stacionoi në krye të urës mbi lumin Tigris, në qytetin e Veh Artashirit, përkundrejt pallatit të Tizbonit, në të cilin babai i tij ishte i mbrojtur prej truprojave të tij. Një lajmëtar njoftoi me zë të lartë në të djathtë dhe në të majtë të Kavatit: “Kushdo që e vlerëson jetën e tij dhe dëshiron t’i jetojë ditët e tija në prosperitet, le të nxitojë të shpallë mbretërimin e ri të Kavatit, pasi ai është mbret mbi mbretërit!” Ata hapën dyert e Kështjellës së Oblivionit (Kështjella e Harresës) dhe trimërisht i ftuan të bënin përpara të gjithë të burgosurit e mbretit, të cilët për një kohë të gjatë ishin mbyllur në hijen e vdekjes, një turmë e madhe dhe e panumërt, dhe u thanë atyre: “Dilni jashtë, ju o njerëz fatkeqë, të torturuar prej Khosrovit, pasi dyert e jetës janë hapur për ju nga mbreti i sapokurorëzuar, djali i tij Kavati!” Zinxhirët e tyre u copëtuan, të gjithë së bashku dolën jashtë, dhe zhurma që u krijua nga bekimet e tyre u ngrit deri lart në qiell, pasi ata bekonin Kavatin dhe qanin: “Rroftë përjetë Mbreti!” Dhe të hipur mbi kuaj të shkëlqyer dhe duke vrapuar sa andej këtej dhe duke sharë Khosrovin, ata morën rrugën për të sulmuar atë, me zinxhirë akoma nëpër duar. Shumë nga rojet e pallatit, truprojat e

mbretit, dhe kalorësit e oborrit të Khosrovit, morën anën e tyre dhe ju bashkuan djalit të tij, Kavatit. Atyre, që mbetën në oborr, ju kërkua nga lajmëtarët e Kavatit që të ishin të kujdesshëm dhe të kapnin Khosrovin ose të vdisnin. Kur Khosrovi dëgjoji zhurmën dhe britmat, ai pyeti ata që ishin pranë tij: “Çfarë janë gjithë këto zhurma?” Ata qëndruan të heshtur, të zënë ngushtë, pa ditur ç’ti thoshin. Zhurmat e çrregullta të trumpetave u rritën gjithnjë e më shumë dhe ai përsëri pyeti ata që ishin pranë tij: “Çfarë është gjithë kjo potere?” Dhe ata u përgjigjën: “Djali yt, Kavati, ka ndër mend që të mbretërojë në vendin tënd, dhe të gjithë i janë bashkuar atij. Ata kanë kapur një pozicion përballë këtij qyteti, në brigjet e lumit, dhe kanë liruar të gjithë ata, të cilët kanë qenë burgosur në burgun e madh me urdhërin tuaj. Ata janë shumë të gëzuar dhe e bekojnë atë, dhe e thërrasin mbret.” Kur Khosrovi dëgjoji këto lajme dërmuese për të, veçanërisht ato që i përkisnin liritimit të të dënuarve, ai rënkoi dhe psherëtiu dhe ofshau, dhe ndjeu ta lëshonte zemra. As i ulur dhe as në këmbë, ai nuk mundte as të mendonte dhe as të ndjente, ndërkohë që shihte ushtrinë e madhe të përparonte mbi të. Ai shkoi për tek dera e kopshtit të tij dhe u fsheh midis pemëve, dhe shpirti i tij u struk dhe u tkurr nga një frikë e papritur. Sytë e tij panë shpatën e pamëshirshme të ngrihej mbi kokën e tij. Ushtarët rrethuan pallatin, dhe një repart ndjekjeje, që erdhi të shihte për të, e gjeti atë atje ku po qëndronte i dëshpëruar; dhe pasi e nxorën jashtë pallatit, e vendosën në një sallë të quajtur “shtëpia e Indianëve”, në një pallat, që i përkiste një personi të quajtur Maraspand. Kur Khosrovi mësoi se ku ishte dhe kush ishte i zoti i shtëpisë, ai rrahu gjoksin dhe ofshau: “Mjerë unë, sa fatkeq paskam qenë. Si paskam qenë i mashtruar nga magjistarët që më deshën midis Indianëve, i bllokuar në fshatin e Maraspanit! dhe vini re, e gjithë kjo më ka ndodhur në përputhje me fjalët e tyre mashtruese dhe jo të sinqerta!” Atë ditë e vunë në ruajtje, të nesërmen i prenë kokën me shpatë, dhe kështu u asgjësua ky njeri i keq.

Duke u prerë duart dhe këmbët vëllezërve të tij, mbreti Kavati kishte për qëllim që t’ua kursente jetën duke u mjaftuar me këto gjymtime, por kur pa ankesat e shumta, ai i shkoi përfundimisht nën shpatë. Ai zuri

vendin e babait të tij, Mbretit Khosrov, dhe u tregua i sjellshëm dhe i mëshirshëm me të gjithë shtetasit e mbretërisë së tij, dhe u përpoq të vendoste paqe me të gjithë miqtë e tij mbretër. Të gjithë njerëzit, që i përkisnin oborrit mbretëror të të atit dhe që ky i fundit i kishte futur në burg, ai i liroi dhe i dërgoi nëpër shtëpitë e tyre dhe u shkroi letra të gjithë krahinave të mbretërisë duke i urdhëruar që të jetonin në paqë dhe të kënaqur. Ai çliroi të gjithë lokalitetet e mbretërisë së tij nga tributet mbretërore dhe taksat doganore për tre vjet, dhe u përpoq të vepronte në mënyrë të tillë, që askujt të mos i duhej të nxirrte shpatën kundër tij gjatë gjithë mbretërimit të tij. Por për shkak të mëkateve tona, të kryera në mënyrë të pavullnetshme dhe në kohë të trazuara, mbi ne do duhej të shkaktohej një plagë, qëllimet e tij të mira shkuan kot dhe humbën. Jeta e tij mbaroi pas shtatë muajsh, dhe ky parricid⁷⁵ u kthye pranë etërve të tij dhe mbretëria u mor nga shtëpia e Sasanit dhe u dorëzua në duart e bijve të Ismaelit.

KREU 14. Lidhur me Katolikosin e Albanisë, Viroin, dhe fatkeqësitë dhe mëshirat e Zotit.

Kur të gjithë kishin marrë falje për mëkatet e tyre prej të sapokurorëzuarit mbret, Kavatit, i cili u dhuroi atyre akoma më tepër dhurata, Kavati i trajtoi me një mirësjellje të veçantë të burgosurit si edhe të gjithë ata, të cilët ndonëse kishin qenë vetëm të izoluar brenda oborrit mbretëror, e kishin humbur shpresën për t'u kthyer në vendlindjen e tyre. Të gjithë këta u lanë të lirë me shpejtësi me urdhër të tij, dhe ata të përmalluar u kthyen në shtëpitë e etërve të tyre. Ndërmjet tyre ishte edhe Katolikosin i principatës së madhe të Albanisë, i quajtur Viroi, një njeri i urtë dhe i zgjuar, i fortë në fjalë diturie dhe me një gjuhë, që i ngjante një pende të një shkrimtari tashmë të formuar kur ishte fjala për t'ju drejtuar fjalë këshilluese apo fjalë zemre mbretërve dhe fisnikëve. Për më tepër, thjeshtësia e mënyrës së tij të folurit

⁷⁵ Parricid - njeri që ka vrarë të atin, nënën ose ndonjë shumë të afërm; *Shënim BP*.

ishte e ëmbël për veshët e njerëzve të thjeshtë dhe për masat e gjera të njerëzve. Ai mund të fliste gjatë, duke përshtatur ligjëratën e njerëzve të ditur dhe shembëlltyrën e tyre, dhe kështu ai paraqiste, organizonte dhe zbukuronte historitë e nxjerra nga goja e tij njëlloj si margaritarë të vendosur mbi ar. Mbi të gjitha, ai ishte një përkthyes i mirë i gjuhës Persiane, cilësi që e kishte fituar nga qëndrimi i gjatë prej afro njëzet e pesë vjet si i burgosur në oborrin e mbretit Khosrov, pasi kishte qenë i dënuar së bashku me ata princër të mëdhenj rebelë të Albanisë, të cilët ngritën krye kundër mbretit të Persisë;⁷⁶ shumë nga këta të fundit u zhdukën, disa u vunë nën shpatë, të tjerë u gjymtuan dhe disa u syrgjynosën në vende të largëta. Megjithatë, Viroi kishte përfunduar në oborrin e mbretit, ku fati e favorizoi atë me anë të Kryqit të tij të Shenjtë dhe i hapi atij rrugën drejt pallatit të mbretëreshës;⁷⁷ ajo ja arriti, me shumë vështirësi, të shpëtonte jetën e tij si dhuratë nga mbreti, ndërkohë që mbreti, nga ana e tij, ishte betuar solemnisht, që kurrë nuk do ta lejonte të kthehej në vendin e tij për sa kohë ishte gjallë, por do ta mbante nën arrest në oborr. Ai nuk ja mohoi atij atë, që i takonte në bazë të fronit të tij princëror, dhe as e privoi atë nga titulli i Katolikosit, por e mbajti atë si një pre të çmueshme, duke u kujdesur për të si për një kalë të shpejtë në ditën e betejës, deri në kohën e largimit të tij. Shtërngimet, fatkeqësitë dhe vuajtjet e pamëshirshme nga ana e armiqve të këqij ranë mbi Albaninë dhe Zoti e dërgoi atë si dikur Ai dërgoi Moisiun nga Midia, që ai të mund të vinte dhe të shpëtonte vendin e tij dhe ta rrëmbente atë nga duart e njerëzve vrasës dhe të shthurrur, dhe t'i ruante ata pak fëmijët që mbetën në tokë, një nga çdo familje dhe dy nga qyteti. Kur ai u largua nga pallati dhe arriti në kufijtë e vendit të tij të lindjes, ai u ul në tokë dhe puthi dyert dhe dyshemetë e kishave kudo në dioqezën e tij. Ai derdhi lot dhe qau, dhe i përkulur

⁷⁶ Moisi Daskuranci, shkurt MD, nënkupton që kjo revoltë ndodhi njëzet e pesë vjet përpara 628, datën kjo e lirim të Viroit nga paraburgimi, dmth në vitin 603, viti në të cilin ushtritë e Khosrovit sulmuan Perandorinë Bizantine. Detajet e veprimeve të Albanisë në këtë kohë mungojnë; *Shënim i Dowsett*.

⁷⁷ Mbretëresha Shirin ishte e krishterë; *Shënim i Dowsett*.

mbi gjunjë ai e vaditi tokën me lot. Duke u ngritur në këmbë, ai mori guxim dhe ngushëlloi ata që ishin bashkë me të, duke e falënderuar Zotin, që e kishte çliruar nga dhëmbët e luanit dhe e kishte lejuar atë, të shihte përsëri kulmet e kishave të shenjta. Ai mendoi të pushonte për pak kohë dhe të shijonte dashurinë e tij të butë për atdheun e tij pas mërgimit të gjatë. Sidoqoftë, atë e prisnin mjerimi, puna dhe pikëllimi i patreguar, si edhe (ora kur) do të dëshmonte për dënimin që po afrohej. Ndërkohë që ai, i nxitur nga dashuria e tij, udhëtonte nëpër lokalitete të ndryshme të vendit, ku ai kishte kaluar fëmijërinë dhe ishte rritur, papritmas, nga veriu, stuhia mbërriti për të dytën herë⁷⁸ dhe goditi detin e madh lindor (Detin Kaspik). Bisha e egër dhe e neveritshme u turr poshtë me pjellën e saj të etur për gjak, Shatin, dhe fiksoi sytë mbi mbretërinë e Gjeorgjisë dhe qytetin e Tiflisit; dhe nuk u gjet asnjë burrë i guximshëm si ata që më parë gjendeshin në mesin e tyre, dhe Khazarët gjetën rastin që të shfryjnë inatin që i kishte munduar brenda tyre që nga fyerja e fundit. Pasi rrethuan qytetin, ata luftuan dhe u ranë në qafë banorëve, të cilët ju kthyen dhe luftuan dhe për dy muaj punuan dhe u përpoqën më kot për t'i shpëtuar dënimit me vdekje, me të cilin po përballeshin. Frika nga derdhja e gjakut të tyre, një rrezik i cili ishte shumë i afërt, u dha atyre shtytje. Pastaj bisha e tmerrshme ulëriti dhe u turr poshtë, dhe duke filluar gjuetinë e duke therrur mjaftueshëm për këlyshët e saj mbushi pyjet me varre dhe forcat e saj me pre. Duke ngritur shpatat e tyre, si një njeri i vetëm, ata sulmuan muret, dhe duke u ngjitur një mbi një krye të njeri tjetrit, për shkak të numrit të tyre të madh ata arritën në majë të murit. Një hije e errët ra mbi banorët e mjeruar të qytetit; nyjet e gjymtyrëve të tyre u zgjidhën dhe krahët e tyre u bënë të pafuqishme. Ata u mposhtën. Ata u tërhoqën nga muret të tmerruar, si harabela të kapur në mekanizmat që përdoren për të zënë zogj. Askush nuk pati kohë të lajmëronte familjen e tij për fatkeqësinë e tmerrshme, të udhëzonte gruan e tij të dashur të kujdesej për frutet e barkut të saj, apo të mendonte për detyrat e tij si prind. Të

⁷⁸ Me shumë mundësi në pranverën e vitit 629; *Shënim i Dowsett*.

stërmunduar nga lodhja dhe nga terrori, ata u përpoqën të fshiheshin; disa u fshehën nën çatitë dhe të tjerët nëpër kanale, ndërsa shumë prej tyre tentuan të strehohen në vendet e shenjta të kishave dhe u kacavirrën në anët e altarit. Thirrjet e nënave, që vajtonin për bijtë e tyre, u ngritën si ato të një tufe të madhe me dhen, si ajo e deleve që thërrisin qengjat e tyre. Dhe pas tyre, erdhën armiqtë e pamëshirshëm; duart e tyre kullonin nga rrëketë e gjakut, këmbët e tyre shkelnin mbi kufomat; sytë e tyre, që pasqyronin vdekjen, ranë si një dush breshëri. Kur vajtimi dhe rënkimi pushuan dhe nuk mbeti gjallë as edhe një person i vetëm, Khazarët e kuptuan që shpatat e tyre e kishin mbaruar punën e tyre. Ata sollën të dy princat, njeri guvernator Persian dhe tjetri një Gjeorgjian vendas, si robër përpara mbretit, i cili urdhëroi që t'u hiqeshin sytë si ndëshkim për fyerjen që i kishin bërë duke e karikaturuar si të verbër; dhe me tortura të tmerrshme ai i çoi ata drejt vdekjes, pastaj e rropi lëkurën nga trupat e tyre, e sheshoi, e ngriti, e mbushi me kashtë dhe e vari nga maja e murit. Pastaj vunë duart mbi arkat e mbushura me thesare, dhe tërë ushtria, çdo njeri i ngarkuar rëndë, e çoi përpara sunduesit të tij dhe e vendosi në stiva dhe grumbuj të mëdhenj. Kaq shumë u sollën para tij, sa sytë e tij u lodhën duke parë sasinë e madhe të arit dhe të talenteve të argjendta. Sa për stolitë e kishave, enët e mbushura plot me perla dhe bizhuteri, kush mund t'i përshkruante ato? Kur u nginj nga kënaqësia, ai urdhëroi që e gjithë plaçka të largohej dhe i ngarkuar me thesarin e grabitur u kthye në shtëpi, duke lënë forcat e tij luftarake në duart e djalit të tij, Shatit, bashkë me disa burra të guximshëm si këshilltarë të tij. Ai i urdhëroi ata që të marshonin në tokën e Albanëve dhe u dha atyre udhëzimet e mëposhtme: “Në qoftë se princat dhe krerët e vendit të tyre vijnë para djalit tim dhe pranojnë që vendi i tyre të jetë vasali im dhe dorëzojnë qytetet, kështjellat dhe tregjet në dorë të ushtrisë time, atëherë lejo që ata të jetojnë e të më shërbejnë mua. Nëse ata nuk do ta bëjnë këtë, atëhere, sytë tuaj të mos kursejnë asnjë mashkull mbi moshën pesëmbëdhjetë vjeçare, dhe ju do të mbani djemtë dhe gratë për mua dhe për veten tuaj si skllevër dhe shërbëtorë.” Të dy ushtritë u ndanë

nga pjesa tjetër dhe vepruan në përputhje me urdhrin e tij. Ata arritën në krahinat e përcaktuara në udhëzimet e tij dhe Shati dërgoi lajmëtarë (ambasadorë) në përputhje me dëshirat e babait të tij tek princi Persian dhe guvernatori, i cili ishte marzpan (protektor, administrator) i Albanisë, i quajtur Sema Vishnasp (Vshtnas, Vshnasp, Semavshtans), dhe tek po ai Katolikos Viroi, të cilin e kemi përmendur më sipër. Persian nuk mund ta pranonte këtë. “Kush jeni ju,” - pyeti ai – “dhe çfarë është shtëpia e Albanisë, që unë duhet t’i nënshtrohem këtij urdhëri për hir të saj?” Dhe duke marrë me vete gjithë ç’i përkiste, ai udhëhoqi shumë nga njerëzit e mbretërisë dhe shkoi për në tokat e Persisë. Patriarku i Albanisë, Viroi, kur dëgjoi se një barrë e rëndë kishte rënë mbi qafat e tyre, pati një shqetësim të brendshëm, dhe u bë dyshues dhe pati frikë nga mbreti i Persisë, pasi pikërisht për një rast të tillë rebelimi ai kishte qenë dërguar në mërgim dhe ishte ndëshkuar për shumë vite. Ai donte t’i bindte të dërguarit dhe t’i dilte përpara armikut për të shmangur rrënimin dhe shkatërrimin e tokës së tij. Me mendjemprehtësinë e tij, ai i shkroi një letër mbretit të Persisë duke i parashtruar kërcënimet e armikut, duke i thënë se në qoftë se mbreti do ta lejonte, ai do të zbuste armikun duke iu nënshtuar atij, por nëse ai nuk e aprovonte, ai do ta linte vendin. Ndërsa priste një përgjigje nga mbreti, ai vendosi të vononte lajmëtarët e dërguar nga armiku dhe u përpoq t’i korruptonte me pak argjend, duke i mashtruar me shpikjen e preteksteve të ndryshme. Ndonjëherë u thoshte: “Unë do të mbledh udhëheqësit kryesorë të të gjitha krahinave të vendit, që edhe ata të mund të më bashkohen mua në formulimin e një përgjigje ndaj mesazhit të ardhur nga mbreti juaj”. Në raste të tjera ai do të thoshte: “Nuk ka nevojë që unë të pres këshillën e shumicës, por unë vetë do të shkruaj një përgjigje shoqëruar me dhurata dhe nderime për mbretin tuaj, ashtu siç i takon atij.” Të dërguarit, megjithatë, filluan të ushtronin presion mbi të. “Për çfarë prisni?” thonin ata. “Përse po vononi? Siç shihej, dita e caktuar për sulmin mbi të gjithë territorin e Albanisë kishte ardhur. Tashmë, ne jua kemi zbuluar synimet e fshehura të princërve tanë dhe shefit tonë, Shatit. Nëse nuk keni ndërmend t’i bindeni urdhrin të tij,

nxitoni të ikni dhe të shpëtoni, sepse ne vetë i kemi marrë nderimet dhe dhuratat nga duart tuaja. Ne kemi frikë nga zotëria ynë dhe ne nuk mund t'ju mashtrojmë dhe të shikojmë masat e ushtarëve tanë të ngrenë duart kundër jush dhe njerëzve që janë me ju, si edhe ndaj kombit tuaj. "Ndërsa ata po flisnin kështu, një mjegull e dendur, e errët, papritmas mbështolli gjithë vendin tonë, rrafshinat dhe malet, kodrat dhe luginat e thella, dhe as edhe një copë tokë e vendit tonë nuk mbeti e papërfshirë në të, në qytet apo fshat, në shtëpi apo rrugë. Çdo gojë nxorri klithmën: "Mjerim! Mjerim!". Britmat e barbarëve nuk u shuan dhe nuk pati asnjë vend ku zhurma vrastare e armikut të lig të mos oshëtinte; dhe gjithçka ndodhi në një ditë dhe po në të njëjtën orë! Sepse ata i kishin planifikuar të gjitha që më parë dhe kishin futur disa grupe në kantone dhe fshatra të ndryshme, në lugina dhe lumenj, burime dhe kënetat, male dhe fusha, dhe të gjithë sulmuan si një njeri i vetëm dhe e pllakosën vendin tonë në kohën e caktuar. Toka jonë u drodh nga kufiri në kufi, dhe fjalët e profetit u përmbushën: "Ashtu si një njeri, që duke dashur t'i largohet takimit me një luan, has në një ari; dhe duke dashur të shpëtojë prej tij, i duhet të shkojë në shtëpinë e tij dhe të mbështesë dorën mbi mur, dhe aty ta kafshojë një gjarpër" (Amos v. 19). Kështu erdhën ato ditë për ne. Sepse ashtu si dikush, që mundi të shpëtojë nga luani i tmerrshëm për të rënë në nofullat mishbluarëse të ariut vrastar, ata që shpëtuan nga shpata ranë në dhëmbët e urisë dhe, të braktisur, paralizuar dhe thyer nga uria, u skllavëruan kundër vullnetit të tyre, sikur të kishin pirë nga helmi i gjarpërinjve, të paralizuar nga sytë e armikut të helmët. Teksa këto valë oqeanike na mbuluan, ata ndoqën Katolikosin tonë dhe e arritën atë në një vend shkëmbor dhe plot me gurë në mes të maleve, në fshatin Kohtagarak (Koltagarak, Koghtagarak), ku ai braktisi bagazhet, sendet dhe rezervën e tij të thesarit, hipi mbi një kalë dhe iku para se ta kapnin. Asnjëri nga të shpurës së tij nuk mundi ta shoqërojë. Megjithatë, një nga fisnikët imigrantë të këtij vendi, një njeri i fortë dhe i mirëformuar, me emrin Gad Vishnasp, me prejardhje nga një familje që mbante gradën e kolonelit në mesin e popullit të vet, me iniciativën e vet vendosi të

shkojë pas tij. Gurët dhe shkëmbinjtë si edhe luginat e shumta të maleve të zonave të fortifikuara të Arcahut nuk i frenuan sulmet e armikut; mëkatet tona i bënë vështirësitë të lehta për ta. Pa më të voglin ngurim, kuajt e tyre të shpejtë galopuan në majë të maleve, dhe armiku e ndoqi Katolikosin dhe egërsisht nuk i kurseu shigjetat e hedhura mbi të. Mirëpo, hiri i mrekullueshëm i kryqit të shenjtë, të cilin ai e mbante me vete, ndërhyri ndërmjet tij dhe armikut, dhe asnjë dorë nuk u vu mbi të atë ditë. Ndërsa dita ju afrua fundit, të arratisurit u lutën më tepër për errësirën e natës se sa për dritën e ditës, dhe nëpër errësirën e natës ishte hapur rruga e shpëtimit për patriarkun e madh dhe për gjithë të mbijetuarit. Të dërguarit e armikut erdhën përsëri dhe thanë (në emër të princit të tyre): “Bëni atë që unë kam urdhëruar, dhe ju dhe shtëpia juaj dhe të gjithë të mbijetuarit e vendit tuaj do të mbijetojnë; nëse refuzoni, unë kam urdhëruar që të kapeni dhe të silleni me forcë përpara meje.”

Katolikosi mblodhi para tij të gjithë djemtë kryesorë të familjes mbretërore dhe fisnikët e kësaj mbretërie, guvernatorët e krahinave dhe krerët e fshatrave, priftërinjtë, dhjakët dhe klerikët, dhe të gjithë u takuan në kohën e caktuar në fortesën e Çaraberdit. Dhe ai ju adresua atyre në këtë mënyrë: “Burra dhe vëllezër! Ju i njihni edhe vetë vuajtjet e tmerrshme, frikën dhe tronditjen para murtajes së pangopur dhe të pamëshirshme, e cila u zbrit mbi ne për shkak të mëkateve tona dhe na përmbyti papritur. Tani ne jemi në dyshim dhe nuk e dimë se kujt duhet t’i drejtohemi, ose ku të ikim përpara shfaqjes së tij. Nëse bëjmë ashtu siç dëshiron ai apo jo, dita e vdekjes sonë në duart e tij është ende e pranishme para syve tanë. Unë do të dëshiroja t’ju dëgjoja juve dhe të ndihmohesha nga këshilla juaj. Ju lutem më jepni sa më shpejt një përgjigje, pasi i dërguari që ka ardhur pranë nesh po ushtron presion mbi mua, dhe ai nuk është njeri dokudo, por është një nga fisnikët e ushtrisë armike dhe guvernatori i besuar dhe tutori i djalit të mbretit, Shatit.” Sapo ai mbaroi së thëni këto fjalë, të gjithë njëzëri u hodhën e thanë: “Përse flisni kështu, o Zot, dhe talleni me gjendjen tonë të mjeruar? A ka ndonjë prej nesh më të mençur se ti, që ne të dimë se

çfarë është e mençur dhe të japim këshilla? Si mund të jemi aq të pamatur sa të përpiqemi të flasim fjalë të mençura në praninë tënde? Megjithatë, nëse Perëndia, që e do njerëzimin, do të merret me ne, mos hezitoni të na mbronni si një bari i mirë dhe për këtë ne do t'ju mbrojmë aq sa është në fuqinë tonë për ta bërë këtë.” Ai u tha atyre: “Në qoftë se Zoti e miraton, unë nuk i frikësohem zemërimit të tyre. Bëni siç do t'ju them unë tani. Secili prej jush le të sjellë sa më shumë argjend, ar dhe rroba, aq sa ai mund të mbajë. Mos u tregoni koprracë, sepse me dhuratat tona ne mund të jemi në gjendje të zbusim qëndrimin e tij.” Pas kësaj, të gjithë, me vullnet të lirë, i sollën këto gjëra para tij, ndërsa ai vetë mori shumë nga thesari i tij, çfarëdo që ishte e përshtatshme si një kontribut në dhuratat e tyre. Ai ftoi tutorin e djalit të mbretit të vinte tek ai dhe i kërkoi atij emrat e fisnikëve, princave, baronëve, gjeneralëve dhe krerëve të fiseve të ndryshme në të gjithë ushtrinë, në mënyrë që të përcaktonte përparësitë, që ai të mund të dinte në çfarë mënyrë t'i nderonte me pasuri. Ai i shpërndau gjërat në përputhje me përparësitë, duke pasur parasysh emrat e familjeve; duke i shkruar këto në secilën prej tyre, i vulosi ato dhe urdhëroi që ato të mbaheshin nga bartësit dhe karrocet. Për ata që qëndruan aty, ai tha: “Unë e mendoj të arsyeshme se duhet që të gjithë ju, me përjashtim të klasave më të ulëta, të shkoni personalisht në kampin e të huajve, në mënyrë që bindja juaj dhe e imja të jenë mjaft të qarta për ta.” Kur e dëgjuan këtë, shumë e ndoqën atë me dëshirë, por disa ishin zemër-lëshuar. Këta të fundit, më pas, ai i përjashtoi dhe nuk detyroi asnjë njeri, duke thënë: “Jini të qeshur, bijtë e mi, dhe mos u frikësoni. Për ne, udhëzues është shpirti i së Vërtetës, shkopi i Moisiut dhe hiri i kryqit të shenjtë të Krishtit, dhe ato do t'i detyrojnë të zmbarsen mbrapsht valët e mëdha të detit që ndodhet para nesh.” Ai filloi nisjen duke u vënë në krye të tyre. Kur ata kaluan përgjatë luginave nëpër malet dhe u futën në rrafshinën panorameske, të sheshtë dhe pjellore të provincës Uti, ata nuk ishin në gjendje të njohin vendin për shkak të trupave të panumërt të ushtrisë së Shatit. Si dikur (deti rreth Judenjve) në mes të Detit të Kuq, ashtu edhe skajet e ushtrisë së panumërt ngriheshin si mur në të djathtë dhe

të majtë të tyre përgjatë gjithë rrugës për në oborrin e birit të mbretit. Ata e gjetën atë të vendosur në po atë krahinë, ngjitur me pjesën veriore të qytetit të madh të Partavit, që rrethohej nga një bollëk kënetash. Atje **ne** i pamë ata të uleshin në gjunjë përpara kolltukëve të tyre si rreshta devesh të ngarkuara rëndë. Secili kishte një tas të mbushur plot me mish kafshësh të papastra dhe enë që përmbanin ujë të kripur, në të cilin ata zhysnin ushqimin e tyre, dhe kupa argjendi të mbushura deri në buzë dhe gota të skalitura në ar, të cilat ishin marrë nga plaçkitja në Tiflis. Ata gjithashtu kishin brirë dhe enë në formë ibriku, me të cilën ata pinin me gjuhë supën e tyre me lëng mishi dhe të tjera të neveritshme të ngjashme, të palara, të yndyrshme, të akullta. Dy ose tre veta, me të njëjtin filxhan, ata si kafshë të babëzitura derdhnin verë të pastër ose qumësht deveje në barqet e tyre të panginjura, të cilat kishin pamjen e kacekut.⁷⁹ Nuk kishte asnjë nga kupëmbajtësit tanë të zakonshëm para tyre dhe asnjë shërbëtor pas tyre, madje as në rastin e djalit të mbretit; megjithatë, ushtarë të armatosur me mburoja dhe shtiza ruanin me kujdes përreth pjestarëve të oborrit së tij. Kur ata kaluan (delegacioni Albanian) me dhuratat e përhëndetjes, që ne bartëm në krahët tanë pas Katolikosit nga roja në roje, ata vrapuan dhe u rreshtuan para tij. Ata urdhëruan që të gjithë të ecnin përpara dhe të puthnin tokën tre herë; duke mbajtur të tjerët në derën e dytë dhe duke marrë dhuratat prej tyre në krahët e tyre, ata çuan vetëm Katolikosin në pjesën më të brendshme të tendës ku qëndronte ulur djali i mbretit. Duke hyrë, në praninë e tij, Katolikosi puthi tokën para tij dhe i dha atij dhuratat e tij dhe fisnikët i dhanë atij të tyret. Shati i mori ato me duart e veta dhe u gëzua shumë duke parë atë (Katolikosin) të vijë me një turmë kaq të madhe dhe e ofroi që të ulet me të në tendë. Duke vështruar fytyrën e Katolikosit për një copë herë, ai tha: “Ju jeni ati im dhe fytyra juaj është si fytyra e Zotit. Përse hezituat të vinit tek unë dhe kështu të shmangnit të gjitha ato që ushtritë e mia kanë bërë deri tani mbi vendin tuaj? Tani që keni ardhur, megjithatë, do të lëshohen

⁷⁹ Kacek - lëkurë dhie e fryrë, që shërben si enë për mbajtje lëngjesh; *Shënim BP*.

urdhërat në emrin tim për të gjithë ushtarët e ushtrisë sime që të kthehen në kampet e tyre dhe unë nuk do të ngrihem përsëri për të shkatërruar territorin e vendit tuaj. E gjithë ushtria do t'u bindet fjalëve të dala nga goja ime. Unë betohem me jetën e babait tim, Xhebu Khakan, se çdo gjë që ju do të kërkoni prej meje, do t'ju jepet pa rezerva. Do t'u japësh urdhër të gjithë atyre, që i përkasin principatës tënde, për t'u kthyer në shtëpitë e tyre dhe të merren me punët e tyre. Unë do të sulmoj vendet rreth jush dhe do ta lë të pushojë ushtrinë time brenda kufijve tuaj. Si kompensim për këtë ndërhyrje shkatërruese unë do t'ju kthej ju dyfish në njerëz dhe kafshë, pasi babai im i ka marrë këto tre mbretëri, të Albanëve dhe të Lpinkut dhe të Çoghait si pasurinë e tij mbretërore për gjithnjë.” Katolikosi u ngrit, bekoi atë dhe tha: “Ne jemi skllëverit e atit tënd dhe Tuajt, unë dhe të gjithë banorët e këtij vendi. Na kurse ne shërbëtorët e tu dhe largoje shpatën tënde prej nesh, që ne të mund t'i shërbejmë babait tuaj dhe Juve, ashtu si u shërbyem Sassanianëve (Sassanidëve)”. Duke dëgjuar këto fjalë, zemërimi i madh i njerëzve që dukeshin si egërsira, si edhe i fisnikëve dhe ushtarëve të tyre, u fashit nga fuqia e kryqit të shenjtë në prani të Katolikosit, dhe ata u sollën si qengja të butë dhe si mikpritës me frikë Perëndie ndaj vëllezërve të dashur dhe bashkëqytetarëve dhe fqinjëve të ngjashëm me ta. Ata ju drejtuan Katolikosit me të njëjtin titull siç i drejtoheshin edhe princit të tyre, duke i quajtur “Zoti Shat” dhe “Zoti Katolikos”, dhe njerëzve që kishin ardhur bashkë me Katolikosin ju drejtuan “vëllezër të dashur”. Ata u ftuan të ulen e të hanë bashkë me ta, dhe duke vënë para tyre enët e mbushura me mish të papastër,⁸⁰ ju kërkua të gjunjëzohen në përputhje me zakonet e tyre. Duke qenë se ata nuk dëshironin të hanin, sepse që ishte koha e agjërimit të Kreshmës së vogël,⁸¹ Khazarët respektuan dëshirat e shërbëtorëve të Perëndisë, hoqën mishin dhe vendosën para tyre disa feta të holla buke të skuqura në një tigan. Duke falenderuar Perëndinë, ata e bekuan bukën, e thyen,

⁸⁰ Me siguri bëhet fjalë për “mish të gjallë”; *Shënim BP*.

⁸¹ Lenten Fast – Kreshmë e Vogël; *Shënim BP*.

dhe e hëngrën atë për t'u bërë qejfin atyre. Duke u ngritur pas ushqimit, Shati urdhëroi që Katolikosi bashkë me njerëzit e tij të lihej i lirë të vazhdonte në rrugën e tij, që ai të mund të kthehej në qytet dhe të jetonte në shtëpinë e tij i lirë dhe në qetësi. Që prej asaj dite ai shkonte shpesh si vizitor në kampin e tyre, si kur ata ishin në lëvizje ashtu edhe kur ishin duke pushuar. Kur marrëdhëniet ndërmjet tyre ishin forcuar aq sa për t'i besuar atij, ai u bë më i guximshëm dhe filloi t'i kërkonte favore. Ai i tha birit të mbretit: "Imzot, duke qenë që ne jemi skllëverit tuaj, unë dua të them diçka që është në dobinë tuaj. Mos lejoni, që vendi të braktiset dhe shkatërrohet, por dërgoni zyrtarë besnikë në të gjitha vendbanimet, në katunde dhe në fusha, nëpër fortesa dhe fshatra, me qëllim që të gjithë banorët e këtij vendi të kthehen dhe të punojnë pa frikë, duke qenë të mbrojtur nga këta zyrtarë kundër çdo dhune nga ana e trupave tuaj. Pasi që ju dhe babai juaj e keni fituar këtë vend si vasal tuajin me ndershmërinë tuaj, lërimi fisnikët tuaj dhe veten tuaj që t'i kushtojnë pak vëmendje lutjeve të mia dhe urdhëroni lirim të të gjithë atyre të burgosurve nga ushtarët tuaj dhe të mbyllur në çadrat tuaja, burra e gra, vajza dhe të rinj, me qëllim që etërit të mos ndahen nga bijtë dhe nënat nga vajzat e tyre. Nëse janë të frikësuar, ata do të shpërndahen mbi tokë ashtu siç tentojnë të bëjnë drerët e urtë përpara atyre që gjuajnë këlyshët e tyre." Në këtë mënyrë, me fjalë të buta dhe me lutje, ai fitoi zemrat e tyre ndaj kërkesave të tij. Biri i mbretit lëshoi një urdhër drejtuar të gjithë trupave të tij, për të liruar të gjithë të burgosurit dhe për të mos guxuar të parandalonin kthimin e tyre ose t'i detyronin ata të fshiheshin nga frika; nëse ata e bënin këtë, dënimi i tyre do të ishte shumë i rëndë. Ai dërgoi mes tyre burra të shquar, të emëruar "kujdestarë", me tetë burra, shërbëtorë të Katolikosit dhe, duke hyrë në kampin e tyre, ata kontrolluan tendat dhe shatoret e tyre. Ata gjetën djem të rinj, të cilët kishin qenë fshehur ndërmjet bagazheve ose pajimeve të kuajve dhe i morën mbrapsht me vete; dhe askush nuk guxoi t'u kundërshtonte. Duke i mbledhur në grupe të mëdha, ata i çuan në pallatin e Katolikosit ku, duke u kujdesur për më të vegjlit si një gjysh, ai i veshi të zhveshurit, ushqeui të uriturit dhe i ktheu të gjithë

nëpër shtëpitë e tyre. Hiri i Zotit ishte me të dhe e ndihmoi atë në të gjitha mendimet dhe veprimet e tij, dhe emri i tij u nderua mes radhëve të armikut deri në ditën kur Zoti vizitoi popullin e tij dhe e çliroi atë nga duart e tyre.

KREU 15. Lidhur me krizën e urisë, murtajën dhe skllavërinë, që rastisi të ndodhin të gjitha njëkohësisht.

Është komode dhe e përshtatshme për mua të kujtoj kohët e trazuara të krizës së urisë, kur minjtë e pangopur kërcenin midis këmbëve tona, hanin bimët dhe gllabëronin frytet e fushave tona. Duke u bashkuar së bashku të tre gjeneralët e tmerrshëm, Uria, Murtaja dhe Vdekja, në harmoni dhe paralelisht me njera tjetrën, përhapën terrorin e madh kudo, duke plagosur pa mëshirë dhe duke vrarë me shumicë. Askush nuk u lejua të marrë pjesë në viaticum-in⁸² për faljen e mëkateve të dikujt, pasi Murtaja e gllaburonte, Uria e shuante dhe Vdekja i merrte frymën. Oh, sa kohë të hidhura, sa fatkeqë sytë tanë që panë të tilla fatkeqësi të mëdha. Të mbijetuarit e palumtur, të cilët edhe shushurimi i lehtë i një gjetheje i befasonte dhe i tmerronte, ju lutën maleve të binin mbi ta. Në këto kohë vështirësish, madje edhe në ditët e agjërimit të Kreshmës, ata me lakmi dhe haptas ju drejtuan përdorimit edhe të mishit të kafshëve të ngordhura (kërmave) dhe rrënjëve të bimëve dhe ata i zhveshën pemët nga lëvorja dhe degët e tyre dhe i përtpynin; por konsumimi i gjërave të tilla nuk u dha atyre forcë. Ndërkohë madje, që një pjesë e njerëzve të shkretë u detyruan të bluanin dhe të hanin bërthamat dhe degët e thata të rrushit, turmat e të uriturve të tjerë u mblodhën së bashku dhe u turrën mbi njerëz të tillë, duke ua rrëmbyer atyre ushqimin nëpërmjet kanosjes; kështu ata gjithashtu krijuan panik dhe rrënim në mesin e njerëzve të varfër. Sytë

⁸² Viaticum është një term që përdoret sidomos në Kishën Katolike për Eukaristinë, (që quhet edhe Kungimi i Shenjtë), që realizohet me ose pa vajosjen e të sëmurit (që quhet edhe Trajtimi Ekstrem), ndaj një personi që po vdes, duke qenë kështu pjesë e Riteve të Fundit; *Shënim BP*.

e uritur ruanin gjithnjë e më me lakmi shansin për të vjedhur fqinjët e tyre. **Unë** dëgjova sa më poshtë nga njerëz të besuar: “Pashë disa njerëz duke ngrënë gjymtyrë të vdekurish, lëkurë të vjetra demash, lëkurë të ndotura dhensh, madje ata prenë këmbët e çizmeve dhe i zienin dhe hëngrën.” Nuk mund të gjejmë asgjë dhe askund diçka, që të mund të krahasohet me fatkeqësitë tona, me përjashtim ndoshta të atyre, që ndodhën në kohën e shkatërrimit të Jeruzalemit prej Vespasianit dhe Titusit. Ne brodhëm mbi trupat e atyre që kishin vdekur nga uria dhe që, të nxirë dhe të fryrë, mbulonin fushat me shumicë, njëlloj si gurët në shtratin e lumit. U përmbush fjala e profetit: “Varri i tij do të jetë i përbashkët me atë të gomarit”(Ai do të varroset në të njëjtin varr me gomarin) (Jer. xxii. 19) dhe më tej “në shtëpinë e tij nuk do të gjendet bukë zie” (Jer. Xvi. 7).⁸³ Më shumë njerëz humbën kur filluan të shfaqen fidanët e gjelbër se sa gjatë gjithë ditëve të dimrit. Kushdo që është ende në gjendje të dëgjojë dhe të kuptojë, le ta dijë se, në fund të krizës së urisë u përhap në të gjithë vendin një sëmundje ndryshe nga çdo sëmundje tjetër e njohur. Ata, që u goditën nga kjo sëmundje, u bënë të çmendur në hapësirën kohore prej një ose dy muajsh. Ata kërcëllonin dhe grinin dhëmbët e tyre, rrotullonin sytë e tyre, nuk e kuptonin se ishin të sëmurë, dhe nuk dinin as si të kërkonin ujë për të pirë. Disa, si lunatikë,⁸⁴ ngriheshin lakuriq dhe pa turp nga shtrati i tyre, flisnin me muret, dhe godisnin ajrin, ndërsa disa të tjerë keqtrajtonin kujdestaret e tyre. Ndonëse sëmundja – ajo u quajt somnabulozë – ishte e rëndë⁸⁵, vdekjet nuk vazhduan. Viktimat u bënë të zeza dhe të holla, trupat e tyre u tretën, gjymtyrët e tyre u paralizuan dhe flokët dhe mjekrat e tyre ranë. Vajtova dhe mbajta zi për këto ngjarje vdekjeprurëse për shumë ditë, duke ju lutur Zotit të PlotMëshirshëm për t'i dhënë fund këtyre vuajtjeve të padurueshme. Unë, Viroi, Katolikosi i Albanisë,

⁸³ Me siguri bëhet fjalë për drekën pas funeralit; *Shënim BP*.

⁸⁴ Lunatik – kjo fjalë vjen nga termi latin që përdoret për “Hënën”. Besohej se sjellja jonormale vjen si rezultat i ndikimit të Hënës; *Shënim BP*.

⁸⁵ Somnabulozë - sleepwalking, i njohur gjithashtu si somnambulism ose noctambulism, është një fenomen i gjumit të kombinuar me të qenit zgjuar njëkohësisht; *Shënim BP*.

Lpinkut dhe Çoghas, do të duhet të përmbahem nga përmendja e të gjitha gjërave të tjera të shëmtuara – ngjyra e zezë e trupave, mungesa e flokëve nëpër kokat e tyre, etj. - pasi këtu përsëri kuptimi i fjalëve të profetit do të duhet të jetë i qartë: “Unë do të sjell rroba në formë thesi për të gjitha moshat si dhe lakuriqësi mbi të gjitha kokat dhe do ta bëjë atë të duket si një mbajtje zie për të dashurit” (Amos viii. 10). Kur Zoti bëri që të plotësoheshin të gjitha dëshirat e tij, Ai i kujtoi ata ashtu siç kishte kujtuar Noan në arkën e tij përgjatë vërshimit të ujrave. Ai pati mëshirë për ta dhe i plotësoi kërkesat e tyre; Ai dërgoi plotësinë në trupat e tyre (i ripërtëriti), kënaqi të uriturit dhe plotësoi nevojat e nevojtarëve me gjëra të mira, në mënyrë që duke shijuar këto gjëra, të mund t’i shumëfishonin lavdet e tyre ndaj Zotit.

KREU 16. Lidhur me mrekullitë që shërbyen si hakmarrja jonë ndaj armiqve tanë.

Në vitin e dytë të mbretërimit të Artashirit,⁸⁶ djalit të Kavatit, mbretit të Persisë, ndërsa ai ende sundonte mbretërinë ashtu si i pëlqente, fuqia e princit të veriut u rrit dhe ai përhapi frikë dhe terror mbi faqen e tokës që shtrihej para tij. Ai dërgoi zyrtarët e tij tek mjeshtrit e ndryshëm të aftë për përdorimin e arit, argjendit, hekurit dhe bakrit të përpunuar. Ai kërkoi haraç të rëndë nga tregtarët dhe peshkatarët e lumenjve të mëdhenj Kur dhe Araksës, dhe 4 tetradrahmi (didrachms, didrak'mayk'; drahami) nga të gjithë në përputhje me kadastrën e mbretërisë Persiane. Kur ai kishte shqyrtuar të gjitha prodhimet e vendit dhe duke mbetur i bindur e i kënaqur që asgjë nuk kishte mbetur e fshehur prej tij, ai vendosi të turrej mbi tokat e Armenisë dhe ta nënshtrojë atë dhe fqinjët e saj. Pasi zgjodhi rreth 3,000 luftëtarë nga ushtria e tij dhe një princ të tyre, të quajtur Çorpan Tarkhan, një njeri i guximshëm dhe i etur për gjak, i dërgoi ata përpara për të përgatitur një rrugë të sigurt për

⁸⁶ Viti i dytë i Artashirit III filloi më 17 qershor 629 dhe përfundoi më 27 prill 630, data e vrasjes së tij; *Shënim i Dowsett*.

të dhe për të mbledhur informacion në lidhje me gjeneralin krenar Persian, i cili ende mbante Palestinën. Pasi kompletoi të gjithë ushtrinë e tij, ai e ndoqi atë nga prapa duke ruajtur një distancë të shkurtër prej saj. Kur princi u bashkua me pararojën e tij në Armeni, mësoi se gjenerali Persian po marshonte kundër tij, dhe ai rrëshqiti nëpër tokë si një gjarpër i shtrirë në pritë, dhe duke parë rrugën para tij. Ndërkohë Shahrvaraziti i mbërriti lajmi mbi synimet e armikut dhe vendin ku pararoja e tij e patrembur kishte caktuar për ta takuar atë. Duke bërë një njoftim në mes të trupave të tij, ai sugjeroi që ata duhej ta rrëzonin familjen Sassaniane dhe ta bënë atë mbret. “Shiko vetveten, o shtëpi e Persisë,” tha ai “dhe dije që ju nuk jeni asgjë pa mua që shkatërrova birin e Romës. Tani unë u ktheva kah lindja dhe i kam urdhëruar njerëzit e mi të guximshëm të shkelin nën thundrat e kuajve të tyre **Gotët, që kanë ardhur nga veriu**. Fëmija e tyre e gjirit,⁸⁷ (që është vetëm) një lodër në duart e tyre, por në të cilin ata kanë vënë besimin e tyre, duke e shtërnguar atë në gji të tyre si një fëmijë i lindur në shtëpinë e tyre, nuk do t’i mbrojë ata. Ata kanë rënë, të mposhtur nga disa pak veta. Duke ditur se jeni depopulluar,⁸⁸ Khazarët kanë vendosur zemrën e tyre për të trashëguar lavditë e vendit të **Arianëve**”. Pasi kishte folur kështu, ai, me krenari, ju drejtua njerit prej njerëzve më trima të ushtrisë së tij, të quajtur Honah, udhëheqësi i trupave të kalorësisë Arabe. “Çohu,” i tha, “përshkoje gjithë ushtrinë, zgjidh një grup prej 10,000 burrash, dhe marsho kundër tyre. Mos prit të zgjedhësh një fushë beteje, mos i nxirr forcat e tua në një betejë të rregullt,⁸⁹ dhe mos e nxirr shpatën tënde nga këllëfi, që ata të mund të mburren përpara miqve të tyre të fiseve që ata u mundën nga shpata. Shtypini ata nën thundrat dhe me gjokset e kuajve tuaj dhe shpërndajini ata si pluhuri në erë! Kështu pra veproni ndaj tyre, pasi duke shkatërruar frontin e tyre, ju mund të përparoni dhe të depërtoni deri tek mbreti dhe

⁸⁷ Foshnja e tyre – *Shënim BP*.

⁸⁸ Jeni pakësuar në numër si popullsi; *Shënim BP*.

⁸⁹ Me rreshtim klasik; *Shënim BP*.

kampi i tij, pasi vetëm atij duhet t'i jepni betejë. Kur t'i keni asgjësuar plotësisht, quajeni fushën e betejës “varri i armiqve”. Kaq kisha për të thënë.” Kur njeriu krenar e dëgjoji këtë nga tjetri, ai u kënaq, dhe me krenari, pasi kërkoi leje për t'u larguar, u vu në krye të ushtrisë së tij dhe marshoi kundër armikut. Kur armiku mësoi për afrimin e tij, ata vendosën një pritë në rrugën nga ku pritej mbërritja e tij dhe gjysma e ushtrisë së tyre qëndroi në pritje për t'u përballur me ta. Kur dy ushtritë u përplasën, Khazarët menjëherë filluan tërheqjen, por vetëm që të shfaqen më vonë në të dy krahët për t'i sfiduar ata; dhe i rrethuan ata si zjarri kur përpin kallamishtet në brigjet e liqenit Gegham (Gegam, Gelam, sot Liqeni Sevan). Ata nuk kursyen asnjë prej tyre, dhe asnjë nuk u la të shpëtojë për të dhënë lajmin e keq të fatit të kaq shumë burrave. Krenaria e tyre ishte kthyer kundër tyre, pasi forca e Njeriut nuk buron nga vetvetja, por është Zoti ai që i bën të dobët armiqtë e tij.

Khazarët, pasi kishin plaçkitur kufomat dhe kishin mbledhur zbukurimet e kuajve të tyre, shigjetat e tyre dhe shpatat e veshura me ar, si edhe rrobat e çmuara të dizenuara me mjeshtëri nga Grekët, e ndanë të gjithë këtë grumbull midis tyre. Sipas zakonit të tyre, ata u prenë veshët kuajve të bukur dhe u çpuan vrimat e hundës, u qethën jelen dhe balluken dhe u prenë bishtin, lëkurën dhe kockat, deri në një kubit gjatësi, duke i shfytyruar ata dhe t'i bëjnë të duken si mushka. Kur arroganca (e Persëve) ishte ndëshkuar mjaftueshëm, çdo luftëtar, çdo njeri që mbante një shpatë me vete, e kuptoi se autoriteti i mbretërve dhe fuqia e gjeneralëve ishte një hiç përpara tyre. Atëherë kazani i veriut e ktheu fytyrën e tij kundër bijve të vet dhe luftoi kundër të afërmve të tij, duke e shtrirë tërë zemërimin e tij mbi të riun e tij dhe duke dënuar një (krim) njëmijëfish, dy, dhjetëmijëfish. Unë kam filluar të flas për ndëshkimin e frikshëm dhe të tmerrshëm, që u përhap mbi armiqtë tanë, dhe mendimet e mia kërkojnë midis shumë teksteve për të gjetur një shembull të një veprë, e cila mund të tejkalojë mbytjet e Faraonëve, ngritjen e duarve të Moisiut si një kryq për të goditur Amalekun, masakrat e

Gedeonit, vlerën titanike të birit të Isait, frikën e tmerrshme që kapi Asirianët natën dhe të tjera të ngjashme me këto. Por le të kapim sërish fillin e tregimit tonë, sepse Zoti bëri gjëra të mëdha për ne dhe ne akoma nuk i kemi marrë ato në konsideratë. Khazarët bënë përpara nëpër rrugët e të tre mbretërive që ishin Armenia, Gjeorgjia dhe Albania, dhe kur u ndalën atje, lajme të tmerrshme mbërritën nga luani shkatërrimtar i veriut, nga vetë Xhebu Khakan, për këlyshin e tij të pangopur, Shatin: “Brigandët (Banditët) kanë rënë mbi mua”, tha ai, “dhe ju nuk do ta shihni më fytyrën time, sepse unë nuk ja arrita të konsolidoj pozicionin tim, por u përhapa në mënyrë të pakujdesshme mbi mbretëri që ishin të papërshtatshme për mua. Në këtë mënyrë, krenaria ime më ka bërë që të bie nga pozita ime e lartësuar. Mos u ndalni për të shkatërruar njerëzit që janë me ju, por përpiquni të shpëtoni prej tyre atë, që ata, duke dëgjuar se çfarë ka ndodhur, nuk mundën ta shkatërrojnë. Unë jam i humbur dhe kam mbetur pa fëmijë”.

KREU 17. Familja Mihrakan, duke qenë e klanit të Khosrov Sassanianit, merr në dorë qeverisjen e Albanisë.

Ne kemi mësuar nga historianë të besuar dhe të vërtetë, që vëllezërit Bindoi dha Vistam, kushërinj të mbretit të Persisë, u rebeluan kundër mbretit Ormizd, babait të Khosrovit, e vranë atë, dhe së bashku me një nga kushërinjtë e tjerë ndoqën nipin e tyre Khosrovin, djalin e Ormizdit, shpëtuan nga duart e Vahramit, të quajtur Çobin, dhe erdhën tek Morisi, mbreti i Romanëve, nëpërmjet Grekëve. Duke e bërë Khosrovin dhëndër, Morisi e pajisi atë me forca të mëdha, me të cilat Khosrovi u kthye dhe rifitoi mbretërinë e tij. Pas shumë vitesh ai kërkoi të hakmerrej për gjakun e të atit, Ormizdit, dhe i shkatërroi dy xhaxhallarët e tij, Bindoi dha Vistam, dhe afro gjashtëdhjetë burra nga e njëjta familje. Pas kësaj, Mihrani, një kushëri i Khosrovit, që kishte mbështetjen e disa krahinave të caktuara të vendit, u arratis dhe kaloi nëpër Albani, duke marrë rreth 30,000 familje së bashku me të. Ai arriti në krahinë Uti pranë qytetit të madh të Partavit dhe tentoi

të hynte në tokën e Khazarëve dhe t'u bashkohej këtyre armiqve (të Persisë). Këshilltarët e mbretit Khosrov e kritikuan mbretin dhe i thanë: "Përse nuk ju shqetëson fakti që kushëriri juaj Mihran, i cili, për shkak të frikës ndaj jush, ka kaluar tek armiqtë tuaj dhe nxit trazirat kundër jush?" Dhe ai menjëherë shkroi një letër plot përlësi për Mihranin duke thënë: "Vëllai im, vëllai im i vërtetë (harazat), mos u largo nga unë në armiqësi. Nëse nuk jeni të kënaqur të jetoni me mua, bëjeni shtëpinë tuaj atë vend ku këmbët tuaja kanë arritur dhe ku kjo letër ju gjen." Mesazhi e arriti Mihranin në kantonin kodrinor të Gardmanit, dhe ai mori atë, e lexoi, dhe u mbush me gëzim. Duke vrojtuar natyrën e butë të rajonit, ai ishte i kënaqur të banonte atje, dhe aty ndërtoi një qytet në emrin e tij, duke e quajtur atë Mihravan. Kur u afrua pranvera, ai shkoi në rajonet e sipërme të kantonit të Gardmanit dhe, me dinakëri ftoi dymbëdhjetë prijësit e tyre, i futi në shpatë dhe mori zotërimin e vendit. Shumë kohë pas kësaj, ai vdiq në paqe. Ai kishte një djalë Armajel, i cili kishte lindur Vardin, dhe Vardi lindi Vardanin Trim, i cili e ndërtoi fortesën e Gardmanit në tre vjet. Me tradhti në zemrën e tij, ai ftoi Eranshahikët, familjen e lashtë Armene (haykazeaan) për të cilën kemi shkruar më lart në këtë histori, për gjoja një banket. Duke përgatitur për ta bukën e humbjes, ai ua dha atyre ta hanë, dhe në atë festë të gjakut të tyre ai u preu kokën gjashtëdhjetë burrave. Ai kurseu vetëm Zarmihr Eranshahikun, burrin e një prej vajzave të familjes së tij. Kjo ishte mënyra me të cilën ata erdhën për të sunduar Albaninë dhe po kështu ja nënshtruan sundimit të tyre popullin e egër Kaukazian. Ai vdiq në paqe. Ai lindi një djalë Vardin, dhe Vardi lindi Varazmanin, princeshën Shushik dhe Varaz-Grigorin,⁹⁰ princin e parë të Albanisë, i cili u shenjtërua nga Viroi, Katolikosi i Albanisë. Varaz-Grigori kishte katër djem, të quajtur Varaz-Peroz, Xhuanser, Jezut-Khosrov dhe Varazman. Ndoshta kjo listë mund të shërbejë për diçka të vlefshme.

---

⁹⁰ Ndoshta Varaz Gagel i Kronikës Gjeorgjiane (atje ku është dhënë viti 627 për shugurimin e Varaz-Grigor do të duhet të ndryshohet në 628 ose më vonë, pasi që nga viti Viroy nuk ishte liruar akoma nga Persët para vitit 628; *Shënim i Dowsett*.

KREU 18. Bëmat dhe vlerat e princit të madh Xhuanser, djali i dytë i Varaz-Grigorit, i cili tregoi trimërinë dhe guximin e tij në mesin e Persianëve.

Katër vjet pas vdekjes së të madhit Khosrov, mbretit të Persisë, djali i tij, Jazkerti, u bë mbret.⁹¹ Raca e Hagarëve, në aleancë me dymbëdhjetë fiset, u bë e fuqishme dhe duke u afruar nga një zonë e largët në një masë të guximshme dhe të tmerrshme, si një stuhi që fryn mbi shkretëtirë, ata përshkuan tokat e Asorestanit dhe me shpejtësi marshuan kundër mbretit të Persianëve. Atëherë gjeneralët dhe princat, zotërinjtë dhe fisnikët vendas të rajoneve të ndryshme, që i nënshtroheshin mbretërisë së Persisë, rekrutuan një ushtri për të marshuar kundër armikut të huaj. Në kohën e këtyre ngjarjeve, Varaz-Grigori, princ i Albanisë, duke qenë edhe vetë një fisnik i familjes së Artashirit,⁹² pa tek djali i tij i dytë, Xhuanseri, një bir të guximshëm, dinjitoz dhe të mirëformuar. Në fytyrën e tij, një mjekër e vogël sapo ka filluar të lulëzojë; ai ishte i preferuari i babait të tij, dhe ishte i aftë dhe i stërvitur në artin e luftës për të qenë i shpejtë dhe për të goditur si një shqiponjë. Xhuanseri, i cili kishte qenë i suksesshëm në të gjitha ndërmarrjet e tij dhe kishte fituar besimin e babait të tij, kishte arritur ta ndihmonte atë në çështjet praktike të vendit, duke u vendosur në këtë mënyrë në kushte të barabarta me të mëdhenjtë dhe të ishte i respektuar përpara mbretërve. Duke qenë kështu, Varaz-Grigori mendoi se, nga të gjithë bijtë e tij, ishte më mirë ta dërgonte atë për ta përfaqësuar në oborrin e mbretit. Duke marrë një batalion nga babai i tij, ai arriti në vendin grumbullimit të përbashkët të mijëra vetëve përpara princit të Sjunikut dhe Kryekomandantit (sparapet - kryekomandant) të Armenisë. Kur gjenerali Rostam e pa atë, ai e trajtoi atë si një vëlla apo bir, dhe ai fitoi simpatinë e të gjithëve. Gjenerali mori shumë mijëra kalorës dhe shkoi në Tizbon te mbreti Jazkert, dhe solli para tij të riun Xhuanser. Mbreti vuri duart mbi kokën e tij, e lavdëroi dhe e emëroi atë Feld-marshall

⁹¹ Yazkert III (632-52), nipi i Xosrov II; *Shënim i Dowsett*.

⁹² Artasir Papakan, i biri i Sasanit, themeluesi i dinastisë Sassaniene. Ky është një tjetër tregues që Míhrakanët e Albanisë ishin me prejardhje Sassaniene; *Shënim i Dowsett*.

(sparapet - kryekomandant) të Albanisë. Pasi kaloi lumin Tigris, Xhuanseri arriti në kantonin e Veh Kavatit, dhe krenar, duke vendosur besimin e tij në ushtrinë e tij të pafundme dhe të panumërt, ai në mënyrë arrogante parashikonte të shkelte të gjithë jugorët nën këmbë. Ai fushoi përballë tyre në anën tjetër të Ujit të Vdekur.⁹³ Kur trupat përparuan, kryekomandanti i Albanisë i takoi dhe së bashku korrën një fitore të shkëlqyer. Duke vrarë disa që në fillim, ai u bë akoma më trim, sepse ai e dinte që Zoti ishte me të. Pas disa ditësh, në muajin Mehekan, në Ditën e Krishtlindjeve,⁹⁴ një ushtri e përbërë nga 30,000 kalorës dhe 20,000 këmbësorë marshuan kundër tyre. Bijtë e Hagarit, që vinin nga Katshani (al-Qadisiya) me një sasi të madhe kalorësie dhe 20,000 këmbësorë, nxituan përpara me mburoja të forta dhe filluan betejën kundër ushtrisë Persiane. Megjithatë, kryekomandanti i Albanisë, duke hyrë në përlëshje së bashku me burrat e tij të guximshëm, plandosi dy nga kundërshtarët e tij dhe u tërhoq me tre plagë të rënda, ndërsa kali i tij u plagos në katër vende. Armiku e ndoqi atë me armiqësi të egër deri ndaj lumit, ku, përsëri duke luftuar, ai u hodh dhe e kaloi lumin me not. Rrobat e tij ishin mbuluar nga gjaku i mpiksuar dhe armët e tij nga balta. Duke parë se fisnikët dhe ushtarët, pothuajse të gjithë prej tyre, gjendeshin të shtrirë si bari i kositur, nxitoi të dilte drejt e tek oborri i mbretit. Kur iu tha mbretit për heroizmat e tij dhe plagët e tij të rënda, ai urdhëroi që ai të strehohej në pallat dhe për të të kujdeseshin mjekët mbretërorë; dhe ai u mbulua me nderime të mëdha në vend. Kur u shërua, ai erdhi para mbretit, i cili i vendosi duart mbi kokën e tij, foli mirë për të, që të gjithë të dëgjonin, dhe i dhuroi atij shenjën e një gjenerali, një trompetë për të paralajmëruar në mënyrë përsëritëse prezencën e tij dhe dy shtiza ari dhe dy mburoja të lara në ar, që do të qëndronin gjithmonë para tij. Ai e nderoi atë mbi të gjithë të tjerët. Ai e pajisi atë me një rrip të artë të mbushur me perla, një shpatë prej ari

⁹³ Bëhet fjalë për liqenin e Eufratit; *Shënim BP*.

⁹⁴ As muaji, as viti në të cilin lufta e "al-Qadisiya" u zhvillua, nuk dihet me siguri; burime të ndryshme e datojnë atë midis viteve 635 dhe 638, vite këto gjatë të cilave dita e Krishtlindjeve (6 janar) bie në muajin e Mehekanit; *Shënim i Dowsett*.

të punuar, r Rathë (bracelets) për krahët e tij dhe vendosi mbi kokën e tij një kurorë që ishte për t'u pasur zili. Ai i dha gjithashtu edhe mbrojtëse kërcinjsh zbukuruar me margaritarë, dhe një qafore me po aq shumë margaritarë mbi të. Ata e veshën atë me një tunikë të errët me katër pala, dhe kapota taftaje dhe mëndafshi Persian me theka prej fije ari të tjerrur. Ata urdhëruan, që atij t'i jepeshin disa fshatra si vasalë të tij, si edhe lumenj që ishin plot me peshq. Të gjitha këto gjëra, sipas fjalëve të shkrimeve të shenjta, shiheshin si "fryti i lavdishëm i drejtësisë" (Heb. xii. II). Pas marrjes së nderimeve të tilla mbretërore, ai bëri përparime edhe më të mëdha. Ndërkohë që në Median e Poshtme dhe në Ahmatan (Media e Sipërme) dy gjeneralë po luftonin njëri-tjetrin me armiqësi të tërbuar, ai shkoi atje, goditi dhe e gjunjëzoi një prej tyre në prani të të gjithëve, dhe me urtësinë e një njeriu të mençur i bindi ata të pranonin paqen; dhe për këtë, gjenerali Khorazat (Horazat) e mori atë me nderim të madh.

Në vitin e tetë të Jazkertit, armiku u ngrit përsëri dhe e rrethoi mbretin në Tizbon për gjashtë muaj. Gjenerali Horazat dhe kryekomandanti i Albanisë marshuan me ushtritë e tyre kundër armikut. Pas një inspektimi, Xhuanseri trim përzgjodhi 3 000 burra, dhe pasi i sprapsi armiqtë me sulme të fuqishme, kaloi lumin dhe nuk i lejoi ata të kalonin lumin Tigër për gjashtë muaj me rradhë, deri sa mbreti u çua në Dastakertin e madh. Armiku u turr mbi ta me forca të shumta dhe kjo i detyroi që ta transferonin mbretin në Beklal (Bekgah); por fëmijët e jugut, të ngjashëm në dhunën e tyre të jashtëzakonshme me valët e detit, vazhduan ndjekjen. Duke qëndruar fort për disa ditë, kryekomandanti i Albanisë nuk pushoi së marshuari kundër tyre dhe së demonstruari vlerën e tij personale në sy të të gjithëve, dhe shumë herë ai u kthye dhe hodhi përpara mbretit kryet e prera të armiqve të huaj. Pas kësaj, ndërsa ushtritë luftonin kundër njëra-tjetrës, Zoti e vizitoi ushtrinë e Persëve me një humbje mizore në fund të ditëve të tyre. Komanda erdhi nga lart dhe shkatërroi mbretërinë e tyre. Tashmë Xhuanserit trim i ishin bërë shtatë vjet që luftonte në ato beteja të dhimbshme derisa, pasi mori njëmbëdhjetë plagë të rënda, ai u

larga prej tyre dhe u tërhoq në provincën e Atrpatakanit, ku gjenerali Persian, në konsideratë të famës së tij të lavdishme, i ofroi atij motrën e tij për grua. Megjithatë, Xhuanseri, duke mos dëshiruar të marrë një grua nga jobesimtarët, u kthye në vendin e tij. Nga ky akt, babai i tij i dashur ndjeu një gëzim të madh, sikurse patriarku Jakov, duke parë të parëlindurin (fëmijën e parë) e Raketës. Me zemrën që i gufontë nga gëzimi ai përqafoi djalin e tij, duke mbuluar ngjyrën e fytyrës së tij me të argjendtën e flokëve të tij.

KREU 19. Xhuanseri, kryekomandanti i Albanisë dhe fitoret e tij mbi Persianët; vdekja e Jazkertit dhe nënshtrimi i Xhuanserit ndaj Perandorit të Greqisë.

I lavdishmi Xhuanser u kthye me famë të madhe nga luftrat e Persisë dhe mori plotësisht drejtimin e shtëpisë së Albanisë në përputhje me urdhërin e mbretit. Duke marrë ushtrinë e tij dhe babanë e tij me vete, ai u tërhoq mbi qytetin Perozapat (Partav) dhe luftëtarët Persianë marshuan në **vendin tonë** për shkak të revoltës së Xhuanserit. Ndërkohë që pararoja e armikut pushtoi me shpejtësi rajonet më të ulta të së njëjtës krahinës, ai ngjeshi armët me nxitim dhe me dorën e tij shtriu në tokë një farë Gelmazgi, kreu i ushtrisë, shumë prej njerëzve të të cilit, ai dhe ushtarët e tij i mundën me shpatat e tyre të etura për gjak. Duke marrë shumë të burgosur, kuaj dhe mushka dhe shumë pre, ai u tërhoq dhe ushtria Persiane e ndoqi atë pa pushim. Një tjetër përplasje u zhvillua mes tyre në kodra, dhe atë ditë ai u favorizua përsëri nga Zoti dhe mbizotëroi në fushën e betejës. Pas kësaj, megjithatë, tek ai arriti lajmi i keq se ushtria Persiane kishte pushtuar qytetin e Perozit (Partavit) dhe kishte zënë rob babanë dhe vëllezërit e tij. **Të them të vërtetën**, ai u tërbua si një ari, të cilit i kanë marrë të vegjlit e tij dhe u kthye me shpejtësi në tokat e trashëgimisë atërore në anën tjetër të lumit Kur, në krahinën e Kambeçanit (Kapiçanit). Atje ai u dha betejë armiqve, jo me ngut, por me kujdes. Duke luftuar me guxim, ai mori një plagë në kokë, por me ndihmën e dorës së djathtë e të fuqishme të Krishtit, ai e tregoi veten

aq të ashpër dhe të fuqishëm, sa që askush nga armiku nuk mbeti i gjallë. Pas kësaj, në lavdi dhe shkëlqim, ai shkoi dhe pushoi në kufijtë e Gjeorgjisë. Atje, shumë i nderuari Atrnerseh (Atrnerseh), princi i atij vendi, i cili mbante tre tituj të Perandorisë Romake,⁹⁵ erdhi dhe personalisht i fashoi plagët e tij, duke e konsideruar fitoren e arritur prej madhërisë së tij një shkak për të festuar. Ata përfunduan një traktat të pacënueshëm paqeje, dhe Xhuanseri, duke marrë ushtrinë Gjeorgjiane për ta ndihmuar atë, përparoi me shpejtësi në provincën e Utikut dhe i shkoi në shpatë të gjithë ushtarët Persianë, kudo që u gjetën. Po ashtu, ai sulmoi qytetin e vendqëndrimit të tij dimëror dhe e rimori dhe çliroi vëllezërit e tij binjakë të gjakut. Pas kësaj, Persët filluan të dërgonin më shumë trupa në Atrpatakan, por ai nuk u frikësua, pasi ishte në natyrën e tij që të ishte më i guximshëm përballë shumë njerëzve sesa atyre që ishin në pakicë. Në dy beteja në krahinën e Shakashenit ai vrau shumë drejtues dhe shfarrosi ushtritë e tyre me goditje hakmarrëse. Për numrin e madh të këtyre fitoreve të panumërta dhe të egra të Xhuanserit mbi Persianët është e panevojshme të flitet. Duke parë këto, fisnikët e tokave të Armenisë dhe të Gjeorgjisë dëshironin t'i zgjidhnin atij një grua nga të afërmit e tyre, por ai zgjodhi një grua nga familja Aruçan, e bija e qeveritarit të tokave të Sisakanit, gjë kjo, që i bëri Sjunianët përjetësisht të gëzuar. Gjenerali Persian, duke dëgjuar humbjen e tij të madhe të shkaktuar nga ana e Xhuanserit dhe shfarosjen e forcave të tij, preferoi të bëjë paqe dhe i shkroi një letër, të cilën ja dërgoi nëpërmjet princit të madh të Sjunik-ut, duke u betuar solemnisht për çfarë thoshte, për ta nxitur të jetë aleati i tij. Ndonëse me vështirësi, ndërmjetësi e bindi atë të pajtohej dhe të bënte paqe me Persianët. Gjithsesi, ai vulosi traktatin solemnisht dhe u kthye, ndërsa kryekomandanti i Albanisë u kthye në vendin e vet me nënën dhe vëllezërit e tij. Pastaj, duke marrë parasysh perëndimin e Perandorisë së madhe Persiane, pavarësinë e mbretërve

⁹⁵ Me shumë mundësi bëhet fjalë për princin e Gjeorgjisë Atrnerseh, i cili, sipas Xhuanserit, vazhdoi rrethimin e Tifisit me Cibilin dhe e mori qytetin nga Herakliu; ai thuhet se ka qeverisur si mt'avar nga 619 në 639; *Shënim i Dowsett*.

të parë lindorë dhe shkëlqimin e tij të pakrahasueshëm mbretëror, ai vendosi, që kurrë më të mos ja besojë fatin e principatës së tij një tjetri. Një gjeneral Persian, megjithatë, u përpoq me guxim të sundonte në mënyrë të pavarur mbi çdo rajon, dhe Xhuanseri dhe vëllezërit e tij u tërhoqën në kantonin e tyre të lindjes. Gjenerali Persian, me disa pretekste të sajuara djallëzisht, ftoi babain e Xhuanserit, në mënyrë që ta bënte atë vasal, dhe ndërkohë dërgoi trupa dhe emëroi guvernatorë në provincën e Albanisë. Tani çfarë do të bëjë Xhuanseri trim dhe vëllai i tij i madh, ata të cilët, të patrembur dhe të etur për hakmarrje, ngjeshin shpatat e tyre, hypin mbi kuajt e tyre të shpejtë dhe marrin një rrugë të shkurtër, rrethojnë qytetin e Peroz-Kavatit, në afërsi të të cilit ata fshihen në një stallë buajsh në një vend të pyllëzuar dhe aty marrin gjumin e parë? Me lindjen e diellit, ata kërcyen si luanë të rinj, dhe e kapën qytetin dhe e ndëshkuan mizorisht cilindo nga ata që gjetën aty dhe në rajone të tjera dhe që ishin nën komandën e gjeneralit Persian. Me ushtritë e tyre me shpirt luftarak ata i shkaktuan humbje të mëdha Persianëve, derisa ata u detyruan ta lëshojnë dhe dorëzojnë babanë e tyre shëndoshë e mirë.

Dhe në vitin e njëzetë të sundimit të Yazkertit, Perandoria Perse ishte plotësisht e shkatërruar, kohë kjo që i korrespondonte vitit të tridhjetë e një të luftërave botërore të Hagaritëve dhe vitit të pesëmbëdhjetë të imzot Xhuanserit.⁹⁶ Kështu vepruan Taçikët⁹⁷ kur pushtuan tokat e veriut dhe lindjes. Ata i detyruan shefat fisnorë t'i dorëzonin fortesat tek ata dhe i morën gratë dhe fëmijët e tyre si pengje për të mbrojtur veten kundër rebelimit. Kur Xhuanseri vuri re sulmin mizor nga jugu, ai i mashtroi ata për një kohë të shkurtër dhe pastaj kaloi në anën tjetër të lumit, ku zemra e tij e patrembur u

---

⁹⁶ Viti i njëzetë i mbretërimit të Yazkertit ishte 651/652, viti i tridhjetë e një i Hegiras ishte 24.8.651-11.8.652; Kështu që, viti i parë i Xhuanserit nënkuptohet të jetë 637/638. Meqë thuhet se ai e ka marrë gradën e tij si Kryekomandant menjëherë para betejës së "al-Qadisiya", kjo do të nënkuptonte për këtë të fundit një datë që përkon me 637/8; *Shënim i Dowsett*.

⁹⁷ Taçiks-Arabët; *Shënim BP*.

ndez dhe u dogj për të luftuar përsëri me ta dhe për të shpëtuar të atin. Por babai i tij e prapsoi atë nga ky plan dhe iu dorëzua vullnetarisht armikut. Pas kësaj, Xhuanseri i mençur përfundoi një traktat me gjeneralin Armen⁹⁸ dhe u inkurajua të bëhej vasal i perandorit Romak dhe duke hyrë në bashkësinë vëllazërore, ai i shkroi mbretit të Greqisë si më poshtë:

KREU 20. Letra e Xhuanserit, për Konstantinin, mbretin e Greqisë.

“Zot, që ke pushtuar gjithë botën, mbreti i fuqishëm dhe i mëshirshëm i Romakëve, Konstantini August,⁹⁹ i emëruar nga Zoti qeverisës i tokës dhe i detit, unë, Xhuanseri, kryekomandant dhe princ i Albanisë, së bashku me tokën e tij vasale të lindjes, ju adhurojnë me përshëndetje të përlulur. Do të kishte dëshirë zotëria juaj e Krishterë, që të pranojë këtë ofertë të re vasaliteti nga një popull i largët, të cilit virtyti hyjnor mund t’i dhurohet nga dinjiteti dhe lavdia juaj e madhe për shpirtrat tanë të përlulur, që kërkojnë një kurorë nga ana juaj.”

Kur letra u çua tek perandori shumë i devotshëm, ai u mbush plot gëzim dhe u duk shumë i lumtur, dhe ai dha një banket të madh atë ditë. Ai menjëherë urdhëroi hartimin e traktateve për të siguruar paqe reciproke dypalëshe. Ai i dërgoi atij dhurata shumë të mëdha: një fron me gdhendje argjendi dhe me kurriz të praruar, rroba të qëndisura me fije ari, dhe një shpatë të futur në një këllëf të zbukuruar me gurë të çmuar, të cilën ai e kishte pasë mbajtur edhe vetë. Ai e emëroi atë një patric të parë dhe urdhëroi që të dërgoheshin tituj patrici, konsulli,¹⁰⁰ ex-prefekti, gjenerali, dhe

⁹⁸ Sipas Sebeosit, Albanët ashtu si Gjeorgjianët dhe Sjunianët, përmenden si partizanët e Teodoros Rshunit, i cili i dorëzoi Armeninë arabëve në vitin 654. Babai i Xhuanserit thjesht e ndoqi atë, ndërsa djali i tij duket se është bashkuar me Mushegh Mamikonianin dhe Konstansin e Iltë. Albania vetë i rezistoi fuqishëm perandorit, dhe u plaçkit; *Shënim i Dowsett*.

⁹⁹ Konstansi i Iltë: 641 – 668; *Shënim i Dowsett*.

¹⁰⁰ Justiniani dekretoi që, pas vitit 542 nuk duhet të emëroheshin më konsuj dhe ky dekret formalisht nuk u shfuqizua deri në shekullin e nëntë nga Leo VI; *Shënim i Dowsett*.

dekorata të mjaftueshme për 12 000 burra, me qëllim që Xhuanseri të mund t'ja dhuronte kujt do që dëshironte. Ai, gjithashtu, hoqi një pjesë të kryqit të shëlbimit të Krishtit, të cilin ai e mbante gjithmonë në gjoksin e tij dhe ia dërgoi atij.

KREU 21. Përmbajtja e letrës (së Konstantinit).

“Për Juve, Zoti Xhuanser, Zot i Gardmanit dhe princ i Albanisë, ex-konsull dhe patric i parë dhe guvernator i lindjes, hiri dhe mëshira e kryqit të shëlbimit (Kryqit të Shpëtimtarit) të fuqisë hyjnore dhe një përshëndetje e përzemërt nga mbretëria jonë perandorake (Augustiane). Ne kemi marrë letrën tuaj të përshëndetjes, e cila na ka zbuluar dashurinë tuaj për adhurimin e Perëndisë dhe jemi të gëzuar që ju dhe shteti juaj lindor keni pranuar të jeni vasali ynë, në këmbim të së cilës ne dhe bijtë tanë do t'ju trajtojnë juve dhe pasardhësit tuaj me përzemërsi dhe sinqeritet dhe dashuri të pathyeshme nga brezi në brez për gjithnjë.”

Kur dëgjoi përmbajtjen e letrës, Xhuanseri shijoi një gëzim të mrekullueshëm. Mbi të gjitha, pikësëpari, ai falënderoi për ardhjen e kryqit të gjithëfuqishëm, dhe duke rënë përpara tij, ai e përlëvdoi Perëndinë, dhënësin e të gjitha gjërave të mira. Pas kësaj Katolikosi i Albanisë doli përpara bashkë me peshkopët dhe njerëz të shquar nga njerëzit që mbanin lule, dhe ata lavdëruan dhuratën e lavdishme. Pas kësaj, koha nuk u shpenzua me fjalime të pakuptimta apo në orgji pijanecësh ose shfaqje komike, por në argëtime të thjeshta. Duke u mbyllur në vetvete, ai e kaloi natën pa gjumë, duke medituuar për të mirën e vendit të tij. Kur ylli i mëngjesit u ngrit, ai veshi rrobat mbretërore dhe u ul në fron. Dyert u hapën dhe ushtarët hynë duke mbajtur armët dhe u vendosën pranë tij në të dy anët. Fisnikët hynë duke nderuar me përkulje sipas rangut që mbanin dhe njerëzit e oborrit të tij u përballën me gjykimin e drejtë dhe drejtësinë e pakorruptueshme. Ai nuk e kaloi kohën me kënaqësi të shthurura, por me probleme kombëtare gjatë gjithë ditës. Ai sistemoi

me kujdes njerëzit e egër rreth malit të Kaukazit, dhe, nga kufijtë e Gjeorgjisë e deri tek portat e Hunëve dhe lumi Araks ai qeverisi si monark absolut.¹⁰¹

KREU 22. Perandori i Greqisë vjen në Persi dhe takon Xhuanserin.

Në vitin e nëntëmbëdhjetë të mbretërimit të tij, Konstantini, nipi i Herakliut, së bashku me një numër të madh forcash dhe kalorësish të zgjedhur, si edhe me fisnikë Grekë, arriti në mbretërinë e Persisë, duke anashkaluar tashmë tokat e kësaj mbretërie, dhe ai mbante me vete dritën rrezatuese të botës, kryqin e Krishtit. Ai dërgoi një nga oficerët e tij për t'i kërkuar Xhuanserit që ta takonte, dhe ai nxitoi dhe mbërriti në vendin e Medëve në prani të perandorit të madh, i cili, duke dëgjuar për mbërritjen e tij, erdhi ta takonte personalisht në fshatin Kungur, e mirëpriti atë dhe e urdhëroi atë në të njëjtën kohë, që të zhvishte robot e zisë, që ai kishte veshur për shkak të vdekjes së gruas së tij;¹⁰² dhe ata e pajisën atë me rroba mbretërore. Duke marrë zemër nga kjo, ai i kërkoi perandorit një copëzë nga kryqi i Mbretit të Përjetshëm dhe duke marrë diellin e shpëtimit, perandori preu një copë në praninë e tij dhe i dha atij pastruesin e mëkateve, duke thënë: “Le të jetë kjo një kullë force për veten tuaj dhe për bijtë tuaj kundër Armikut!” (cf. Ps. lx. 4 = A.V. lxi. 3). Duke e parë atë të marrë dhurata të tilla qiellore, fisnikët Armenë dhe gjeneral Hamazaspi¹⁰³ u bënë shumë xhelozë, por ai nuk u shqetësua dhe pas kësaj mori prej zotit dashamirës lejen e largimit, i cili e trajtoi atë jo si shërbëtor, por si një vëlla me gradë të barabartë në prani të fisnikëve të Persisë dhe të Araratit. I mrekulluar nga sjellja aq përkrahëse e Perëndisë ndaj tij, ai u kthye në vendin e tij.

¹⁰¹ Një ekzagjerim i tepruar; në vitin 654 Teodoros Rshtuni u emërua nga kalifi guvernator i Armenisë, Gjeorgjisë, Albanisë dhe Sjunikut, deri në malin e Kaukazit dhe në portat e Çoghas; *Shënim i Dowsett*.

¹⁰² Martesa e tij e parë zgjati nga viti 638 deri në vitin 659; *Shënim i Dowsett*.

¹⁰³ Guvernator i Armenisë nga viti 656 deri në 661; *Shënim i Dowsett*.

Kur mësoi për këtë trajtim të tij, patriarku i gëzuar i Albanisë, Uhtanesi, me një turmë të madhe, e bekoji me zë të lartë duke thënë: “Ja, Zoti na dërgoi nga Sioni një shtyllë force dhe nëpërmjet tij ne do të kemi epërsi mbi armiqtë tanë!” Xhuanseri i mençur e mori në konsideratë çështjen e gjetjes së një vendi pushimi për kryqin e Zotit dhe ndërtoi një shtëpi të Perëndisë në kantonin e tij të lindjes Gardman (brenda fortesës), duke e zbuluar atë me veshje luksoze për kënaqësinë dhe lavdinë e Krishtit Zot. Kur erdhi pranvera, princi i nderuar i Albanisë u përgatit për të takuar përsëri perandorin në qytetin Vagharshapat. Mbreti urdhëroi fisnikët e pallatit dhe njerëzit e shquar të shkojnë për ta takuar, dhe kështu ai hyri në oborrin e perandorit si një mbret. Kur e pa, perandori e përshëndeti me një përqafim të ngrohtë dhe i caktoi atij një vend mbi gjithë fisnikët. Kjo ditë ishte një ditë e shenjtë dhe e bekuar për të, i rrethuar nga të gjitha llojet e stolive prej ari dhe argjendi. Konstantini urdhëroi që t’i ofrohej atij çdo gjë që ishte vendosur edhe në tryezën mbretërore, një gjest i cili habiti miqtë e tij të ftuar. Dhe mbi të gjitha këto, ai i mbërtheu atij rripin mbretëror të gjyshit të tij të guximshëm Herakli dhe gjyshes së tij Niketas (Nikita), i dha atij mantelin e tij dhe dy flamurë, dhe i dha gradën e patricit (kujdestarit) mbi djemtë e tij të rinj. Të gjitha fshatrat dhe rajonet që u kishin përkatur mbretërve të parë të Albanisë, ai ja dha atij me të drejtën e trashëgimisë nga brezi në brez dhe ai e vendosi atë për të qeverisur të gjithë popujt e lindjes si mbret. Asnjë mendim i perandorit nuk u kundërshtua prej tij, dhe duke dëgjuar këshillat e tij shumë inteligjente, perandori u mahnit dhe e përshëndeti duke thënë: “Ju dhe unë jemi njësoj në zemër dhe në shpirt; kthehuni në paqe.” Kështu i nderuar, ai u kthye në vendin e vet me gëzim, ku i urdhëroi të gjithë të ndërtonin, të mbillnin, të përparonin dhe të jetonin në paqe. Ai ndërtoi shumë pallate, dhe me hirin e Perëndisë nuk la të mungonte asgjë që njerëzit e gjejnë të bukur dhe të hijshme. Madje edhe mbreti i Turkestanit (T’urk’astaneayç) kërkoi paqe dhe miqësi me të dhe i dhuroi atij kuaj të zgjedhur, skllëvër meshkuj dhe femra, dhe lëkura të ndryshme zvarranikësh. Nga krahinat e Asorestanit dhe Atrpatakanit, nga provinca e Araratit dhe mbretërisë

së Gjeorgjisë, madje edhe nga India, njerëzit erdhën për ta parë dhe dëgjuar atë; inteligjenca dhe mençuria e tij dhe dashuria e tij e përlurur për të gjithë ata që erdhën tek ai, u bë një legjendë e mrekullueshme në çdo vend. E gjithë kjo i detyrohej askujt tjetër, përveçse Kryqit të Jetës dhe bekimit të Atit Hyjnor, që e bënë emrin e tij të famshëm në të gjithë universin.

KREU 23. Sulmi i Khazarëve dhe humbja e tyre prej Xhuanserit matanë lumit.

Pas kësaj, pasi kishin kaluar dy vjet, Khazarët hynë në tokat e Albanisë me qëllim plaçkitjen dhe grabitjen, dhe princi i Albanisë ngjeshi armët, dhe duke dalë përpara të gjithëve me kryqin në dorë dhe duke rënë në gjunjë këndoi psalmin e mbretit të Izraelit: “O Zot, merr shpatën dhe pajimet e Tua dhe eja të më ndihmosh për të ndaluar ata që po më sulmojnë” (Ps. xxiv. 2, 3 = A.V. xxxv. 2, 3).

Pasi mori ushtrinë, ai kaloi në anën tjetër të lumit të madh Kur dhe hyri në betejë me ta. Dhe lutja e tij nuk u injorua, pasi ndonëse këmbësoria e tij e pengoi dhe e rrëzoi atë në tehun e betejës, ai nuk u vra, pasi Zoti e ndihmoi atë dhe e bëri të ngrihej përsëri. Dhe kur ai u ngrit, ai e vrau kundërshtarin e tij. Atë ditë ai korri një fitore të madhe, dhe ju drejtua tribuve barbare me këto fjalë: “Nisuni, kthehuni mbrapsht nëpërmjet portës së Çoghas dhe mos u ktheni, pasi Zoti jua ka ndaluar të ngriheni!”

KREU 24. Kompletimi i tempullit të Zotit në Gardman dhe dedikimi i tij prej Xhuanserit; ai u bekua dhe Kryqi i Krishtit u ngrit mbi të.

Gjatë dy vjetëve që kishin kaluar që nga dëbimi i forcave të Khazarëve dhe fitorja e Xhuanserit, godina e tempullit të ndërtuar në emër të Zotit, me një arkitekturë që reflektonte harmoni, ishte përfunduar, dhe kur e pa të përfunduar, Xhuanseri u ul në gjunjë në tokë

përpara perëndimit të diellit dhe u lut: “Eja tani, O Zot, në vendin Tënd të prehjes, të cilin unë e ndërtova në emrin Tënd si një vendstrehim për krijesat e gjalla.” Pastaj ai mori Katolikosin dhe peshkopët dhe të gjithë princat dhe udhëtoi për një ditë për në veri të qytetit të Peroz-Kavatit, dhe duke u ulur në gjunjë, u fal fillimisht në manastirin, të cilin ai e kishte ndërtuar në një vend të shkretë ndërmjet dy kantoneve, të mirëpajisur si një vendqëndrim si për atë vetë, ashtu edhe për të tjerë, që mund të kalonin asaj rruge. Dhe ai lëshoi një dokument me firmë në lidhje me të, duke thënë: “Askush nga ata që dëshiron të qëndrojë këtu, të mos konsiderohet i papranueshëm prej jush.” Duke u larguar prej këtu me një turmë të madhe ndjekësish, ai hyri në kantonin e Gardmanit në ditën e njëmbëdhjetë të muajit Arac¹⁰⁴ dhe pasi mori kryqin e dritës, ai e vendosi atë të qëndrojë në shtëpinë, që kishte ndërtuar posaçërisht për të dhe atje u gjunjëzua dhe me ndjenjën e një pendese të thellë dhe me lot, iu lut Krijuesit të të gjitha gjërave, duke thënë:

KREU 25. Lutja e Xhuanserit.

O Zot, pasi Ti e fale shërbëtorin Tënd më mëkatar dhe i dhe atij kryqin mbi të cilin, i mbërthyer me gozhdë, Ti qëndroje varur mbi tokë, dërgo në këtë tempull hirin e shpirtit Tënd të shenjtë dhe stolise e zbukuroje atë ashtu siç ke bërë në tempullin e Solomonit me renë shpirtërore të lavdisë Tënde, ndërkohë që ishte errësirë e dendur. Bëje këtë një shtëpi për lutjet dhe kërkesat e atyre që banojnë në brigjet e detit të lindjes,¹⁰⁵ në mënyrë që kushdo, që e adhuron qënien Tënde dhe e nderon me dhurata në këtë vend, të mund të dëgjohet prej Teje që nga lart dhe lutja e tij të mund të plotësohet. Nëse e gjithë kjo tokë e Albanisë vjen me një marrëveshje për të lavdëruar emrin tënd në këtë shtëpi, Ti do të mundje që me ndihmën e fuqisë hyjnore të kryqit të mund të mbyllje portat nga ku mund të vinin armiqtë dhe të ndaloje

¹⁰⁴ Muaji Arac i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 21 Janar deri më 19 Shkurt të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

¹⁰⁵ Duhet të bëhet fjalë për “Detin Kaspik”; *Shënim BP*.

plaçkitësit në betejat e tyre. Komandoni një erë frutdhënëse, që të fryjë nëpër këtë vend në mënyrë që hardhia, fiku dhe të gjitha bimët e fushave të mund të japin fryte me bollëk dhe të mbeten të patrazuara në këtë tokë të dashur. Mos më dërgoni mua, Xhuanserin, me duar të zbrazëta dhe të hutuar, sepse unë jam ngarkuar me mëkat dhe e kam vendosur me dëshirë të gjithë besimin tim në ndihmën e kryqit Tënd të plotfuqishëm, o Zot, si një njeri i varfër i sëmurë në një fizik të mirë. Kjo shtëpi, që unë kam ndërtuar, e bën atë një çati mbi kokën time ditën e betejës. Përulë atë, që lartëson veten mbi mua. Çliroi djemtë dhe bijat e mia nga frika prej së keqes dhe forcoi në çdo gjë. Dhe ti, o Zot Perëndi, që më ke vëzhguar që në fëmijërinë time, më ke shpëtuar nga tundimet që më rrethonin mua, që më dhe mua ar, argjend dhe sklevër meshkuj dhe femra me bollëk, më lër të ruaj kontrollin mbi zotërimet e mia si një mbret; më prano mua, shërbëtorin tënd, me dashamirësi dhe derdhni mbi pasardhësit e mi diturinë e ecjes nëpër gjurmët Tuaja dhe nënshtrimin pa frikë ndaj perandorit të Greqisë, të cilin ju e keni kurorëzuar. Dhe në Ditën e Ringjalljes, kur të padukshmit të bëhen të dukshëm dhe tingujt e trumpetave të zgjojnë të fjeturit nga gjumi dhe turmat e zjarra të mblidhen përpara Teje, Mbret i Plotfuqishëm, nga skajet e tokës, dhe pastaj, të udhëhequr nga kryqi Yt, në të cilin kam vendosur gjithë besimin tim, mëshiromë mua dhe gruan time Khosrovanush, paraardhësit e mi, veçanërisht babain tim me flokë të argjenditë, Varaz-Grigorin, dhe nënën time Goridukst, vëllezërit e mi Varaz-Peroz dhe Jezut-Khosrov, dhe fëmijët e mi. Mos më gjykoni dhe ndëshkoni ashpër mua, Xhuanserin, i cili ka derdhur lot si Davidi i famshëm, pasi për çfarë është gjaku im i vlefshëm për Ty nëse bie në korrupsion? Më çliro nga tundimet e përjetshme dhe në këmbim të tempullit, që kam ndërtuar në emrin tënd mbi tokë, përgatit, o Krisht, për mua, mëkatarin, një vendbanim shpirtëror në rezidencën e Atit tuaj.”

Kur e mbaroi këtë lutje, ai i ofroi dhuratat e përgatitura për këtë shërbim të mrekullueshëm dhe u betua për shpirtin e shpëtimit: “Le të jetë ky vendi ku bijtë dhe unë vetë të mund të vendosim frytet e para

përpara Zotit dhe të marrim mëshirën e Tij.” Pastaj, me këtë lajm të mirë dhe të shenjtë, ai zbriti në vendbanimin e tij të dimrit, qytetin e Peroz-Kavatit, dhe pushoi atje një vit të tërë në paqe.

KREU 26. Aleanca e Xhuanserit me Hunët dhe arritja e një traktati miqësie me armiqtë e tij.

Vitin e ardhshëm, ndërkohë që Xhuanseri trim vazhdonte të pushonte në paqe në fronin e tij, me ardhjen e solsticit dimëror¹⁰⁶ mbreti i Hunëve sulmoi me shumë mijëra kalorës. Megjithëse Xhuanseri kishte urdhëruar me kohë që mbretëria të ruhej dhe të forcohej kundër tij, pushtuesit Hunë morën robër dhe i mbajtën si të tillë në kampin e tyre përtej lumit Kur dhe në brigjet e lumit Arakses, jo vetëm nga popullata autoktone, por edhe ata nga provincat e Araratit dhe Sjunastanit (Sjunikut), të cilët kishin ardhur për të sjellë kopetë e tyre në kullotat e dimërore. Pas kësaj, mbreti i Hunëve shprehu dëshirën ta takonte personalisht Xhuanserin dhe për këtë qëllim dërgoi vëllezërit e tij, që t'i kërkonin atij t'i jepte mundësinë për ta takuar atë dhe për t'u bërë miq. Nuk kishte ndodhur akoma, që zoti trim dhe i shumëvlerësuar të frikësohej apo të merrte parasysh se cili nga mbretërit e Persisë kishte qenë ndonjëherë në gjendje të takohej ballë për ballë me mbretin e Turkestanit personalisht, por duke rënë pa frikë në gjunjë përpara kryqit të shpëtimit, ai tha: “Edhe sikur unë të eci nëpër hijen e vdekjes, nuk do të kem frikë nga asnjë e keqe, sepse ti, o Zot, je me mua.” (Ps. xxii. 4 = A.V. xxiii. 4). Duke u nisur, ai shkoi tek ata me shpurën e tij mbretërore dhe mbreti i Hunëve erdhi ta takonte në një varkë dhe duke vazhduar në këtë anë të lumit, ai u ndal në bregun e lumit, pranë një vendi ku uji ishte i thellë dhe lumi rridhte butë. Aty ata përfunduan një traktat paqeje për t'i dhënë fund mosmarrëveshjeve ndërmjet tyre, dhe mbi të gjitha, që ata të mund të lidheshin së bashku si dy vëllezër të një mendjeje. Me nënshkrimin e marrëveshjes, secili prej tyre u kthye në shtëpi. Por çfarë akti heroik do të kryentë zotëria im i ndershëm ditën

¹⁰⁶ Bëhet fjalë për mesin e sezonit dimëror: *Shënim BP*.

e nesërme? Me shtatëmbëdhjetë burra, ai kaloi në anën tjetër të lumit në kampin e Hunëve, ku mori vajzën e mbretit për grua dhe solli një tufë prej 120, 000 delesh, 8, 000 kuaj dhe buaj nga kopeja e Hunëve dhe jo më pak se 1,200 të burgosur. Ai u kthye në shtëpi në paqe, me një zemër të gëzueshme, dhe qau përpara Zotit, duke e thirrur atë dhe ju drejtuar me këto fjalë: “Nuk kam besuar në harkun tim, por tek Ti, o Zot, që na ke shpëtuar dhe në Ty mburrem unë, O Zot.” (Ps. xliii. 6, 7, 8 = A.V. xlv. 6, 7, 8). Pastaj urdhëroi burra të besueshëm, që të shpërndanin atë, që ai kishte marrë mbrapsht nga çfarë u ishte plaçkitur, secilit sipas pjesës së tij. Kjo u bë. Dhe ja, kjo ndodhi dy vjet para vitit të tridhjetë të tij si sundimtar dhe kryekomandant, në një periudhë kohore të barabartë me tre të katërtat e kohës së tij jetësore, që nga rinia e tij e deri në mes të burrërisë së tij, kohë në të cilën ai kreu akte të lavdërueshme trimërie, të dobishme për popullin e tij, që meritojnë të vlerësohen e që i dhanë famë botërore, së pari ndërmjet Persianëve dhe pastaj në portat e Hunëve, dhe që patën si rezultat bërjen e figurës së tij të njohur në lindje dhe në perëndim, në veri dhe jug, ndërmjet *Arianëve dhe jo-Arianëve*. Dhe tani unë do të përpiqem t’ju them juve se, në ç’mënyrë kryqi hir-dhënës ndezi dritën, që e bëri atë, që të ndriçonte në mes të errësirës që e rrethonte dhe lejoi që nga zjarri të lulëzonin lule.

KREU 27. Këtu do të gjeni se çfarë ndere të mëdha Mbreti i Jugut i bëri Mbretit të Lindjes.

Malet e përjetshme dhe të padepërtueshme, detet e tërbuar janë subjekt i fjalës së Zotit, pasi është komanda e tij, e cila vjen nga lartësitë nga ku ai vështron tokën, e cila e bën atë të dridhet; kur Ai u afrohet maleve, prej tyre del tym, dhe madje edhe kodrat e larta janë rrafshuar dhe niveluar nga vullneti i Zotit, si edhe zhvendosjet e furishme të ujrave të shtjellave të thella, që tërhiqen brenda vetes. Kështu ishte poshtëruar edhe lavdia e tmerrshme e Perandorisë Persiane, si edhe krenaria e saj, që nga lartësitë e pakufizuara kishte zbritur në humnerë. Zërat, që qëndronin pezull në thellësi, u mbytën nga tërbimi i erërave,

dhe ferrat e fushës duke fluturuar nëpër ajër erdhën dhe u vendosën në valët e oqeanit të gjerë; sepse, ashtu si masat e mëdha të ujrave që përmbytën tokën me valët e tyre të furishme, po kështu edhe mbretërit e Romakëve, me ushtritë e tyre të mëdha, u përhapën si mizëri në të gjithë botën. Tani, megjithatë, fuqia e lartësuar e atij fronti, kështu e shpërndarë, kishte mbetur pas, kështu që pyjet e njerëzve në kontrollin e saj u kapën në hijen e asaj që të merr frymën si ferrat e Gedeonit dhe që pjellat e tiranëve, të ndrydhur ndërmjet tyre, nuk mund të zhvendoseshin në shkallën më të ulët. Kur dashi i perëndimit pa se Zoti e kishte tërhequr ndihmën e tij nga shpata e tij dhe se derri egër u bë i ashpër dhe e mprehu bririn e tij, ai e interpretoi këtë si arritje të kohës së parathënë nga profecia dhe premtimi ndaj Abrahamit: “duart e Ishmaelit do të jenë kundër të gjithë njerëzve dhe dora e të gjithë njerëzve kundër tij” (Gen. xvi. 12), dhe “përpara tij një flakë gllabëruese dhe pas tij një flakë që djeg” (Joel ii. 3). Atëherë perandori i Romakëve mori mbetjet e ushtrisë së tij dhe nxitoi përmes detit dhe tokës dhe kaloi brenda kufijve të ishujve të largët të perëndimit. Ky ishte viti i gjashtë i mbretërisë së jugorëve në vendin e Asorestanit (Sirisë), pasi duke lënë tokat në duart e shërbëtorëve (Hagarë) ata vendosën selinë e qeverisë së tyre në Damask.¹⁰⁷ Ai, që u vendos atje, filloi të thithte palcën e tokës rreth tij, dhe atij (kalifit) iu dhanë fuqi të mëdha dhe të zgjeruara, autoriteti politik, autoriteti i të urtit dhe i mirësisë njerëzore, dhe me këto katër cilësi ai sundoi në të katër anët e botës. Duke parë perandorin e Romakëve të bërë të pafuqishëm dhe të dobët nga mbreti i jugut, i cili i shkatërroi tregjet dhe qytetet e tij të populluara sikur t’u kishte rënë zjarri, princi i madh i lindjes, Xhuanseri, ishte shumë i shqetësuar për mbretërinë e tij. Ai kishte një parandjenjë të keqe, që turma nga jugu mund të pushtonte vendin e tij dhe ta shkelte atë me këmbë, dhe megjithëse ai ishte në gjendje të thërriste forcat e panumërta të Turkestanit në ndihmë të tij, ai zgjodhi

¹⁰⁷ Viti i gjashtë i Damaskut si kryeqytet i kalifatit ishte 667/668, një datë që përkon me vdekjen e Konstansit në perëndim, dhe jo me vitin 662 të shkuarjes së tij atje; *Shënim i Dowsett*.

t'i nënshtrohej zgjedhës së vasalitetit të mbretit të jugut. Kur despoti i jugut dëgjoji për dashamirësinë dhe nderimin me të cilin perandori i Romakëve e trajtonte princin tonë dhe për mënyrën se si ai i mbante në fre popujt e Turkestanit (duke qenë në gjendje t'i thërriste ata ose t'i kthente mbrapsht në sajë të aftësisë për të krijuar marrëdhënie personale të ngushta me ta), një zili e pakontrollueshme u ndez në mendjen e pushtuesit krenar të botës dhe ai dërgoi lajmëtarë të besueshëm me betime të fuqishme dhe premtime për dhurata të panumërta, mjaft që ai të vinte tek ai. Duke vënë besimin e tij në virtytet e kryqit të Krishtit, ai përgatiti dhurata madhështore dhe shkoi me to për të përshëndetur pushtuesin e botës. Para së gjithash, ai hyri në shtëpinë e Zotit, që ai kishte ndërtuar në kështjellën e Gardmanit si strehën e tij dhe atje, me psherëtimë të thella, ai kërkoi mbështetjen e njohësit të sekreteve në fjalët e Davidit të madh: "O krijues i gjykimit dhe i drejtësisë, mos më dorëzoni në duart e shtypësve të mi" (Ps. cxviii. 121 = A.V. cxix. 121). Me këtë gjendje shpirtërore ai u nda me gjithçka që ishte nën mbretërinë e dritës, u armatos, dhe u nis për në tokën e largët. Gjenerali Armen dhe të gjithë princat erdhën për ta takuar dhe e pritën atë me kënaqësi e gëzim dhe e përcollën atë në rrugën e tij me nderime të mëdha. Kur ai zbriti në tokën e Asorestanit, ai vuri re se guvernatorët mbretërore të atyre krahinave dhe qytetarët kryesorë të qyteteve (paria) i bënë atij nderime me urdhër të kalifit, secili në rrethet e tyre; kuaj ishin përgatitur dhe hanet ishin gati gjatë gjithë rrugës deri në mbërritjen e tij me lavdi të madhe në oborrin e mbretit. Ai i urdhëroi më të mëdhenjtë e shpurës së tij që t'i dilnin atij përpara dhe të udhëhiqnin kalin mbi të cilin kishte hypur vetë mbreti dhe kështu, në shkëlqimin më dinjitoz të mundshëm, ata hynë në kampin ku ishin përqendruar trupa të shumta. Turma, duke dëgjuar emrin e tij të shquar, shtyhej për ta parë atë në rrugë. Mbreti i jugut u ngrit me gëzim nga gjumi në agim para orës së zakonshme të tij dhe priti princin e lindjes me një përshëndetje miqësore, duke qenë shumë i kënaqur me ardhjen e tij. Ai u prit me një mirëseardhje të përsosur, me të tilla nderime mbretërore, që nuk i ishin akorduar (nga kalifi) asnjërit nga qeveritarët e vendit, veçanërisht kur ai kishte shijuar

inteligjencën dhe arsyen e tij; sepse, ndonëse zotërinjtë dhe udhëheqësit e shumë vendeve ishin në shërbim të tij, në asnjë prej tyre nuk kishte besim kaq të madh sa tek Xhuanseri, të cilit, dhe atyre që ai kishte me vete, u bëri dhurata shumë të mëdha. Pas kësaj, princi i lindjes kërkoi leje që të largohej me paqe dhe sunduesi i jugut i vuri vulën e tij në një traktat të miqësisë së sinqertë dhe të përhershme dhe i dha dorën e tij të djathtë, ndonëse kurrë nuk kishte qenë zakon që zoti krenar i botës t'ja jepte dorën një të huaji tjetër. Kur të gjitha këto gjëra ishin kryer, ai u përcoll në rrugën e tij me nderime të larta nga oborri i përgjithshëm (mbretëror) dhe ai arriti në krahinën e Araratit ku u prit nga Grigori trim i familjes Mamikonian¹⁰⁸ dhe të gjithë fisnikët. Grigori e çoi atë në qytezën e tij të Aruç-it, të cilën, gjithashtu, e kishte riparuar i urti dhe shtylla e kishës, Anastasi,¹⁰⁹ patriarku i madh i Armenisë; duke e parë atë, princi i devotshëm u mbush me gëzim dhe kënaqësi shpirtërore, dhe ai u përul dhe u bekua nga ai, si nga një engjëll i shenjtë. Me të njëjtën madhështi ai u ngjit në kantonin e Gardmanit, ku ai hyri direkt nën çatinë e strehimit të tij dhe filloi të përdorë të gjitha llojet e materialeve të çmuara për stolisjen e bukurisë mahnitëse të dritës së pashprehur (hyjnore). Ai caktoi dekoratorë për të punuar në të dhe e mbushi me piktura nga kubeja deri mbi traun e derës, duke e zbukuruar atë me ar dhe mëndafsh, dhe derën e dhomës, që përmbante dritën e botës, ai urdhëroi të vishej me punime argjendi. Pas kësaj, princi i shquar Xhuanser mbeti plotësisht besnik ndaj mbretit të jugut për tre vjet.¹¹⁰

KREU 28. Udhëtimi i dytë i Xhuanserit tek Mbreti i Jugut; ndihma e tij e mençur ndaj Grekëve dhe përgjysmimi i haraçit.

Mbreti i Jugut e ftoi përsëri Princin e lavdërueshëm të Lindjes, Xhuanserin, me një ftesë që premtonte të rriste lavdinë e tij dhe të shtonte nderimet e tij të mëparshme me akoma më shumë dhurata.

¹⁰⁸ Guvernator i Armenisë 662 – 685; *Shënim i Dowsett*.

¹⁰⁹ Anastasi i I-rë i Akorit, 661 – 667; *Shënim i Dowsett*.

¹¹⁰ 667 – 670; *Shënim i Dowsett*.

Duke qenë se qytetarët kryesorë të qytetit të Bizantit kishin ardhur tek ai për të pranuar zgjedhën e haraçit për bijtë e Hagarit, dhe duke qenë se eunukët kishin marrë përsipër të vrisnin Konstantinin në vitin e tridhjetë të mbretërimit të tij,¹¹¹ mbreti i kishte urdhëruar ata të qëndronin aty ku ishin deri në ardhjen e princit të lindjes. Zotëria i famshëm erdhi me shpurën e tij të mëparshme dhe u prit me më shumë nderime dhe respekt se në rastin e mëparshëm, sepse (kalifi) urdhëroi që pallati i vëllait të tij të ishte i përgatitur për qëndrimin e tij dhe që ai të ulej gjithmonë me të (me kalifin) në tryezë. Ai pastaj e urdhëroi atë të hyjë në negociata paqësore me zotërinjtë e nderuar, që kishin ardhur nga qyteti perandorak. Mbreti ishte i mrekulluar nga mënyra e tij e gjykimit dhe njohuritë e thella, dhe ambasadorët nga mbretëria e Greqisë nuk ishin më pak mirënjohës ndaj tij, sepse ai përpiqej në shumë mënyra për të këshilluar mbretin në favor të tyre. Pas kësaj, mbreti i jugut urdhëroi që princi i lindjes të nderohej akoma edhe më shumë, si një mbret i kurorëzuar, dhe i dhuroi atij një kafshë shtëpiake krenare dhe të stërvitur mirë nga India, elefantin, i cili i zbukuronte oborret e mbretërve me një madhështi frikë-frymëzuese. Asnjëherë, që nga fillimi i kohrave e deri në ditët e sotme, nuk është bërë e njohur, që një gjë e tillë të jetë dhënë si dhuratë për personalitete të një rangu më të ulët. Pastaj ai i dha atij një papagall, më të çmuarin e të gjitha zogjve, dhe që në kohët e mëparshme nuk shihej askund, përveçse në mbretërinë e Grekëve. Ai i dhuroi edhe dhurata të tjera së bashku me

¹¹¹ Viti i tridhjetë i Konstansit do të ishte 670/671, por ai u vra në Sicili në vitin 668. Një mision grek në Damask i udhëhequr nga shambellani Andreas përmendet nga Theofani, faqe 348-350, sikur ka marrë pjesë në vitin para vdekjes së Konstansit, d.m.th. 667, me qëllim kërkimin e ndihmës së kalifit kundër rebelit Armen Saborios (Shapuh) i cili kishte dërguar tashmë një përfaqësues (Sergios, d.m.th. Sargis) për të kërkuar ndihmën e kalifit kundër Grekëve. Është kalifi ai, që sugjeron që Grekët t'i paguajnë haraç atij në këmbim të ndihmës së tij, pas së cilës Andreasi, i ofenduar, largohet nga Damasku dhe i zë pritë Sergios, i cili ka arritur suksesin në misionin e tij. Është e mundur, edhe pse jo shumë e mundshme, që Xhuanseri të ketë qenë i pranishëm në diskutime (667 ishte data e mundshme e vizitës së tij të parë dhe ndoshta të tij të vetme në Damask) dhe mund të jetë "përpjekur në shumë mënyra për ta këshilluar mbretin në favor të tyre (grekëve)". Sidoqoftë, historia e Moisi Daskurancit përmban reflektime të deformuara të ngjarjeve të përshkruara nga Theofani; *Shënim i Dowsett*.

këto: një shpatë çeliku të larë me ar dhe të zbukuruar me shumë perla, rroba të qëndisura me fije ari të thurur, mëndafshi, brokade, me ngjyra purpuri të vërtetë, rroba të bukura të purpurta, me të gjitha ngjyrat e mrekullueshme të njohura që nga kohët më të vjetra dhe deri në kohën e tashme, si edhe pesëdhjetë e dy kuaj të shpejtë, të cilët mbreti e kishte zakon t'i kalëronte vetë. Ai, gjithashtu, urdhëroi të parën e bashkëshorteve të tij, që t'i dërgonin princeshës së lindjes zbukurime mrekullisht të bukura për mbretëresha, veshje të mëndafshta dhe të stolisura me ar, dhe ai urdhëroi, që çdo anëtar i shpurës së tij t'i jepej pëlhurë brokadë në sasi të bollshme dhe pendë për pesëdhjetë burra. Ai ja dorëzoi atij administrimin e Sjunestanit (Sjunikut) dhe i kërkoi atij të merrte përsipër të sundonte edhe mbi popullin e Atrpatakanit përtej lumit, por ai nuk do të pranonte të sundonte me pushtet absolut mbi rajonet e botës; ai e refuzoi këtë nder shtesë, dhe në atë virtyt të natyrshëm të tij, që e ndihmoi të begatojë vendin e tij, ai u shpreh se preferonte t'ja kushtonte mendimet e tij detyrës për të ndihmuar vendin e tij të lindjes. Pas kësaj, ai kërkoi që haraçi, i cili peshonte rëndë mbi tokat e tij, të reduktohej dhe mbreti i jugut e miratoi këtë kërkesë me kënaqësi dhe urdhëroi që zgjedha dhe haraçi të zvogëlohej me një të tretën. Pas këtyre favoreve madhështore, me ç' rast e nderoi më shumë se të gjithë princat e tjerë, përsëri i dha dorën e djathtë dhe e përcolli me nder. Ai arriti në vendin e tij dhe nxitoi në shtëpinë e Zotit, ku ra me fytyrë në tokë dhe lavdëroi dhuratat e parrëfyeshme të Perëndisë, duke thënë: "Nga Perëndia buron fuqia ime dhe lavdia ime." Prej andej ai zbriti në kryeqytet (ostan), i cili ishte vendbanimi i tij për dimrin e ftohtë dhe aty thirri një asamble kombëtare, në të cilën ne e pamë atë jo vetëm në masën e tij të zakonshme të lavdisë, por edhe të veshur bukur e me shkëlqimin më të madh mbretëror. **Ne** pamë edhe zogun mbretëror. Ishte bukur ta sodisje, sepse në pendën e tij të verdhë, përzier me një ngjyrë të gjelbër të zbehtë, ngjyra e kuqërremtë e gjoksit të tij ishte e ndërprerë aty-këtu rreth qafës së tij me ngjyra që harmonizoheshin me njëra-tjetrën si pika vesa të varura si perla nga kallinjte e artë të grurit në fusha në një mëngjes pranveror. Po kështu ishin edhe pupëzat e

syve të tij. Bishti i sqepit të tij të trashë e i kthyer poshtë dhe i përkulur mbi gojën e tij, dhe në të maja e hollë e gjuhës së tij e ngjashme me një thumb, si një dhëmb i ngjitur, vazhdimisht shqiptonte një tingull të mirëmodular shumë të ngjashëm me zërin e njeriut. Ashtu si në kohërat e mëparshme i kishte kënduar lavde perandorit të njohur Nero në dhomën e tij, po kështu kemi parë që në këto ditë të fundit të lavdërojë princin tonë shumë fatlum. Por megjithatë, sado e madhe ishte habia, që ky shpend provokoi, ajo nuk ishte aq e madhe sa ajo e shkaktuar nga ajo, që unë tani jam gati të përshkruaj. Pasi ndërmjet gjërave tërheqëse të festës, **ne** pamë, nga fundi i procesionit mbretëror, jashtë murit, në rrugën drejt portës hyrëse, atë kafshë gjigante, të frikshme dhe të ngathët, elefantin, i madh si një shkëmb i fuqishëm, duke ecur përgjatë rrugës, sikur t'i bënte homazhe mbretit. Këmbët si trungje mbanin atë që dukej si një mal, dhe hunda e tij, e varur nga balli i tij, ngjante me një gjarpër të egër; këtë do ta frushkullonte nëpër tokë, do ta lëvizte sa andej-këtej, dhe do të shfrynte në ajër, ose do të fshikullonte veten me të, dhe do të lëshonte frymën e saj me një tingull të tmerrshëm bubullitës nëpërmjet flegrave të hundës. Në të vërtetë, them, një frikë e tmerrshme dhe frikë drithëruese pushtuan shpirtin e njeriut nga pamja e lëvizjes së kokës së tij të ngjashme me atë të një monstre! Ne pamë udhëtim kuajsh të stolisur me madhështi dhe shkëlqim, duke ecur me hap, duke ecur me trot, duke ecur me gallop, dhe duke kryer veprime të shpejta si era, mbuluar me shala të stolisura dhe mburoja që shkëlqenin.

Tani çfarë të them, e çfarë të tregoj? Ky Xhuanser ishte i destinuar për lavdi dhe nder nga providenca hyjnore që nga lindja e tij, dhe deri në ditët tona Zoti i ka dhuruar të drejtën atij që të jetë më i lavdishmi në të gjitha gjërat. Si rrjedhim, ne e konsiderojmë atë jo më pak se një mbret, duke gëzuar të gjitha llojet e pasurive – shumë ar dhe argjend, rroba të çmuara të purpurta dhe veshje të bukura, bizhuteri të çmuara dhe perla të shndritshme. Gjithçka e tejmbushur. Gjatë këtyre tridhjetë e tre viteve, Zoti derdhi nderim të madh mbi princin fitimtar të Albanisë dhe ai u vlerësua dhe u respektua shumë nga mbretërit mbretërues të

katër kombeve, sikur të ishte i barabartë me ta. Në të gjitha gjërat ai ishte fisnik dhe i madh, dhe askush me sjellje fëminore apo mendime të marra nuk e shpërfilli sundimin e tij, sepse ai nuk mbante asnjë kurorë mbi kokën e tij, që konsiderohej ornament i madhështisë së shquar të rangut mbretëror. Për ne, skllëvërit më të përlurur, ai do të jetë i madh, jo sipas modelit të një Augusti apo Tiberius Cezar, por në sajë të përsosmërisë së mrekullueshme të mirësisë së tij shumë të hirshme, si Konstantini i bekuar, i cili u përlëvdua dhe u nderua me një kurorë qiellore. Po, me të vërtetë, për ju, princi më i nderuar i lindjes, ne, të mbledhur së bashku, do të bëjmë gjithçka që Zoti ynë Jezu Krisht, i cili ju bëri juve Zotin tonë Theodorus, mund të kërkojë prej jush, duke hequr dorë nga mëkatet, duke dashur Perëndinë, duke pasur frikë prej Tij dhe duke ecur në gjurmët e Tij, që Ai t'ju fitojë juve dhe bijtë tuaj përjetë, brez pas brezi.

KREU 29. Vizioni i Izraelit, eremit dhe njeri i Zotit, lidhur me Mashtotcin e Shenjtë dhe zbulimi i kryqit të shenjtë që ndodhej në Gis.

Unë kam gjetur këtë histori të shkurtër, por të vërtetë, të murgjërës së Izraelit, zanafilla e të cilës është shumë e paqartë. Ne kemi mbledhur vetëm atë që ka të bëjë me qëllimin tonë, domethënë se si, pasi ai kishte kaluar një vit të tërë në mal, ai u përpoq të flinte në gjunjë në tokë, kur në orën e katërt të natës papritmas iu shfaq atij një vizion i mrekullueshëm dhe i mahnitshëm, i ndriçuar me dritë dhe në të njëjtën kohë lëshonte parfume të ëmbla që mbushnin dhe magjepsën flegrat e tij. Dhe kjo e ndriçoi më tepër mendjen e tij dhe i mësoi atij, që të mbante mend mirë të gjitha zbulesat mistike të shfaqura në të kaluarën dhe mësimet e ungjijve që na ishin dhënë, kur dhe si u pritën, nga ç'lloj njerëzish, dhe kush dhe ku ishin ata që luftuan me gjakun e tyre dhe trashëguan emrin e dëshmorit, dhe ku e fshehën ata thesarin hyjnor, dhe atë që ai duhej të bënte më pas. Kur e gjithë kjo i ishte thënë atij për herë të parë dhe të dytë, njeriu ishte në të zgjuar i pushtuar nga tmerri për njëfarë kohe. Pastaj ai u ngrit dhe u ndje i gëzuar dhe, duke i shtrirë

krahët e tij para Zotit, me mirënjohje bëri lutjen e tij të mëngjesit. Dhe të nesërmen, duke kujtuar fjalën e Perëndisë, e cila thotë: “Mjerë ai që vepron me përtesë në kryerjen e punëve të Zotit.” (Jer. xlviii. 10), ai zbriti me nxitim nga mali dhe duke marrë me vete shërbëtorin e tij, shpejt arriti në fshatin e kishës ku ishte pallati i peshkopit. Dhe ai hyri dhe i tregoi peshkopit me kujdes dhe me hollësi për ardhjen e zbulesës në lidhje me misterin, të gjithë të vërtetën e saj, duke thënë: “Zoti im, le të mos jemi të ngadalshëm në kryerjen e urdhrave të Perëndisë, që të mos gjykohe mi si ata, të cilët e mohojnë atë. Le ta bëjmë këtë detyrë me zell dhe ta sjellim thesarin hyjnor në dritë.” Duke dëgjuar këto gjëra, peshkopi David, mbikqyrës i Mec Koghmarkut (Kolmankut), u mendua lidhur me këtë gjë për rreth një orë dhe vendosi të merrte me vete disa nga këshilli korepishkopal dhe, i shoqëruar prej tyre, ja relatoi gjithçka patriarkut të Albanisë, Uhtanesit, Kur ky i fundit dëgjoji këtë, ai i lumturuar lavdëroi Zotin, duke qenë shumë i habitur nga tregimi i peshkopit në lidhje me vizionin e babait, dhe tha: “Si u bë ai i denjë për këtë mister?” Dhe për shkak të këtyre gjërave, Katolikosi urdhëroi të thirret një asamble e madhe. Por peshkopi i krahinës së Arcahut, e quajtur Mec Irank (Iranku i Madh), njeriu i guximshëm Joel, i cili mbërriti atje, i qortoi rëndë Katolikosin dhe peshkopin David, duke u thënë: “Pse i hapët veshët ndaj këtyre kotësive dhe i kushtuat vëmendje këtij vizioni fantastik, të cilin shkrimet e shenjtja na mësojnë të mos e besojmë? Pasi sipas mësimëve të apostujve dhe ungjilltarëve (Evangelists) këto gjëra nuk janë parë dhe nuk mund të shihen tani!” Dhe ai ishte plot me njohuri të thella dhe i përgatitur në shkrimet e shenjtja.

Atëherë patriarku u përgjigj dhe tha: “Ajo që thoni, mund të kuptohet nga shkrimet e shenjtja, por meqë historia e këtij vizioni është diçka e re dhe e rrallë, ajo mund të jetë nga Perëndia dhe ne që e luftojmë atë, ndoshta mund të gjykohe mi, krahas me ata që e mohojnë atë; ne nuk duhet ta kundërshtojmë atë, ose ndoshta do të gjendemi në pozicionin që po kundërshtojmë Perëndinë. Nuk është e drejtë të refuzojmë shfaqjen sipas apostujve të të gjitha gjërave të shenjtja, duke përfshirë kryqin e shenjtë dhe thesaret e fshehura hyjnore, të cilat në

këto kohëra të fundit janë zbuluar nga vizionet e njerëzve në vende të ndryshme, në qytetin e shenjtë të Jeruzalemit dhe në shumë qytete, dhe me të cilat universi tani është i mbushur dhe kishat janë bërë të lavdishme. Sepse këtu, në këtë vend të Albanisë, reliket e shenjtoreve kanë dalë në dritë në vende të ndryshme. Dhe kjo nuk është çudi e re, e cila është zbuluar, pasi nuk ka asnjë gjë nga thesaret e Perëndisë, të cilat ai përgjithmonë do t'i mbajë të fshehura në tokë. Nuk është aspak e përshtatshme të mohosh të vërtetën së bashku me gënjeshtren dhe mashtrimin, dhe të konsiderosh veprën e Perëndisë si tundim të Satanit; përkundrazi, duhet ta shqyrtojmë çështjen siç duhet dhe ta interpretojmë siç duhet, siç thotë apostulli i shenjtë: “Provoni të gjitha gjërat dhe pranoni të mirën” (I Thess. v. 21). Dhe përsëri, në Letrën e Përgjithshme thuhet: “Mos besoni çdo shpirt, por zgjidhni shpirtin që rrjedh nga Perëndia” (I Gjon iv. 1). Tani shkoni ju, peshkopë, që i keni trashëguar këto rajone, dhe secili prej jush të marrë përsipër të mbikëqyrë kërkimin, dhe pyesni Perëndinë nëse vizioni është prej tij ose nëse ajo është një marrëzi pagane; sepse tundimet e Satanit dhe mashtrimi i njerëzve janë të dukshme, por hiri i Perëndisë është akoma më shumë. Na informon çdo ditë për mënyrën se si Mbreti Zot ju zbulon misterin në atë vend. “Të dy peshkopët, David dhe Joeli e pranuan me dëshirë urdhërin e patriarkut, dhe duke marrë leje për t’u larguar, ata vazhduan nën drejtimin e Frymës së Shenjtë për në Rostak në kantonin e Mec Kolmankut, në fushën Asparisakan në brigjet e lumit Trtu në luginën e Çlakhut (Çghakh) në dioqezën e Mec Iran. Dhe ata erdhën dhe ngritën kampin në një koriye të famshme në kodrën e vogël në vendin kodrinor. Atje ndodhej një vend i shenjtë (Faltore) prej druri dhe i përforcuar me tulla, me muret të zbukuruara me kryqe dhe shenja të shkëlqyera. Kur lajmet rreth kësaj u përhapën, burrat e nderuar – korepishkopët, priftërinjtë, dhjakët, udhëheqës ushtarakë të qindsheve dhe guvernatorë provincash, kryepleq dhe malësorë me influencë, zyrtarë shumë të lartë, si edhe një mizëri burrash dhe grash nga populli - u afruan me nxitim dhe u mblodhën të gjithë së bashku, që të mund të shihnin mrekullitë e Perëndisë.

Atëherë peshkopët urdhëruan që të shpallej organizimi i një asambleje solemne me qëllim që, të mbaheshin tri ditë agjërimi dhe lutje, sepse midis tyre kishte shumë grindje. Disa besonin, të tjerë jo. Edhe vetë Peshkopi i lartë Joel e konsideronte atë një mashtrim. Kur arriti fundi i agjërimit tre ditor, abati Izrael mori shpatën në duart e tij; të gjithë ranë në gjunjë, dhe duke fiksuar sytë e tij drejt e në vendin e caktuar, ai dha urdhër që të gërmohej pa vonesë. Në këtë detyrë një numër i madh njerëzish gërmuan tokën me çfarë kishin me vete, por të lodhur nga përpjekjet e tyre të mëdha, ata nuk mundën të gjejnë thesarin e madh dhe të dëshirueshëm. Pastaj ata u hodhën nga ana lindore e faltores prej druri, në vendin ku ishte ngritur altari që i kushtohej sakrificës së Zotit për faljen e mëkateve, dhe në përpjekjet për kërkimin, ata gërmuan deri në një thellësi prej rreth 3 kubitë nën altarin. Dhe vini re, një aromë e fuqishme me një shije të ëmbël doli papritmas nga ai vend dhe duke mbushur ajrin, aroma e tij e kundërmuese dhe e këndshme ra shumë e ëmbël mbi shqisat e shumë njerëzve, sepse ajo i ngjante parfumit të rrallë të një morie temjanesh dhe lule të ndryshme, kështu që të gjithë u mahnitën. Kur ata kishin gërmuar në një thellësi prej afro 10 Span,¹¹² gjetën dy kuti (arkivole) argjendi me vulë plumbi mbi ta dhe mbi secilën prej tyre ishte mbërthyer një pllakë ari solide; dhe mbi pllakë (tabletë) ishte një mbishkrim në dy gjuhë; njëra me germa Syriac (Siriane) dhe tjetra Armene. Dhe duke qenë se zbulesa e mrekullisë hyjnore ndodhi publikisht në mes të një turme të madhe, habia e madhe u përhap në të gjithë njerëzit, dhe ata u mblodhën së bashku dhe nxituan të nxjerrin reliket, sepse ata digjeshin nga besimi dhe dashuria për shenjtorët. I sigurtë ishte gëzimi dhe e lumtur fytyra e atyre që kishin qenë dëshmitarë në këto gjëra. Njerëzit e shenjtë dhe peshkopët e perëndishëm, gjithashtu, u mrekulluan shumë nga mrekullitë hyjnore, dhe i përgëzuan me shumë bekime dhuntitë e papërshekruara të Perëndisë. Për shkak të këtyre

¹¹² Span – masë gjatësie e barabartë me një pëllëmbë. Në kohët e lashta, një pëllëmbë konsiderohej si gjysmë kubit; *Shënim BP*.

gjërave njeriu i Zotit, Izraeli, u nderua nga peshkopët dhe populli, dhe ata e nderuan atë për shkak të meritës së tij të shenjtë. Pastaj peshkopët, së bashku me Izraelin dhe priftërinjtë e shenjtë, u tërhoqën nga të tjerët, dhe duke thyer vulën e unazës në kutitë e shenjta, zbuluan një relike të Kryqit të Shpëtimit. Arkdekan i Korepishkopatës¹¹³ lexoi mbishkrimin në pllakën prej ari, dhe shkrimi thoshte: “Këto janë pjesë të relikeve të shenjtëve të Jeruzalemit.” Dhe kur Joeli, Peshkopi i Mec Irankut, pa këtë shënim të shenjtë, dituria e tij u zgjua dhe u shfaq në formën e saj më të plotë, dhe me gjithë zemër ai lavdëroi Zotin dhe pranoi të vërtetën e vizionit të babait dhe e lartësoi atë në veshët e të gjithëve, duke u bërë kështu arkitekt i asaj që ai më parë kishte kërkuar të shkatërronte. Duke qenë se për shkak të armiqësisë së tij të mëparshme në këtë çështje ai e konsideronte veten mëkatar dhe fajtor dhe për shkak se vendi ku ishte fshehur drita jetë-dhënëse kishte qenë destinuar të ishte në provincën e tij, ai nuk do të lejonte që ajo të bëhej pronë e një kalimtari të rastësishëm, por ai e vuri veten në rolin e administratorit dhe kujdestarit, a thua se ajo ishte thesari i tij personal, dhe duke nderuar një prej kutive (arkivoleve), e çoi atë në pallatin e tij episcopal. Ndërkohë, njeriu i Perëndisë (Izraeli) ishte jashtëzakonisht i pakënaqur me këtë, sepse ishte e drejtë, që gjërat e shenjta të Perëndisë, të cilat i ishin besuar atij nga Perëndia dhe që i kishte gjetur ai, duhet të administroheshin prej tij. Megjithatë, i përmbajtur në përulësinë e tij, ai pranoi për një kohë dhe nuk ju ankua askujt, por mori arkivolin e mbetur me pëlqimin e peshkopit David dhe korepishkopit, dhe priftërinjve dhe ministrave të Zotit dhe të gjithë njerëzve, dhe ata e mbartën atë në banesën e tij, dhe me psalme dhe hymne lëvdimi ata i vunë gjërat e shenjta të Zotit të pushojnë në kishën e shenjtë të Gëllhoi Vank (Gllhoy Vank, Gllhovank) mes fenereve që ndriçonin dhe qirinjve që digjeshin. Dhe duke shkëmbyer lamtumirën e sinqertë, ata u kthyen në shtëpi.

¹¹³ Arkdekan - Archdeacon - në Kishën e Anglisë janë klerikë të lartë anglikane, të cilët shërbejnë nën peshkopët e tyre të dioqezave, zakonisht me përgjegjësi për ndërtesat kishtare të zonës dhe për kujdesin pastor për klerin; *Shënim BP*.

KREU 30. Teksti i letrës së shkruar nga peshkopët David dhe Joel dhe asambleja e madhe, në lidhje me mënyrën, me të cilën Perëndia zbuloi mrekullitë e saj të mëdha.

“Uhtanes (Katolikos i Albanisë në vitet 670 – 682; Shënim i Dowsett), kryepeshkopi i perëndishëm i lindjes, i mbushur me dashuri qiellore dhe shpirtërore dhe i pajisur me hirin e Shpirtit të Shenjtë dhe Xhuanseri i urtë, fisnik, patric dhe ex-konsull i fuqishëm dhe gjithmonë i shquar, si edhe të gjithë princat që janë me ju, ne, peshkopët e përlur David dhe Joel, ju përshëndesim në Zotin.

Ne duhet të shpallim lajmin e mirë dhe t’ju tregojmë juve nëpërmjet kësaj letre rishfaqjen e mrekullueshme të gjërave të fshehura dhe zbulimin e Kryqit të Shenjtë, gjë që e rriti në masë të madhe pranimin e mrekullive në mendjet tona në lidhje me gjëra, që dikur mendjet tona dyshuese dhe mosbesuese madje refuzonin t’i përmendnin. Por ja, tani ne jemi vetë dëshmitarë të mrekullisë së përjetshme të zbulimit të kryqit dhe është e domosdoshme që të dëshmojmë me vërtetësi se kjo është lavdia e lavdive; si është e mundur ta kalosh këtë në heshtje, të fshehësh një imazh të ndritshëm nën një shkurre? Është e qartë se kjo gjë duhet të shpallet denjësisht nga radhët e këtij feneri ndriçues, domethënë, nëpërmjet këtij kuvendi të shenjtë mendje-ndriçues. Rrjedhimisht, ne duhet të shpallim me bindje të plotë simbolin e shpëtimit tonë, kryqin e hirshëm dhe imponues me katër krahë të Zotit tonë, duke pasur parasysh se ne duhet ta pranojmë faktin e shfaqjes së tij të parë e të pakrahasueshme me asgjë tjetër. Në të vërtetën mbështetet shpresa e të krishterëve, simboli i ringjalljes së të vdekurve, një drejtues për të verbërit; sepse kryqi, i cili dikur ishte sinonim i dënimit, është bërë simbol i shpëtimit për besimtarët. Nëpërmjet tij ne kemi gjetur veten brenda veshjes sonë mbretërore; ne nuk i trembemi shigjetave flakëruese, sepse ne kemi mburojë stemën e mbretit. Kushtojini vëmendje fjalëve tona.

“Ne nuk ishim të gatshëm ta shqyrtonim këtë çështje duke pasur një mendim të unifikuar, mbi të gjitha sepse ne në mendjet tona dyshuese

e konsideronim të gjithë çështjen si një mashtrim, por duke mos qenë në gjendje të shkonim në kundërshtim me urdhrat e tua, ne e bëmë; dhe duke e shqyrtuar siç duhet, me hirin e Perëndisë, ne zbuluam të vërtetën mbi të kur mbërritëm në bregun e një lumi, në një vend të quajtur Çlakh (Çghakh) në një luginë në Arcax ku ndodhej një vend i shenjtë. Dhe ja, lajmi i mbërritjes sonë u përhap, dhe një numër i madh njerëzish nga fshatrat përreth erdhën dhe u mblodhën atje, duke përfshirë rangje të ndryshëm klerikësh dhe burra të tjerë të nderuar, që nuk shfaqën as më të voglën kontradiktë dhe kundërshti. Megjithatë, vazhduam agjërimi të rrepta për tre ditë rresht, secili prej nesh duke respektuar rregullat dhe duke u lutur vazhdimisht, dhe pastaj filluam të gërmojmë pranë altarit. Papritmas, një aromë e ëmbël dhe e mprehtë parfumi i mbushi shqisat tona, me anë të së cilës, pas një pune të vogël, gjetëm atë që e dëshironim nëpërmjet hirit të Më të Lartit dhe lutjeve të babait të shenjtë Izrael; dy kuti argjendi me nga një vulë plumbi të lidhur me një pajisje greke dhe mbi të cilat ishte mbërthyer fort nga një pllakë prej ari të kulluar; dhe mbi to ishte vendosur një mbishkrim Syriac dhe një Armen. Në përputhje me mbishkrimin, i hapëm ato në prani të priftërinjve të shenjtë dhe zbuluam reliket e kryqit që jep jetë dhe shumë sende të tjera të shenjta, mbishkrimet e të cilave tregonin të ishin relike të Jerusalem, të gjërave të shenjta që i përkisnin Zotit. Gjithashtu, unë Joeli, peshkop i përlurur, falenderova për to dhënësin e të gjitha gjërave, dhe largova çdo dyshim nga mendja ime dhe pranova me besim vizionin e abatit. Që nga koha kur u bë ky zbulim në dioqezën time, në mes të një gëzimi të madh unë kisha marrë një nga kutitë në kishën time, ndërsa ne, peshkopët David dhe Joel, me hirin e Perëndisë, i dërguam gjërat e tjera të shenjta me vartësit e peshkopit dhe priftërinjtë si edhe me një suitë shërbëtorësh në manastirin e abatit, shoqëruar nga këngë shpirtërore të lumtura dhe të gëzueshme. Le t'ju ruajë i plotfuqishmi Zot, nëpërmjet fuqisë dhe lavdisë së tij, dhe zbulimit të kryqit, i cili i dha Perëndisë të gjitha ditët e gjata e të qeta të jetës suaj, dhe i jep një bollëk të pakrahasueshëm nga vesa e qiellit dhe pasuria e tokës mbikëqyrësit shpirtëror (Uhtanes) dhe e bekon me trashëgimtarë mbretërorë liderin madhështor Xhuanser.

KREU 31. Përgjigja që i erdhi peshkopëve nga patriarku dhe princi.

“Ne lexuam letrën e shkruar prej jush, dhe mbështetur në të, ne i ofruam lavde të mëdha Perëndisë tonë bujare, e cila nga dita në ditë, në mëshirën e saj, kryen mrekulli për krijesat e saj, si edhe mësuam prej saj për dhuratat e shenjtërisë suaj, peshkopëve David dhe Joel. Uhtanesi, patriarku i padenjë, dhe Xhuanseri, gjeneral dhe princ i Albanisë, ju urdhërojnë juve të gëzoheni në Zotin.

Ne kemi dhënë falënderime të pafundme për shpëtimin jetëdhënës, i cili na është dhënë nga Perëndia, për dhuratat e Perëndisë dhe për Kryqin e Shenjtë që është shfaqur mes nesh dhe që na ka hapur dhe u ka dhënë dritë syve tanë; për këtë, ne, me gojë gjithnjë-hapur dhe gjuhë-pa pushuar, kemi bekuar Zotin tonë Jezu Krisht, krijues i dhembshur dhe bujar i mrekullive, i cili na ka dhënë neve dhuratat e pakorruptueshme të Shpirtit të Shenjtë. Na merrni neve në konsideratë, edhe pse shumë larg fizikisht, por pranë shpirtërisht, dhe na kujtoni neve përpara kryqit të sapo zbuluar. Merni Izraelin, veshur në virtyt dhe i ushqyer në shenjtëri, dhe dhuratat e thesarit si edhe kryqin, dhe na i sillni me kujdes të madh, që edhe ne, gjithashtu, të mund t’i adhurojmë ato në një mbledhje të gëzueshme me të gjithë kongregacionin. Përsëndetje në Zotin!”

Mbikëqyrësi i bekuar dhe drejtuesi i peshkopëve, duke lexuar letrën e dërguar nga gjenerali i lindjes dhe Katolikosi i shenjtë, mori me shpejtësi thesaret e shenjta, që ata kishin gjetur, dhe së bashku me peshkopët dhe Izraelin arriti pa vonesë në qytetin e madh të Peroz-Kavatit, sepse atje qëndronte princi i madh i lindjes, Xhuanseri, dhe kryepeshkopi Uhtanes së bashku me të gjithë princat, të cilët, pas marrjes së dhuratës rrezatuese nga kuvendi i lartmadhërisëm, kryen ritet e adhurimit për një kohë të gjatë në sallën e mbushur plot me njerëz. Dhe princi dedikoi betime dhe dhurata para kryqit të shenjtë dhe, duke lavdëruar abatin, e nderoi atë bashkë me Katolikosin dhe tërë kuvendin. Pastaj, ai e urdhëroi atë, të shkonte dhe ta dërgonte kutinë, që përmbante kryqin, në manastirin e tij Gëllhoi Vank, që

ndodhej në malin e lartë në pjesën e sipërme të kantonit Mec Kueank. Dhe duke përshëndetur njeriun e bekuar me një përqaftim shpirtëror, të gjithë u kthyen në shtëpi me mendime të lumtura.

KREU 32. Fisnikët Albanë kontraktojnë martesë, të cilat ndotin racën, gjë, për të cilën ata u mallkuan.

Në këtë kohë, disa nga burrat e shquar në Albani njollosën racën e tyre dhe u bënë të neveritshëm për shkak të lidhjeve të paligjshme. E para ishte shtëpia e zotit të Koltit (Koghtit), e cila ishte me gjak mbretëror; pastaj vazhdonin tri shtëpi në krahinën e Arshakashenit: të Dastakertit, Çinshmit, dhe Mamshelit; përtej Kurit, shtëpia e Hezhirit; në Gis të krahinës së Utikut, shtëpia e Varaz-Perozhit, i cili mbante titullin laknar (ghaknar; haknar – kasapi ??); dhe sakristani Varazhan (?), i cili qëndronte në Arazhakank; dhe shtëpia e Tuerakut. Për shkak të martesave të tyre të paligjshme, patriarku i bekuar Uhtanes grumbulloi mallkime mbi ta, dhe kur ata nuk deshën të ktheheshin nga e keqja që kishin shkaktuar, ata u asgjësuan dhe shfarosën nga faqja e dheut.

Pas kësaj, patriarku i bekuar u kthye tek Krishti, dhe Eliazari, një njeri i mirë dhe fisnik, e pasoi atë në fronin e Selisë. Ai ishte peshkop i Shakit, dhe në vdekjen e Uhtanes ishte i pranishëm në sinodin e thirrur atje bashkë me peshkopët e tjerë. Ndërsa po hynte në sinod, disa njerëz heretikë e censuruan atë dhe pas shërbimit të mëngjesit ata zgjodhën një murg të caktuar, abatin e manastirit të qytetit Peroz-Kavat, duke synuar ta bënin atë Katolikos. Pas kësaj, shpirti i keq e rrëzoi atë në tokë, duke e dënuar atë para syve të të gjithëve. Pastaj hodhën short si dikur për Mathiasin (Acts i. 26) dhe Eliazari i virtytshëm mori dinjitetin apostolik nga sinodi, ndërsa Xhuanseri fatlum qeverisi vendin në këtë jetë të paqëndrueshme në përputhje me vullnetin e Perëndisë.¹¹⁴

¹¹⁴ 680 – 686 ose 681 – 687; *Shënim BP*.

KREU 33. Njeriu i shenjtë i Zotit, Izraeli, bëhet prift; një tregim mbi historinë e zbulimit të kryqit të shenjtë.

Njeriu i bekuar ishte një pus i dritës, dhe i dha shumë vetave për të pirë nga ujërat e tij të bollshme e të ëmbla, duke bërë një betejë të vazhdueshme dhe të vendosur kundër ... armikut, me të cilin, kampionët e virtytshëm, të guximshëm dhe të zgjedhur (të besimit) janë gjithnjë në opozitë; në po atë mënyrë, ai, duke qenë i njohur mirë për drejtësinë e tij në vend, shpërndau parfumin e ëmbël të shenjtë të shenjtëve mbi shqisat e shumë njerëzve. Së fundi, për këtë arsye, peshkopi David, duke marrë një shenjë nga Shpirti i Shenjtë, i dha atij të drejtën e priftërisë dhe e shenjtëroi atë, që ai të mund të kishte autoritetin për të shpëtuar shpirtrat e humbur po ashtu si edhe Pjetri i madh dhe për të ofruar sakrificën e papërlyer si edhe Aaroni, dhe që ata, të afërt dhe të largët, të mund të gëzohen bashkë me të dhe të marrin bekimin e dorës së tij të djathtë të shenjtë. Ja! kjo ishte një gjë e tillë e mrekullueshme dhe e shkëlqyer, sa që shumë njerëzve iu duk e pabesueshme; këto gjëra u plotësuan nga dita në ditë nga ai në përputhje me parashikimin hyjnor dhe për atë ishte e vlefshme fjala e apostullit, që thotë: “ata të cilët Ai i thirri të parët, Zoti i justifikoi, dhe ata që Ai i justifikoi, ata Ai i mbuloi me lavdi” (Rom. viii. 30). Pas kësaj, tani kur kishte kaluar një muaj, prifti i shenjtë, me frymëzimin e urdhërit hyjnor të ardhur nga lart, ndërmori të kërkonte kryqin e dëshiruar që Mashtotci i Shenjtë e kishte fshehur në fshatin Gis në provincën e Utikut. Meqenëse ai ishte i pari i vëllezërve të mirë që merrte këtë urdhër të dashur, pa marrë parasysh të gjithë njerëzit e tjerë, ai e ruajti të vërtetën hyjnore në fshehtësi dhe me kujdes, duke e konsideruar të mirën e të gjithëve, ai nuk shpalli publikisht projektin e tij të fshehtë, por u përpoq t’i shmangej lavdeve të njerëzve dhe pasioneve ambicioze dhe pompoze. Duke mos dashur të shkonte me një turmë të madhe njerëzish, ai kërkoi vetëm një nga priftërinjtë reverend¹¹⁵ të ushqyer në

¹¹⁵ Priftërinjtë reverend - në korrespondencën zyrtare, priftërinjtë zakonisht nuk quhen At, por trajtohen si Reverend; *Shënim BP*.

shenjtëri për ta ndjekur atë në këtë kërkim të tij, dhe me të ai mbërriti në vendin e caktuar, domethënë, në kishën e vjetër. Megjithatë, ai nuk qe në gjendje të konstatonte vendin e saktë, por menjëherë u shfaq një shenjë e mrekullueshme mbi selvitë, që e rrethonin kishën e shenjtë nga të gjitha anët. Ajo shkëlqeu në formën e një harku të zjarrtë, i cili ngrihej nga poshtë në drejtim të lartësive dhe duke qëndruar në nivelin e kupolës, e mbështolli atë tërësisht dhe shkëlqeu në majë të qiparisave si një ylber kundrejt reve, duke ndriçuar kështu kulmin e qëndrueshëm, të gurtë, të mbuluar me tjegulla të kupolës, ku kryqi i Krishtit qëndronte i qetë deri në momentet, kur dukej të shkëlqente si vetëtim. Njeriu i shenjtë, duke ditur se thesari qëndronte i patrazuar, mori një shpatë në dorë dhe pasi zhveshi këmishën e tij si Abrahami trim, filloi me shokun e tij të gërmonte në vendin e treguar. Kur vrima ishte rreth 5 duar e thellë, një arkë argjendi doli në dritë, e shtypur dhe e njollosur dhe mbante një mbishkrim në Armenisht, Greqisht dhe Syriac, me shënimin që, një fragment i kryqit jetëdhënës ndodhej brenda. Dhe brenda, i veshur me argjend, dhe i stolisur me ar, por tani pa shkëlqim, u gjet kryqi i bërë nga kryqi i përjetshëm i Krishtit. Atëherë, njeriu i Perëndisë me gëzim të madh dogji shumë temjan dhe u gëzua me një gëzim shpirtëror, dhe këndoi këngë duke e bashkuar veten me Davidin, harpën e gjallë: “Unë do ta bekoj Zotin në të gjitha kohët” (Ps. xxxiii. 2 = A.V. xxxiv. I); (këtë e bëri) sepse Perëndia i dha atij kryqin e tij, që frymëzonte besim tek besimtarët dhe ngjallte frikë tek armiqtë, i cili do të na shpëtojë neve nga armiku përgjithmonë. Me nderim, ai e mbajti kryqin e shpëtimit në kishën e tij. Në ato ditë, shfaqja e kryqit dhe mbërritja e tij në vendqëndrimin e tij të fundit, bëri që të rritej akoma më shumë çudia dhe habia, si rezultat i së cilës qe e pamundur të qëndrohej në heshtje për lavdinë e tmerrshme dhe të madhe të Perëndisë. Ashtu si Cirili, i cili ishte patriarku i Jeruzalemit, thotë kur i shkruan Konstantinit lidhur me shfaqjen e Kryqit: “rrezet e dritës që shkëlqenin mbi Malin e Ullinjve nuk ishin të dukshme vetëm për një ose dy, por ishin të dukshme për sytë e të gjithë banorëve të qytetit.” Dukja e kryqit të dritës nga ky vend i lindjes ishte i tillë, sa që të gjithë

e panë qartë dritën e fuqishme që shkëlqente në të gjithë shkëlqimin e saj ndërmjet reve në qiejt, dhe duke nxituar drejt tij, të gjithë e panë ngjitjen dhe zbritjen e hirësisë mbi kryqin më të shenjtë; nganjëherë ishte në formën e zjarrit, nganjëherë të dritës, nganjëherë në formën e yllit të mëngjesit; dhe jo vetëm **ne**, por i gjithë vendi shihte rrezet e tij të shkëlqyera. Për aq kohë sa shkëlqeu në qiell pranë vendit të tempullit të Zotit në orën e pestë të natës, ai u pa jo vetëm nga qyteti, por edhe në të gjitha fshatrat dhe qytetet përreth, nga burrat dhe gratë, nga barinjët në kodra dhe në fusha dhe nga ata që kullosnin kopenë e tyre në ultësira, nga fermerët në fusha që mbledhin frytet e tyre për të mirën e vendit, dhe nga shumë udhëtarë në ajër të hapur. Të gjitha këto dëshmuuan mrekullinë e ndritshme, dhe shumë veta nxituan me frikë dhe me hapa të shpejtë për të parë shfaqjen dhe qëndruan në grupe të shumtë. Duke kënaqur dëshirën e tyre më të brendshme dhe duke puthur kryqin e shenjtë të Krishtit dhe duke marrë hirin dhe mëshirën nga instrumenti i dashur (i torturës), ata morën dhuratat e fitores së shkëlqyer të Krishtit. Shumë prej krerëve të rretheve të ndryshme të vendit kishin ardhur për Festën e Kryqit të Zotit dhe për shkak të këtyre shenjave të fuqishme dhe të tmerrshme që u shfaqën mbi kryq, askush nuk guxoi të hyjë nën atë çati atë natë dhe të gjithë u ngjitën në vende të larta dhe u lutën gjithë natën deri në mëngjes. Kur u ngrit dielli, ata hynë në kishë dhe qëndruan përpara kryqit me frikë dhe tmerr, dhe pastaj kremtuan vigjiljen (pragun) e festës së Kryqit me një ofertë flijimi mbi altar.

Pas shfaqjes së këtyre mrekullive, kur kryqi i fuqishëm, kulla e madhe, e cila kishte marrë trupin e Perëndisë lulëzoi dhe lulëzoi përsëri - kryqi në të cilin ne u konsideruam të denjë nga Perëndia për të besuar dhe që na përfshin neve, vepra e kujdesshme e krijuar prej Tij për mbrojtjen tonë, shtylla dhe kollona e shpëtimit që na është dhënë neve nga Perëndia, e cila për ne e hoqi mënjandë vallon e njohjes së Perëndisë, ndërkohë që ushtritë e sekretarëve dhe radhët e fëmijëve të besëlidhjes mbetën pa këtë njohuri, misteri mbeti i fshehur prej tyre - atëherë kujdestari, duke mësuar nga Perëndia se kryqi ishte në

kishën e vjetër, shkoi menjëherë dhe me padurim në kishën e Manastirit kryesor në kantonin e Mec Kueankut; duke parë atje peshkopin e shenjtë Izrael dhe duke rënë në këmbët e tij, ai tregoi gjithë vizionin e tij dhe i kërkoi atij që t'ja interpretonte kuptimin e vizionit. Sidoqoftë, Izraeli nuk do ta zbulonte kuptimin e tij, dhe ai u kthye në shtëpi; dhe të nesërmen vizioni përsëriti veten tek i njëjti njeri, i cili mbajti një dorëshkrim dhe ia dha atij si një shenjë për njeriun e Perëndisë. Kur shenjtori e pa këtë dhe e kuptoi se vizioni ishte frymëzuar nga lart, ai ja zbuloi atij kuptimin e vizionit dhe i tregoi atij të njëjtin kryq që jep jetë, por e urdhëroi atë të betohej që nuk kishte për t'i treguar asnjë njeriu. Pas pak ditësh, megjithëse ishte betuar, ai e theu fjalën dhe shkoi te Katolikosi dhe shumë të tjerë për të treguar historinë e tij, sepse nuk ishte e përshtatshme ta fshihte të vërtetën. Patriarku Eliazar, i mrekulluar nga lajmet e mira që erdhën si të ishin një dhuratë, dhe princi Xhuanser, i dërguan një letër Izraelit duke e urdhëruar atë për të sjellë pa vonesë tek ata kryqin e mrekullueshëm të rizbuluar. Ai ju bind urdhërit të patriarkut dhe mbërriti me ngut në kishën e shenjtë. Princi i madh dhe patriarku i shenjtë gjithashtu mbërritën aty, të shoqëruar nga të gjithë fisnikët, dhe panë qartë kryqin e Krishtit që shkëlqeu përsëri, kryqin që Mashtotci i shenjtë kishte bërë me duart e veta dhe me të cilat ai e shpëtoi tokën e Albanisë nga adhurimi i idhujve të rremë duke e konvertuar nëpërmjet ndriçimit drejt burimit të hirësisë. Duke adhuruar kryqin e shenjtë, ata u kthyen përsëri, duke lavdëruar dhuruesin e dhuratave të dëshirueshme në mes të një gëzimi të madh. Më pas, prifti i Zotit, Izraeli, i nderuar para Katolikosit dhe princit në sytë e fisnikëve, mori urdhrin e tyre për të kryer çdo gjë (që duhej bërë) me guxim. Pas pak ditësh, për shkak të çudirave dhe mrekullive të mëdha, të cilat ishin shfaqur shumë herë mbi qiparisat, ai pati dëshirën t'i shenjtërojë ata në formën e kryqit të Zotit dhe duke thirrur marangozë të aftë, ai i porositi ata, që t'i jepnin pemëve formën e një kryqi me relieve të gdhendura, që përshkruanin veprat e Zotit. Duke e dëgjuar këtë, peshkopi dhe Xhuanseri i shkruan menjëherë njeriut të Perëndisë, Izraelit, duke kërkuar të merrnin pjesë në shërbimin për të

treguar devotshmërinë dhe përkushtimin ndaj kryqit. Prifti i Zotit me kënaqësi u pajtua me këtë dhe bëri përgatitjet për ndërtimin e shtëpisë kushtuar imazhit të lavdishëm të kryqit. Megjithatë, ata humbën kohë dhe punuan shumë ngadalë, pas së cilës Perëndia i dërgoi një vegim patriarkut të bekuar Eliazar, duke e këshilluar atë që të mos vonohet në përkushtimin ndaj kryqit të Krishtit, dhe Eliazari u ngrit herët në mëngjes dhe nxitoi për në kishën, për të cilën bëhet fjalë, në dioqezën e provincës së Gisit. Në atë kohë princi i madh po udhëtonte drejt jugut nëpër provincën e Sisakankut (Sjunikut) dhe duke qenë se patriarku Eliazar ishte si apostujt në fjalë dhe në vepra, ai me vendosmëri i largoi gabimet mashtruese dhe bëri që të lulëzojë e vërteta dhe u bë i denjë për kurorën e lavdisë si mbrojtës i të gjithë atyre që kërkonin virtyt në ortodoksinë, duke i mësuar ata gjithmonë, që të adhuronin tre figurat e shquara të Trinisë. Më pas, ai i bëri të njohur priftit të bekuar Izrael, se devotshmëria e tij ishte rezultat i vizionit të mrekullueshëm, që i ishte shfaqur, dhe ai e pranoi atë si shërbëtor i Perëndisë. Duke marrë një pjesë të kryqit të shenjtë të Mashtotcit, ai e vendosi atë, me lejen e tij, në kryqin e sapo bërë prej druri, e mirosi kryqin me chrism (e vajosi me vaj aromatik; krizme) dhe e ngriti atë në mes të kishës, duke e shenjtëruar atë në mes të shumë temjaneve në një ceremoni të shkëlqyer në prani të klerit dhe të kongregacionit të besimtarëve.

KREU 34. Vdekja e princit të madh Xhuanser.

Në atë kohë princi i madh Xhuanser u nis për rajonet malore për çlodhje pas gjithë atyre gjitha festimeve vjetore, të cilat ai kaloi i kënaqur në një ambient të mbrojtur mirë dhe në shoqërinë e artistëve të kualifikuar. Shumë i lavdëruari dhe i dashuri Xhuanser, gjeneral i lakmuar, i cili me mençurinë e tij të gjithanshme i nënshtroi të gjithë njerëzit nën autoritetin e tij, duke qenë i bekuar me të gjitha gjërat e mira të kësaj bote, ishte krenar për nivelin e tij intelektual. Më pas, megjithatë, njeriu i dashur dhe i lavdishëm u bë i kotë dhe i zbrazët dhe u zhvesh nga këto lavdi nga kurthet e vesit, sepse ai i shkeli

urdhërimet e Zotit. Gjithçka u bë një rrjetë merimangash (cf. Job8, 14), dhe shkëlqimi i mrekullueshëm u zhduk shpejt. Në ditët e nxehta përvëluese udhëheqësi i shquar mori suitën e tij të fisnikëve dhe truprojeve në luginat mes maleve të larta dhe brodhi mes livadheve të bukura duke shijuar paqen në mes të luleve dhe duke kaluar ditët në lumturi dhe luks. Kur kaluan ditët e nxehta të pikut të verës dhe erdhi koha e Festës së Lavdërimit të Kryqit,¹¹⁶ ai zbriti nga këto krahina dhe erdhi në qytetin e Partavit të provincës Uti (Utik) dhe hyri në kishën e tij të stolisur bukur për të kryer ritin e adhurimit të Perëndisë me ofrime dhe adhurime në shërbesë solemne. Ndërkohë që Xhuanseri i shquar ishte duke pushuar në lumturi, një njeri i lig dhe famëkeq, i cili ishte i mbrujtur me mëkatin e Kainit dhe kishte rënë në tundime të këqija dhe kishte korrupsuar shokët e tij në të njëjtën mënyrë, e harroi mirësinë e Xhuanserit ose nderimet dhe dhuratat që ky i fundit i kishte dhuruar shtëpisë së babait të tij, por projektoi vdekjen e tij dhe çoi nëpër mend mendime të këqija, duke e joshur atë në sjellje të pacipa dhe duke e bindur atë me fjalë mashtruese për ta lëshuar veten në kënaqësitë e turpshme. Kur princi doli nga pallati i tij përgjatë shtegut nëpër kopshtin e lulëzuar në orën e parë të natës, i armatosur vetëm me një shpatë dhe pa ndonjë mburojë, trupat e rojeve plotësisht të armatosura qëndronin te portat e pallatit të shkujdesura, të pa frikësuar nga asgjë dhe të zhytura në gjumë.

Enabei i keq (Enibay, Enib – epitete për demoni ??), Varazoi i pabesë, mori topuzin mbretëror, shpatën prej çeliku dhe mburojën e veshur me ar dhe me ngadalë i doli përpara i maskuar si roje, dhe tradhtari i lig, fshehurazi, kishte mbrojtur veten duke veshur armaturë nën mantelin e tij. Kur arritën në mes të kopshtit dhe ishin afër murit, që rrethonte tokat e parkut mbretëror, Xhuanseri i fuqishëm, duke qenë i mençur në të gjitha gjërat, u bë i vetëdijshëm

¹¹⁶ Në vitin 680, kjo festë, e cila bie ndërmjet 11 dhe 17 Shtatorit, ndodhi në datën 16 të këtij muaji; *Shënim i Dowsett*.

për tradhtinë e vrasësit dhe i alarmuar nga kumbimi i armaturës së veshur nga tjetri, princi u frikësua, duke imagjinuar se ishte qëllimi i të gjithëve për ta vrasur atë. Ai tentoi që të kthehej menjëherë në pallat, por vrasësi i keq, i cili kishte mbajtur shpatën e tij të lirë nën pelerinë, e goditi princin trim me një goditje të papritur nga prapa dhe, duke qenë se ai nuk kishte veshur mburojë, u plagos rëndë. Sidoqoftë, tradhtari nuk qe në gjendje ta vriste shpejt me shpatë, pasi Xhuanseri duke uluritur si një luan, u kthye dhe filloi të luftonte me të. Por fuqia e Më të Lartit e kishte braktisur dhe e kishte dorëzuar në duart e të preferuarit, që ai vetë kishte zgjedhur. Kur Xhuanseri erdhi tek ai, vrasësi vuri para atij mburojën e tij dhe e mbështeti në tokë, dhe Xhuanseri, duke zhytur shpatën në mburojën e tij të ngurtë, nuk mundi ta tërhiqte atë mbrapsht. Tjetri, i mbushur me brutalitet të egër, i shkaktoi plagë mbi plagë në të gjithë trupin e tij, me dashakeqësi, si një gjarpër helmues dhe duke e plagosur atë me goditje të pamëshirshme të shpatës dhe kamës, ai e hodhi zotërinë e tij në tokë. Vrasësi, duke menduar se shpirti i Xhuanserit ishte larguar nga gjoksi i tij, edhe pse në fakt ai e kishte vrasur vetëm përgjysëm, vjedhurazi u largua nga vendi i ngjarjes dhe shkoi në shtëpi, me qëllim që të mos ngjallte asnjë dyshim, (duke e bërë të duket) se ai kishte qenë në gjumë në shtëpi në atë kohë, aspak në dijeni të asaj që kishte ndodhur. Ndërkohë dikush zbuloi se çfarë kishte ndodhur dhe njoftoi lajmin për tradhtinë, dhe u mblodh një turmë. Një nga vëllezërit e njeriut fajtor e paralajmëroi për madhësinë e gjërave që ai kishte bërë, dhe ai ja hipi kalit me nxitim dhe iku. Pas kësaj, një patric, një nip i princit, mori një trupë prej pesëdhjetë burrash nga legjioni i tij i Amesakanit dhe ndoqi vrasësin. Të vetëdijshëm se ata nuk do të arrijnë kurrë të kapin të arratisurin, megjithatë, ata u ngjitën në kodrat e kantonit Arjaxunik, dhe si hakmarrje për atë që kishte ndodhur, plaçkitën shtëpinë e të atit. Ata dogjën shtëpinë dhe plaçkitën mëndafshin, taftanë, brokadën dhe pëlhura me ngjyra të ndryshme, arin dhe argjendin, si edhe mobiljet dhe pajisjet e bukura. Pastaj ata u kthyen në lot, duke lëshuar britma dhembshurie, duke

qarë dhe duke vajtuar për princin. Ai ende ishte duke marrë frymë dhe vazhdoi të jetonte edhe për disa ditë të tjera. Ai shënoi pasurinë dhe titullin për secilin prej bijve të tij, i konfirmoi ata në trashëgiminë e tyre, dhe pastaj, i dobësuar nga plagët e tij të rënda, vdiq.¹¹⁷

Në atë kohë kishte konfuzion të madh në vendin tonë, pasi turma të mëdha ishin bashkuar dhe armatosur. Princat e mëdhenj dhe i gjithë vendi u mblodhën, dhe me shumë kuje, vajtonin princin me zëra të trishtuar dhe të pikëlluar. U ngrit një orator i quajtur Davtak, një njeri i aftë në zanatin e artistit, ekspert në ushtrime imagjinate, i përparuar në poezinë deklamatore, një njeri që foli shkëlqyeshëm mirë dhe me një oratori të pasur dhe elokuede dhe gjuha e të cilit ishte si pena e një shkrimtari të arritur. Ai kishte kaluar një kohë të gjatë në oborrin mbretëror mbas arritjes së tij atje dhe kur lajmi i tmerrshëm për vrasjen e papritur të gjeneralit të madh u përhap në të gjithë vendin tonë *lindor*, ai filloi ta këndonte këtë elegji në formë akrostike mbi Xhuanserin e denjë.¹¹⁸

KREU 35. Elegji për vdekjen e princit të madh Xhuanser.

(Ayb) Shpirti krijues i fjalës së Perëndisë, kompozon me mençuri këtë këngë melankolike, që me zë të dhembshur të mund të vajtojmë përgjithmonë për humbjen tonë të hidhur.

[Ben] Rrënimi i madh pushtoi tokën tonë lindore dhe zhurmat e shkatërrimit jehuan nëpër botë; gjithë kombet dhe popujt le të dëgjojnë fjalët e mia dhe të gjitha krijesat e lindura në tokë le të vajtojnë me mua.

[Gim] Shkëmbi dhe forca e gjallë u përmbysën, muri i forcës u shemb përdhe, kulla e arsyes u rrëzua, mburoja e begatisë u coptua dhe u bë copë e çikë.

¹¹⁷ Nëse ne besojmë detajet e dhëna nga Moisi Daskuranci, vdekja e Xhuanserit ka ndodhur para sulmit të Alpit Ilit'uërit, midis 9 Qershorit dhe 23 Dhjetorit 681, dhe me shumë gjasa pas Shtatorit të vitit 680; *Shënim i Dowsett*.

¹¹⁸ Acrostic - një poezi, fjalë kryq apo gjë a gjëzë, ose përbërje tjetër në të cilën germa të caktuara në çdo rresht formojnë një fjalë ose fjalë ose japin një kuptim të caktuar; *Shënim BP*.

[Da] Paqja jonë është kthyer në hidhërim dhe portat e plaçkitësve do t'i derdhin hordhitë e tyre mbi ne, pasi mbretëria e tij e mrekullueshme është shkatërruar dhe drita e sundimit të tij të mrekullueshëm ka vdekur.

[Eç] Mallkimet, me të cilat na kërcënoi profeti Isaia shumë kohë më parë, kanë ardhur dhe kanë rënë mbi ne, sepse në ditën e festës së Kryqit të Zotit ne ishim të drobitur nga pesha e dhembjes dhe e lotëve të hidhur.

[Za] Ata gërmuan një gropë të humbjes së plotë e të përjetëshme për të vendosur bariun e mirë; shpirti i gabimit fryu brenda tyre dhe ata fshehën arsyen e vdekjes.

[Ë] Ai qëndroi si një luan në strofullën e tij, dhe në heshtje armiqtë e tij dridheshin përpara tij; kryetarët e familjeve fisnike dhe të gjithë princat i bindeshin atij me frikë dhe me dashuri.

[Et'] Fama e tij u përhap në mbarë tokën dhe lavdia e tij u shtri deri në skajet e botës; i gjithë njerëzimi lavdëroi dhe vlerësoi fuqinë e intelektit të tij dhe mençurinë e gjykimit të tij.

[T'o] Mbreti i Grekëve dhe princi i jugut kërkuan me ngulm të shihnin zotërinë tonë; duke e pranuar me përshëndetje të respektueshme dhe duke e kurorëzuar atë me lavdi, ata e nderuan shumë atë.

[Zhë] Ora e fatkeqësive tona erdhi papritmas mbi ne dhe na ndëshkoi për korrupsionin tonë të papenduar; ne e zemëruam Krijuesin me veprat tona, dhe Ai e zhyti fuqinë supreme (të vendit) në humbje.

[Ini] Mbrojtësit e Tij e braktisën atë dhe ndihma prej së larti u largua prej tij; sepse Zoti u tërhoq në ditën e ligë dhe e la atë që të shkelej nga njerëzit e ligj.

[Liën] Armiku djallëzor e përkuli harkun e tij dhe mprehu shtirjen tinzake të dashurisë sikur të ishte një shpatë (whetted his cunning dissimulation of love); duke e plagosur rëndë, ai e shkatërroi atë gjatë natës, ashtu si më parë kishte rënë mbi fisin (tribunë) e Moabit.

[Xe] Me një pretekst mashtrues ai u nda prej tij dhe më pas, me

goditje të pamëshirshme, ai e plagosi njeriun fisnik; (ti ishe krenar mbi kombet e botës dhe i plagose thellë ata që të zgjuan ty, por tashmë dielli ka marrë një shteg tjetër dhe bijtë e skllëverve të tu kanë ngritur krye kundër teje).

[Ca] Fëmija i djallit, që mëkatoi kundër tij, biri i paligjshmërisë, që e keqpërdori atë, le të endet ai nëpër botë i ngarkuar me mallkime, le të bredhë e të endet ai në pasiguri si Kaini!

[Ken] Le ta kapin në kurth, ndërkohë që ai fluturon, zogjtë e qiejve që fluturojnë në tufë mbi të, sorrat e luginave që fluturojnë drejt tij dhe kafshët e egra që qëndrojnë në pritje për të!

[Ho] Le të dërgohet zjarri i Herodit kundër tij, krimbat dhe minjtë le të rriten mbi të, flakët e trishtimit le ta djegin atë dhe ta gllaburojnë trupin e këtij mbretvrasësi.

[Ja] Dora që u ngrit për të vlarë zotin e tij, dhe këmbët që shkelën mbi figurën e tij të shkëlqyer, le të copëtohen nga një lebrozë agresive dhe qerosa të shpërthejë mbi të si plagë kanceroze.

[Ghat] Le të fshihet dhe të pushojë në hijen e ferrave, le ta tallin këlyshët e gjarpërinjve, le të përhapet helmi xhelatinoz (aspics - xhelatinë) nëpër trupin e tij dhe ta bëjë atë të plasë nga fryrja e tepruar.

[Çë] Ai ishte pishtari i paqes së vërtetë për ne; Xhuanseri trim ishte piloti ynë, zbutësi i zemërimit të valëve, ai që shtypi të gjitha ngritjet e atyre që kërkonin të na skllavërojnë.

[Men] Të stolisura me perla ishin fjalët e gojës së tij dhe jeta e tij shkëlqeu nga virtyti.

[Yi] Ai do të ngrihej nga dremitjet e tij si një këlysh-luani, dhe duke dalë në agim, do të merrte me vete dhe do të shpërndante copat e zgjedhura të mishit të deleve.

[Nu] Ai do të flinte në trup, ndërsa me shpirtin zgjuar ai e ngau karron e Marsit midis yjeve, duke e mbajtur me guxim lulen e mençurisë.

[Sha] Hirësitë e devocionit (rrjedhin) me bollëk në formë pikash

nga ana e Jezusit; gjoksi i tij, i gjerë si oqeani, thith nëpërmjet flegrave të tij parfumin e ëmbël dhe të këndshëm të pavdekësisë, simbol të Shpirtit të Shenjtë.

[O] Elegjia ime nuk është për nimfat e pavdekshme ose tufat e strucave (ostrich – struc), por është një vajtim i hidhur për një numër të madh bijsh, që ju të privuarit latë pas për një qytet të shkretuar.

[Ça] Le të mos llogariten ditët e hidhura të vdekjes sate të dhimbshme ndënjë viteve të kohës; le të thahet në fatkeqësi ai, që kaq keq u soll me ju!

[Pë] Për ne, dielli yt i ndritshëm ishte një dritë që kurrë nuk mungoi; mjerisht! ajo natë dhe errësira e zyrtë dhe një trup i pa dritë ndanë qënien tënde prej nesh dhe hodhi mbi ne, popullin tënd, një hije që nuk do të shpërndahej kurrë.

[Xhë] Unë digjem nga zemërimi, unë jam konsumuar nga dhembja, kur unë shikoj fronin tënd të lartë, të privuar prej teje.

[Rra] Këmbët e tua ecën në shtegun e ngushëllimit, prandaj sytë e mi, me dhembje dhe të lënduar, rrjedhin si burime lotësh.

[Së] Ata që ti i doje, digjen nga dashuria për ty dhe kujtojnë dashurinë tënde që kurrë nuk do të harrohet; Le të ishim ne temjan i ëmbël aromatik që të mund ta parfumosnim varrin tënd!

[Veë] Kurora jonë është zhdukur, froni ynë ka shkuar, dhe lavdia e shkëlqimi ynë janë varrosur bashkë me ty.

[Tjun] Brigjet e Liqenit të Tiberias dhe malet e Libanit përparuan falë teje; me shfaqjen e gjarpërinjve të erës veriore ata të kërkuan ty, dhe kur ti nuk u shfaqe, Hunët me heshtat e tyre thanë pemët e shegës.

[Rë] Turmat e mbretërve kanë veshur rrobat e zisë për ty; vellot e nuseve janë mbuluar me një shtresë të trashë pluhuri.

[Ço] Ata pikëllohen dhe dëshpërohen dhe qajnë me hidhërim.

[Hjun] Ata vajtojnë dhe ulen të vetmuar si zogjtë, të cilëve u kanë vdekur të vegjëlit.

[P'hjur] Ata nxitojnë të heqin rrobat e tyre, duke përbuzur lavdinë; përmes teje mësuam përsëri kotësinë e famës dhe se si askush nuk mund të qëndrojë në tokë.

[K'ë] Do të ishte e ëmbël të flisnim për gjëra të tjera, sepse të qarët është i trishtueshëm, por më e ëmbël nga gjithçka do të ishte të vdisnim bashkë me ty!

KREU 36. Varaz -Tirdati bëhet princi që vjen në fronin e Xhuanserit. Hunët kërkojnë të hakmerren për vdekjen e këtij të fundit dhe Varaz -Tirdati bën paqe me ta.

Pastaj, kur dhembja u zbeh dhe hidhërimi u shpërnda dhe fatqeçësitë e tmerrshme u harruan disi, ndodhi që zotërinjtë e familjeve (kryesore), guvernatorët, administratorët, madhëritë e tyre, princat (dukët), dhe të gjithë princat e atyre tokave u mblodhën në prani të kryepeshkopit të madh Eliazar dhe diskutuan për paqen dhe begatinë e tokave të Albanisë. Ata u përpoqën të japin mendime të mençura në lidhje me qeverinë e vendit dhe ranë dakord unanimisht për të zgjedhur një princ të njohur e të respektuar, i cili ishte nderuar me titullin perandorak të ex-konsullit dhe kishte fituar gradën e patricit. Emri i tij ishte Varaz-Tirdat, i biri i Varaz-Perozit, vëllait të Xhuanserit.

Njëzëri të gatshëm, princat e vendit dhe Katolikosi nxituan për të bërë efektive zgjedhjen e tij, dhe të gjithë fisnikët së bashku e përhëndetën stemën me kafshë të flamujve të ngritur nën tingujt e trumbetave, e vendosën atë mbi mburojën e artë dhe e ngritën atë lart tri herë, duke thirrur fjalë të lëvdimit. Në këtë mënyrë, dinjiteti i fuqisë supreme të fronit të atdheut ju caktua atij në mes të një gëzimi të madh, dhe ata sollën dhurata dhe oferta në nder të sovranitetit të tij të ri. Përpara kësaj, Varaz-Tirdati trim, me urtësinë dhe mençurinë e tij të madhe, u kishte tregur të gjithëve miqësinë e tij dhe konsideratën e vullnetit të mirë. Kur ai erdhi për t'u ulur në fronin e princit, disa nga personat xhelozë të klanit të tij u sollën

ftohtë ndaj tij, por këta ai i qetësoi me fjalë të mençura dhe të dashura dhe kështu fitoi zemrat e të gjithëve. Me durim dhe dashamirësi ai shtyu vendin që t'i bindej atij në përputhje me autoritetin e tij zakonor. Dhe pa humbur kohë, ai mori në zotërim kryeqytetin e famshëm të Partavit.

Në atë kohë, gjenerali dhe princi i madh i Hunëve, Alp'Ilit'uër, mblodhi një numër të madh të ushtarëve të tij dhe atyre që erdhën për t'u bashkuar me të nga shumë vende, popujt e fuqishëm të tokave të Gogut, të gjithë të armatosur dhe të pajisur, me gjeneralë dhe stema dhe trupa që mbanin shtiza të gjata, dhe harkëtarë dhe luftëtarë të mbuluar me veshje mbrojtëse fund e krye, dhe sikur të hakmerreshin për Xhuanserin e guximshëm, ai pushtoi pjesën e Albanisë në këmbë të malit të Kaukazit të madh nëpërmjet fshatrave të kantonit të Kapalakut. Duke u derdhur në fusha me trupat e tij të shumta, ai kaloi përgjatë lumit Kur në krahinën e Utisë (Utikut). Atje ai kapi një numër të madh njerëzish dhe bagëtish të rajonit dhe plaçkiti e mori gjithçka me vete, dhe duke u kthyer nga atje, ai u vendos në fushë në rajonin e Lpink'ut.

Kur Varaz-Tirdati, princ i Albanisë, pa numrin e madh të ushtrisë dhe mënyrën me të cilën kishin pushtuar dhe kishin marrë shumë robër dhe kishin shkatërruar gjithçka, ai u trazua dhe u shqetësua shumë. Ai i dërgoi një lajmëtar princit të Hunëve në personin e peshkopit të madh Eliazar, duke shprehur përmes tij mirëbesimin e tij të sigurtë dhe miqësinë që ai me të vërtetë ruante për të si për një vëlla të dashur. “Ne nuk kishim pjesë në vrasjen e Xhuanserit”, tha ai. “Ky krim i lig dhe i tmerrshëm u krye nga një njeri i ulët dhe famëkeq.” Të gjithë këtë Katolikosi i Albanisë ja raportoi kryetarit të Hunëve dhe duke shtuar fjalë të tjera të perëndishme dhe të matura, ai e sollti atë të kishte frikë dhe ta donte Perëndinë dhe ta shtynte mendjen e tij tek paqja dhe miqësia e pandarë. Ai e bindi princin e Hunëve që të ndihmonte dhe mbështeste princin e tij, dhe pastaj u kthye në vendin e tij.

KREU 37. Mbretërimi i Varaz-Tirdatit, i cili merr tituj dhe nderime nga shumë rajone. Davidi, peshkop i Mec Kueank'ut, vdes dhe Izraeli e pason atë dhe është një udhëheqës i mirë.

Që këtej e tutje, autoriteti i princit Varaz-Tirdat u rrit gjithnjë e më shumë. Ai mori rangun (gradën) më të lartë (gah) nga princi i fuqishëm i kurorës i Taçikëve (Arabët), që do të thoshte, atë të guvernatorit (sahmanakal) të rajoneve lindore dhe sundimtar të të gjithë mbretërisë së Albanisë dhe provincës së Uti, duke i nënshtruar të gjithë nën autoritetin e tij dhe për të sunduar në mënyrë të lumtur, të sigurt dhe fitimtar mbi territoret e tij. Në atë kohë Davidi, patriarku i bekuar i Mec Kueank-ut, u kthye tek baballarët e tij; duke luftuar për atë që ishte e mirë, ai u mbiquajt “I Miri” në këtë botë, dhe ai mori vendin e tij në grumbullin e engjëjve rrezatues. Duke e lënë pa një bari kopenë e tij, kisha u la në vështirësi, dhe princi i devotshëm i Albanisë, me vëllain e tij gjeneral dhe me Katolikosin dhe me të gjithë peshkopët dhe princat, nxitoi të zbatonte vullnetin e Perëndisë. “Eja” tha ai, “Le të vendosim Izraelin, këtë njeri të virtytshëm, të zgjedhurin e Perëndisë, si peshkop të dioqezës së shenjtë të krahinës së Mec Kolmankut, që ai të mund t’i ndriçojë ata me ligje të mençura duke ndjekur urdhëresat e Krijuesit.” Edhe pse për njëfarë kohe ai nuk e pranonte këtë emërim, ata e bindën atë me urdhër të princit dhe ai nuk këmbënguli më në mospranimin e tij, duke kujtuar fjalët e apostullit: “Nëse një njeri dëshiron detyrën e një peshkopi, ai dëshiron një punë të mire” (I Tim. iii. I). Ai gjithashtu solli ndër mend atë që kishte ndodhur kohë më parë - vizionin që i ishte zbuluar atij në kishën e shenjtë të qytetit Vagharshapat, dhe ai ngriti zërin e tij dhe tha: “U bëftë Vullneti i Perëndisë!”. Princi i dërgoi atij me shpejtësinë më të madhe të mundur princat e mëdhenj, dhe ata arritën në qendër të krahinës së Arcahut dhe e takuan atë në Gëllhoi Vank (Manastiri Qendror) ku ishin mbledhur priftërinjtë e emëruar. Këta ishin dërguar në cilësinë e dëshmitarit për Katolikosin dhe princin, dhe ata paraqitën para tyre Izraelin, të ushqyer me shenjtëri, në veshjen e tij të murgut. Të gjithë morën letrën e lavdërimit, duke përfshirë gjeneralin dhe princat, dhe ata i vendosën vulat e tyre në një akt në emër të të

gjitha provincave. Katolikosi e nderoi dhe e shenjtëroi atë peshkop të krahinës së Mec Kolmankut, dhe e ktheu atë përsëri në krahinën e tij të shoqëruar nga një shpurë e madhe dhe letrat e nevojshme. Ata erdhën në pallatin e lashtë episkopal të Tahxhankut (Taghxhankut, Talxhankut), ku u nderuan shumë nga miqtë e tij peshkopë, pleqësia dhe populli, dhe ai shkëlqeu në gjithçka me predikimin e tij. Duke mbajtur kryqin dhe me krahë të shtrirë, ai iu lut Perëndisë për vendin e tij. I ndershtëm dhe i devotshëm në sjellje, ai bëri përparim të madh dhe udhëtoi nëpër të gjitha kantonet në dioqezën e tij. Ai i fortifikoi ata me anë të hirit të mësimëve të tij në përputhje me besimin e vërtetë ortodoks, dhe kështu ai tregoi edukimin dhe rrezatimin e tij në dashurinë për Krishtin.

KREU 38. Izraeli dërgohet nga princi i madh Varaz-Tirdat te patriarku i madh i Armenisë, Sahaku, në krahinën e Araratit dhe tek princi i devotshëm si shprehje e miqësisë.

Në atë kohë, princi i devotshëm Varaz-Tirdat konceptoi një akt të mençur, dhe e dërgoi peshkopin Izrael si shenjë të miqësisë së tij tek Katolikosi i madh i Armenisë¹¹⁹ dhe princi i devotshëm i krahinës së Araratit.¹²⁰ Ata e nderuan atë në një mënyrë shumë miqësore dhe erdhën për ta takuar, dhe pasi i caktuan një vend për të pushuar, ata e lejuan që të qëndronte për një farë kohe në tokën e njohur botërisht. Në atë kohë princi dhe gjenerali i madh i Armenisë kishin sjellë nga Tordani në kantonin e Daranalikut (Daranaghikut) reliket e çmuara të martirit në Krisht, Gregorit të madh, me të gjitha eshtrat e tij, në Vagharshapat në provincën e Araratit në tokën e Armenisë, dhe ata i vunë ato për të pushuar në kubënë (qemerin, kupolën) e sapo ndërtuar të kishës së ndërtuar nga Nersesi i madh në emër të Shën Gregorit. Peshkopi Izrael ra në gjuhë përvoja të përpara Katolikosit dhe iu lut, që të plotësonte dëshirat e zemrës së tij dhe të përmbushte kërkesën e tij nëse ishte e mundur. “Na jep disa nga

¹¹⁹ Sahaku i III-të, 679 – 702; *Shënim i Dowsett*.

¹²⁰ Grigor Mamikonian, 662/3 – 685; *Shënim i Dowsett*.

reliket e Shën Gregorit”, kërkoi ai. Por ata nuk do të pajtoheshin me këtë, duke thënë: “Reliket e Shën Gregorit nuk i janë dhënë asnjëherë askujt dhe ne nuk kemi asnjë autoritet për të marrë ndonjë pjesë të tyre dhe për t’ua dhënë atë juve.” Pastaj Izraeli kërkoi ndihmë nga Helineja, mbretëresha e Armenisë së Madhe, e cila ishte gjithashtu nga Albania, dhe ajo e ndihmoi atë në këtë çështje. Ajo shkoi me suitën e saj tek Katolikosi dhe iu lut që ta plotësonte këtë kërkesë për reliket. Ajo gjithashtu e bindi zotin e saj, gjeneralin e Armenisë, për t’i dhuruar reliket, duke thënë: “Jepuni vendit tim dhe shtëpisë së atit tim një pjesë të relikeve të Gregorit të madh dhe miratoni kërkesën e peshkopit të dërguar nga vendi im, në mënyrë që dëshirat e tij të mund të përmbushen dhe ai largohet nga ne me një mendje të lumturuar”. Dhe Zoti, që e do njerëzimin, ndikoi mbi të dhe ai pranoi të jepte (the law-giving jaw-bone of the great martyr) si dhuratë pjesë të kockës së nofullës së dëshmorit të madh Gregori dhe ai e pajisi peshkopin me këtë thesar të dëshirueshëm. I nderuar me ceremoni të madhe, ai u largua nga oborri dhe duke besuar në hirin e Perëndisë, u nis për në shtëpi. Ata arritën në vendin e tyre pas një udhëtimit disa ditore, dhe ai i mori reliket dhe i vuri të pushonin në manastirin e tij Gëllhoi Vank.

KREU 39. Princi Varaz-Tirdat konsultohet me princat e tij me qëllim që të dërgojë peshkopin Izrael në tokën e Hunëve për të bërë paqe.

Në vitin e 62të të mbretërisë jugore të Muhammedit krenar,¹²¹ Varaz-Tirdati, princ i Albanisë, u këshillua me kolegët e tij princa (naxarars) dhe Katolikosin Eliazar dhe tha: “Haraçi që na imponohet nga populli mizor i Arabisë (Taçkistan) na krijon shqetësime të rrezikshme, ndërsa sulmet e përvitshme të vendit tonë nga forcat e Hunëve janë gjithashtu fatkeqësi e tmerrshme për ne, sepse vendi ynë është plaçkitur dhe dobësuar nga të dy anët prej sulmeve të

¹²¹ Rreth 20 Shtator 681; *Shënim i Dowsett*.

armiqve. Ejani kushërinj dhe miq, le të zgjedhim një peshkop nga tokat tona për të bërë paqe për ne, që të shkojë tek ata dhe me hirin e Perëndisë t'i shtyjë mendjet e të dy vendeve për paqe dhe miqësi të qëndrueshme, në mënyrë që nga tani e tutje të mos të mbajmë më në zemër urrejtje dhe armiqësi për ta". Kur princat dhe kryetarët e fiseve e morën në konsideratë këtë çështje, ata menjëherë bënë zgjedhjen e tyre dhe dërguan një thirrje me shumë lutje te peshkopi i Mec Kolmankut, Izraeli, sepse, rrezatues me virtyt të dëlirë dhe mençuri shpirtërore, duke përmirësuar gjithnjë shpirtin e tij me përlulësi, ai ishte admiruar me të vërtetë nga të gjithë njerëzit. Ai iu bind urdhërit të dashurisë (për fqinjin e tij) dhe menjëherë ndërmoi udhëtimin në tokën e largët të Hunëve. Dhurata dhe peshqeshe si edhe racione ushqimore për udhëtimin e gjatë u përgatitën për të dhe shokët e tij, dhe ata u dërguan në rrugën e tyre në ditën e tetëmbëdhjetë të muajit Mehekan. Të shoqëruar të sigurtë nga qyteti i Peroz-Kavatit, ata kaluan lumin Kur, kaluan kufirin e Albanisë dhe arritën në qytetin e Lpinkut në ditën e dymbëdhjetë. Të gjithë banorët e këtij qyteti dolën për ta takuar dhe me gëzim e pranuan atë në një mënyrë të përshtatshme për një peshkop, veçanërisht pasi që Festa hyjnore e Epifanisë¹²² ishte afruar. Pasi hynë në qytet dhe u sistemuan, ata kremtuan festën dhe, duke u nisur përsëri, hynë në vendin e Çilbkut (Çighbkh-ut) në këmbët e malit të madh. Pastaj shpërthimet veriore të erërave dimërore ngjallën stuhi të fuqishme dëbore afër majës së Malit të Kaukazit, gjë që i bllokoi për tre ditë, gjatë të cilave ata nuk mund të shihnin ose të gjenin rrugën e tyre, dhe plotësisht të rraskapitur, ata ishin të mbushur me frikë nga beteja Satanike (me elementet e Natyrës) dhe qëndruan zgjuar nga frika dhe zhurma e madhe. Njeriu i Perëndisë nuk dukej të ishte i tronditur, dhe duke marrë kryqin e tij në dorë, ai i urdhëroi të gjithë të binin në gjunjë; pastaj ai i udhëhoqi nëpër malin e quajtur Vardedruak

¹²² Epifania - është një ditë festimi e krishterë, që feston shfaqjen e Zotit të mishëruar si (në) Jezu Krisht. Data tradicionale për festën është 6 Janari; *Shënim BP*.

(Vard-ë Gruak), dhe falë fuqisë së kryqit të shenjtë dhe lutjeve të peshkopit të madh, erërat u tulatën dhe tërbimi i tyre u shua, dhe kështu ata e kaluan pa frikë majën e lartë dhe gjigante.

Pas kësaj, as dielli dhe as yjet nuk shkëlqyen për shumë ditë dhe moti i keq vazhdoi. Me zemër të thyer ata vazhduan udhëtimin jashtë vendit, derisa, të çoroditur dhe të rraskapitur, mbërritën pas shumë ditësh në vendqëndrimin e lashtë mbretëror, ku ishte martirizuar Shën Grigori, Katolikosi i Albanisë dhe nipi i Gregorit të madh. Pas disa ditësh ata arritën në portën e Çoghas që është afër Darbandit,¹²³ dhe atje ata morën ndihmë dhe nderime nga banorët e qytetit. Ata vazhduan udhëtimin e tyre të gjatë dhe arritën në qytetin e mrekullueshëm të Varaçanit në fillim të agjërimit dyzetditor.¹²⁴ Kur princi i madh i Hunëve mësoi për ardhjen e tij, ai doli për ta përshëndetur, e priti me gëzim të madh dhe u soll me përulësi para tij, duke e nderuar dhe duke i kushtuar një respekt të madh shenjtërisë së tij patriarkale. Kur ditët e kreshmës ishin në shkëlqimin e tyre, banorët e qytetit e pranuan atë me një shfaqje të madhe miqësie dhe ata u pritën me gëzim dhe u nderuan nga të gjithë, sidomos nga princat e kujdesshëm dhe nga fisnikët e denjë. Kur peshkopi vuri re madhësitinë e kësaj pritjeje dhe mirëpritjen e tyre të shenjtë dhe miqësore, ai mbeti jashtëzakonisht i kënaqur dhe falënderoi për dhuratat e parrëfyeshme të Krishtit.

Duke u larguar kështu prej shumë ditësh nga punët e tij të lodhshme, ai dëgjoi dhe pa besimin e presupozuar dhe të vet-pranuar të fisit fatkeq, dhe atij i erdhi keq dhe u pikëllua për fatkeqësinë e madhe dhe besimin e dyshimtë të këtyre njerëzve që e quanin veten adhures të Perëndisë, ndërkohë që e kishin refuzuar fuqinë e Tij dhe kishin shpikur një tjetër (Zot).

¹²³ Mendoj që bëhet fjalë për Derbentin e sotëm; *Shënim BP*.

¹²⁴ Në 682 Kreshmët filluan më 8 Shkurt. Për këtë arsye, i gjithë udhëtimi duket se ka zgjatur gjashtë javë; *Shënim i Dowsett*.

KREU 40. Peshkopi Izrael i konverton hunët (Honastank) me anë të predikimit të tij dhe ata e dëgjojnë me urtësi në sajë të mrekullive që ai kryen.

Ky fis, i marrosur, për shkak të mashtrimit Satanik, në adhurimin e gabuar të pemëve (natyrës) në përputhje me injorancën e tij kokëfortë, të varur nga feja e tij fiktive dhe mashtruese, e imagjinonte këtë kult të fëlliqur pagan si një fe të madhe. Në qoftë se flaka e një rrufeje të zjarrtë dhe zjarri eterial goditnin një njeri ose një objekt tjetër material, ata e konsideronin atë një lloj sakrifice për perëndinë Kuar. Duke përdorur kuajt si flijim për djegie, ata adhurojnë një përbindësh gjigant e të egër, të cilin ata e quajnë Perëndia Tangri Khan, të quajtur Aspandiat nga Persët. Duke pasur një mendje krejtësisht anarkike, ata bien në çdo lloj gabimi, duke rrahur daullet dhe duke fishkëllyer mbi kufomat, duke shkaktuar prerje të përgjakshme me shpata dhe thika në faqe dhe gjymtyrë, dhe duke u angazhuar lakuriq në beteja me shpatë – O pamje skëterre - nëpër varreza, burri kundër burrit dhe tufa kundër tufës, të gjithë të zhveshur për betejë. Grupe të shumta ndeshen me njëri-tjetrin dhe në orgji të kryera në formën e garave të shpejtësisë mbi kalë, duke u përdredhur sa andej këtej. Ndërkohë disa qanin ose vajtonin, të tjerë zhyteshin në një lojë të zemërimit djallëzor. Ata i luanin lojrat e tyre dhe kërcenin vallet e tyre me akte të turpshme, të zhytur në ndyrësi të thellë dhe të privuar nga pamja e dritës së Krijuesit. Ata i bënë sakrifica zjarrit dhe ujit, dhe disa perëndive të çfarëdoshme, si edhe hënës dhe të gjitha krijesave, që në sytë e tyre konsideroheshin të ishin në një farë mënyre elemente që binin në sy. Ata ishin gjithashtu në marrëdhënie seksuale të pakontrolluara dhe, në përputhje me zakonet e tyre pagane e barbare, ata martoheshin me gruan e babait të tyre, ndanin një grua midis dy vëllezërve dhe martoheshin me disa gra. Ata kishin shumë ligje të rreme (jofetare) dhe rite të paligjshme, dhe ata nuk mund ta kuptonin e as ta përfytyronin diellin e drejtësisë. Kur Izraeli dëgjoji dhe pa këtë varësi nga djalli dhe zakonet e liga, ai iu lut Perëndisë natën dhe ditën për shpëtimin e vendit, duke u lutur që të gjente një mënyrë për t'i konvertuar ata. Me urdhërin e tij u caktua një

orë për Perëndinë, dhe të gjithë fisnikët dhe njerëzit e thjeshtë të Hunëve (Honastanik) vinin për të adhuruar fenë e Kishës së Shenjtë dhe për të dëgjuar mesazhin e Perëndisë. Të mbledhur në shtëpinë e Zotit, princi dhe bashkatdhetarët e tij dëshironin të dëgjonin fjalët e peshkopit dhe i thoshin njëri-tjetrit: “Ejani, le të dëgjojmë prej tij fjalë qetësimi, sepse ai është një kryetar në fenë e shenjtë të Krishterë, që transmeton në botë mesazhin e Shpirtit të Shenjtë”. Kur Eliazari pa entuziazmin dhe vëmendjen e zellshme, filloi të fliste me ta në përputhje me dijenitë dhe mençurinë e tij duke thënë: “Fëmijë, kthehuni dhe pranoni Zotin Perëndi, që Ai të mund të ketë mëshirë për ju dhe t’ju japë jetën, pasi vetëm Ai është Zoti dhe krijuesi i të gjitha gjërave. Nga tani e tutje, braktisni adhurimin tuaj ndaj gjërave të neveritshme, mos adhroni gjërat e krijuara, pasi gjithçka e tillë është krijuar nga Satani dhe shkatërron shpirtin. Askush nuk mund t’i shërbejë dy zotërinjve. Askush nuk mund të pijë nga kupa e Zotit dhe kupa e demonëve; nuk ka mundësi që të hash njëkohësisht në tryezën e Zotit dhe në tryezën e demonëve. Mundet që Zoti të mos kujtojë mëkatet tuaja me dashje ose pa dashje, por pa dyshim që do ju kalojë nëpër furrën e njohjes dhe në ndëshkimin e drejtësisë; Ai që ndriçoi tërë universin në burimin e Perëndisë, shpërndaui mjegullën dhe errësirën nga popujt paganë të zhytur në errësi dhe ndriçoi mbi ta dritën e së vërtetës së besimit, do t’ju ndriçojë gjithashtu edhe juve me hirin e tij më të ndritshëm, nëse ju vendoseni para Tij pa pasur dyshime në mendjet tuaja, dhe zhyteni fort dhe me dashuri në pranimin e lavdisë së Birit të Perëndisë, dhe besoni në Trininë e Shenjtë. Sepse edhe luftëtarët shpirtërorë (jo materialë) gjithashtu do të bërtasin me një zë të shenjtë, të trefishuar: “I shenjtë, i shenjtë, i shenjtë, Zoti Perëndi i popujve, e gjithë bota është e mbushur me lavdinë e Tij!” Ju shikoni fuqinë e tre personave dhe një perëndie, ashtu si apostujt e shenjtë dhe martiri Gregor na i dorëzuan neve fillimisht: Ati nga Vetvetja, Biri nga Ati, dhe Shpirti i Shenjtë nga qenia e tyre. Tërë bota është plot me lavdinë e Tij. Ky është mësimi i ungjillit në përputhje me fjalët e Shpëtimtarit, një dëshmi për të gjithë paganët, e cila u përmbush dhe u përhap mbi universin; siç thotë Psalmi:

“linja e tyre ka përshkuar tërë botën dhe fjalët e tyre kanë shkuar deri në fund të botës “(Ps. xviii. 5 = A.V. xix. 4); dhe një profet tjetër thotë: “toka është plot me njohurinë e Zotit, ashtu si ujërat e shumta që mbulojnë detet” (Isa. xi. 9). Dhe vini re, ne shohim sot se mësimi i fjalës së Perëndisë është paraqitur tek ju dhe ka lënë përshtypje mbi ju dhe është mbjellur dhe jep fryt në fushën e zemrës suaj, dhe e ndodhur në duart e bashkëshortëve të aftë jep fryte të bollshme, njëqindfish, gjashtëdhjetëfish, dhe tridhjetëfish. Tani, me kaq shumë bollëk brenda jush, çfarë ju detyron juve të lejoni që zogu i vdekjes t’u afrohet livadheve të pastra dhe të lulëzuara të shpirtit tuaj? A nuk e dini ju se babai ynë i parë, Adami, u dëbua nga Parajsa për këtë dhe e trashëgoi tokën të mbushur me gjemba të mprehtë? Për këtë dëshmojnë apostujt (cf. Rom. i. 21 ff., dhe v.i ff.). Princi i paligjshëm, duke dashur të bëhej zot, zgjati dorën dhe i futi të gjithë njerëzit në mëkat; duke u bërë ziliqar për nderimin që i kushtohej njeriut të parë të krijuar, ai e nxiti atë drejt veseve perverse dhe e udhëhoqi atë në kurthin e korrupsionit, vrasjes dhe të gjitha llojet e krimeve, dhe ai dhe gjithë familja e tij u bënë babai i farës së vuajtjeve dhe mallkimeve. Siç thuhet gjithashtu tek Genesis: “Lameku mori për vete dy gra” (iv. 19); Jubali, bir i Lamekut, i dha formë lirës për këngë, trumpetave dhe harpave dhe daulleve dhe të gjithë tingujve artificiale, që janë krijuesit e idolatrisë¹²⁵ dhe nxitës të shthurjes. Edhe Nabukodonosori (Nebuchadnezzar), gjithashtu, porositi këta zëra metalikë dhe marrëzisht i bëri thirrje (popullit të tij) t’i përkushtohej adhurimit të idhujve të paraqitur nëpërmjet një imazhi të madh të artë, për të cilët ai krijoi një altar dhe për të cilët u mbajt një shërbim i dedikuar në publik. A e shihni pra ligësinë e pafund të racës djallëzore të Kainit? Sepse ashtu si vrasja është nga Satani, po ashtu marrja e dy grave si edhe krijimi i këngëve harmonike është nga i njëjti tundues. Në vend të premtimit të gjërave të mira, Perëndia derdhi mbi ata që, duke iu dhënë tradhtisë bashkëshortore dhe organizimit jashtë

¹²⁵ Idolatria – besimi tek idhujt; admirim ekstrem, dashuri, ose nderim për diçka ose dikë; *Shënim BP*.

normal të racës së Sethit, kurvëruan me bijat e mallkimit një përrua vrastar shiu dhe shkatërrimin universal. Noeja, sepse vetëm ai i kësaj race u gjet të ishte një njeri i duhur nga një shtëpi e fisme, u shpëtua, për shkak të besimit dhe shenjtërisë së tij me urdhër të Perëndisë nga përmytja e madhe së bashku me familjen e tij. Kaq i çmuar dhe i vlefshëm është besimi dhe shenjtëria. Ja, Kanaani ishte mallkuar për shkak të qëndrimit tallës ndaj Hamit, siç lexohet në histori: “Mallkuar qoftë djali Kanaan; ai do të jetë shërbëtori i vëllezërve të tij” (Gen. ix. 25). Ne e shohim se nga raca e tij u ngrit gjigandi Nimrod, i cili me magjinë e tij legjendare i mashtrroi të gjitha kombet që të grumbullonin gurë për të ndërtuar një kullë. Ai vetë, i fryrë për shkak të ndërtesës së tij të fuqishme dhe madhësisë gjigande, sundoi mbi të gjithë; siç është shkruar: “Dhe fillimi i mbretërisë së tij ishte Babeli” (Gen. x. 10). Pas shkatërrimit të kullës së ndërtuar nga njeriu dhe konfuzionit të gjuhëve, Nimrodi, siç kemi mësuar nga disa kronika historike, duke u krahasuar me perënditë, u bë aq krenar dhe mendjemadh, saqë ai i porositi skulptorët të ndërtonin një imazh të shkëlqyer prej argjendi dhe bronzi dhe i dha emrin e tij. Shumë prej këtyre kombeve të mëkatshëm ofruan sakrifica për atë idhull, pikërisht ashtu siç ne ju shohim juve tani të gaboni këtu dhe atje në shtigje të pashkelura në beteja të pakuptimta dhe supersticioze për shkak të mashtrimit nga Magët dhe Gjeomagët.¹²⁶ Dhe për njëfarë Aspandiatit, një gjigant i egër, ju sakrifikoni kuajt me djegie dhe nuk ndaloni të shihni se si adhuresi i gjërave të papastra mund të jetë i pastër; duke qenë se ato flijime janë të ndyra dhe të papastra, kështu, edhe të gjithë ata që i ofrohen Aspandiatit, janë të neveritshëm dhe të ndyrë në sytë e Perëndisë; siç është shkruar: “Çdo njeri i keq është i neveritshëm për Zotin dhe nuk ka komunikim me të drejtën” (Prov. iii. 32). Në mënyrë të ngjashme, ju i bëni thirrje si një perëndie vetëtimës qiellore, që shoqërohet nga zhurma e bubullimës

¹²⁶ Magët - mendoj se bëhet fjalë për priftërinjtë paganë dhe “hipnotizuesit”; Gjeomagët - mendoj se bëhet fjalë për parashikuesit mbi bazën e shenjave që shohin mbi tokë; geomancy – arti i të hedhurit fall duke studjuar vijat e bëra në tokë dhe për të shqiptuar ysthte dhe murmurima; *Shënim BP*.

dhe e quani atë një shpëtimtar. Përse nuk mund ta kuptoni ju, mendimtarë të gjorë, arësyeën se përse flakërimat e rrufeve dhe gjëmimet e bubullimave nëpër retë pushojnë përgjatë gjashtë muajve të ngricave të ashpra dimërore? A nuk është kjo për shkak se rrufeja ndriçon kur tund kokën Perëndia, Krijuesi ynë dhe pushon me urdhrin e tij dhe nuk guxon të shfaqet në dimër? Nga kjo del qartë se ata nuk janë Zota, por krijesa të Zotit, Krijuesit. Ju keni gabuar rëndë duke mos i kushtuar vëmendje tekstit, i cili thotë “Zotat, që nuk kanë krijuar qiejt dhe tokën, duhet të zhduken nga toka” (Jer. x. II). Ta dini mirë se Zoti është i vetëm në autoritetin e Tij dhe nuk ka asnjë tjetër përmbi të; Ai është krijuesi i të gjitha gjërave të dukshme dhe të padukshme, Zoti i vetëm – Biri i lindur, i lindur nga Ati, dhe Shpirti i Shenjtë, nga natyra e tyre, nga ku gjithashtu erdhi ekzistenca e botës.

“Që nga ky çast hidhini tutje gabimet tuaja të vjetra, rinovoni zemrat tuaja dhe zgjidhni atë që është e mirë, sepse Jezus Krishti erdhi në botë për të shpëtuar mëkatarët; Ejani dhe kthehuni tek Ai nëpërmjet pendimit. Mos adhuroni diellin dhe hënën, por adhurojeni Perëndinë, që bëri diellin, hënën, detin dhe gjithçka që është në to; sepse ata, që adhurojnë diellin dhe hënën, do të trashëgojnë zjarrin e pashueshëm, dhe ata, që do të ofrojnë flijime në ujë, do të fundosen si gurë në ujërat e bollshme. Sa për ata, që adhurojnë pemët me gjethe dhe u ofrojnë atyre adhurime, shkrimet e shenjta kanë këtë për të thënë për ta: “Zjarri do të shkatërrojë të gjithë drurin e fushës dhe do të gllabërojë të gjithë të pabesët dhe nuk do të lerë askënd të dalë”. Dhe për ata, që u kanë bashkëngjitur figurave të tyre imazhe të arta ose argjendi të gjarpërit Vishap,¹²⁷ është shkruar: “argjendi dhe ari i tyre nuk do t’i shpëtojë ata në ditën e zemërimit të Zotit, i vetmi që është në gjendje të heqë barrën e rëndë të mundimeve dhe ferrit të përjetshëm nga mëkatarët e pabindur, që mund të jenë po aq të paperëndishëm sa paganët”.

Këtë e më shumë tha kryepriifti i madh Izrael.

¹²⁷ Vishap – në gjuhën Armene do të thotë – përbindësh; *Shënim BP*.

KREU 41. Hunët besojnë në Krishtin nëpërmjet Peshkopit Izrael; altarët janë shkatërruar dhe kryqi i Krishtit është ngritur.

I inkurajuar fort duke dëgjuar fjalët e njeriut të Perëndisë, princi i ekzaltuar Alp'Ilut'uër dhe ushtria e tij, që kishin dëgjuar me kënaqësi predikimin e tij të këndshëm e të shoqëruar me këshilla të ëmbla, lavdëruan Perëndinë duke thënë: “Tani, me të vërtetë besojmë se, Zoti nëpërmjet këtij njeriu na dhuroi ngushëllimin e Tij të hirshëm, që të na çlirojë nga veprat e zeza dhe veprat satanike”. Duke ja nënshtuar veten ndikimit të Krishtit, ata ndoqën Kreshmën me pastërti dhe vetpërmbajtje, duke agjëruar dhe duke u lutur natë e ditë me zell shpirtëror. Çdo njeri shkoi bashkë me fqinjin e tij në adhurimin e Kishës së Shenjtë dhe harroi gabimin e tij të mëparshëm, duke pastruar mendjen e tij nëpërmjet këshillës ndriçuese të peshkopit të shenjtë. Princi i perëndishëm (besimtar), sëbashku me ministrat më të afërt, mori përsipër të ndiqte me devotshmëri vit pas viti shtatë javët e agjërimit, pasi ai ishte një njeri shumë i sinqertë. Ai menjëherë zbatoi urdhërimet e Perëndisë, dhe duke qenë bërë i devotshëm, ai persekutoi djemtë e errësirës. Duke besuar në këtë mënyrë në mësimet e Tij të lavdishme, atij ju rrit nga dita në ditë më shumë lavdia për shkak të dashurisë që tregonte për Krishtin dhe u bë një vendbanim për besimin e shenjtë të lakmuar. Ky njeri, i lindur nga prindër tokësorë, u bë një bir i hirit të Perëndisë dhe një fisnik i jetës që jep jetë. I fuqishëm dhe i vendosur, ai ishte i guximshëm dhe i njohur në betejë dhe, ashtu si Grekët në Olimp, ishte shfaqur i fortë për të gjithë njerëzit; dhe ai trashëgoi lavdi dhe famë për vlerat që kishte dhe kreu shumë bëma trimërie në Turkestan me Khazar Khanin, nëpërmjet të cilave ai fitoi simpatinë e tij dhe (Kani) u detyrua të premtonte dhe t'i jepte bijën e tij për t'u martuar me të. Ai vetë arriti gradën e il-ituër¹²⁸ dhe u bë i njohur në të tre vendet për faktin që kishte pranuar si një kurorë lavdie këshillën dhe mësimin e shkëlqyer të peshkopit. Pak nga pak, ai u përpoq, që të braktiste vajtimet e tërbuara për të vdekurit dhe luftimet magjepsëse me shpata, duke e

¹²⁸ Il-ituër - duke u vetënderuar në moshë të vjetër; *Shënim BP*.

konsideruar fenë e baballarëve të tij të neveritshme dhe të papastër, dhe të shkatërronte altarët e Aspandiatit dhe sakrificat për perënditë e tjera të rreme në favor të adhurimit të Zotit të jetës, krijuesit të qiellit dhe tokës, Birit të vetë-lindur dhe Shpirtit të barazvlershëm (hamazor). Duke larguar nga mendja e tij të gjitha gjërat e tjera të liga, ai u bë si një foshnjë e porsalindur dhe e etur për qumështin e papërpunuar. Ai ndërtoi kisha në shumë vende dhe nderoi priftërinjtë e Perëndisë. Nga pemët e gjata të lisit (të cilat i dedikoheshin Aspandiatit të neveritshëm dhe të cilit i flijoheshin kuaj, duke derdhur gjakun e tyre mbi pemët dhe duke hedhur kokët dhe lëkurët e tyre mbi degët), peshkopi urdhëroi që të pritej njera, përkatësisht ajo që ishte shefi dhe nëna e të gjitha pemëve të larta të përkushtuara në emër të perëndive të kota dhe të cilën e adhuronin shumë nga vendet e Hunëve, përfshirë princat dhe fisnikët, sepse ata e mbanin atë nga të gjithë idhujt për të qenë shpëtimtari dhe jetë-dhënësi, si edhe dhuruesi i të gjitha gjërave të mira. Kur ata dëgjuan se ai kishte urdhëruar që të pritej pema e madhe dedikuar gjigantit, gjë që i ofendoi shumë ata dhe kërcënonte t'i shkatërronte ata, magjistarët dhe priftërinjtë kryesorë paganë nxorën një rrënkim, grisnin rrobat e tyre dhe i bërtitën me zë të lartë princit të Hunëve dhe fisnikëve të vendit, duke thënë: “Si mund ta përkrahësh me vetëdije dhe ta marrësh në konsideratë atë, që kundërshtari ynë dhe armiku i zotave tanë ju thotë të bëni, domethënë të shkurtoni atë pemë? Pse e dëgjoje atë në radhë të parë dhe pajtohesh të prishësh dhe të shkatërrosh altarët e tempujve tanë, që u ngritën nga etërit, mbretërit dhe princat tuaj? Deri tani, tërë vendi ynë i adhuroi ata dhe mori dhurata të mira nga perënditë e këtyre tempujve dhe nga pemët e shenjta, siç ishin rritja e popullit tonë dhe fuqia dhe fitoret në betejat kundër armiqve tuaj. Dhe tani do t'i kushtoni vëmendje atij dhe do t'i bindeni fjalës së tij dhe do t'i jepni autoritet për të hequr, rrënuar dhe shkatërruar tempujt e perëndive tona? A nuk keni marrë gjëra të mira dhe çfarë keni kërkuar, kur keni adhuruar dhe sakrifikuar në pemë në emër të gjigantit dhe trimit Aspandiat? Ai e bëri të sëmurin të shëndetshëm, ai e ngriti të varfërin dhe nevojtarin; në kohë thatësirash të nxehta dhe valësh përvëluese,

ne ju sollëm shiun nëpërmjet fuqisë së tij, shi që ftohu nxehtësinë përvëluese, bëri që të gjelbërojnë bimët dhe pemët dhe ju mbushi plot fruta për kënaqësinë dhe ushqimin tuaj. Po kështu, ne qetësuam për ty zhurmën e bubullimës eterike dhe vetëtimën nga retë dhe shirat e rrëmbyera. A do t'i besoni tani fjalët e gabuara të atij njeriu dhe do të adhuronit zotin që ai shpall tani? Ju nuk duhet të braktisni dhe të hiqni dorë nga perënditë amtare, të cilat ju dhe paraardhësit tuaj adhuruan dhe të bini në duart e atij që do t'ju hedhë poshtë dhe do t'ju shkelë me këmbë. Adhuronit ata, me qëllim që ata të mos indinjohen dhe të kalojnë në tërbim dhe ta ndëshkojnë vendin tonë me vuajtje të mëdha dhe të rënda. Kush do të guxojë t'i afrohet vendit ku janë ndërtuar dhe vendosur tempujt dhe altarët e Aspandiatit me forcë gjigante, ose pema e lulëzuar mrekullisht, kujdestari dhe shpëtimtari i tokës sonë? Sepse kushdo që, në injorancën e tij, i mori gjethet e rëna ose drurin e asaj peme për nevojat e veta, u dënua me plagë të këqija dhe me çmenduri dhe me vetë vdekjen dhe shkatërroi shtëpinë dhe familjen e tij. Dhe tani, a do të jetë ai në gjendje t'i afrohet asaj dhe ta presë, dhe të shkatërrojë tempujt e perëndive tona? Ne e dimë se nëse ai vazhdon ngulmësisht (me kokëfortësi) në këtë dhe i afrohet asaj, ai do të dënohet me vuajtje të pamëshirshme dhe kjo gjë do t'i kushtojë atij jetën.

Atëherë princi i Hunëve iu përgjigj magjistarëve dhe adhuruesve të idhujve dhe pemëve dhe tha: “Ne kemi qenë të bindur. Ne e besojmë këtë njeri dhe adhurojmë dhe i shërbejmë Perëndisë, që ai na ka paraqitur neve. Ne nuk do ta ndalojmë atë nga shkatërimi i idhujve ose nga çrrënjosja dhe prerja e pemës dhe djegia e saj. Nëse jeni në gjendje ta frikësoni atë me anë të idhujve tuaj, tempujve dhe pemëve të shenjta, ose ta zhytni atë në agoni të sëmundjes së tmerrshme, ose t'i sillni vdekjen atij, ne do të besojmë në ju dhe do të rifillojmë ndërtimin dhe adhurimin e tempujve dhe idhujve dhe shëmbëlltyrave të gdhendura dhe do të adhurojmë pemët dhe do t'u ofrojmë atyre flijime dhe blatime si më parë. Por nëse ju nuk jeni në gjendje ta përbaltoni ose ta frikësoni atë dhe ai shkatërron dhe shemb idhujt dhe tempujt dhe pret këtë pemë dhe e djeg atë, dhe nuk vjen ndonjë sëmundje apo vdekje mbi të,

atëherë ne do të bindemi se ai u dërgua tek ne nga Perëndia dhe ne do të adhurojmë një Perëndi të vetëm, atë që krijoi qiellin dhe tokën dhe diellin dhe hënën dhe yjet. Dhe unë do t'ju lidh juve duart dhe këmbët dhe do t'ju dorëzoj në duart e tij dhe ai do t'ju djegë juve së bashku me drurët dhe tempujt”.

Pas kësaj, magjistarët u zhytën në një magji të shfrenuar afrodiziake duke kryer yshtje dhe geomancy të rreme,¹²⁹ por ata nuk mundën të arrijnë asgjë nga artet e tyre të rreme dhe të gabuara. Sepse në rastet para kësaj, ata do të lidhnin burrat me lidhje të padukshme dhe do të shkaktonin vuajtje të rënda mbi këdo që dëshironin, duke hedhur demonët mbi ta, dhe pastaj u bënë atyre këto njoftime mashtruese: “Ju duhet të bëni fljime dhe t’u sillni adhurime idhujve dhe pemëve; ju nuk e keni bërë këtë, prandaj ky ndëshkim ju është dërguar juve nga perënditë tona të mëdha. Bëni tani fljimet dhe adhurimet ndaj pemëve dhe idhujve, dhe ju do të shpëtoni nga këto sëmundje e vuajtje.” Dhe viktima do të bënte siç thoshin ata dhe do të përmbushte vullnetin e Satanit. Dhe nganjëherë ata do të krijonin vizione fantastike dhe do të bënin të shfaqeshin shira të forta, dhe pastaj i bënin të thaheshin sërish me perversione djallëzore dhe satanike. Nëpërmjet këtyre shumë mënyrave ata fyenin dhe shkatërronin tokën e tyre, sepse kështu ata gënjenin vetveten dhe bënin që edhe njerëzit mendje-cekët të gabonin. Por tani, ata nuk mund të zbatonin asnjërën prej këtyre metodave, as nuk mund të trembnin njeriun e Perëndisë ose të mbizotëronin kundër tij, sepse të gjitha fuqitë e tyre ishin të kontrolluara nga kryqi i shenjtë. Peshkopi, ligjvënësi i shenjtë, iu drejtua princit të Hunëve dhe fisnikëve si më poshtë: “Unë nuk jam aspak i trembur ose i frikësuar nga fjalët e tyre të kota, sepse ata që kërkojnë të më trembin mua me magjinë e tyre idhujtare (idolatrous) siç kanë frikësuar burra të tjerë mendjeshkurtër, janë pa asnjë shpresë për të gëzuar jetën e vërtetë, që u fal Perëndia. Unë nuk kam frikë nga pemët e larta ose idhujt, që qëndrojnë para meje

¹²⁹ Geomancy – arti i të hedhurit fall duke studjuar vijat e bëra në tokë dhe për të shqiptuar yshtje dhe murmurima; *Shënim BP*.

të të gjitha formave dhe madhësive. Unë do të veproj hapur në prani të të gjithëve ju, duke besuar pa frikë në hirin e kryqit të shenjtë të Krishtit. Unë do të largoj dyshimet nga zemrat tuaja dhe gabimin tuaj të adhurimit të pemëve në lidhje me gjërat, që në vetvete nuk janë asgjë dhe që nuk mund të bëjnë as të mira e as të këqia dhe që nuk mund t'i rezistojnë armiqve të tyre. Shihni me sytë tuaj se si do të përmbysen në duart e mia këta idhujt që nuk thonë asgjë, dhe se si do të rrezohen nën këmbët tona dhe do të shkelen nëpër rrugët e këtij vendi”.

Pastaj peshkopi i urdhëroi priftërinjtë që të merrnin sëpatat në duart e tyre dhe të binin në gjunjë dhe të luteshin, duke ju drejtuar Perëndisë me këtë psalm: “Le të ngrihet Perëndia dhe le të shpërndahen armiqtë e tij; ata që e urrejnë, le t’ja mbathin, kur të shfaqet Ai” (Ps. lxvii. 2 = A.V. lxviii. I). Pastaj, duke bërë shenjë e kryqit mbi pemën shumë të gjatë të përkushtuar në emër të Aspandiatit të neveritshëm, dhe duke hyrë në koriye, priftërinjtë e prenë pemën së bashku. Peshkopi urdhëroi që ajo të merrej në qytetin e Varaçanit dhe pasi mblodhi marangozë të aftë, ai i urdhëroi ata që ta transformonin atë në një kryq të mirëpunuar dhe me stoli të pikturuara në të; dhe ai bëri imazhe të ndryshme dhe i ngjiti ato mbi të, duke e mbuluar atë me piktura të pikturuara me kujdes, duke e zbukuruar atë nga maja deri në fund me gjëra të tilla të bukura. Ai gjithashtu mbërtheu me gozhdë të forta kryqe vezulluese mbi të, duke i rregulluar bukur ato në një rresht nga njëra anë në tjetrën përgjatë krahut të djathtë, dhe në bazën e tij bëri një derë të vogël katrore, e cila mund të hapej nga të dy anët dhe mbi të cilën u gdhend një zambak; brenda kësaj ndodhej një kryq i argjendtë që përmbante një relike të kryqit të Zotit.

Duke rregulluar dhe dekoruar pemën me shumë zbukurime të mrekullueshme, ai e ngriti atë si një vend pelegrinazhi dhe lutjesh në oborrin mbretëror përballë lindjes, dhe tha: “Përpara këtij simboli që sjell shpëtim për të gjithë, adhuroni Zotin, Perëndinë tuaj, me qëllim që, juve që keni mësuar ta adhuroni pemën tuaj sipas mendimit të gabuar që kishit në mendjen tuaj, të mundet akoma, në pajtim me zakonet tuaj, të adhuroni këtë kryq dhe imazhin e padukshëm të

Hyjnisë. Duke qenë që hani dhe pini mishin dhe gjakun e kafshëve, që ju ua flijoni demonëve tuaj përpara drurëve, Ai e ka ngritur kryqin e Tij në mes të vendit tuaj dhe në vend të gjakut të flijimeve Ai ka dhënë gjakun e Tij për faljen e mëkateve të të gjithëve ne. Unë e di se ju e keni bërë nga padija atë, që keni bërë deri tani, por tani e tutje ejani përpara fronit të hirit (mirësisë) të Perëndisë, hidhni tutje të gjitha mëkatet e këqija të paudhësive tuaja dhe bëhuni të denjë të visheni me rrobat e dritës së lavdisë”.

Atëherë princi i devotshëm i Hunëve, Il-it'uër, kur ai dhe fisnikët e dëgjuan këtë, u ndez me dashuri dhe frikë nga Perëndia. Ai e pa, që asnjë nga të këqijat, me të cilat magjistarët thanë se pemët e idhujve do të ndëshkonin peshkopin, duke e bërë atë të bjerë poshtë në vuajtje të rënda dhe në goditjet e vdekjes, nuk erdhi tek ai, por përkundrazi, më i lavdishëm se kurrë, ai u gjallërua dhe u bë i fortë në shërbim të Krishtit. Dhe ata u bënë akoma më të vendosur në besimin dhe dëgjimin e predikimeve të tija. Pastaj, nën autoritetin e tij të rreptë, princi urdhëroi që të kapnin fisin demoniak të magjistarëve, që kryenin mashtrime djallëzore, si edhe atë të kryepriftërinjve kryesorë, dhe t'i lidhnin ata këmbë e duar dhe t'i sillnin ata përpara njeriut të Perëndisë për t'i dorëzuar në duart e tij. Peshkopi urdhëroi që disa prej tyre të hidheshin në zjarr në udhëkryqet e rrugëve kryesore, me qëllim për të çliruar vendin nga të gjitha kultet fetare të rreme dhe për ta bërë më të lehtë nënshttrimin ndaj autoritetit të Krishtit. Ai urdhëroi, që të hiqeshin të gjitha imazhet pagane prej ari, të cilat njerëzit e tjerë i mbanin me vete, dhe me duart e veta, në prani të të gjithëve, i shtypi ato në formën e kryqit të Zotit. Në këtë mënyrë ai u tregoi të gjithë njerëzve devotshmërinë e tij.

Të gjitha këto rregullime u bënë gjatë dyzet ditëve të shenjta të Kreshmës në kampet e shumta mbretërore të Honastanit dhe u kryen me vullnetin e Zotit Perëndi nëpërmjet peshkopit Izrael me frymëzimin e Shpirtit të Shenjtë, nga ku mirësitë e dhuratave të lavdive të pashprehura të Krishtit u përhapën jashtë. Kur ndriçoi rrezatimi i Pashkëve të Shenjta, i ngjashëm me atë diellor, shumë nga

kryepriftërinjtë paganë dhe predikuesit kryesorë të magjive ishin akoma në pranga të dhimbshme, por me pëlqimin e Princit Il-it' uër të gjithë qytetarët u mblodhën dhe formuan një gjykatë dhe një tribunal. Kur secila palë ishte duke diskutuar përpara turmës së njerëzve të mbledhur, peshkopi filloi të predikonte nga shkrimet e shenjta dhe i hodhi poshtë ashpërsisht ato dhe i mbuloi me turp. Priftërinjtë e mjerë të fesë së rreme u mbuluan nga turpi nga kryqi i Zotit, të cilin peshkopi e mbajti vazhdimisht në dorë dhe u dekurajuan dhe i lëshoi zemra, dhe duke akuzuar vetveten, rrëfyan mëkatet e tyre dhe u konvertuan në besimin e vërtetë. Ata i dorëzuan marifetet e tyre dëmsjellëse të magjisë në duart e peshkopit, i cili i dogji ato, dhe ata vetë u bënë të denjë për rilindje në burimin e shenjtë.

Kur princi i Hunëve e pa këtë, ai, së bashku me gjithë turmën, e forcuan akoma më shumë dashurinë në besimin e Krishterë dhe u larguan nga adhurimi i kotë i gjërave të neveritshme. Në ditën e shenjtërimin të imazhit të sapo zbukuruar të kryqit, që peshkopi kishte ngritur në oborrin mbretëror, princi dhe të gjithë fisnikët ofruan flijime. Kur priftërinjtë u bënë gati të këndonin bekime mbi dhuratat përpara kryqit, peshkopi i tha princit: “Kushtojini rëndësi deklaramin të dashurisë suaj për Perëndinë. Sot shlyeni Zotin për të pajtuar veten me Të, me qëllim që tani e tutje Ai të mos ju pengojë dhe të mos ju dëmtojë juve. Për më tepër, në këtë mënyrë, Fryma e Shenjtë vë në provë priftërinjtë paganë, që edhe ju të bëheni të përsosur, ashtu siç është i përsosur Ati juaj qiellor. Tani, pajtohuni me këtë: së pari, në këtë ditë të madhe le të digjen të ashtuquajturat varre mbretërore të bubullimës¹³⁰ nga krerët e priftërinjve, që tani pranojnë besimin. Le t'i ngarkojnë ato me mallkime dhe t'i djegin ato; pastaj le të pagëzohen dhe të hanë”.

Kur princi i devotshëm i Hunëve e dëgjoi këtë, ai menjëherë e autorizoi atë që të shkatërronte faltoret. Atëherë peshkopi dhe princi dërguan Moisiun, një njeri të aftë në arte, si edhe priftërinj të tjerë për të

¹³⁰ Të ashtuquajtura Darkunand ose çopayk - mendohet të jenë varret e viktimave të rrufeve; *Shënim BP*.

prishur dhe djegur faltoret me bashkëpunimin e një sërë kryepfritërinjve paganë dhe së bashku ata dogjën tempujt e ndyrë të idhujve – heronj. Peshkopi erdhi edhe vetë në vendin e lartë përballë idhujve, u gjuhëzua dhe bëri shenjën e kryqit. Një erë e vrullshme fryu dhe ndezi flakët dhe zjarri përfshiu dhe shkatërroi tempujt e lartë dhe varret me kafkat dhe lëkurat e ndyra të altarëve. Pastaj ata u kthyen me gëzim të madh në qytet dhe u veshën me dritë nëpërmjet pagëzimit. Dhe atë ditë princi dhe fisnikët organizuan festën e festave dhe ceremoninë e ceremonive.

KREU 42. Konsultimi i princit të madh të Hunëve II-it' uër me fisnikët e tij në mënyrë që peshkopi Izrael mund të qëndrojë me ta për të themeluar një figurë patriarkale atje.

Princi i madh i Hunëve, me zgjuarsi, u këshillua me të gjithë fisnikët dhe princat e zotërimeve të tij dhe u tha: “Dikur, errësira e injorancës, errësira e shpirtit na kishte rrethuar neve dhe nuk ishim në gjendje të shihnim dritën e drejtësisë të të gjithë botës. Tani, Zoti ynë Jezu Krisht, me mirësinë e Tij, na ka dërguar këtë peshkop, që të na udhëheqë në jetë; me fjalë dhe me vepra ai na ka qortuar dhe na ka ndëshkuar për mungesën e besimit tonë dhe na ka udhëhequr të njohim Perëndinë krijues të të gjitha gjërave dhe fuqinë e Tij të mrekullueshme, të cilën mendja ime, tërësisht dhe me të vërtetë, e beson dhe pranon. Pra, ne kemi ardhur për të besuar në një Zot, krijues të qiellit dhe tokës. Le të marrim si modelin tonë të gjitha vendet që besojnë në këtë besim dhe mbretërinë e madhe të Romakëve. Ata thonë se ishte dikur një mbret, Konstantini, që ndërtoi Kostantinopojën; ata thonë se ai ishte i pari Kristian i mbretërisë dhe një njeri i tillë besnik sa që engjëlli i Perëndisë i ndihmonte atij dhe se me këtë besim ai shkatërroi fuqishëm dhe doli fitimtar mbi të gjithë armiqtë e tij. Tani, nëse është e mundur që në sajë të besimit të Krishterë të bëhemi kaq të lavdishëm dhe fitimtarë, pse duhet të hezitojmë të besojmë në Perëndinë që ekziston? Këtu është ky njeri, peshkopi Izrael, mësues i urdhëresave të Perëndisë. Le të shkojmë tek ai, dhe t’i lutemi, që ai të qëndrojë në vendin tonë dhe të na ndriçojë.”

Ata vendosën në mënyrë unanime për këtë mënyrë veprimi dhe princi dërgoi tek peshkopi Izrael një princ të lartë të quajtur Avçi, një ushtarak që mbante gradën “tarkhan” dhe administratorin e tij Çatkasar. Kur ata erdhën tek ai, ata e njoftuan atë për vendimin e konferencës, domethënë, se princi i madh i Hunëve dhe të gjithë fisnikët kishin thënë: “At, ne kemi ardhur ta njohim krijuesin tonë nëpërmjet jush, dhe ne gjithmonë do të besojmë dhe do të adhurojmë Trininë e Shenjtë. Ne i lutemi Shenjtërisë suaj, të pranojë të jetë peshkopi dhe mësuesi ynë dhe të krijojmë një figurë patriarkale në qytetin tonë të Varaçanit. Unë, Il-it’uër, do të lidh një marrëveshje me ju në emër të Zotit dhe do të djeg magjistarët, që nuk do të pranojnë besimin, dhe unë do të vë nën shpatë çdo person, që vepron si një pagan në tokat e mia, ose që kryen në fshehtësi flijime për idhujt. (Le të përparojë devotshmëria dhe le të shpallen dhuratat e pashprehura të Krishtit.)”

Ai ju përgjigj atyre: “Unë nuk jam i autorizuar të veproj në mënyrë të pavarur nga patriarku i madh i Albanisë, Eliazari i shenjtë; ai ka autoritet në këtë çështje. Unë kam një dioqezë të mirë-rregulluar; si mund të braktis unë grigjën, që ma ka besuar Perëndia për ta drejtuar? Por le të jetë Zoti Krisht, që do të kujdeset për ju, do t’ju përparojë, t’ju bekojë dhe t’ju japë për shkak të besimit tuaj një bari, i cili të kujdeset për ju me ungjillin e Krishtit.” Lajmëtarët erdhën për herë të dytë dhe të tretë dhe thanë të njëjtën gjë, dhe peshkopi tha: “Më lini tani derisa Perëndia të më lejojë të kthehem në vendin tim dhe tek djali im i devotshëm Varaz-Tirdati, princ i Albanisë dhe Katolikos i Shenjtë. Nëse i pëlqen Perëndisë dhe atyre, Perëndia do të bëjë siç e kërkoni ju; (kush do të mund të refuzonte) nderin që ju premtoni? Nëqoftëse do të isha torturuar nga ju me tortura mizore dhe vdekjeprurëse, megjithatë, do ta konsideroja këtë një lavdi dhe nder për veten time dhe do të gëzohesha në Zotin). Ju duhet të informoni me shkrim të gjithë vendin e Albanisë për vendimin tuaj, si dhe patriarkun, (tani) Eliazar, i cili që nga koha e Shën Eliseut e deri më tani është i vetmi, të cilit i është dhënë autoriteti apostolik i veri-lindjes nga qyteti i Jeruzalemit, ku Perëndia kishte vendbanimin dhe që u shenjtërua nga Shënjeti Jakov (James),

vëllai i Zotit. Pa pëlqimin e të gjithë etërve, vëllezërve dhe miqve të mi peshkopë, si mund të bëj atë që ju kërkoni? Kjo është një çështje e re dhe në këtë rast konsultimi është thelbësor”.

Pasi kishin dëgjuar tërë këtë nga peshkopi, ata dhanë urdhër dhe e kthyen atë me nder në vendin e tij.

KREU 43. Kthimi i Izraelit, peshkop i Mec Kolmankut, nga Hunët, i ndjekur nga dy fisnikë që i kërkonin të ishte udhëheqës i tyre.

Princi i madh dhe i devotshëm i Hunëve, Il-it'uër, pajisi dhe përgatiti dy nga krerët e vendit të tij, il-tiginin (Itginin) e Khorasanit dhe Çat'n Khazrin për të ndjekur Izraelin e shenjtë si ambasadorë të vullnetit të mirë. Përmbajtja e letrës së tyre ishte si më poshtë: “Ne kemi parë dhe kemi pranuar peshkopin Izrael, njeriun e Perëndisë, të dërguar prej jush, dhe nëpërmjet tij ne ju përshëndesim juve, Zotin e shenjtë Eliazar, patriarkun e madh të Albanisë, dhe vëllain tonë të dashur Varaz-Tirdat, princin sovran të Albanisë. Ju kërkuat paqe fizike prej nesh dhe ne e pamë atë të vijë me përshëndetjen e tij shpirtërore si një imazh i Perëndisë dhe nëpërmjet sjelljes së tij të shenjtë dhe mrekullive të jashtëzakonshme të zbuluara nga Më i Larti, ne e njohëm krijuesin tonë dhe fituam paqen për shpirtrat tanë. Tani, ne kërkojmë prej jush, që të lejoni këtë Izrael, përmes të cilit shumë prej nesh gjetën shpëtimin e përjetshëm, të jetë peshkopi dhe udhëheqësi ynë, që miqësia jonë e pacënueshme me ju, të mund konfirmohet. Përshëndetje në Zotin.”

KREU 44. Letra nga princi i Hunëve në Armeni për të njëjtën çështje.

“Për peshkopin e shenjtë Sahak të Armenisë së Madhe dhe për shumë të nderuarin princ Grigor, gjeneral i Armenisë, shumë përshëndetje. Që nga fillimi i kohëve, etërit tanë kanë fjetur të zhytur në padije, errësirë dhe mjegull. Por Shpëtimi erdhi në botë: Perëndia, Më i Larti, erdhi në tokë si Krishti. Këtë ne e dëgjuam me veshët tanë,

por vetëm në mënyrë të paqartë, dhe vetëm gjatë bastisjeve tona në vendin tuaj dhe atë të Albanisë (pasi ju dhe gjithë bota keni një besim), një frymë e virtytshme nxitëse hyri edhe në zemrat tona dhe Fjala e Krishtit, Zotit tonë, u përmbush. Në cepin më verior të botës u predikua ungjilli i Tij dhe ne mësuam çdo gjë nga një njeri i shkëlqyer, Izraeli, peshkopi i Mec Kolmankut. Tani që ju keni dëgjuar nga ata, që kanë ardhur tek ju, në lidhje me mrekullitë që ndodhën mes nesh, lutemi të pranoni kërkesën tonë dhe të keni mirësi të na dërgoni të njëjtin njeri si peshkopin tonë. Ne, gjithashtu, e kemi kërkuar këtë edhe nga patriarku i shenjtë Eliazar. Duke e ditur që ju jeni kolegu dhe miku i tij i Krishterë, ju lutemi që të dyve, që të pranoni kërkesën tonë shpirtërore, që nëpërmjet pranisë së tij mes nesh dhe ndarjes së të njëjtit besim me ne, sulmet prej fiseve barbare të mund të shmangen. Lamtumirë.”

Kur ata erdhën në Albani dhe Armeni, ata u përshëndetën dhe u treguan gjithçka, që Perëndia kishte bërë nëpërmjet Izraelit në vendin e Hunëve. Ata dorëzuan letrat e princit të madh të Hunëve dhe gjithë vendi i mirëpriti ato me gëzim të madh dhe dha këtë përgjigje:

KREU 45. Përgjigja ndaj letrës së Hunëve.

“Nga Sahaku, Katolikosi i Armenisë, dhe nga gjithë klerikët, nga Grigori, princi i Armenisë, dhe nga të gjithë punonjësit jo kishtarë (civilët), përshëndetje në Zot. Për shpëtimin jetësor që ju është dhënë nga Perëndia, ashtu siç na e përshkruat neve, ne kemi dhënë me gëzim të pakufizuar falënderime për dhuratat shpirtgjera të Krishtit. Ne kemi parë letrën që ju, shërbëtorë të sapo-shenjtëruar të Perëndisë, na keni shkruar dhe prej saj ne kemi kuptuar mirësinë e Krijuesit, i cili ka bërë që drita e njohurisë së Perëndisë të shkëlqejë në vendin tuaj si në çdo vend tjetër. Ne e kemi lavdëruar Perëndinë, që e do njerëzimin, sepse Ai nuk ju ka braktisur juve në format e kota të adhurimit që praktikonin etërit tuaj, por ju ka bërë të njohur juve emrin e Tij të shenjtë dhe ju jeni bërë adhurues të vërtetë të Perëndisë, krijuesit tuaj. Kur dëgjuam nga letrat tuaja dhe ambasadorët se si u konvertuat me gjithë zemër nga

Peshkopi Izrael, ne mësuam se emri i Tij është përhapur deri në skajet fundore të tokës. Tani neve na duket se ne dhe vendi ynë, edhe pse jemi fizikisht larg prej jush, përmes miqësisë së zemrave tona ju kemi para nesh. Lidhur me kërkesën tuaj për peshkopin Izrael, mendimi juaj, se një kope pa një bari është një gjë e pamundur, është shumë real dhe është e vështirë dhe e dhimbshme për ne, që të mos pranojmë kërkesën tuaj. Megjithatë, qëndron fakti se ai nuk është emëruar nga ana jonë, por nga shtëpia e Albanisë. Dëshira dhe prirja jonë është që ai të jetë gjithmonë me ju, por çdo udhëzim për këtë çështje është privilegj i kolegut tonë patriarkal Eliazar, patriark i Albanisë, dhe i takon atij që të vendosë. Pranoni Perëndinë e gjallë, që u jep jetë burrave, i bën ata të vdesin dhe të jetojnë përsëri. Le të jetë vetë mëshira e Frymës së Shenjtë që të forcojë në ju frikën ndaj Zotit dhe në respektimin e urdhëresave të Tij. Ne, në përputhje me dëshirën e zemrës sonë, nuk do të mungojmë kurrë të mos ju kujtojmë në kishat tona. Lamtumirë.”

Kur il-tigini i Khorasanit dhe Çat'n Khazri u kthyen nga Armenia dhe u ndalën përpara Katolikosit Eliazar dhe princit Varaz-Tirdat në kryeqytetin Partav, ata kërkuan leje për të patur peshkopin, por Albanët nuk dëshironin t'u jepnin Izraelin si udhëheqës të tyre dhe thanë: “Ai nuk duhet të braktisë grigjën, që i është besuar atij nga Perëndia, për të qenë me ju, por ne e urdhërojmë atë që të vijë e të shkojë (ndërmjet dy vendeve) sa më shpesh që të jetë e mundur, t'ju konfirmojë juve në besimin ndaj Krishtit dhe për të mbrojtur miqësinë e pacënueshme që kemi për njëri-tjetrin. Tani ne jemi aleatë, sepse nëpërmjet ndërhyrjes së tij midis jush dhe nesh, ai do të na çlirojë nga armiqësia midis nesh, dhe miqësia dhe paqja do të lulëzojnë.”

Kur princat e dëgjuan këtë, ata u shqetësuan nga këto vendime dhe, duke pranuar në kundërshtim me vullnetin e tyre, thanë: “Le të mos jetë i ngadalshëm në ardhjet e tija për të na vizituar; le të mos shkatërrohen përsëri themelet e besimit tonë dhe le të mos na braktisë neve si jetimë, sepse nuk do t'i bindemi dhe nuk do t'i nënshtrohemi asnjë mësuesi tjetër.”

Dhe peshkopi i bekuar, besnik ndaj natyrës së tij të fisnike, solli mbarësi në të dyja anët, duke ndërmarë me dëshirë detyrën për të vizituar Hunët dhe për t'u kujdesur për grigjën e sapokonvertuar të Krishtit dhe për t'i shërbyer fort përmbushjes së marrëveshjes dhe kushteve të traktatit. Të bindur nga fjalët e peshkopit të hijshëm, ata u mbushën me gëzim dhe u kthyen në shtëpi në paqe, duke lavdëruar Trininë e shenjtë.

KREU 46. Pyetja e bërë nga Davidi, peshkop i Mec Kolmankut, drejtuar Johan Mairogomecit, në lidhje me imazhet dhe pikturat.

Në ditët kur Zoti Uhtanes, dhe pas tij Zoti Eliazar, drejtoi patriarkatin e Albanisë, toka e Albanisë mbeti e paprekur nga konfuzioni dhe herezia, që u ngrit si në mes njerëzve të mësuar ashtu edhe atyre injorantë në shumë vende, si edhe nga mosmarrëveshjet dhe grindjet, që shpërthyen ndërmjet Grekëve dhe Armenëve. Megjithatë, lajmi arriti deri tek ata, se disa njerëz nuk donin të pranonin ikonat, ndërsa të tjerët nuk donin të praktikonin pagëzimin, ose të bekonin kripën ose të vendosnin kurorën e dasmës në martesë, të gjitha këto për shkak të faktit se priftëria u çvendos nga vendi. Për shkak të këtyre gjërave, Davidi, peshkop i Mec Kolmankut, shkroi dhe e pyeti Johanin, një mjek Armen, për shkakun e këtyre çështjeve dhe e informoi atë me saktësi, si vijon:

“Kjo herezi u shfaq pas shfaqjes së apostujve dhe ikonoklasm¹³¹ fillimisht u ngrit mes Grekëve; për këtë arsye në Kesarea (Cezarea) u mblodh një këshill i madh, i cili vendosi që figurat duhet të shfaqeshin në shtëpinë e Perëndisë. Pas kësaj, piktorët u bënë arrogantë dhe pretenduan të jenë superiorë ndaj të gjithë artistëve të tjerë të kishës. “Arti ynë”, thanë ata, “është vetë drita, sepse të rinjtë dhe të moshuarit mund ta kuptojnë atë, ndërsa vetëm pak janë ata, që mund të lexojnë shkrimet e shenjta”. Konfuzioni u ngrit përsëri dhe një tjetër këshill, i

¹³¹ Ikonoklasm - refuzimi ose shkatërrimi i imazheve fetare: *Shënim BP*.

mbajtur për të shqyrtuar këtë çështje, justifikoi shkruarit dhe lexuesit dhe komentatorët dhe i renditi ata mbi piktorët, dhe që nga ajo kohë e deri në ditët e Moisiut, Katolikosit të Armenisë, nuk u manifestua më asnjë herezi. Pas kësaj, në kohën e përçarjes në Patriarkanën Armene, një konflikt i madh shpërtheu ndërmjet Moisiut dhe Teodorosit (Theodosiopolis), peshkopit të Karinit, i quajtur “shefi i filozofëve”, dhe ne besimtarët ortodoksë i denoncuam të gjitha sektet greke. Moisiu thirri një sinod të njerëzve të ditur të shkencave hyjnore në rajonin e tij dhe i udhëzoi ata që të mos komunikonin me Grekët, të cilët i ishin nënshtruar Këshillit të Kalcedonisë, pasi veprat e tyre ishin të rreme, dhe, të mos pranonin libra, ikona apo relike prej tyre. Pas kësaj, Teodorosi urdhëroi peshkopët në pjesën e tij të Armenisë, që të mblidheshin në qytetin Karin, duke u thënë: “Ne duhet të zgjedhim një Katolikos.” Dhe ata morën njëfarë murgu (asketi) të quajtur Johan, e shenjtëruan atë dhe iu nënshtruan sektit Kalkedonian (Kalcedonian, Chalcedon). Asnjë prej tyre nuk kërkoi besimin e vërtetë përveç Enos së bekuar, i cili i la ata dhe u bashkua me Katolikosin Moisi, dhe u prit me gëzim. Moisi u ul në Dvin si Katolikos dhe Grekët e gjykuan të përshtatëshme të vendosnin vendqëndrimin patriarkal të Johanit afër Avanit dhe pati mosmarrëveshje mes tyre, sepse ata që u shenjtëruan nga Johani nuk u njohën nga Moisiu. Pastaj, një prift me emrin Jezu, së bashku me Tadeosin dhe Grigorin, të cilët ishin nga vendi i Moisiut, e lanë Dvinin, shkuan në kantonin e Sotkut dhe u vendosën në zona të shkreta, sepse ishin eremitë. Dhe ata filluan të predikojnë, duke thënë: “Shkatërroni imazhet e pikturuara nëpër kisha dhe mos u lidhni me priftërinjtë e kësaj bote”. Në krahinë u ngrit konfuzioni dhe lajmi erdhi tek patriarku Moisi, i cili shkroi që ata duhet të ktheheshin menjëherë; ata nuk duhej t’i bindeshin urdhërit të tij, por megjithatë, ata u larguan dhe u vendosën në krahinën tuaj të Arcahut. Kur patriarku u kërkoi mendim dijetarëve të tij për veprat e këtyre njerëzve, ata thanë se shkaku ishte në gabimin Grek. Pastaj shkruan letrën e mëposhtme: “Askush të mos i ofendojë ikonat në kisha.” Me vdekjen e patriarkut Moisi dhe me vendosjen e Khosrovit si sundimtar, vendi u ribashkua dhe ata

vendosën si patriark Abrahamin, një njeri vërtet i denjë, i cili, pasi denoncoi dhe anatemoi Këshillin renegat të Kalkedonisë (Council of Chalcedon), u shenjtërua. Ikonoklastët që kishin zbritur mbi Albaninë, megjithatë, ndotën vendin. Pas kësaj, sunduesi i Gardmanit i kapi të tre burrat e përmendur në letër dhe i sollti ata të lidhur me zinxhirë në Armeni. Ata u shfaqën para nesh dhe kur ne i pyetëm “Pse nuk e pranoni figurën e Perëndisë të mishëruar?”, ata u përgjigjën “Sepse kjo gjë është e huaj për urdhëresat dhe është akti i idhujve, që adhurojnë të gjitha gjërat e krijuara; ne nuk i adhurojmë ikonat, sepse shkrimet e shenjta nuk na urdhërojnë që ta bëjmë këtë.” Pastaj u treguam atyre për pikturat në faltoren e Moisiut dhe skulpturat e ndryshme në tempullin e Solomonit dhe si ishin bërë ato edhe në kishat tona, dhe duke i informuar ata për këtë dhe gjëra të tjera të ngjashme, ne korrigjuam gabimin e tyre.

KREU 47. Informacion në lidhje me kohën kur u mallkua Këshilli i lig i Kalkedonisë (Council of Chalcedon), dhe se si Albania mbeti e paprekur nga herezia; ndarja e Gjeorgjianëve nga Armenët, dhe ajo që bëri Katolikos Abrahami në lidhje me Albanët.

Ishte viti dyzet e tre i epokës Romake kur Armenia u konvertua në besim,¹³² dhe Albania u konvertua 270 vjet më parë.¹³³ Njëqind e tetëdhjetë vjet pas konvertimit të Armenisë, në ditët e Babgenit, Katolikosit të Armenisë, u mblodh një këshill në lidhje me Këshillin Kalcedonian,¹³⁴ që po shkatërronte botën. Greqia, Italia, Armenia, Albania dhe Gjeorgjia mallkuan njëzëri Këshillin famëkeq të Kalcedonit dhe botimin voluminoz të Leos nën komandën e mbretërve të devotshëm Zeno dhe Anastas. Tetëdhjetë e shtatë vjet më vonë,

¹³² Viti i dyzet e tretë i saeculum novum = A.D. 290 [Avanti Days = pas Krishtit]. Sipas Adontz konvertimi i Armenisë daton në A.D. 288, por jo bindshëm. Shkruesi i rradhëve të mësipëripërme lë vend për dyshime; *Shënim i Dowsett*.

¹³³ D.m.th. A.D. 20. *Shënim i Dowsett + Shënim BP*.

¹³⁴ Kjo i referohet Këshillit të Dvinit, i cili miratoi Henotikonin e Zeno-s të vitit 482 dhe që zakonisht daton si A.D. 506; *Shënim i Dowsett*.

në ditët e Abrahamit, Katolikosit të Armenisë, Gjeorgjianët u ndanë nga Armenët përmes Kjurion-it të mallkuar,¹³⁵ dhe bashkë me ta edhe Greqia dhe Italia; Megjithatë, Albania nuk braktisi ortodoksinë ose bashkësinë me Armeninë. Abrahami, në një enciklikë (qarkore) lidhur me mosbindjen e Kjurionit, e denoncoi atë për të gjithë popujt dhe e asgjësoi atë me shpatën e shpirtit. Ai së pari e informoi Albaninë dhe i shkroi një letër me përmbajtjen e mëposhtme: Figura e Albanisë u krijua përpara asaj të Armenisë dhe pajtohet me ne. Ne me mbështetjen e tyre kemi mallkuar dhe refuzuar Kjurionin në përputhje me urdhrin që etërit i dhanë Romës dhe që do të jenë të vlefshme për gjithnjë. Ne dhe Albanët kemi dërguar udhëzimet e mëposhtme në lidhje me Gjeorgjinë: Mos komunikoni fare me ta, në asnjë mënyrë - në lutje, ngrënie, pirje, miqësi, ose duke rritur fëmijë; mos u lutni në kryq që thuhet të jetë në Mshkita (Mçkhita) ose në kryqin e Manglisit; mos i pranoni ata në kishat tona dhe mos u martoni me ta, por vetëm tregtoni me ta, si me hebrenjtë. Nëse ndonjëri do të komunikojë me ta pa bërë dallim, ndoshta duke qenë kështu një bashkëpunëtor në mosbesimin e tyre, ai do të mallkohet në trup dhe në shpirt dhe do të dëbohet nga Kisha e Perëndisë për gjithë jetën e tij. Ata që e injorojnë këtë urdhër do të jenë banorë të errësirës dhe lëndë djegëse për zjarrin e përjetshëm.

KREU 48. Lidhur me (ankesat e bëra) nga Grekët ndaj Armenëve, që nuk kanë nëntë gradët në hierarkinë e Kishës; përpjekjet e Armenëve për t'i bërë Albanët t'i nënshtrohen atyre si një kryepeshkopatë (archbishopric), gjë me të cilën Albanët nuk pajtohen; Sjuniku kthehet nga Armenët tek Albanët për shenjtërim dhe pagëzim.

Gjatë sundimit të Markianit¹³⁶ keqdashës mbi Romakët, duke u mashtruar nga gruaja e tij, Pulkeria e ndyrë,¹³⁷ një Nestoriane renegate,

¹³⁵ Data e nënkuptuar 557 është e pamundur; zakonisht data e pranuar është 608/9; *Shënim i Dowsett.*

¹³⁶ Marcianit, 450 – 457; *Shënim i Dowsett.*

¹³⁷ Pulkeria ka luajtur një rol kyç në dënimin e Nestoriusit; *Shënim i Dowsett.*

ai shpartalloi dhe shkatërroi artikujt e besimit ortodoks duke shfrytëzuar Këshillin e Kalcedonit. Më pas, ata që e pranuan atë, u përpoqën në shumë raste që ta detyronin Armeninë që t'i pranonte ato, duke shkruar letra dhe duke thirrur disa këshilla. Ata u mblodhën njëherë në Kostandinopojë dhe herën e dytë në Theodosiopolis. Ata u përpoqën të fitonin mbi ta si burra në gabim, por megjithëse me urdhrin e mbretit ata u mbështetën nga oratorët e tyre më të ditur Grekë, që mbizotëronin me gjuhën e tyre delikate dhe elokuencën greke, ata u përgjigjën në të njëjtën mënyrë; sepse mësimi ishte ringjallur në kishat e Armenisë dhe kishte ekspertë në gjuhën Greke.

Armenët përhapën fjalë jashtë vendit se Johan Mairogomeci ishte në anën e Grekëve në kundërshtim me Armenët. Ideatori i këtij mashtrimi ishte njëfarë Solomoni, një murg që më pas u bë Katolikos i Armenisë. Ai kërkoi informacion nga mësuesi i tij Solomon, një at në manastirin e Makenoçit, i cili i shkroi dhe i shpjegoi si më poshtë:

“Armenët nuk kanë qenë të mundur në çështjet e besimit, por ata kanë qenë të lodhur, në veçanti për sa po të shpjegoj më poshtë: Grekët kanë thënë që “Zoti e themeloi Kishën me nëntë nivele, gradët e së cilës (kësaj shtëpie të ulët) janë të klasifikuara si ato qiellore lart: patriarku, i cili është kryepriifti, kryepeshkopi, siç quhet peshkopi kryesor, metropolitianët (një peshkop që ka autoritet mbi peshkopët e provincës, në veçanti (në shumë kisha ortodokse), një gradë mbi kryepeshkopin dhe një gradë nën patriarkun??), peshkopët, priftërinjtë, dhjakët, nëndhjakët, lexuesit, dhe psalmistët.

1. Patriarku, i cili është kryepriifti
2. Kryepeshkopi, dmth. Epishkopi (kreu i peshkopëve)
3. Metropolitianët
4. Peshkopët
5. Priftërinjtë
6. Dhjakët
7. Nëndhjakët

8. Lexuesit

9. Psalmistët

Të gjitha këta, duke vepruar së bashku, mund të shenjtërojnë patriarkun dhe, patriarku mund t'i shenjtërojë të gjithë.

Tani, nëse jeni vërtetë besimtarë, deklaroni se kush është patriarku juaj, pasi vetëm katër janë vendosur në tokë: froni i Markut në Aleksandri, i Mateut në Antioki, i Lukës në Romë dhe i Gjonit në Efesus; kjo është në përputhje me katër anët e universit, katër rrjedhat e lumit të Edenit, katër klasët e kafshëve, katër ungjillëzuesit (evangelistët), katër librat e Moisiut (pasi Deuteronomia është konsideruar më vete). Ne i nënshtrohemi të gjithëve, prandaj nënshtrojuini edhe juve njërit prej tyre ose të gjithëve atyre, me qëllim që të gjithë ne të jemi të bashkuar në një besim. Sepse Shën Gregori juaj u shenjtërua kryepeshkop në Cezare, dhe po kështu ata pas tij deri në kohën e tashme; sidoqoftë, nëse ju jeni një tjetër kishë e veçantë, tregoni atë patriark, ndaj të cilit tani është subjekt kryepeshkopi juaj, i cili deri më sot ka qenë subjekt i ynë. Nëse nuk keni as patriark, as staf klerik të kompletuar, është e dukshme që ju jeni shndërruar në heretikë si Ariusi dhe popujt e tjerë barbarë dhe heretodoksë¹³⁸.” Duke mos pasur përgjigje për këtë, Armenët u mposhtën, sepse kështu ishte qeverisur në të vërtetë Kisha.

Gjatë sundimit të tij, Justiniani transferoi reliket e Shën Gjon Evangelistit në Kostandinopojë dhe krijoi atje një fron patriarkal; froni i vërtetë, megjithatë, mbeti Efesi. Në të njëjtën mënyrë, ai e transferoi fronin e Mateut nga Antiokia në Jeruzalem, duke pretenduar se “ai ishte qyteti i Mbretit të madh”; por froni i vërtetë mbeti Antiokia. Më pas arroganca u rrit dhe u bë shumë aktive dhe çdo vend ku kishte vdekur një apostull u njoh si një vend patriarkal. Sapo që ishte vendosur ky rregull, u shpall patriarku ynë.

Persianët dhe Grekët e kishin ndarë Armeninë dhe Zoti Moisi ishte në fronin e Shën Gregorit në Dvin, ndërsa njëfarë Johani, që

¹³⁸ Heretodoks – jo ortodoks, jo konformist; *Shënim BP*.

anonte nga pala Greke, u ngrit në opozitë. Gjatë kësaj përçarjeje të patriarkatit, megjithatë, njerëzit e Sjunikut e përbuzën atë dhe nuk iu nënshtruan asnjërës pale, duke zbatuar urdhërin e peshkopit të tyre, Petrosit të virtytshëm, i cili, kur vdiq, udhëzoi dioqezën e tij për të pranuar shenjtërimin dhe pagëzimin e shenjtë nga Albanët, deri në kohën kur figura e Shën Gregorit dot të ribashkohej. Në përputhje me këtë, Virtanes u shenjtërua peshkop nga Zakaria, patriarku i shenjtë i Albanisë, dhe Sjuniku e mori vajin nga Albanët vit pas viti deri në përfundimin e opozitës, dhe Abrahami sundoi i vetëm mbi fronin patriarkal.

“Sa për atë që ka të bëjë me nëntë klasat, prelatët e Kishës, me mendjemadhësi dhe në përputhje me mënyrat e ashpra të Armenëve, renditën Abrahamin si patriark, kreun e Kishës Albane si kryepeshkop dhe kreun e Kishës së Gjeorgjisë si metropolit. Kreu i Kishës së Gjeorgjisë, i quajtur Kjurion, u rebelua dhe shpalli kundërshtimin e tij, por patriarku Abraham deklaroi se Albanët i kishin paraprirë Gjeorgjianëve në besim dhe se rangu i kryepeshkopit i takonte atyre. Si rezultat i kësaj mosmarrëveshje, Gjeorgjianët u kthyen nga besimi ortodoks dhe u bënë Kalcedonianë. Fillimisht gjeneralët Grekë i nxitën ata të kërkonin përparësi mbi Albanët, por këta të fundit nuk do të dorëzoheshin dhe vunë në dukje një apostull të caktuar që kishte ardhur në kohët e lashta në Albani, me emrin Elise, një nga dishepujt e Perëndisë që ishte shenjtëruar nga Jakovi, vëllai i Perëndisë (Krishtit), i cili predikoi atje dhe ndërtoi një kishë para se të kishte një të tillë në Armeni, dhe pikërisht kisha e Gis, kisha e parë e Nënës në lindje. Duke e vendosur besimin e tyre në të, Albanët u kthyen nga Armenët me qëllim që të mos ishin subjekt nënshtrimi i ndonjë autoriteti. Pastaj Armenët, për shkak të arrogancës së Grekëve, të cilët do ta nënvlerësonin vend-pushimin e apostullit Tadeus duke mos pasur kryepeshkop apo metropolit, vendosën ta bënin peshkopin e Mardpetit një metropolit, por i dhanë atij vetëm kryqin dhe titullin pa fuqi për të shenjtëruar peshkopët. Ai kërkoi që t’i jepeshin dy ose tre peshkopë, por krerët e Kishës nuk do të pajtoheshin me këtë kërkesë,

duke pasur frikë se disa çarje të tjera mund të zhvilloheshin në fronin tashmë të bashkuar. Pastaj, duke parë që zotërinjtë e Sjunikut të jenë Zot-adhures dhe të bindur ndaj urdhërave të tyre, si edhe duke parë klerin e kishave të tyre si njerëz të mësuar dhe ortodoksë në të gjitha aspektet, ata u dhanë atyre gradën e metropolitit të Armenisë, me autoritetin për të mbajtur skeptrin autoritar. Për pjesën tjetër ata lejuan që vendi të ruante rregullat e deri atëherëshme, me qëllim që të mos mund të krijoheshin konfuzion, dhe prandaj Sjunianët nuk e quajnë veten kryepeshkopatë (archbishopric) dhe nuk e nënshkruajnë veten si të tillë në përgjigje të letrave nga Armenia; nëse do të ishte shpallur e tillë, do të shkruhej e tillë dhe pasi nuk është shpallur, prandaj edhe nuk është e shkruar. Mbajtja e kryqit përpara metropolitit është në lavdinë e Zotit, dhe privilegji i një kryqi të thjeshtë dhe i një steme heraldike është emblema zakonore e një njeriu që nuk është inferior ndaj tij. Kështu janë themeluar nëntë klasat; dhe klerikët në Sjunik do të shkruanin “Zoti Shpirtëror” dhe ata (Katolikosi Armen?) “Nga shërbëtori (yt)”. Pastaj, për shkak të sjelljes së vrazhdë të Zotit Elia në Erikoi Vank, kur ai shkoi në Albani,¹³⁹ Armenët pushuan së shkruari “Nga shërbëtori (yt)” dhe ata (Sjunianët) e hoqën (epitetin) “Shpirtëror”.

“Kjo është e vërteta lidhur me çështjen.”

KREU 49. Përgjigja e dhënë nga Armenët letrës së Mhit’arit, peshkop i Amaras, në lidhje me disa blasfemi që përmbanin shkrimet e tija.

“Juve, shumë të nderuar dhe të respektuar (etër Albanë), që i referoheni me ndërgjegje të plotë dobësisë në propozimet tuaja dhe refuzoni atë që është e pahijshme dhe që, unë duhet ta them, jeni të ngjashëm dhe të barabartë në zell me etërit Athinas, (duke qenë) dishepuj dhe historianë të rinj të epokës moderne në veri, që dëgjoni

¹³⁹ Bëhet fjalë për Elia Arciseçi, Katolikos i Armenisë në vitet 703 – 717, në kohën kur ai shkoi në Albani për t’i hequr Nerses Bakurit mbështetjen e Kalifit; *Shënim i Dowsett*.

të gjitha gjërat me diskriminim, mbi të gjitha ato që kanë të bëjnë me kultivimin e qëndrueshmërisë në mendime, për ju, Zoti Mhitar, peshkop i Amaras, Simeon peshkop i Mec Irankut, dhe peshkopë të tjerë të kishës së Shenjtë që ndajnë të njëjtin mendim, si edhe fisnikëve dhe njerëzve të tjerë të popullit Alban, ne, Abrahami, Katolikosi i Armenisë, Teodorosi, peshkop i Mardpetit, Stefanosi, peshkop i Bagrevandit, Davidi, peshkop i Sjunikut, Moisiu, peshkop i Horhorunikut (Khorchorunikut), Kristofori, peshkop i Apahunikut, dhe të tjerë peshkopë, klerikë dhe fisnikë, ju dërgojmë juve përshëndetjen tonë të singertë dhe shpirtërore në Zot me lutje të zellshme dhe përlësi të mëdha.

“Duke na shkruar neve, ju na treguat për adhurimin tuaj të shenjtë dhe për dëshirën tuaj për të ditur nëse personat pa dëshirë për të kundërshtuar, ndoshta kishin krijuar një opozitë; (njoftimin për këtë gjë) ne e morëm nga një princ Sjunian me emrin Grigor, sepse ai tha “në lidhje me shërbëtorin tënd, (ai) ka hequr dorë nga Poeti¹⁴⁰”. Sidoqoftë, ne ishim të vetëdijshëm për përpjekjet tuaja për devotshmëri dhe për dëshirën tuaj për të ndarë rrëfimin e përsosur të paraardhësve tanë të bekuar dhe megjithëse morëm raporte të ndryshme nga ai, ne, prapsepapë, u përmbajtëm dhe u udhëhoqëm nga zemërgjerësia në këto çështje për shkak të miqësisë së singertë, që ka ekzistuar midis paraardhësve tanë dhe tuajve. Ne dëshirojmë ta konsiderojmë rrëfimin e shkurtër të besimit që keni shkruar dhe ta krahasojmë atë me mësimin e Frymës së Shenjtë, (për të parë se ku) devijon nga e vërteta ose ku i korrespondon së vërtetës, pasi u informuam për shumë çështje. Më jepni mendimin tuaj në lidhje me atë që mendoni se është e gabuar dhe mos e rreshtoni veten tuaj në opozitë, sepse ky nuk është zakoni i Kishës së Zotit. Letra juaj na njohu neve, pas një lëvdimi të zbehtë, me një akuzë lidhur me një njeri të përcaktuar si “i pafuqishëm” dhe me marrëzinë dhe absurditetin e besimit që ne i kishim dhënë atij, duke thënë se: “ne nuk jemi më pak se ju, por plotësisht të barabartë me ju në besim, sepse apostujt dhe mësuesit predikuan ungjillin në mënyrë të barabartë dhe

¹⁴⁰ Mendohet se bëhet fjalë për Virtanes Kertogh; *Shënim BP*.

të njëtrajtshme (për të dy ne)”. Disa rreshta më tutje, doktrina juaj në lidhje me natyrën e Trinisë së Shenjtë para krijimit të përjetshëm është paraqitur ndryshe nga ajo e jona. Për më tepër akoma, ju e keni paraqitur Mishërimin (Personifikimin) në një mënyrë që devijon nga mësimi i Kishës së Krishtit, siç është marrë nga apostujt dhe në një mënyrë, që shkrimet e shenjta nuk e mbështesin; (ato janë pikëpamjet) e ujqërve që vjedhin njerëz nga ajo (Kisha e Krishtit) dhe, duke thënë gjëra të çoroditura, tërheqin nxënës pas vetes. Sa për opinionet e tjera që nuk përputhen me tonat dhe duken të krijuara për të mashtruar mendjet naive, dera e gënjeshtërs është e mbyllur për ne besimtarët.

“Duke qenë kështu, etër të respektuar, merrni në konsideratë rrëfimin tuaj të besimit dhe ku ju çon ajo, dhe si ajo ju largon nga mësimi i Frymës së Shenjtë. Shqyrtoni çështjet thellësisht, dalloni dritën nga errësira dhe jepni përgjigje të plota, të hollësishme dhe të qarta. Ju që dëshironi të mirën, ngrini sytë tuaj të mprehtë së bashku me mua në drejtim të vendbanimit të Trinisë, ashtu siç u mëson Pali Romakëve të bëjnë: “Që Zoti Jezus Krisht dhe dashuria e Shpirtit të Shenjtë të përpiqen së bashku me mua në lutjet për Perëndinë” (Rom. xv. 30). Kështu predikoi ai lavdinë e Trinisë së Shenjtë dhe na mësoi se të gjitha dëshmitë apostolike janë plot me fjalë të tilla, në emër të të cilëve (apostujve) ne morëm urdhërin për të pagëzuar dhe për të arritur lavdinë në një formë të vetme adhurimi. Tani, përse duhet të shkaktojmë ndarje në Kishën e Perëndisë, të cilën Biri i Perëndisë e mblodhi së bashku në një të vetme? Le të mos bëhemi si Nadabi dhe Abihu, dhe të adhurojmë zjarre të çuditshme si jobsimtarët që të mos konsumohemi edhe vetë nga zjarri. Le të mos e fyejmë Krishtin, i cili do të vuante përsëri për ne, duke ndryshuar besimin, që të mos marrim mallkimin që Noe shpalli mbi Kanaanin nga Ai, që ndan delet nga dhitë. Pasi kjo çështje ka të bëjë me ne dhe ju gjithashtu, Mhitar, që jeni emëruar kreu i Kishës së Amarasë, për të cilën ju pretendoni se është themeluar nga Gregori dhe që ka të njëjtin besim si ai dhe pasardhësit e tij si ndërmyetesues me Krishtin Perëndi. Meqenëse jemi trashëgimtarë të tij të përbashkët, të mos thuhet që ju po bëheni skllëvër të mëkateve të Kanaanit dhe jo të

rrëfyesit të Judës. Asnjë komandë nuk duhet të jepet për ndarjen e Kishës në dy dhe të shkëpusë një pjesë të saj për mashtruesit. Nëse jemi bijtë e atyre etërve, besimi i të cilëve nuk ndryshon nga ajo e apostujve, le të mbahemi fort pas mësimëve të tyre dhe të mos lejojmë të falsifikojmë qumështin e papërpunuar (e pastër) duke përzier ujë me gëlqere, sepse Ai, prej emrit të të cilit ne jemi aq krenarë, do të jetë vetë Ai që do të na akuzojë para Atit qiellor. Le të mos zhgënjehemi nga një sërë ankesash, por, në përputhje me shëmbëlltyrën, le të mos jemi të një mendje me shumicën në gjërat që janë të këqija (Eksodi, 23,2), por përpikuni të jeni me tetë njerëzit që ishin të mbrojtur në mesin e turmës (Porosia e Pjetrit, 3, 20), e cila mori mbi vete fshikullin e Perëndisë, për t’u çliruar bashkë me Lotin nga shiu i zjarrtë dhe për të hyrë në tokën e premtuar me dy vetë nga gjashtë mijë të tjerë, që ranë të vdekur në vend. Sepse një zë miqësor bën jehonë mbi malet dhe thotë: “Mos kini frikë, o kope e vogël, sepse Ati juaj është i kënaqur t’ju japë mbretërinë. “Ne do të inkurajojmë kokëfortët që të veprojnë në këtë mënyrë, por ne mbajmë dhe do të mbajmë formën e adhurimit të Trinisë së Shenjtë ashtu siç ne e pranuar atë përgjithmonë besnikërisht, dhe do të shmangim çdo vëlla që rebelohet në këtë çështje”.

KREU 50. Lidhur me Josifin, eremitin që erdhi dhe u vendos me banim në Arcah; udhëtimin e tij në Jeruzalem dhe sjelljen këtu të relikeve të shenjtorëve prej tij.

Gjatë mbretërimit të Herakliut dhe mbretërimit të dështuar të Yazkertit, kur Ezri ishte Katolikos i Armenisë dhe Musheli kryekomandant, Grigori zot i Sjunikut, Matusala peshkop dhe Varaz-Grigori zot i Gardmanit,¹⁴¹ Unë, Josifi, një eremit, lashë shkretëtirën dhe shpella e Brutit (Brtiajka) në kantonin e Geghamit për shkak të shqetësimeve të rënda të kohës, pasi njerëzit e paligjshëm u zemëruan

¹⁴¹ Herakliu 610 – 641; Jazkerti III 632 – 651; Ezri 630 – 641; Grigori rreth 640; Varaz-Grigor rreth 628; ndoshta Mushel 635 është gabuar me Mzhezh (Gnumu), guvernator i Armenisë Bizantine 630 – 635; *Shënim i Dowsett*.

dhe morën kishat nëpër këmbë, kërkuan haraç nga të shtypurit dhe shkatërruan vendin në rrugën e tyre të paarësyeshme. Mbi të gjitha, raca e etur për gjak e Taçikëve filloi të luftonte dhe i ktheu të gjitha vendet në tokë të thjeshtë për t'u shkelur me këmbë. Duke ikur nga katastrofa të tilla, unë erdha te peshkopi i vjetër Mihr në këtë fshat të Ilerkk-ut (Igherkut) në krahinën e Arcahut. Ai më mori mua, njeri pa asnjë vlerë, pyeti fshatarët për këtë vend, dhe e ndërtoi këtë kishë, ku banova për dymbëdhjetë vjet. Pastaj Perëndia e thirri atë tek etërit e tij dhe Andreas e pasoi në dioqezën e tij dhe e mbajti atë autoritet për njëmbëdhjetë vjet. Ju nënshtrova atij si zotëria im, dhe ai më konfirmoi plotësisht në detyrat e mia. Megjithatë, në këtë vend nuk kishte ndonjë relike të shenjtoreve, dhe një eremit që quhej Mhitar nga Tanxhiku, duke dashur të shilte qytetin e shenjtë të Jeruzalemit, u nis atje me dy shokë dhe kreu ritin e adhurimit përpara të gjitha gjërave të shenjta. Pas rreth një viti që ai ndodhej atje, Krishti i dha disa relike të Shën Stefanit dhe Shën Gjergjit nëpërmjet një qytetari të devotshëm Romak, i cili i kishte ruajtur ato për të afërmit e tij dhe i cili, për shkak të kërcënimeve, ja dha gjërat e shenjta Mhitarit, duke thënë: “Merri ato në vendin tonë dhe vendosi në një vend të denjë për ta”. Dhe ai e pranoi thesarin me shumë dëshirë dhe udhëtoi nëpërmjet territorit Romak (Bizantin) nga frika e armiqve. Ai arriti në malin Taurus në vendin e martirizimit të Shën Andreas, i cili u martirizua së bashku me shumë shokë prej Mbretit Seleucus. Atje ai bëri një lutje të madhe dhe kërkoi një pjesë të relikeve të Andreas nga kujdestari Thomas, i cili u bind nga lutjet e tij për t'i përmbushur atij kërkesën e tij. Pasi mori thesarin e vlefshëm, ai erdhi në krahinën e Arcahut.

Unë, Josifi, duke dëgjuar këtë lajm, shkova për t'i takuar ata në një mënyrë, që i përshtatet shenjtorëve dhe i lashë ata atë ditë për të pushuar. Të nesërmen e pyeta Mhitarin, se ku dëshironte t'i merrte shenjtorët dhe ai u përgjigj: “Ata do të banojnë aty, ku do Perëndia”. Unë, me dashurinë time të madhe për shenjtorët, i thashë: “Unë e di se unë nuk jam i denjë t'i ruaj ata, por me ju, Mhitar, unë do të jem i sigurt për t'i ruajtur ata gjatë gjithë ditëve të jetës sime”. I siguruar

në këtë mënyrë, ai i vendosi shenjtoret që të pushonin në vendin e martirit, që zdrukthëtari i vogël (Pokrik) e kishte ndërtuar me ndihmën e djalit të tij Johan dhe kovaçit Bakhdaner, dhe për tre vjet kemi kryer shërbime përkujtimore për ta në pajtueshmëri me ligjet kanonike (të drejtën kishtare).

Pas kësaj, dëshira u rrit në zemrën time për të marrë disa nga reliket e Shën Gjonit, i cili ishte i madh në mesin e atyre të lindur nga një grua, siç dëshmohet nga Shpëtimtari. Unë bëra përgatitjet e mia dhe shkova në kërkim të tyre me Kristosaturin, Grigorin dhe Sargisin nën komandën e Karapetit, me ushqimet e përgatitura nga prifti Andre dhe me pëlqimin e miqve të mi, murgjve Johan dhe Mhitar. Unë u nisa dhe arrita në qytetin e shenjtë të Jeruzalemit¹⁴² dhe, duke duke bërë ritin e adhurimeve atje, u ktheva me dhimbje të madhe, sepse të gjithë ishin të ndotur nga përkrahja që i jepnin vendimeve të Këshillit botë-shkatërrues të Kalkedonisë. Duke mos i kushtuar respekt asnjërit prej tyre, u ktheva në fshatin tim të Puhavankut në Gegharkunik (Gelarkunik), ku dija që nga fëmijëria ime që ekzistonte një pjesë e relikeve të Gjonit. Me shumë përgjërime i kërkova Grigorikut, kujdestarit të relikeve, për një copë. Me mëshirën e Perëndisë ia dola ta bind atë dhe ai hapi një sënduk, në të cilin gjetëm Baptistin e Shenjtë, apostullin Thomas dhe proto-martir Stefanin, të cilin etërit tanë e kishin sjellë atje nga banorët ortodoksë të qytetit të shenjtë të Jeruzalemit. Unë, Josifi, i mora dhe i vendosa ata në të njëjtin vend (kishëz), dhe të gjithë erdhën të na takonin duke u gëzuar shumë. Kështu, ne i vendosëm ata që të pushonin në këtë vend dhe përcaktuam shërbime përkujtimore për ta në përputhje me mësimet e Cirilit të Jeruzalemit, që predikonte këndime për lavdinë e Krishtit, Perëndisë tonë. Pas kësaj, të gjithë shenjtoret në krahinën e Geghamit ishin të kënaqur; secili u shënuar me emrin e tij me shkrim dhe u vendos në të njëjtën kishë. Dhe me ndërmjetësimin e tyre Zoti Perëndi le të ketë mëshirë për botën.

¹⁴² Vizita e Josifit mendohet të jetë bërë rreth vitit 660; *Shënim i Dowsett*.

KREU 51. Lidhur me kishat e ndërtuara në Jeruzalem, numri dhe pozicioni i tyre. Ju do ta gjeni të vërtetën këtu.

Distanca nga zgavra e varrit shkëmbor të Shpëtimtarit tonë Krisht deri tek qendra e kupolës së Varrit të Shenjtë është 1,5 fathoms¹⁴³. Në majë të kishës, e mbështetur mbi kollona, është një kube 100 cubits e gjatë dhe 100 e gjerë, dhe në të dyja anët ka dymbëdhjetë kollona poshtë dhe dymbëdhjetë në katin e sipërm. Në katin e sipërm janë shtiza, sfungjeri dhe kupa e Krishtit, veshur me ar. Kisha kryesore (Katedralja), e cila quhet edhe martiri,¹⁴⁴ dhe që është ajo e Zbulimit të Kryqit, është 20 cubits larg nga kisha e Ringjalljes dhe ka gjashtëdhjetë e pesë kolona përgjatë gjatësisë së saj, lart e poshtë.

Kisha e shenjtë e Golgotës është dhjetë hapa larg kishës së Ringjalljes dhe quhet Varri i Adamit. Mbi të ka një altar ku Krishti u kryqëzua mbi shkëmb.

Kisha e shenjtë e Sionit është një furlong¹⁴⁵ larg nga kisha e Ringjalljes, 100 cubits e gjatë dhe 70 e gjerë, me një hajat që përbëhet nga tetëdhjetë kollona; nuk ka kat të sipërm, vetëm një kafaz punuar prej druri, dhe mbi të kurora me gjemba, e cila ka qenë e vendosur mbi kokën e Shpëtimtarit. Në të djathtë të kishës gjendet kati i sipërm i sakramentit¹⁴⁶ dhe një kupolë prej druri mbi të cilën është pikturuar Darka e Fundit e Shpëtimtarit tonë dhe në të cilën gjendet një altar; Mesha festohet në katin e sipërm të kishës së Sionit, dhe atje ka një kat të sipërm.(?)

Në të djathtë të kishës së Sionit të Shenjtë qëndron shtëpia e Pilatit, e quajtur Gabbatha (Kappata), me gurin mbi të cilin qëndroi Shpëtimtari ynë dhe mbi të cilin gjurma e këmbës së tij është e

¹⁴³ 1 Fathom = një njësi gjatësie e barabartë me gjashtë këmbë (afërsisht 1.8 m), kryesisht e përdorur në lidhje me thellësinë e ujit; *Shënim BP*.

¹⁴⁴ Një faltore apo kishë e ndërtuar për nder të një martiri; *Shënim BP*.

¹⁴⁵ 1 furlong = një e teta e miljes, 220 jard ose një furlong është 201.168 metra; *Shënim BP*.

¹⁴⁶ Sakramenti është një rit i krishterë i konsideruar si i një rëndësie dhe kuptimi të veçantë; *Shënim BP*.

dukshme akoma edhe sot. Poshtë është pellgu ku ai u lau këmbët dishepujve. Në të majtë të kishës së Sionit qëndron burgu, në të cilin Krishti u burgos; aty ndodhet një altar në të cilin shërbehet Mesha.

Në vendin jashtë qytetit, ku çifutët mbanin arkivolin e Virgjëreshës së Shenjtë duke mos lejuar që ajo të varroset, ekziston një kupolë e montuar në katër kollona dhe kollonat janë të zbukuruara me një kryq prej bronzi dhe janë të veshura me mermer. Nga maja tek fundi ka 250 shkallë guri që të çojnë deri poshtë në varrin e shenjtë të Virgjëreshës, që ndodhet në luginën e Gethsemanit. Nga atje në malin e Ullinjve, ku Krishti u ngrit, janë 800 hapa.

Në vendin e Ngjitjes¹⁴⁷ gjendet një ndërtesë e bukur me një kupolë në formën e kishës së Ringjalljes, 100 cubits e gjatë dhe 100 cubits e gjerë. Nga atje mund të shihet lumi Jordan dhe Mali Hor si edhe shumë provinca.

Bethlehem i është 220 parasangs¹⁴⁸ në perëndim të kishës së Ringjalljes. Kisha është 200 cubits gjatësi dhe 100 në gjerësi, me nëntëdhjetë shtylla mermeri dhe arkada guri, dhe në të është shpella e dyfishtë, që Abrahami e bleu për varre. Poshtë faltores janë shpella e shenjtë dhe grazhdi, ku ka një altar mbi të cilin kremtohet Mesha. Në të djathtë të kishës gjendet një kishëz (faltore) ku ruhen reliket e fëmijëve të vrarë nga Herodi.

Më në lindje nga atje, në brigjet e Jordanit, 3 furlong nga Bethlehem, ndodhet një fushë, ku ka dy kisha, në të cilat kremtohet Mesha. Shtatë parasangs nga Jeruzalemi, në drejtim të lindjes, në vendin ku u pagëzua Shpëtimtari, ndodhet një kishë e ndërtuar në formën e një kryqi me çati me kulm, 80 cubits e gjatë, 80 e gjerë, me tre altarë, në të cilën kremtohet Mesha.

Mali i Ullinjve është në lindje të Jeruzalemit.

¹⁴⁷ Ascension - Vendi tradicional i Ngjitjes është Mali i Ullinjve; *Shënim BP*.

¹⁴⁸ 1 parasang = 5,76 kilometër; *Shënim BP*.

KREU 52. Lidhur me ato manastire të ndërtuara në emër të Albanëve në Jeruzalem, sipas asaj që ne mësuam nga (letra) e Anastasit të bekuar për Vahram Mamikonianin.

Manastiri i Pand (Panday vank’), i vendosur në anën lindore të malit të Ullinjve, i ndërtuar fillimisht nga një murg i quajtur Panon nga Albania dhe i mbajtur në kohën e tanishme nga një prift Alban.

Manastiri i Mruvit, i dedikuar për Dyzet Dëshmorët, pranë të njëjtës krahinë dhe tani të mbajtur nga Arabët.

Manastiri i Partavit, “Nëna e Shenjtë e Perëndisë”, pranë Kullës së Davidit; gjysma mbahet nga një grua me emrin Mariam nga Shamk’ori dhe gjysma nga Arabët.

Manastiri i Kaghankaitukut (Kalankaytukut) në të njëjtin rajon; për momentin gjysma mbahet nga një i krishterë i quajtur Teodoros, një Arab, i biri i Abrahamit, shkruesi i Abul Kamit, nga Aghioviti (Alioviti), nga (qyteti) Zarishat dhe gjysma nga Arabët.

Manastiri i Arcahut, “Nëna e Zotit”, që ndodhet në jug të Shën Stefanit, që tani mbahet tërësisht nga Arabët.

Manastiri i Amaras, “Shën Gregori”, gjysma e të cilit mbahet nga një grua e quajtur Grigorik, dhe gjysma nga Arabët.

Emrat e tre manastireve të tjera Albane të kapura nga Arabët nuk janë të njohura. Ka një manastir tjetër poshtë manastireve të Araveankut (Aravenianit) të vendosur në mes të tregut që tani mbahet nga Taçikët (Arabët). Ishte për shkak të zilisë, që patriarkët e Jeruzalemit ndaluan shenjtërimin e Armenëve dhe Albanëve nga manastiret, sepse ishin më shumë se njëqind prej tyre. Për këta, princat Armenë dhanë 7 talente (kendinar), domethënë 70,000 dahekan, tek mbreti Justinian dhe kështu i shkëputën manastiret nga tirania e patriarkëve. Më pas, megjithatë, për shkak të mungesës së kujdesit, të gjitha u shndrruan në gërmadha.

LIBRI I TRETË

KREU 1. Pushtimi i parë i Ishmaelitëve nga vendi i jugut me qëllim që të kapë skajet e tokës.¹⁴⁹

Në vitin e 65-të të epokës Armene (616 / 17) profeti Mahmet u shfaq në qytetin e Medinës dhe në vitin e 70-të (621/22) shkoi në kupolën e Abrahamit dhe prej andej, në muajin e Safarit, në atë qytet që u quajt me emrin e tij, Mahmetai. Ai qëndroi atje për një vit, gjatë të cilit ai bëri bastisje në qytet. Duke filluar nga muaji i Rabi'al-'Avval, ai e dorëzoi Kupolën e Abrahamit dhe më 19-të të Ramadënit shënohet viti i tetë i sundimit të tij. Në 15-të të Shavvëllit, ai luftoi me Persët (Persian Rep. ??). Në muajin e Dhu'l-Qa'da, në momentin e takimit të ditës me natën, ai arriti në Mekë dhe e ktheu në kryeqytetin e tij, ku qëndroi për gjashtë ditë në muajin e al-Qa'da të të njëjtit vit. Ai la Saedin, birin e Ebu Saedit, në Mekë. Shokët e tij u kthyen në Mekë. Abu Bak'r, i biri i Abu Kuhabait, ishte shefi i dishepujve të tij. Dhe ky

---

¹⁴⁹ (Nuk do të bëhen përpjekje për të komentuar keqkuptimet e Autorit të asaj kohe lidhur me Islamin që mund të gjenden në kapitullin e parë, ose të dhënat kronologjike kryesisht të gabuara në lidhje me kalifët në kapitullin e dytë. *Shënim i Dowsett*).

(Me qëllim që lexuesit Shqiptar t'i vihet në dispozicion vetëm ajo që i intereson, pra pjesa historike dhe jo ajo ideologjike e kohës, si edhe për të evituar çdo keqkuptim, ashtu siç parashihet edhe në shënimin e bërë nga Dowsett, në lidhje me interpretime ideologjike që i përkasin asaj kohe dhe historianëve me bindje të ndryshme, jam përpjekur që ta pastroj këtë përkthim nga ato pak pjesë, ku problemi trajtohet ideologjikisht. Përsa i përket të dhënave kronologjike, aty pranoj injorancën time dhe i mbetem besnik shënimit të Dowsett; *Shënim BP*.)

ishte viti i nëntë i mbretërimit të Mahmetit. Në vitin e dhjetë ai vdiq, të hënën, ditën e dytë të muajit Rabi'al-'Avval, pas një mbretërimi prej dhjetë vjetësh. Për trembëdhjetë vjet ai predikoi dhe fshehurazi e forcoi besimin e tij. Ai ishte dyzet vjeç kur u shfaq dhe vdiq në moshën gjashtëdhjetë e tre vjeçare.

KREU 2. Pas profetit Mahmet, pasardhësi bëhet kalif.

Pas Mahmetit, sunduesi i dytë i Taçikëve ishte Abu Bekr, djali i Abu Kuhabit, i cili sundoi për nëntë (9) vjet.

Umar ibn Xatab, shtatë (7) vjet; ai u vra.

Utman ibn Apan, njëmbëdhjetë (11) vjet. Pastaj ata shkatërruan fuqinë e Utmanit, dhe Utmani i dorëzoi autoritetin Abdlaith së bashku me privilegjin e ngjyrosjes së flokëve dhe mjekrës me shafran.

Maiavi, nëntë (9) vjet.

Ezid ibn Maiavi, tetë (8) vjet.

Abdlmalik' ibn Mruan, njëmbëdhjetë (11) vjet. Në ditët e tij jetoi Hajij ibn Usup'.

Vlit, djali i Abdlmalik'ut, nëntë (9) vjet.

Suleman ibn Abdlmalik', katërmëdhjetë (14) vjet.

Umar, djali i Abdlaziz, dhjetë (10) vjet.

Ezid ibn Abdlmalik', gjashtë (6) vjet.

Heshm ibn Abdlmalik', njëzet (20) vjet.

Vlit ibn Ezid, një (1) vit. Ai u vra dhe pati konfuzion midis Taçikëve.

Mruani, i biri i Mahmetit, katër (4) vjet. Ai vrau krerët e Kurishik-ut, gjashtëdhjetë burra, vrasësit e amir Vlitit, duke vënë në dukje vrasësit.

Dhe Abl Abasi erdhi nga Media me ndihmën e ushtrive të Ebu Mslim, princ i Xorasanit, dhe vrau Mruanin; dhe ai mbretëroi shtatë (7) vjet. Abl Abas Abdlai (Abdullahi), biri i Mahmetit, biri i Aliut, biri i Abdlaith, biri i Abasit, biri i Abdl Mutalibay (Mutaghibay), fisi i të cilit

tani quhet Heshamik (Hashemit), vrau fshehurazi Abu Salimin kur ai erdhi në pushtet. Dhe pas kësaj vrasje, ai vdiq edhe vetë.

Abu Xhapr, i quajtur Abdlai, vëllai i tij, sundoi për njëzet e dy (22) vjet; ai vdiq në Kupolën e Abrahamit.

Madi i quajtur Mahmet, biri i Abdlait, nëntë (9) vjet.

Musai, një (1) vit.

Haruni, djali i Madi (Mahdi), i quajtur Madiun (Maxhun), njëzet e pesë (25) vjet. Ai solli shtypje të tepruar në vend dhe për këtë arsye shumë kantone të Armenisë kaluan tek Grekët.

Mahmeti, i biri i Harunit, tre (3) vjet. Ndërsa ai ende jetonte, Haruni e ndau mbretërinë midis dy bijve të tij, Mahmetit dhe Maimunit. Mahmeti, duke qenë më i madhi, ishte caktuar të kishte pushtet mbi Bagdadin dhe Xorasanin, por Maimuni organizoi një luftë kundër tij, dhe Mahmeti vdiq, dhe Abdlay, i quajtur gjithashtu edhe Maimun, sundoi mbi të gjithë.

Ibraim (Ibrahim), dhjetë (10) vjet.

Harun i Dytë (Iltë) u vendos në fron nga Mahmet Amir Mumin, dhe ky ishte viti i 280të i epokës Armene (i Kalendarit Armen).¹⁵⁰

KREU 3. Lidhur me njëfarë Nerses Bakur, që u bë Katolikos i Albanisë.

Pas vdekjes së Eliazarit (viti 688), Katolikosit të Albanisë, njëfarë Bakuri, i quajtur Nerses, i cili i përkiste sektit duofizit (duophysite) të Kalkedonit dhe që kishte qenë më parë peshkop i Gardman-it, komplotoi me Spramin, mbretëreshë e Albanisë dhe gruaja e Varaz-Tirdat, që ndiqte të njëjtën herezi dhe nënshkroi me të një marrëveshje për të çuar më tej ambicien e tij: “Nëqoftëse do të më shpallni Katolikos të Albanisë,” tha ai, “unë do ta kthej të gjithë Albaninë në Kalcedonizëm”.

¹⁵⁰ Viti i 280-të i Kalendarit Armen korrespondon me 831/832 të Kalendarit aktual; *Shënim i Dowsett*.

Gruaja heretike e dëgjoi atë dhe diskutoi me peshkopët dhe fisnikët e Albanisë dhe, meqë askush nuk e nuhati hilenë, të gjithë u pajtuan njëzëri për të miratuar kërkesën e saj. Fryma e Shenjtë e Plotfuqishme, megjithatë, frymëzoi Joeli, peshkopin e Mec Irankut, dhe përpara sinodit¹⁵¹ të mbledhur ai i kërkoi Nersesit të nënshkruajë një deklaratë, që anatemonte Këshillin e Kalkedonit dhe Letrën e Leos dhe ta vuloste atë me vulën e tij. Sinodi lindor e pranoi letrën në përputhje me kanonët (ligjet kishtarë) dhe ai u shpall patriark i Selisë së shenjtë të Albanisë nga Joeli, dhe peshkopët e tjerë¹⁵². Peshkopi Joel mori letrën e anatemës dhe e vuri në ruajtje të sigurtë. Ai jetoi katërmëdhjetë vjet pas kësaj, dhe pastaj ndërroi jetë në Krisht (me kuptimin – vdiq si Kristian i mirë)¹⁵³. Pas kësaj, Nersesi parashikoi një mundësi për të kënaqur dëshirën e tij, dhe ai nxitoi të shkonte në kantonin e Mec Irankut tek bashkëpunëtori i tij Zakaria, abati i një manastiri, të cilit ai i kishte premtuar ta bënte peshkop vetëm nëse ai do t'i kthente atij dokumentin e nënshkruar me qëllim që, ai të mund ta digjte. Zakaria i dha atij letrën, që përmbante betimin e tij të shenjtë, dhe ai e dogji atë në vend dhe e shenjtëroi Zakarian peshkop të Mec Irankut. Duke e fituar atë si mik, ai ju kthye (besimeve të tij të vjetra, si një qen që i qëndron besnik zakoneve të tij) për të vjellë besimet, që i kishte ruajtur për një kohë të gjatë. Mbretëresha Spram e inkurajoi atë, dhe me ndihmën e saj dhe atë të fisnikëve të tjerë që e morën egjërin e tij për grurë, ai rrënoi dhe shkatërroi me sukses shumë altarë kishash. Ai përndoqi dhe dëboi trashëgimtarët ortodoksë dhe të denjë dhe fëmijë të Kishës. Para së gjithash, ai përndoqi Izraelin e bekuar, krijues i mrekullive, peshkop i Mec Kueank'ut, i cili kishte konvertuar shumë vende të Khazarëve dhe Hunëve në Kristianizëm, dhe gjithashtu Eliazarin, peshkopin e Gardmanit. Megjithatë, shumë prej peshkopëve u rebeluan kundër tij, dhe pikërisht, Johani, peshkop i

¹⁵¹ Sinodi është një këshill i kishës, zakonisht i thirrur për të vendosur mbi çështje doktrine, administrimi ose aplikimi; *Shënim BP*.

¹⁵² Nerses qëndroi në fronin patriarkal për rreth 17 vjet. Ai u shfuqizua rreth vitit 706. *Shënim i Dowsett*.

¹⁵³ Viti 701 ose 702; *Shënim i Dowsett*.

Kapalakut (Kapaghakut), Sahaku, peshkopi i Amaras, Simeoni, peshkopi i Hoshit, dhe Sheroi, një princ i madh i Albanisë,¹⁵⁴ dhe fisnikët e tij; të gjithë këta, së bashku me shumicën e klerikëve, mblodhën një sinod dhe e anatemuan Nersesin së bashku me të gjithë heretikët.

KREU 4. Letër, e hartuar nga sinodi i Albanisë, drejtuar Elias, Katolikosit të Armenisë.

“Nderim dhe Respekt Zotit Elias, Katolikos i Armenisë, nga sinodi i bashkuar i Albanisë. Etërit tanë ndanë të njëjtin besim ortodoks me etërit tuaj për shpëtimin e shpirttrave të tyre. Për shkak të urtësisë së Zotit Perëndi, herezia botë-shkatërruese e Kalkedonisë ka marrë guxim dhe është përhapur nëpër univers, por deri tani, vendet tona kanë mbetur të pamolepsura nga kjo herezi. Tani, megjithatë, Nersesi, të cilin ne e morëm për një bari të mirë, është shndërruar në ujk dhe ka filluar të shqyejë copë - copë grigjën e arësyeshme të Krishtit. Në lidhje me këtë, ne kemi vendosur që të këshillojmë Shenjtërinë Tuaj, që të na vizitoni ashtu siç vizitoni anëtarët e grigjës suaj, dhe të shërojmë plagët tona.

Përsëritje në Zotin”.

KREU 5. Letra e Elias, Katolikosit të Armenisë, drejtuar Abdlmëlik’ Amir Mumin, për të njëjtën arësye.

“Pushtuesit të botës, Abdlay Amir Mumin,¹⁵⁵ nga Elia, patriarku i Armenisë. Me vullnetin e Zotit të Plotfuqishëm, vendi ynë me përkushtim i bindet autoritetit tuaj. Ne dhe Albanët adhurojmë hyjninë e Krishtit. Ai, që tani është Katolikos i Albanisë dhe ka fronin e tij në Partav, ka lidhur një marrëveshje me perandorin e Greqisë, e përmend atë në lutjet e tij dhe e detyron vendin të miratojë besimin e tij dhe të bashkohet me të. Le të njihet tani prej jush, dhe mos hezitoni të

¹⁵⁴ Në këtë kohë Varaz-Trdati ka mundësi të ketë qenë i arrestuar në Konstandinopojë. Në vitin 705 Sheroi është marrë nga Arabët në Siri; *Shënim i Dowsett*.

¹⁵⁵ Abdlay Amir Mumin: 685 – 705; *Shënim i Dowsett*.

veproni në këtë çështje, sepse ai është në lidhje me një grua fisnike. Mbështetur në autoritetin tuaj të madh, urdhëroni që ata, të cilët dëshirojnë të mëkatojnë kundër Perëndisë, të dënohen siç e meritojnë për veprat e tyre.”

KREU 6. Përgjigja e Abdlmëlik’ Amir Mumin ndaj letrës së Elias, Katolikosit të Armenisë.

Unë e kam lexuar letrën tënde të sinqertë, Elia, njeri i Perëndisë, Katolikos i popullit Armen dhe kam dërguar shërbëtorin tim besnik me një ushtri të madhe për ju. Lidhur me rebelimin e Albanëve kundër autoritetit tonë, ne i kemi urdhëruar ata që të korrigjohen në përputhje me besimin tuaj. Shërbëtori ynë do të ekzekutojë dënimin tonë në Partav në praninë tuaj; ai do të hedhë në pranga Nersesin dhe gruan që është bashkëpunëtorja e tij dhe do t’i sjellë ata në oborrin mbretëror të poshtëruar, me qëllim që, unë t’i bëj ata një shembull për t’u parë nga të gjithë rebelët.

KREU 7. Ardhja e Elias, Katolikos i Armenisë, në Partav dhe ndëshkimi i Nersesit, i cili në përputhje me dëshirat e popullit Alban u pasua nga Arkdekani Simeon

Patriarku i madh i Armenisë, Elia, u nis dhe mbërriti në Partav, kryeqyteti i Albanisë, qëndroi në kishën e madhe dhe urdhëroi që Nersesi të sillej para tij. Ky i fundit ishte duke u fshehur dhe nuk mundi të gjendej, por Sheroi i devotshëm, princi i Albanisë, kapi bashkëpunëtorët e tij të ngushtë dhe i urdhëroi ata ta gjenin dhe ta sillnin Nersesin, i cili më pas u vendos përpara Elias në qendër të oborrit të mbushur plot me njerëz. Meqenëse ai nuk ishte në gjendje t’i përgjigjej (akuzave kundër tij), ata i dhanë atij plagë të rënda në përputhje me urdhërin mbretëror, pas së cilës, ai u lidh këmbë për këmbë me gruan para se të dërgohej në mërgim. Megjithatë, për shkak të këtyre gjërave, ai nuk do të hante për tetë ditë, dhe ai vdiq. Ai u varros me po ata zinxhirë dhe ai mallkoi Sheroin si shkakun

e fatkeqësisë së tij dhe të Spram-it për shkak të mosmarrëveshjes ndërmjet tij (Sheroit) dhe Spram-it në lidhje me çështjen e autoritetit. Nersesi e pushtoi fronin patriarkal për katërbëdhjetë vjet si një prift ortodoks, dhe për tre vjet e gjysmë si një heretik, duke përfaqësuar Antikrishtin, i cili po përgatitej të vinte në ditët e fundit.

Pasi gjërat u sistemuan në këtë mënyrë, Simeoni, një njeri i virtytshëm dhe i shenjtë, u zgjodh nga i njëjti kuvend dhe u shenjtërua nga Albanët. Ai e shpëtoi vendin prej çrregullimeve të shkaktuara nga Nersesi dhe i transmetoi shumë rregulla ortodokse Kishës së udhëhequr keq. Të gjitha shkrimet heretike të Nersesit të degjeneruar, ai i vendosi në kuti dhe i hodhi në lumin Trtu pranë rezidencës së tij të verës të quajtur Berdakor (Berdakur). Ai qëndroi në fronin patriarkal për një vit e gjysmë (704 - 706).

KREU 8. Nënshkrimi, që Elia, Katolikosi i Armenisë, kërkoi nga sinodi Alban për hir të unitetit dhe një aleance të fortë midis Armenëve dhe Albanëve.

“Duke qenë që armiku ynë, Satanai, që urren virtytin dhe kundërshton shpëtimin e bashkëqytetarëve tanë, kap në kurth së bashku me djaj të shumtë dhe të ndryshëm, siç është shprehja e tij, mendjet e thjeshta midis njerëzve dhe lufton fëmijët e Kishës dhe duke lakmuar të zgjedhurit shpik mjetet e tij në përputhje me natyrën e tij të lindur, në përputhje me tekstin: “kundërshtari ynë, djalli, ulërin si një luan, (duke kërkuar) cilin mund të gllabërojë” (1 Pet. v. 8); që në fillim të krijimit, e njëjta ligësi dhe perversion na dëbuan nga pema e jetës dhe kënaqësitë e ëmbla të parajsës, sepse Satanai, që nga fillimi, ka mëkatuar mbi gjithçka nëpërmjet mendjeve të dobëta dhe të paqëndrueshme të njerëzve të pandërgjegjshëm të mashtruar nga djalli, të cilët ecin të hutuar në shtigjet e së keqes dhe për të cilët drita e lavdisë së Krishtit nuk do të shkëlqejë; duke qenë që joshësi është i privuar nga ata, që me anë të mëkatit fillestar dhe mashtrimin të tij pervers adhurojnë idhujt, ai tani ka vendosur të arrijë të njëjtat rezultate nga grupi i

njerëzve të pamend, që prishin unitetin e Kishës së Perëndisë me anë të inovacioneve dhe në mënyrë mëkatore, duke ndarë zotërimet dhe anëtarët e saj. Pikërisht prej tyre, midis nesh shfaqet rrënja e hidhur e keqe e herezive të Nestoriusit dhe Maximusit nëpërmjet (fajit të) Nersesit të paperëndishëm, që për shkak të tolerancës së Frymës së Shenjtë, u zgjodh në parësinë e kësaj shtëpie të Albanisë dhe nëpërmjet dinakërive të tij u bë shkatërrues i besimit dhe korruptues i shpirtave tanë. Me duart e tij të padenja ai shkatërroi traditën shëlbuese të etërve tanë, që predikuan mesazhin e apostujve dhe u konfirmuan në Kishë nga duart të pa mëkat; ai mënjanoi peshkopin e zellshëm të besimit ortodoks dhe ata që mbanin traditën. Në mënyrë fyese, disa prej tyre ai i dërgoi në mërgim në vende të huaja; të tjerët, të mbushur me dhembje, ai i bëri të vuajné. Ai rrënoi dioqezat e çmuara episkopale dhe solli konfuzion në vendbanimet e murgjve eremitë. Nëpërmjet tij, anëtarët e çmuar të trupit të shenjtë të Krishtit u shkërmoqën dhe bijtë e Sionit u çuan në rrugë të gabuar të mashtruar prej tij. Tempulli i shenjtërisë sonë ishte i korruptuar, si (thuhet) në vajtimin e Jeremias: “Lavdia e shenjtërisë sonë ka shkuar dhe në të katër anët e universit krenaria jonë është mënjeluar dhe shkatërruar” (?). Megjithatë, tani, le të bekojmë dhe të falënderojmë Shpëtimtarin tonë Perëndi, që nuk e ka lejuar armikun e njerëzimit të ketë sukses plotësisht, por duke pasur mëshirë për dobësinë tonë dhe duke i ardhur keq për njerëzit tanë, ka dërguar te ne, të nderuarin At Elia, me hirin e Perëndisë Katolikos i Armenisë, një njeri i shenjtë dhe i vërtetë, i ulur mbi fronin e Shën Gregorit, së bashku me peshkopët dhe mjekët tuaj Simeon, peshkop i Khorkhorunikut (Xorxorunikut), Sargis, peshkop i Amatunikut, Sargis, peshkop i Rotakut, dhe doktorin Johannes. Me shumë pasues të tjerë, ju erdhët në kryeqytetin tonë Partav dhe me predikimin tuaj fisnik e dëbuar të keqen nga mesi ynë. Duke kujtuar traditat e paraardhësve tanë, ju i dhatë një jetë të re fronit të patriarkatit tonë në personin e një njeriu të perëndishëm, për integritetin e të cilit jemi dëshmitarë edhe ne vetë. Bazuar në virtut, të gjithë ne, dhe pikërisht, Simeoni, Katolikos i Albanisë, Johannes, peshkopi i Kapalakut, Simeoni,

peshkopi i Hoshit, Sahaku, peshkop i Amaras, Kshiku i shenjtë, abati i manastirit të Nersmihrit, së bashku me të gjithë ata prej klerikëve tanë që janë ruajtur nga herezia; dhe abati i manastirit të Gutit, abati i manastirit të Katarit, abati i manastirit të Shën Josifit, Davidi, murg i Kalankaitukut, Petros, murg i Tigrakertit, Pavlos (Poghos), murg i Alakobit (Aghakobit) dhe Sheroi adhures i Krishtit, princ i Albanisë, Xhuankoi, kryekomandant i Albanisë, patrici Vardan dhe vëllai i tij Gagik, Bab djali i Hrahatean, Vaxtang djali i Varazmanean, Patrik djali i Karoan nga raca e mbretërve, Vahan djali i Varaz-Johanean Teodoros djali i Anastoyean, Rostom djali i Varazkojanit (Varaz-Ako), Zarmihr djali i Varaz-Kurdakjanit (Varaz-Kurdakut) nga raca e mbretërve, Mahmat djali i Serojan (Shero) dhe të gjithë njerëzit e lirë (azatk') të këtij vendi kanë bekuar dhe unanimisht pranuan, si priftërinjtë ashtu edhe laikët, besimin tonë apostolik, i cili fillimisht është themeluar nga Shën Eliseu dhe më vonë është konfirmuar nga Shën Gregori, një besim që deri më tani nuk ka gabuar kurrë. Kur erdhën tundime, Perëndia na dërgoi ndihmën e Tij nëpërmjet teje, përfaqësuesit të Shën Gregorit, ndaj besimit ortodoks të të cilit ne jemi dishepuj, ashtu siç do të jemi ata të Zotit Elia, Katolikosit të Armenisë, i cili është hakmarrur ndaj armikut të drejtësisë.

“Dhe tani ne do t’i mallkojmë të gjitha heretikët, nga i pari tek i fundit, dhe ndërmjet tyre: Eunomiusin dhe mësuesin e tij Arius, Valentinusin, Apollinariusin, Diodorusin, Mani, Markionin, Eutishesin, Nestoriusin, Theodoretin, Këshillin e Kalcedonit dhe Librin e Leos, dhe Maximusin bashkë me pasuesit e tij; së bashku me këta, ne kemi mallkuar, gjithashtu, edhe Nersesin tonë të mjerë, që u mposht dhe u fitua nga herezia duofizite dhe ata, që ai nga ana e tij arriti t’i bindë që ta ndjekin. Ne të gjithë kemi rënë dakord për të njëjtat pika të besimit para Perëndisë dhe Shenjtërisë Suaj, dhe që nga ajo kohë askush prej nesh nuk duhet t’i lejojë vetes të qëndrojë jashtë traditave të etërve tanë. Nëse do të dalin përsëri burra të tillë të nxituar, të cilët përsëri do të përpiqen të fusin ndërmjet nesh ndonjë doktrinë të re, le të mallkohen nga Trinia e Shenjtë dhe bashkësia jonë e bashkuar, dhe

le të mos mund të marrin pjesë në dhuratat e Shpirtit apo të vijnë në tokën e premtuar. Nëse do të ndodhë që ai të jetë një nga peshkopët, ai do të hiqet nga posti i tij dhe do të bjerë nga froni i tij i lartë; nëse ai është një nga priftërinjtë, ai do të vuajë në të njëjtën mënyrë; nëse ai është një nga murgjit, ai duhet të anatemohet dhe të dëbohet; nëse është njeri i lirë, ai do të shkishërohet dhe nuk do të bashkohet me kongregacionin derisa të kthehet në ortodoksinë.

“(Po ashtu, në lidhje me shenjtërimin e Katolikosëve tanë; fillimisht ata e morën atë nga Jerusalemi deri në (kohën e) Shën Gregorit, dhe prej atëherë e deri më tani ata e kanë marrë atë nga peshkopët tanë.) Por tani, pasi që ky shenjtërim është kryer në një mënyrë të papërvojë dhe jodiskriminuese, në mënyrë të tillë që vendi ynë u bë shismatik (i përçarë), ne kemi vendosur përpara Perëndisë dhe Shenjtërisë Suaj, se shenjtërimi i patriarkëve të Albanisë do të kryhet nga Selia e Shën Gregorit me miratimin e këtij vendi, (dhe shenjtërimi i Selisë së Armenisë do të jetë kompetencë e Selisë së Albanisë, sepse kjo e fundit është më e vjetër se ajo e Armenëve.) Askush të mos e çojë ndërmend të veprojë në kundërshtim me kushtet e kësaj marrëveshjeje; nëse dikush e bën këtë, ajo do të jetë e pavlefshme dhe e kotë dhe shenjtërimi (i të dyjave) do të konsiderohet i pavlefshëm. Kushdo që nga frika e Perëndisë pajtohet me këtë rregull, do të bekohet nga Trinia e Shenjtë dhe nga të gjithë shërbëtorët ortodoksë të Perëndisë; dhe nëse dikush e kundërshton këtë dhe largohet nga e vërteta, ai do të përgjigjet për të, kushdo qoftë, para Perëndisë.

“Ky dokument është shkruar me marrëveshje të ndërsjellë dypalëshe dhe me ndërmjetësimin e Perëndisë për hir të forcës dhe stabilitetit të besimit ndërmjet dy pjesëve në vitin e tetëdhjetë e pestë (85) të Taçikëve dhe vitit të 148të të Armenëve në muajin e Hroticit,¹⁵⁶ dhe është vëlosur në përputhje me dëshirën e atyre, emrat e të cilëve janë shkruar më lart.”

¹⁵⁶ Muaji Hrotic i kalendarit të vjetër Armen korrespondon me periudhën 23 Korrik deri më 22 Gusht të Kalendarit të sotëm; *Shënim BP*.

KREU 9. Një përshkrim i marrëveshjes së hartuar nga Zoti Elia, Katolikosi i Armenisë, drejtuar Albanëve

“Heretiku Nerses në Albani krijoi kaq shumë konfuzion në çështjet e besimit dhe i dëmtoi mendjet e shumë njerëzve me herezinë duofizite të Kalkedonit, duke rrezikuar kështu me ligësinë e tij të pabesë peshkopët, priftërinjtë dhe murgjit. Duke qenë i informuar për këtë, unë, Elia, Katolikosi i Armenisë, erdha së bashku me peshkopët e mi në qytetin tuaj më të famshëm të Albanisë, në Partav. Klerikët dhe laikët u mbledhën para meje dhe më treguan letrën, që mallkonte Nersesin dhe e rrëzonte atë nga posti i Katolikosit të Albanisë.

Ndonëse ishte vendosur në fronin episkopal, megjithëse me tirani, të njëjtët peshkopë dhe e gjithë asambleja e Kishës e mallkuan atë në një deklaratë të vulosur me bekimin e Perëndisë dhe në marrëveshje me ne. Ata dekretuan: “Ne jemi të vendosur në besim dhe nuk komunikojmë me herezinë e rreme të Kalcedonit dhe me mësimet e liga të Bakurit”. Nëse ata i përshtaten kësaj marrëveshjeje dhe traditave të etërve të shenjtë, pranojini ata dhe duajini ata si mbikëqyrësit tuaj shpirtërorë, por nëqoftëse ndonjëri, qoftë ai katolikosi ose peshkop, shkel këtë dekret, ai nuk do të ketë asnjë autoritet mbi ju. Ju duhet të qëndroni në kishat tuaja dhe vazhdimisht t’i luteni Perëndisë dhe le të jeni ju të udhëhequr nga Ai dhe nga mësuesit ortodoksë. Unë e kam dhënë këtë letër, të shkruar për t’ju ngushëlluar juve, drejtuar Kshikut të perëndishëm, primarit të Abacisë të Ners-Mihrit dhe Grigorit, primarit të manastirit të Josifit.

“Unë, Elia, Katolikosi i Armenisë, sëbashku me peshkopët e mi, kemi përfunduar një traktat bashkimi me popullin Alban dhe unë jua kam dhënë këtë dëshmi, sipas së cilës askush nuk duhet ta çojë nëpër mend të thyejë betimet që janë bërë me ndërgjegje të plotë. Unë i kam dhënë të dy letrat, të vulosura me vulën time, në duart e babait të perëndishëm Kshik, që të mbahen në manastirin e Ners-Mihrit.

KREU 10. Një listë e emrave të princave të Albanisë, sipas rradhës së përparësisë, që virtuozit Abdlmëlik Amir Mumin mori dhe i vendosi në arkivat mbretërore

Ne kemi pranuar si autentike këtë deklaratë të Shpirtit të Shenjtë, që ne e kërkuam nga Këshilli i Partavit me shkrim, në mënyrë që të mund të bënim dallimin ndërmjet të vërtetës dhe fjalëve mashtruese të herezive duofizite dhe kundërshtarëve të mësuesve të virtytshëm. Së pari, unë, Seroi, princ i Albanisë, dhe Xhuankoi, kryekomandant i Albanisë; pastaj patrici Vardan dhe vëllai i tij Gagik¹⁵⁷ dhe Vahtang Varazmanean (paraardhësi i tyre ishte Vardan Kaç¹⁵⁸ i familjes Mihrakan, i cili në ditët e mbretit të Albanisë, Vaçaganit, u emërua kryetar i Këshillit të Aluankut (Aghvankut) nga ai dhe u vendos në Gardman); Patrik Karoan i racës së mbretërve që u vendosën në kantonin e Alberdit (Aghberd) nën komandën e të njëjtit Mbret, Vaçaganit (paraardhësit e tij ishin trimi Vaçagan dhe Vaçe, të cilët përmenden sipas rendit të tyre në atë libër); Bab i Hrateanit nga princat e Atrpatakanit që u vendosën në Kapalak dhe Kolt (Koght); Vahani i Varaz-Johaneanit, nga fisi i Madianaçikëve të Persisë, një Jakobit nga besimi, i cili u vendos në Kambiçan; Rostom i Varazk'ojanit, i cili erdhi nga provinca e Stahrit në Persi dhe u vendos në fshatin Kaghankaituk (Kalankatuik) në fshatin Uti; Zarmihr i Varaz-Kurdakjanit dhe Mahmat i Sherojanëve, bijtë e zotërve të Dailamit, të cilët u larguan nga Dailami për t'u vendosur në tokat që iu dhuruan në Albani (Aluank) nga mbreti.

Të gjithë këta emra u shkruan në arkivat e Abdlmëlik' Arnir Mumin, me qëllim që, nëse ndonjë prej tyre gjendej të ishte bërë duofizit, ata mund të shkatërroheshin nga shpata ose nga burgu. Kështu u arrit paqja në të gjithë kishat e Albanisë (Aluankut).

---

¹⁵⁷ Vardani dhe Gagiku të familjes Mihrakan ishin bijtë e Varazit-Tirdatit; në kohën e Këshillit të Partavit ata ishin diku tjetër, që nënkupton se mbaheshin si pengje në Konstandinopojë; *Shënim i Dowsett*.

¹⁵⁸ Kaç – në Armenisht do të thotë – Trim; *Shënim BP*.

KREU 11. Ligjet e Zotit Simeon, Katolikosit të Albanisë, pas rrëzimit të Nersesit.

“Këto ligje u përcaktuan nga Simeoni, Katolikos i Albanisë, pas ardhjes së tij në Seli në Këshillin e mbledhur për shkak të Nersesit të mallkuar, i cili korruptoi rregullat e Kishës, për shkak të të cilave u bë e domosdoshme që ato të ripërtëriheshin. Perëndia i plotfuqishëm, zemërmirë dhe mirëbërës, dëshironte që në urtësinë dhe mëshirën e tij të madhe të kishte dhembshuri për ne dhe për shkak të dashurisë së tij të madhe ai na caktoi neve pastor, mbikëqyrës dhe primatë të kopësë së tij inteligjente, që është (përfaqësohet nga) Kisha e shenjtë dhe apostolike, duke na dhuruar Krishti këtë nderim të madh dhe hyjnor, jo për shkak të ndonjë vepre të mirë apo mungesë vlerash nga ana jonë, por sepse, në përputhje me mëshirën e tij të madhe, ai vetë dëshironte të na jepte dhurata në hirin e tij (për hatër të tij); ashtu siç apostulli i bekuar, nëpërmjet të cilit foli Krishti, tha: “Fryma e Shenjtë ju ka bërë pastorë dhe mbikëqyrës për t’u kujdesur me drejtësi për kopënë e tij; unë ju urdhëroj të kujdeseni për veten tuaj dhe për kopënë” (Acts xx. 28). Kur Zoti e urdhëroi Moisiun për priftërinjtë, ai tha: “Unë do të të caktoj kryetarin dhe udhëheqësin e popullit tim, për t’i paralajmëruar ata që të zbatojnë urdhërimet e mia; ji i zellshëm dhe i guximshëm dhe mos u bëj përtac”. Në të njëjtën mënyrë, Zoti na paralajmëroi neve edhe me anë të profetëve të tjerë: “Bir njeriu, të kam caktuar ty si roje mbi popullin tim; paralajmëro ata për fjalët e mia si t’i kishin dëgjuar nga unë, për ta kthyer mëkatarin dhe të ligun nga rruga e tij e keqe, që ai të mund të jetojë; dhe në qoftë se ti nuk e paralajmëron, gjakun e tij do ta kërkoj nga duart e tua (cf. Ezek. iii. 17-18). Këtë urdhër të tmerrshëm dhe të llahtarrshëm e kemi nga Zoti; gjithashtu edhe kjo: “Unë ju dhashë fuqi të falni mëkatet dhe t’i lironi njerëzit nga kthetrat e mëkatit”. Ne nuk e kemi marrë nga vetja ose me forcë këtë pushtet dhe këtë nder, si edhe fronin apostolik, por Perëndia, krijuesi dhe bërësi i të gjitha gjërave, na ka caktuar në këtë vend për t’u kujdesur për popullin e tij sipas dëshirës së tij. Prandaj, miqtë dhe vëllezërit e mi të nderuar, dishepuj të zgjedhur të Krishtit dhe

këshilltarë besnikë të urdhërimeve të Tij, është e përshtatshme dhe e denjë për ne, që të bëjmë që fryti i Perëndisë të rritet i mirë dhe i ëmbël për kënaqësinë e tij dhe të ngrihet mbi themelin apostolik, që është Jezu Krishti, me ar, argjend dhe gurë të çmuar, që do të thotë, virtyte të ndryshme dhe të gjitha veprat e mira, që kur të paraqitemi përpara Shpëtimtarit tonë Perëndi, ne të mund të marrim kurorën pa njolla të lavdisë. Tani, me anë të hirit të Shpirtit të Shenjtë dhe urdhërimeve të tij, siç na ka urdhëruar Zoti me anë të profetëve dhe apostujve dhe mësuesve, dhe pikërisht se duhet ta duam Perëndinë me gjithë zemër dhe të zbatojmë urdhërimet e tij, kështu që unë ju urdhëroj, që ta mbani fort dhe të vendosur atë që morëm nga etërit tanë të vërtetë dhe të perëndishëm; gjithashtu të mbani të papenguara rregullat e Kishës së shenjtë dhe ta bëjmë atë të lavdishme nëpërmjet priftërinjve dhe këshilltarëve të paqortueshëm; ta doni njëri-tjetrin si veten tuaj; të jetoni jetën manastirore në unitet sipas urdhërit kanonik; të mos lejojmë që burra të padenjë dhe ushtarakë të pushtojnë autoritetin e Kishës; për kurvarët, kurorëshkelësit, vrasësit, vjedhësit, gënjeshtarët, fajtorët për dëshmi të rreme, grabitësit, fallxhorët dhe makutët, sidomos ushtarakëve, kalorësve dhe tagrambledhësve, askush të mos guxojë t’u japë autoritetin e Kishës, as bukën dhe të ardhurat e saj; sepse me anë të ligjit hyjnor, vetëm priftërinjtë e ndershëm që falin dhurata dhe këshilltarët e altarit mund të përdorin atë, që njerëzit ofrojnë për shtëpinë e Perëndisë për llogari të mëkateve të tyre; sepse dhuratat u përkasin atyre, që i luten Perëndisë ditë e natë për paqen në vend dhe faljen e mëkateve dhe për shëndetin e trupit dhe të shpirtit. Urdhërohet, që të padenjët dhe ushtarakët të mos kenë autoritet në Kishë, se kështu mund të sjellin zemërim mbi veten dhe vendin; sepse Zoti i lavdisë, kur e udhëzoi Moisiun në lidhje me tempullin,¹⁵⁹ tha: “Zgjidhni priftërinj të pastër dhe të panjollë nga fisi i Levit dhe asnjë ushtar, ose ndonjë shkelës të padenjë, ose person të njollosur nga fiset e tjera të Izraelit”, siç thonë ligjet: “Asnjë i padenjë le të mos guxojë të qëndrojë përpara

¹⁵⁹ Tabernacle - faltore, tempull çifut; *Shënim BP*.

altarit tim ose të hajë nga dhurimet”. Priftërinjtë, (prej atyre) që sillen padenjësisht, do të refuzohen dhe do të shkëputen nga trashëgimia. Mos lejoni, që njerëzit e zakonshëm të uzurpojnë shërbesat, ligjin ose vendin e priftërinjve; nëse dikush mendon ta bëjë këtë, ai do të dënohet dhe do të vritet si Korahu, Datani dhe Abirami, të cilët janë gëlltitur nga toka dhe si Uza dhe shumë të tjerë, që guxuan të kalonin cakun e tyre dhe shërbëstarin e Perëndisë. Sepse tempulli dhe priftërinjtë ishin modele për besëlidhjen e re të Kishës së shenjtë, në të cilën nuk kishin guximin të hynin burra të padenjë ose ushtarakë; për më tepër, apostujt e përforcuan të njëjtën urdhëresë me urdhër të Shpëtimtarit, duke thënë: “Ajo e ka kënaqur Shpirtin e Shenjtë dhe neve vetë duke urdhëruar në këtë mënyrë: le të mos u shkojë ndër mend ushtarakëve ose personave të padenjë që t’ja nënshtrojnë kishën autoritetit të tyre; ai që guxon ta bëjë këtë do të anatemohet”. Etërit tanë të bekuar gjithashtu e konfirmuan këtë: “Askush të mos ketë autoritet të dorëzojë Kishën e Perëndisë në duart e njerëzve të padenjë dhe ushtarakëve, ose ta tregtojë atë si pronë, ose t’ua japë princave apo guvernatorëve të tyre si dhuratë. Po ashtu, priftërinjtë nuk do të guxojnë t’i japin flijimet (dhurimet) ose bukën vëllezërve dhe bijve të njerëzve të padenjë, as të tregtojnë trashëgiminë e Kishës; por në qoftë se prifti dhe vëllezërit dhe bijtë (e tij) do të gjenden të padenjë, do të shkëputen nga trashëgimia; dhe ata që kanë ndër mend të veprojnë kështu, do të anatemohen.” Ne e kemi atë urdhëresë nga Perëndia dhe nga urdhëresat e tij, dhe nuk është e përshtatshme të kundërshtojmë Perëndinë. Edhe sot gjithashtu, të gjithë laikët respektojnë të njëjtin ligj në lidhje me kishat, sepse kur ata i shesin katundet e tyre private, ata shkruajnë në dokument atë që i përket Kishës dhe tokës së Kishës. Kishat e Perëndisë janë të lira dhe nën autoritetin e askujt, me përjashtim të peshkopëve dhe të atyreve, të cilëve ata ua japin atë, domethënë, priftërinjve të vërtetë në shenjtërinë e tyre dhe jo ushtarakëve të padenjë; duke filluar që tani, askush të mos guxojë t’ua japë ato këtyre të fundit, sepse është në kundërshtim me urdhëresat e Perëndisë dhe kjo do të thotë humbje e trupit dhe shpirtit, për të dorëzuar lirinë e Kishës në duart e të padenjëve. Në lidhje me

këtë, unë dëgjoj shumë ankesa në lidhje me faktin, që në shumë vende ushtarakët kanë zotërimin e kishave të Perëndisë bashkë me funksionin e primarit; duke pasur parasysh veprat e tyre të liga, ata nuk janë as të denjë për të hyrë në Kishë, e jo më për të ngrënë bukën dhe flijimet e Kishës. Lidhur me këtë, Kshiku i perëndishëm, abati i manastirit të Nersmihrit, ka shkruar për të thënë se Varaz-Tirdati, princi i Albanisë, i kishte dhënë një fshat të vogël kryqit të shenjtë për të administruar për hir të shpirtit të tij, por që tani një kalorës i quajtur Pusan-Veh, një laik që jeton në shturje, prodhon dokumente, sipas të cilave, princi i Albanisë ja ka dhënë atij kishën së bashku me ofiqin e primarit, sepse ai kishte qenë kujdestar i tij.¹⁶⁰ Duke marrë shkas nga kjo, vëllezër të dashur, këto ligje do të jenë të vlefshme që nga kjo kohë e më tej dhe në përputhje me urdhëresat e Frymës së Shenjtë, Pusan-Veh nuk do ta mbajë atë kishë, por priftërinjtë e panjollë dhe të patëmetë do ta qeverisin atë, pasi ai nuk mori asnjë autoritet nga Perëndia apo nga ne.

“Tani unë, Simeoni, me hirin e Perëndisë Katolikos i Albanisë, kam urdhëruar në përputhje me urdhëresat dhe ligjet hyjnore, që vetëm priftërinjtë, ata të vërtetë dhe ortodoksë, të cilët nuk pranuan herezitë e Nersesit të mjerë, do të gëzojnë të drejta brenda Kishës së Perëndisë, dhe se ushtarakët dhe laikët nuk do të kenë fuqi mbi Kishën dhe nuk do t’i përvehtësojnë dhuratat e saj me forcë. Nëse dikush guxon ta bëjë këtë, ai do të dënohet nga Perëndia dhe nga ne. Dhe nëse dikush do të prodhojë një dokument në lidhje me një kishë të bërë në përputhje me planin dhe ligjet laike, por jo me urdhëresat dhe ligjet hyjnore, është e pavlefshme dhe askush nuk do ta pranojë atë si të ligjshme. Sepse Perëndia urdhëron peshkopët dhe priftërinjtë për të mbajtur Kishën dhe jo ushtarakët, kalorësit dhe personat e padenjë. “Tani ju, miq dhe vëllezër, peshkopë të emëruar si kolegë në Selinë e shenjtë, mbajini këto kanone¹⁶¹ në çdo dioqezë dhe mos lejoni, që priftërinjtë t’i përulen servilizmit, me qëllim që Perëndia të pajtohet me ne dhe të

¹⁶⁰ Kështu Varaz-Tirdati, ashtu si edhe gruaja e tij Spram, shfaqti shpërfilljen e Kishës; *Shënim i Dowsett*.

¹⁶¹ Kanone - ligje hyjnore kishtare; *Shënim BP*.

na mëshirojë, të na shpëtojë nga çdo shtypje. Sepse Zoti ka thënë: “Mos i hidhni margaritarët tuaj përpara derrit dhe mos ja jepni qenve atë që është e shenjtë” (Matt. vii. 6); ashtu si Perëndia është i kënaqur ta quajë veten Shenjt i Shenjtëve, ai vetë duhet të shërbehet nga priftërinj të ndershëm dhe jo nga njerëz të padenjë.

“Tani, unë i urdhëroj të gjithë, t’i vënë veshin urdhëresave të Perëndisë dhe t’i dedikojnë papushim falënderime Perëndisë së mëshirshme, që ndërmoi hakmarrje ndaj duofizitizmit të Nersesit të ndyrë, që çrrënjosi farën e keqe prej nesh dhe mbolli rrënjët e paqes në Kishën tonë. Prandaj, kujdesuni për nevojat e Kishës me vigjilencë, sepse ne të gjithë do të duhet të paraqitemi përpara gjykatës së tmerrshme të Krishtit dhe për të dhënë llogari për njerëzit dhe veten tonë. Përsëri ju bëj thirrje dhe ju them, jini vigjilentë, dhe Fryma e Shenjtë do të jetë mbi ju. Amen.”

KREU 12. Pagesa e tributit nga Varaz-Tirdati, princi i Albanisë, dhe vizita e tij tek Grekët; ai i lë bijtë e tij si peng. Pasardhja e Mikaelit në fronin patriarkal të Albanisë pas Simonit.

Me rënien totale të mbretërisë së Persisë dhe rritjen e fuqisë së fiseve jugore të Taçikëve, pagesa e haraçeve u bë më e vështirë në botë, mbi të gjitha në rajonet lindore, pasi princi Varaz-Tirdat paguante haraç për tri kombet: Khazarët, Taçikët (Arabët) dhe Romakët (Bizantinët).¹⁶² Dhe presioni më i madh erdhi nga Grekët, sepse ai u arrestua, së bashku me tre djemtë e tij, në qytetin mbretëror nga perandori. Dhe, pasi i kishte lënë bijtë e tij si peng, princi vetë u sëmur dhe mbeti aty; sepse, në lidhje me klimën e atij vendi, thonë që është e dëmshme për të huaj, që hyjnë në vend në pranverë, në sezonin e sëmundjeve, dhe se flokët dhe mjekra bien si pasojë e kësaj. Përgjatë qëndrimit të gjatë të Varaz-Tirdatit, mbreti i Grekëve një

¹⁶² Traktati i përfunduar rreth vitit 685 midis Justinianit II dhe Abdul-Malik, që parashikon ndarjen e haraçit të paguar nga Armenia dhe Gjeorgjia mes tyre, pa dyshim preku edhe Albaninë; *Shënim i Dowsett*.

ditë bëri një përzgjedhje të bizhuterive të çmuara, thirri princin e Albanisë dhe ja tregoi ato atij, duke thënë me dinakëri: “Në shtëpinë time ka gurë të çmuar më shumë se këto, dhe unë do të t’i jap ty, O princ i kurorëzuar nga Perëndia, sepse ti meriton ato”. Dhe ishte pesë vjet që nga koha kur princi kishte ardhur në mesin e Romakëve,¹⁶³ por falë kësaj mundësie ai u arratis me ndihmën e Perëndisë dhe u kthye në vendin e tij, pas së cilës, ai i dha tokën e lindjes Taçikëve dhe i pagoi haraç vetëm atyre.

Dhe në ditët e po këtij Varaz-Tirdati shpërtheu një uri e padurueshme brenda kufijve të Albanisë, të cilën disa njerëz e lidhën me legjendën e mëposhtme: “Unë, meli (farë meli) nga kantoni Shakashenit, ndenja i fshehur në fushën e Kakusë dhe shumë blerës kaluan pranë meje dhe nuk deshën të më marrin mua. Pastaj erdhi koha e mirë kur sundoi vëlla Uria, dhe ja! Unë u shfaq në tryezat e Princit Varaz-Tirdat dhe Katolikosit Eliazar,¹⁶⁴ dhe ata që hëngrën nga mua morën gjak në venat e tyre. Mos i fajësoni ata.”

---

¹⁶³ Thuhet më poshtë se djemtë e Varaz-Tirdatit, Gagik dhe Vardan, u burgosën në kryeqytetin Bizantin për dymbëdhjetë vjet, deri në ardhjen e Bardanes, që i bie kështu nga fundi i vitit 699 deri në dhjetor 711. Duke qenë se arsyeja për arrestimin e tyre thuhet se është dorëzimi i Albanisë tek Arabët nga ana e babait të tyre, ky akt i fundit duhet të datohet në fund të vitit 699. Varaz-Tirdati dhe djemtë e tij thuhet këtu se kanë mbërritur në kryeqytet pesë vjet përpara kësaj “revolte”, me sa duket në 694. Nëse kjo është kështu, Varaz-Tirdat, duke ikur në 699, do të kishte qenë i pranishëm në Albani në kohën e Këshillit të Partavit (Maj 704); në këtë, megjithatë, fuqia civile përfaqësohet nga njëfarë princ Sheroi dhe nuk duket e mundshme që Varaz-Tirdat të ketë mbetur pasiv vullnetarisht, ndërkohë që mbretëresha e tij, Sprami, ishte poshtëruar rëndë. Nëse pranojmë kohën dymbëdhjetë vjet për t’iu referuar të gjithë periudhës së kaluar nga bijtë e princit, së pari si peng, pastaj si të burgosur, në Konstandinopojë, mund të supozojmë që ardhja e tyre në kryeqytet së bashku me babanë të ketë ndodhur në fund të vitit 699; në këtë mënyrë, Varaz-Tirdat do të ketë mbetur atje për pesë vjet, u arratis në Albani në fund të vitit 704, njohu sovranitetin e Kalifit, dhe ndoshta rregulloi me të çvendosjen e princit Sheroi në Siri. Por, si ka mundësi që Gagiku dhe Vardani të shfaqen si nënshkrues të Këshillit të Partavit në vitin 704, kur ata supozohet të kenë qenë në Konstandinopojë prej së paku nga viti 699 deri në vitin 711? Ka kontradiktë këtu; përpiluesi ka përdorur, pa dyshim, të paktën dy burime kontradiktore. *Shënim i Dowsett.*

¹⁶⁴ Kjo histori nuk është në rendin e duhur kronologjik, sepse Eliazar vdiq rreth vitit 687; *Shënim i Dowsett.*

Bijtë e Varaz-Tirdatit, princ i Albanisë, Gagiku dhe Vardani, të cilët ishin pengje në duart e Grekëve, mbetën në një burg të errët për dymbëdhjetë vjet për shkak të konfuzionit të sjellë nga mbreti; dorëzimi i tokës së lindjes tek Taçikët nga babai i tyre ishte shkaku i kësaj. Pas vdekjes së Justinianit, mbretit të Romakëve, Vardan Filipikos, një fisnik Armen, mbretëroi si mbret¹⁶⁵ dhe ky mbret u kujtua për ata që ishin burgosur gjallë në kështjellën e errët dhe urdhëroi që ata të liroheshin nga vuajtjet e tyre të padurueshme. Pamja e syve të tyre ishte e mbështjellë në errësi. Ata u lanë pak nga pak në dritë, dhe mbreti u dha dhurata dhe i ktheu ata në vendin e tyre, duke i dhënë Gagikut një relike të kryqit jetëdhënës, dritës së botës. Ai i dha dhuratën e madhe Mikaelit, Katolikosit të Albanisë dhe ata ngritën kryqin e Zotit, që mbante mbishkrimin: “Krisht Perëndi, kujto vuajtjet e tua vullnetare mbi këtë kryq për shpëtimin tonë dhe prano këtë kryq, që Ti ua dhe atyre që kanë frikë prej teje; fali mëkatet e mia, Mikaelit, Katolikosit të Albanisë,¹⁶⁶ dhe ki mëshirë për këtë tokë, duke e çliruar nga të gjitha tundimet, që në ditën e ardhjes sate ne të mund të jemi të denjë të qëndrojmë në të djathtën tënde. Unë lutem edhe për Gagikun, shërbëtorin tënd, dhe motrën e tij Mariam dhe Varazoin, argjendarin e madh”.

KREU 13. Mikaeli, Katolikosi i Albanisë, mbledh një Këshill për të parandaluar martesat ndërmjet të afërmve (kushërinjve).

Mikaeli i bekuar hypi në fronin e patriarkatit të Albanisë pas Simeonit dhe mbeti mbi të për tridhjetë e pesë vjet. Në ditët e tij u bë një martesë midis princit të Albanisë, në të cilën Varazoi, biri i Vahtangut dhe nipi i Varazmanit u martua me kushërirën e tij të parë Vardanuhi, gjithashtu mbesë e Varazmanit; dhe Zoti Mikael i çliroi ata duke thënë: “Mos guxoni ta bëni këtë, sepse ju jeni nipër e mbesa (të të njëjtit gjysh).”

¹⁶⁵ Justiniani i II-të Rinotmetos, i vrarë në dhjetor 711; Bardanes Filipikos, 711-713. *Shënim i Dowsett.*

¹⁶⁶ Viti 706 – 741; *Shënim i Dowsett.*

Megjithatë, Varzoi pati idenë - e cila çoi në shkatërrimin e tij - që t'i shkruante Talilit (Taghighit), Katolikosit të Gjeorgjisë, duke i kërkuar atij të bekonte martesën e paligjshme. Ky njeri joortodoks dekretoi si më poshtë: “Nëse jeni me doktrinën time, qofshi bekuar; por nëse ju pajtoheni me traditën Albane, ju e dini (cili është pozicioni).” Më pas, patriarku i Albanisë, Mikaeli mblodhi një këshill të klerit të Kishës së tij dhe thirri babanë e lavdërueshëm Salomon, primarin e shenjtë të manastirit të Makenoçit, i cili në atë kohë ishte lavdia e Armenisë; duke i mbledhur të gjithë në manastirin e Berdit në Shamkhor, ai dhe këshilli njëzëri mallkuan shtëpinë e Varzait. Dhe në të njëjtën orë Taçikët erdhën dhe ja prenë fytyrën me një shpatë në gjoksin e nënës së tij, dhe ata vranë edhe djalin tjetër duke e tërhiquar zvarrë pas një kali. Këshilli i shkroi një letër Talilit, peshkopit të Gjeorgjisë, duke e pyetur: “Përse keni guxuar t'i shkëlpi rregullat e dishepujve të apostujve të shenjtë, që u mblodhën në Antioki¹⁶⁷ dhe shkishëruan (përrjashtuan) Palin e Samosatës nga Kisha e Shenjtë dhe parashtruan rregullin e mëposhtëm: “Askush të mos ketë një lidhje afërie me gruan”? Ekziston edhe komanda kanonike e Shën Athanasiut në kuptimin që “ajo nuk është martesë, por kurvëri”; dhe Basili (Vasili) i bekuar tha të njëjtën gjë lidhur me këtë akt. Tani, ne që jemi një këshill ortodoks, ju mallkojmë juve së bashku me të gjithë heretikët dhe i ofrojmë lavde të shumëfishta Krishtit, gjykatësit të drejtë.”

KREU 14. Një hetim nga i njëjti Mikael, patriark i Albanisë, lidhur me memecërinë e Zakarias si dhe Lindjen dhe Pagëzimin e Shpëtimtarit, kundër sektit duofizit

Për Izraelin, Moisiu caktoi ditën e parë të muajit të shtatë, që është Tishri, si Festa e Trumpetave, ditën e dhjetë si Festën e Pastrimit,¹⁶⁸ ditën e pesëmbëdhjetë si Festën e Tempullit. Heshtja e Zakarias (zgjati) nga dita e shtatëmbëdhjetë deri në ditën e njëzet e dytë të të njëjtit muaj të

¹⁶⁷ A.D. 269; *Shënim i Dowsett*.

¹⁶⁸ Atonement – shlyerje, pastrim; *Shënim BP*.

Tishrit. Pas kësaj ai shkoi në shtëpinë e tij; dhe Elizabeta, gruaja e tij, u ngjiz dhe, sipas fjalëve të evangjelistit Lukë, “për pesë muaj ajo u fsheh dhe në muajin e gjashtë engjëlli Gabriel u dërgua nga Perëndia” (Luka i. 24, 26). Tani le të shohim se çfarë mund të jetë ky muaj i gjashtë. Kemi konsultuar kalendarin dhe kemi gjetur si më poshtë: Dita e njëzet e dytë e Tishrit është dita e nëntë e muajit tetor në kalendarin Romak. Tani fillojmë të numërojmë gjashtë muaj nga dita e dhjetë dhe të arrijmë në ditën e shtatë të prillit; kjo është në përputhje me (njoftimin në lidhje me ardhjen e) engjëllit në muajin e gjashtë. Shpallja e Mishërimit tek Virgjëresha Mari (shpallja e Mishërimit nga engjëlli Gabriel tek Maria (Luka 1: 26-38) (ra) në ditën e dymbëdhjetë¹⁶⁹ të muajit Hebre, Nisan; prej andej deri në ditën e pestë të janarit janë 270 ditë, që është nëntë muaj dhe (atëherë ndodhi) Lindja e Krishtit. Ne, gjithashtu, zotërojmë atë që kanë thënë mësuesit. Lindja, Pagëzimi dhe Shpallja e Lajmërimit kremtohen nga Kisha si një festë e vetme, siç ka thënë njëri nga mësuesit e perëndishëm: “Fjala (e Perëndisë) na atribuon neve tre lindje: një nga fryma (e jetës), e dyta duke u bërë mish dhe i pagëzuar, të cilat llogariten si një lindje dhe e treta me anë të ringjalljes”. Në mënyrë të ngjashme, Marku, patriarku i Jeruzalemit, i cili ishte një nga etërit e Këshillit të Nikesë, shkroi në letrën e tij të këshillimit për Armenët, lidhur me pagëzimin, duke thënë se “ne e festojmë Lindjen dhe Pagëzimin në një ditë”. Dhe ashtu si vdekja dhe varrimi mbeten të paplotësuara pa Ringjalljen, (kështu edhe lindja pa pagëzimin); dhe sikurse ungjilli në lidhje me ringjalljen (e Krishtit) së pari përshkruan kryqëzimin dhe varrimin dhe më pas përmend ringjalljen, po ashtu (baptismi - pagëzimi) ndikon tek Shpëtimi, për të cilin flet përsëri teologu. Por tani (rreth) festës së Epifanisë,¹⁷⁰ sepse Perëndia u shfaq i lindur si një njeri. Peshkopët e Jeruzalemit, 42 peshkopë deri tek Cirili, dhe pas tyre të tjerë deri tek Juvenal, kremtuan festën e Lindjes dhe Pagëzimit më 6 janar. Dikush llogarit 400 vjet nga Ngjijtja deri në Juvenal (Ascension

¹⁶⁹ Shtatëmbëdhjetë – ka mospërputhje me përkthimin rusisht ?? *Shënim BP.*

¹⁷⁰ Epiphany = baptism = pagëzim; *Shënim BP.*

to Juvenal). Përsëri (ne duhet ta përmendim atë) që thotë në një pasazh për Davidin dhe Jakobin se në qytete të tjera ata pranojnë 25 Dhjetorin si Lindja e Krishtit; në qytete të tjera ata thonë se ky besim rrjedh nga paganët dhe jo nga Rrethprerja,¹⁷¹ dhe se mes paganëve një palë ishte mësuar të festonte lindjen e diellit atë ditë dhe për këtë arsye ata nuk do të binin dakord ta ndërprisnin festën. Apostujt ishin të detyruar t'u dorëzoheshin atyre dhe ta rregullonin Festën e Lindjes për ta në atë ditë; por ata (të cilët kanë marrë traditën) nga Rrethprerja kudo e kremtojnë festën më 6 janar, ashtu siç u është dhënë etërve tanë. Kështu ne e mbajmë edhe tani, sepse thuhet: “ligjet do të dalin nga Sioni dhe fjala e Perëndisë nga Jeruzalemi” (Isaiah ii. 3).

KREU 15. Çfarë ishte bërë në ditët e birit dhe nipit të Herakliut.

Herakliu fitimtar, mbret i Romës, fitoi shumë beteja dhe la pas kujtimin e vlerës së tij në të gjithë botën. Pas tij, i biri, Konstantini, mbretëroi si mbret i Romakëve për tre vjet.¹⁷² Në ditët e tij, Arabët pushtuan Sirinë (Asorikun) dhe kërkuan haraç nga kishat e qytetit të shenjtë të Jerusalemit; ishte viti i tetëdhjetë i epokës Armene. Pastaj Konstans, biri i këtij të fundit, mbretëroi për njëzet e nëntë vjet.¹⁷³ Në vitin e tij të pestë u zhvillua beteja e Arabisë.¹⁷⁴ Në vitin e tij të gjashtë, Arabët erdhën në Armeni, pushtuan Dvinin, dhe 35,000 njerëz u morën rob.¹⁷⁵

Në vitin e tij të nëntëmbëdhjetë, zoti Nerses pati sukses si Katolikos i Armenisë për njëzet vjet; dhe ishte viti i 111të i epokës Armene.¹⁷⁶ Ai ishte babai shpirtëror i këtij Konstantini, dhe me shpenzimet e tij ndërtoi

¹⁷¹ Jo nga çifutët, pasi çifutët praktikojnë Rrethprerjen; *Shënim BP*.

¹⁷² Në fakt, Konstandini II mbretëroi për vetëm 103 ditë në vitin 641; *Shënim i Dowsett*.

¹⁷³ Konstansi i II-të (Konstandini III), njëzet e tetë vjet, 641-668; *Shënim i Dowsett*.

¹⁷⁴ Pra 645/646. Beteja e Egjiptit, objekti i së cilës ishte rimarrja e Aleksandrisë, vazhdoi disa vite pas vitit 641; *Shënim i Dowsett*.

¹⁷⁵ Dmth. 646/647; Asoghik gjithashtu e daton kapjen e Dwinit në 646/647; *Shënim i Dowsett*.

¹⁷⁶ Viti i nëntëmbëdhjetë i Konstansit ishte 659/660; 111^A = 662/663; Nersesi i III-të u bë Katolikos në vitin 641; *Shënim i Dowsett*.

një vathë për kopenë inteligjente në Kaghakudasht (Kalakudasht), dhe pikërisht kishën e Shën Gregorit dhe ftoi mbretin e Grekëve në inaugurimin e saj. Ky i fundit u mahnit shumë nga ndërtesa dhe urdhëroi ndërtesat ta studionin atë, që të mund të ndërtonin një të ngjashëm në pallatin e tij; arkitekti, megjithatë, nuk arriti kurrë, sepse ai vdiq gjatë rrugës.

KREU 16. Revolta e Armenëve dhe ardhja e Mahmetit në Armeni. Kapja e Sevanit dhe vdekja e Mahmetit.

Në vitin 146 të epokës Armene, Mahmeti i Iltë erdhi në Armeni dhe duke nxituar nëpër Albani, hyri në Çogha.¹⁷⁷ Armenët u rebeluan dhe bllokuan Arabët në Dvin, dhe duke qenë se kishin thirrur shumë trupa nga Greqia, vranë 62,000 vetë. Në po atë vit familja e Shën Gregorit u shua. Mahmeti u kthye nga Çogha dhe rrethoi Sevanin, një kështjellë e rrethuar nga uji, për tre vjet, dhe më në fund e mori dhe i vendosi në shpatë ata që gjeti atje. Duke kaluar kështu nëpër Armeni, ai mundi ushtritë Greke dhe Armene. Të gjithë liderët Armenë, të cilët nuk qe në gjendje t'i kapte, ai i joshi me anë të një betimi të fuqishëm, duke i mbledhur së bashku me anë të mashtrimit dhe tradhtisë. Duke i çuar në qytetin e Nahiçevanit, ai i mbylli 800 burra në kisha dhe i dogji ata të gjallë; në të njëjtën mënyrë ai dogji 400 në Hram dhe e vuri pjesën tjetër nën shpatë. Shkaku i rënies së tyre ishte se ata të gjithë ishin të frymëzuar nga shpirti i gabimit, duke përbuzur dhe duke u tallur me patriarkët dhe priftërinjtë, dhe duke ngacmuar murgjit.

Pas kësaj ata morën Sheroin, princin e Albanisë, dhe fisnikët e tij në Taron dhe prej aty në Siri; dhe ishte viti 153-të i epokës Armene.¹⁷⁸ Dhe në vitin në vazhdim morën zotin e Shirakut në Siri.

Pas dy vjetësh, Mruani, princ i Arabëve, erdhi në Gilan, por nuk ishte në gjendje të hyjë në të.

¹⁷⁷ 5.6.697-4.6.698; *Shënim i Dowsett.*

¹⁷⁸ 3.6.704 - 2.6.705; *Shënim i Dowsett.*

Zot i Khazarëve u ngrit me 80 000 burra dhe mori Albaninë; dhe ishte viti i 158-të i epokës Armene.¹⁷⁹

Pas dy vitesh Abdyl Aziz erdhi në Albani dhe qëndroi në Partav. Ata sollën para tij vëllezërit Manuk dhe Mardazat, të cilët vinin nga familje fisnike, dhe iu nënshturuan torturave të shumta dhe të ndryshme për shkak të besimit të tyre të krishterë; Manuku, duke trashëguar lavdinë e martirizimit të bekuar, u kurorëzua në Krisht dhe reliket e tij të çmuara u vendosën në kishën e madhe të Partavit, në kishën e Shën Gregorit. Ndërsa, vëllai i tij, Mardazati, i cili nuk mundi të duronte torturat, e braktisi Krishtin përpara tubimit të mbledhur. Ai më pas u pendua dhe e shleu braktisjen e tij me lot shumë të hidhur. Për pjesën e mbetur të jetës së tij, ai i bëri lotët e tij një shëmbëlltyrë shlyerjeje faji dhe lau njollën e mëkatit që kishte bërë. Ai vajtoi nga thellësia e zemrës së tij tek Ai, që e di atë që është e fshehtë (nga njerëzit) dhe mbeti i brengosur me pikëllimin e pangushëllueshëm për lirimin e shpirtit të tij; dhe Ai, që kishte mëshirë dhe dhembshuri për të, e pranoi atë midis dëshmorëve dhe çudira të mrekullueshme u vunë re në kohën e vdekjes së tij.

Dhe në të njëjtin vit Abdyl Aziz kaloi përtej lumit Kur.

Pas tre vjetësh¹⁸⁰ Muslimi (Msliman) erdhi dhe plaçkiti Darbandin dhe hyri në mesin e Khazarëve. Megjithatë, ai nuk qe në gjendje të kthehej fitimtar, dhe aty braktisi ushtrinë e tij dhe të gjitha pajisjet e tij, madje duke ngarkuar konkubinën e tij si praparoja. Erranshahiku Vaçagan, një nga patricët e Albanisë, një princ i guximshëm dhe i fuqishëm dhe një harkëtar i aftë, u vendos me ushtrinë e tij në pjesën e pasme të tij. Khazarët e ndoqën atë, por ata u mposhtën dhe u vranë. Kështu i shpëtuar, Muslimi hyri në Gjeorgji.

Në verën e vitit 174 sipas kalendarit Armen¹⁸¹ plasi një murtajë në mesin e bagëtive, dhe në dimër u bë një kadastër nga Hert', i cili ja nënshtroi një robërie njerëzit dhe kafshët dhe të gjitha rajonet e vendit,

¹⁷⁹ 2.6.709 - 1.6.710; *Shënim i Dowsett.*

¹⁸⁰ Viti 714/715; *Shënim i Dowsett.*

¹⁸¹ 29/5/725 - 28/5/726, sipas kalendarit të sotëm; *Shënim i Dowsett.*

duke imponuar haraç të rëndë. Në të njëjtën kohë Amet ‘duk’ vrau Xhuanserin, princin e Albanisë. Në të njëjtin vit vdiq edhe Simbati, princi i Armenisë.

Në vitin 175 të epokës Armene¹⁸² plasi një zi e madhe urie.

Kur kishin kaluar edhe tre vjet të tjera, Xharahu kaloi **për herë të dytë përmes Abkazit për tek Khazarët**.¹⁸³ Një vit më pas, djali i princit të Khazarëve u grrit dhe vrau Xharahun dhe e mori Xhagikun të burgosur.

Në vitin 180 Muslimi (Msliman) rindërtoi Darbandin në emër të Arabëve (Taçikëve).¹⁸⁴ Megjithatë, ata nuk e shkatërruan pallatin e **patriarkut të lindjes**, i cili ende qëndron atje.

KREU 17. Lidhur me vizitën e peshkopit Stefanos tek Romakët dhe sjellja me vete në kthim e librave që nuk mund të gjenden në lindje; vdekja e tij; dhe ndëshkimi i dërguar nga Perëndia

Në atë kohë Stefanos Sjuneci, ndonëse ishte ende një i ri dhe i aftë dhe i përgatitur në studimin e shkrimeve të shenjta, u mundua të debatonte me Simbatin, kreun e duofizitëve të Armenisë dhe duke mos arritur ta bindë atë, shkoi tek Romakët dhe aty gjeti një eremit ortodoks, nën udhëheqjen e të cilët ai studioi me zell. Ndërkohë, duofiziti Simbat i shkroi mbretit të Romakëve, duke thënë: “Një farë heretiku i quajtur Stefanos është larguar nga këtu dhe banon me një eremit me një emër të tillë”. Mbreti mbeti shumë i zemëruar dhe e thirri atë në oborr; ndërkohë eremiti e këshilloi që t’i thoshte mbretit se ishte një lypës i mërguar dhe i pastrehë. Kur e dëgjoji këtë, zemërimi i tiranit u zhduk, dhe Stefanosi, i inkurajuar, i tha perandorit: “Do dëshiroja t’ju kërkoj, që të urdhëroni të hapen arkat e librave.” Pasi gjeti në të një libër të lidhur me ar në lidhje me Besimin, ai e sollti atë tek ai, dhe kur e lexoi, perandori e dërgoi Stefanosin në qytetin e Romës (Konstantinopojë)

¹⁸² 29/5/726 – 28/5/727, sipas kalendarit të sotëm; *Shënim i Dowsett*.

¹⁸³ D.m.th. 178A = 28.5.729 – 27.5.730; *Shënim i Dowsett*.

¹⁸⁴ D.m.th. 179A = 28.5.730 – 27.5.731; *Shënim i Dowsett*.

për të marrë tre libra të shkruar në të njëjtën mënyrë si e para, të cilët kishin të bënin me besimin e vërtetë, me qëllim që të mund t'i citonte ato në mënyrë që, vendi të mund të konvertohej sipas besimit që përmbanin ato shkrime. Por, Stefanosi, pasi i kishte marrë librat nga Roma, injoroi urdhërin e sunduesit dhe u nis për në qytetin e Dvinit, për të mësuar vendin e tij prej tyre (shkrimeve të shenjta). Me kërkesën e Babgenit dhe Kurdoit, ai u shenjtërua peshkop i Sjunikut, dhe pasi mbajti peshkopatën për një vit, u vra në kantonin e Mozu. Ata thanë se vdekja e tij u shkaktua nga gratë e shturrura; trupi i tij u dërgua në sallën e Arkazanit dhe prej andej u vendos të pushonte në Tanahatiç Vank. Dhe për shkak të veprimit të bekuar të Stefanosit në sjelljen e këtyre shkrimeve nga Roma, peshkopatës së Sjunikut ju akordua vendi i tretë në mesin e peshkopatave të Armenisë.

Njëfarë eremiti i quajtur Noi (Noah) pa një vegim, në të cilin Stefanosi i tregonte Shpëtimtarit gjoksin e njollosur me gjak, duke thënë: “Ja, Zot, shihe, sepse gjykimi yt është i drejtë.” Dhe duke lajmëruar ardhjen e zemërimit (të Zotit) në të gjithë kantonin, ai u kërkoi të gjithëve të luteshin dhe një errësirë e padepërtueshme zbriti mbi kufijtë e Mozu dhe toka u trondit për dyzet ditë dhe gëlltiti afro 10 000 shpirtra; dhe për këtë (vendi) quhet Vajoç Xhor.¹⁸⁵

KREU 18. Në librat e Stefanosit ka për t’u gjendur një tregim mbi shkatërrimin e qytetit Ilion dhe ndërtimin e Romës.

Në ditët e Gjykatësit Abdan, qyteti Ilion u mor si më poshtë. Ky qytet ishte në vendin e Akenëve (Achaeans – Akejtë ??) ngjitur me Peloponezin në perëndim të Maqedonisë në vendin e Evropës. Në atë kohë Greqia nuk kishte mbret, i gjithë vendi drejtohej nga princat. Ilioni ishte një qytet i madh dhe nuk kishte të ngjashëm me të në tokë. Në atë kohë një djalosh i ri nga princat e qytetit shkoi në qytetin e Thesalonikës, në lindje të Maqedonisë, në kërkim të argëtimit dhe u prit nga fisnikët e qytetit. Duke u dashuruar me

¹⁸⁵ Vajoç Çor, Valley of Voe - Lugina e Mjerë, e Mjerimit; *Shënim BP*.

vajzën e një njeriu të madh, ai e rrëmbeu atë dhe e solli në qytetin Ilion. Kur prindërit e saj filluan kërkimet për të, ata morën vesh se ajo ishte marrë nga i riu dhe duke i shkruar një letër popullit të Ilionit, ata morën një përgjigje arrogante. Ai (babai) e lexoi atë me zë të lartë për popullin e tij dhe të etur për hakmarrje, ata thirrën të gjithë popujt fqinjë për t'i ndihmuar ata. Ata krijuan një ushtri të panumërt dhe luftuan me Ilionin për pesëmbëdhjetë vjet, duke e hedhur të gjithë vendin në shkatërrim. Pastaj, duke menduar për një plan tjetër, ata dërguan një mesazh pajtues për qytetarët e vet duke thënë: “Të mëdhenj janë perënditë e Ilionit, dhe është për shkak të tyre, që forca jonë ka dështuar. Ne do të bëjmë paqe dhe tani e tutje do të jemi miq, dhe ne do t'i nderojmë perënditë e Ilionit me dhurata.” Ata iu besuan këtyre fjalëve dhe (Grekët) ndërjuan 2 000 kuaj prej druri bosh nga brenda dhe vendosën brenda tyre 40 000 luftëtarë; duke i veshur kuajt me ar dhe argjend, ata i vendosën mbi karroca dhe i tërhoqën dhuratat shkatërruese për në portën e qytetit, ku lajmëtari shpalli me zë të lartë: “Këto janë dhuratat për zotat e Ilionit!” Kuajt ishin 9 kubitë të lartë dhe duke qenë se nuk ishte e mundur të kalonin nëpërmjet portës së qytetit, ata shkatërruan një pjesë të murit. Dhe në kohën e caktuar për daljen e tyre jashtë, ata morën në zotërim të çarën e murit, dhe nëpërmjet saj një mori ushtarësh hynë brenda dhe i gjithë qyteti, përfshirë pleqtë dhe fëmijët, u vunë nën shpatë. Duke marrë gratë si robinja, ata hypën përsëri në anijet e tyre për t'u kthyer në vendin e tyre në Azi, por një erë e dhunshme shpërtheu nga lindja dhe i çvendosi anijet e tyre 2500 milje larg kursit dhe i hodhi në një vend të huaj të quajtur Itali. Ata synonin të lundronin përsëri për në vendin e tyre, por gratë e marra rob, që të mos bëheshin skllave, në mes të natës i vunë zjarr anijeve dhe të gjitha anijet u dogjën. Kur njerëzit panë atë që kishte ndodhur, ata qëndruan kundër vullnetit të tyre në atë vend dhe u martuan me gratë robinja. Pasi kishte kaluar një kohë e gjatë, një udhëheqës të cilin e kishin caktuar nga gjiri i tyre, njëfarë Romulus (Hromelos), ndërtoi një qytet me emrin e vet - Romë (Hrom) - 25

milje larg nga deti. Këta formuan kombin Romak. Kjo ndodhi 441 vjet pas pushtimit të Ilionit, dhe kur erdhi viti i dyzetë e katërt (44), Filipi u ul si mbret në Romë. Ishte 1 000 vjet pas ndërtimit të Romës koha kur Konstantini e transferoi (fronin e) mbretërisë nga andej në Bizant, i cili tani quhet Konstantinopojë.

KREU 19. Ngjarjet që ndodhën në Albani në shekullin e tretë të epokës Armene.

Në ato ditë, tirania e racës së ashpër dhe mizore të jugut u përhap deri në skajet më fundore të tokës dhe gllabëronte gjithë bukurinë dhe lavdinë e njerëzimit. Koha e këtij rebelimi duhet të kuptohet nga fjalët e Shën Palit: “Gjykatësi qëndron para derës dhe pranë është ora e terrorit, dita e tmerrshme dhe e paanshme e gjykimit” (Jas. v. 9). Kështu, Hagaritët e egër Ismaelitë plaçkitën bollëkun e tokës për ta përdorur për nevojat e tyre. Si toka ashtu edhe deti iu bindën pararendësve të Antikrishtit, fëmijëve të humbjes. Prishje të mëdha ndodhën në këtë shtëpi të Albanisë, sepse Taçikët e rrëmbyen kryeqytetin Partav nga princat Albanë duke përfutuar nga natyra korruptive e racës së tyre; duke qenë se ata e kishin krijuar selinë kryesore të autoritetit të tyre në Damask të Sirisë (Asorestanik), këtu në Albani ata ngritën oborret e tyre në Partav dhe thithën pasuritë e vendit duke e lënë atë thatë (të shkretuar). Njëri prej tyre erdhi nga oborri në Partav dhe Armenët, duke qenë të shqetësuar për vendin e tyre, dërguan pranë tij patriarkun Zotin Esaia¹⁸⁶ dhe peshkopët e tij. Princesha Vardanurhi, e pikëlluar rëndë nga gjykimi i Perëndisë, duke dëgjuar për ardhjen e tij, shkoi për të takuar atë për të kërkuar mëshirë për vuajtjet e saj të rënda, sepse ajo kishte pirë kupën e hidhësisë nga dora e Zotit në përputhje me shkrimet e shenjta. Patriarku i bekuar i Armenisë, duke iu dorëzuar lotëve të gruas dhe duke marrë strehim në shtëpinë e saj, i bëri lutje Perëndisë gjatë

¹⁸⁶ Periudha e patriarkatit të tij është e paqartë. Ka dy variante: 772/773 – 785/786 ose 778 – 791; *Shënim i Dowsett*.

gjithë natës që të mund të lirojë anatemën e patriarkëve të mëparshëm. Zoti Solomon, Katolikos i Albanisë,¹⁸⁷ u takua me peshkopët e tij dhe i zgjidhi lidhjet e vëna mbi të nga paraardhësit e tij, dhe falë lutjeve të të dy atyre, gruaja e pikëlluar u shpëtua.

Varaz-Tirdatit, birit të Varazmanit, Perëndia i dha jetë; djali i tij Stefanos,¹⁸⁸ megjithatë, vdiq para kohe, ndërsa vëllai i tij Varazmani, duke humbur rrugën, u mbyt në lumin Kur, i cili u bë varri i tij. Vëllai i tij Xhuansherik mbeti si trashëgimtari i tij. E gjithë kjo ka ndodhur deri më tani.”

Në fund të vitit të 270të të periudhës Armene,¹⁸⁹ burra të zgjedhur nga rradhët e Arabëve, e lanë fshehurazi Partavin dhe plaçkitën kantonin e Amaras, morën rreth një mijë robër dhe u fortifikuan brenda kufijve të Mec Irankut në vendin e quajtur Shikakar. Pas kësaj, i guximshmi dhe i mrekullueshmi Zoti Sahl, djali i Simbatit, princit të Eranshahikëve, i shoqëruar nga vëllezërit e tij të fuqishëm dhe ushtria e tij, ra mbi ta në agim dhe i vrau e i shpërndau të gjithë, duke i liruar të burgosurit e tyre si nga nofullat e luanit. Në të njëjtin vit, plaçkitësi i botës, arabi Sevada, i quajtur Avaranshan, kreu një bastisje brenda kufijve të Armenisë. Duke plaçkitur çdo rajon, ai u kthye drejt Sjunikut dhe u fortifikua në fortesën e fshatit Shalatu në kantonin e Khukut (Klukut). Vasaku, sundimtari i Sjunikut, duke e thirrur Babanin nga Persia, e mundi atë dhe e vuri në ikje. Sundimtari i Sjunikut vdiq në të njëjtin vit; dhe Babani mori për grua vajzën e Vasakut, sundimtarit të Sjunikut. Në të njëjtin vit zoti Nerseh, biri i Filipit, vrau Varaz-Tirdatin, birin e Stefanosit dhe e therri djalin mbi gjoksin e nënës së tij, duke vjedhur të gjitha pasuritë e tij. Ky Varaz-Tirdat ishte nga familja Mihrakan, e cila e trashëgoi Albaninë nga babai tek djali. Ai ishte sundimtari i tetë pas Varaz-Grigor, princit të parë të Albanisë.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ose Solomoni I (782) ose Solomoni II (786-797); Që të dy e mbajtën këtë ofiq gjatë Katolikosatit të Esaias. *Shënim i Dowsett*.

¹⁸⁸ Këtu nuk duhet ngatërruar sundimtari i Albanisë, Varaz-Tirdati, biri i Stefanos, me djalin e tij Stefanos; *Shënim i Dowsett*.

¹⁸⁹ D.m.th. 5.5.821-4.5-822; *Shënim i Dowsett*.

¹⁹⁰ Varaz-Tirdati ishte kështu i fundit i Mihrakanëve; *Shënim i Dowsett*.

Pas kësaj, kantoni i Balkut (Baghut) u revoltua kundër Babanit jobesimtar, dhe duke ardhur nga Persia, ai kapi dhe shkatërroi vendin dhe i vuri gratë dhe fëmijët e Balkut nën shpatë.

Vitin tjetër Babani kaloi nëpër kantonin e Gegharkunikut (Gelarkunikut) dhe vuri rreth 15 000 banorë nën shpatë dhe dogji edhe manastirin e madh të Mak'enoç-it. Vetëm mulliri i ujit mbeti dhe asgjë tjetër. Dhe ishte viti 276 i epokës Armene (viti 4.5.827 - 2.5.828).

Pas dy vitesh Babani mundi Tosi (Tësi) dhe përdoqi rreth 150 000 frymë.

Vitin tjetër Babani mundi Abrahamin (Ibrahimin ??), birin e Ghetit (Letit). Në të njëjtin vit, burra që simulonin dashuri dhe paqe, të quajtur Davon dhe Shapuh, vranë Stefanosin, të quajtur Ablasad, i cili kishte thirrur Babanin dhe kishte mundur Balakaneçikun (Baghakaneçikun), i cili me shpatë dhe heshtë kishte masakruar kantonin e Berjorit dhe fshatrat Ureaç, Karnakash, Hakari, dhe Tapat. Dhe përsëri ata u rebeluan kundër Babanit dhe duke e kundërshtuar atë me betejë, u fortifikuan në fortesën e Gorozit dhe i mbajtën kantonet e mëposhtme për dymbëdhjetë vjet: Verin Vaikunik, Berjor, Sisakan, Haband, Amaras, Pazkank, Mxank dhe Tri.

Bashkëpunëtorët e Ablasadit më pas i kapën vrasësit e tij dhe i torturuan ata deri në vdekje. Esai, i quajtur Abu Muse (Musë), një njeri paqësor, nipi i Ablasadit, mori në zotërim po të njëjtat kantone dhe sundoi mbi të gjitha ato. Dhe në të njëjtin vit Babani kaloi lumin Araxes nga Persia dhe fushoi në kantonin e Amaras. Ai filloi duke folur fjalë paqeje për t'i bindur që t'i nënshtroheshin; për të fituar kohë disa (në pamje të jashtme – sa për sy e faqe) u penduan dhe iu nënshtruan atij, por më pas, duke e mashtruar, u rebeluan. Babani, duke u kthyer prej andej për në vendin e tij, në Atrpatakan në Persi, la pas tij një ushtri të udhëhequr nga njëfarë gjenerali të quajtur Rostom. Ai e urdhëroi atë të mos bënte betejë me kështjellën, por ta detyronte atë që të nënshtrohej në mënyrë paqësore. Megjithatë, Rostomi injoroi komandën e Babanit dhe zhvilloi luftë kundër atyre që kishin fortifikuar veten e tyre në

fortesë. Burrat e fortesës, duke besuar në fuqinë e Krishtit dhe duke mbajtur kryqe dhe relike të shenjtoreve para tyre, i shkaktuan një humbje të rëndë ushtrisë Persiane.

Ata thonë se, njëkohësisht, njëfarë Serop, i cili ishte peshkop i Amaras, shkoi në Romë dhe e pyeti mbretin për një pjesë të relikeve të shenjtoreve, të cilat i ishin dhuruar atij. Në kundërshtim me të gjitha shkrimet thuhet se bëhet fjalë për krahun e djathtë të Shën Gregorit, me të cilin ai bekon Krizmen (chrism) e shenjtë. Këto janë, megjithatë, gjëra të çuditshme dhe të tmerrshme për t'u pohuar; ata thonë se Shën Gregori e mori traditën nga Kesarea (Kezarea) nga autoriteti i patriarkëve Grekë dhe se ai vetë nuk mund ta bekonte vajin, por që Armenët e morën vajin nga Kesarea deri në Këshillin e Kalkedonit; atëherë, kur ata u bënë më të fortë, ata u ndanë dhe në kundërshtitë e tyre krijuan të drejtën për të bekuar vetë vajin, duke u ndarë nga Grekët; (ata thonë) se ky është thjesht një zakon i marrë nga Kronikat (Chronicles), dhe se nuk është një zakon ortodoks, por absurd dhe heretik.

KREU 20. Mamuni, princi i Taçikëve, shkon në Romë, ku ai mundet; një përmbledhje e shkurtër e kësaj ngjarjeje.

Ishte në vitin e 280-të të epokës Armene, kur Taçiku Mamun vendosi të sulmojë Romanët (Bizantinët).¹⁹¹ Pasi ndërtoi njëqind anije, ai i pajisi ato me 100,000 burra të fortë dhe, dhe pasi i hodhi në det, filluan të rrethonin qytetin e madh të Konstantinopojës. Kur lajmi mbërriti tek Grekët, ata menjëherë nxituan përgjatë pjesës tjetër të detit, i rrethuan dhe i sulmuan armiqtë e kryqit të Krishtit dhe i mposhtën dhe i vranë të gjithë, përfshirë edhe vetë Mamunin. Në të njëjtën fitore ata lundruan kundër anijeve Arabe dhe e detyruan mizërinë e tyre t'i nënshtrohej shpatës ose të hidhej në ujërat e detit, deri sa asnjëri nuk

¹⁹¹ D.m.th. 3.5.831 – 1.5.832. Fushata e Al-Mamunit kundër Theophilusit zgjati nga viti 830 deri 833, kur kalifi vdiq nga një ethe, jo në duart e Grekëve. Përmendja e një sulmi detar ndaj Konstantinopojës sugjeron që historiani ynë ka ngatërruar ngjarjet e kësaj lufte me rrethimin e kryeqytetit nga Maslama në vitin 716/717. *Shënim i Dowsett.*

mbeti i gjallë. Këto humbje të mëdha të pësuar nga Arabët ndodhën falë fuqisë së madhe të kryqit jetëdhënës të Krishtit.

Pas tre vjetësh, njëfarë amir Badsli (Badsghi) arriti në komandën e princit të Taçikëve, të quajtur Amir Mumin në qytetin Nahiçevan; atje ai kapi një djalë të quajtur Johan, i cili u torturua mizorisht për shkak të besimit të tij të krishterë dhe u martirizua gjatë Kreshmës pak përpara Ditës së Pashkëve. Reliket e tij i frikësuan armiqtë nga shkëlqimi i tyre rrezatues, dhe duke parë këtë, ata mbuluan të gjitha gjurmët gjatë natës dhe asnjë nga të krishterët nuk mori vesh gjësendi; vetëm për Atë, që e kishte kurorëzuar atë, kjo çështje ishte e njohur.

Dhe vitin e ardhshëm pati shira të forta për dyzet ditë dhe lumi Kur u mbush mbi nivelin e tij dhe përmbyti tokën për 15 parasangs përtej limiteve të saj të përcaktuara. Nga Deti Kaspik doli një dragua-peshk i madh sa një mal, dhe gëlltiti në barkun e tij peshkun e peshkatarëve, dhe peshkatarët punuan më kot. Pastaj detarët hartuan një plan, u mblodhën në një vend dhe e prenë peshkun me një shpatë në pjesën e bishtit të tij derisa ai vdiq dhe lumi Kur e nxorri atë andej prej nga erdhi. Pas kësaj ishte e lehtë për peshkatarët që të kapnin peshkun, sepse ata vinin si të liruar nga burgu.

Në të njëjtin vit, Zoti David, Katolikos i Armenisë, vdiq dhe mallkoi ata që vodhën vendin e Shën Grigorit, të cilët ishin këta: Abdylmelik, (biri i) Xhahabit, ku edhe u vra; Abdulla (Abdla), biri i Surharçit dhe Abuxhapr Aracaçi u dërguan në Partav dhe të dy u ropën të gjallë.

Dhe ne mësuam këtë informacion në lidhje me oborrin e Amir Momnin: në të djathtë të gjykatës (kalifit) ulet shefi i shurta, i cili është më i madh se shefi i ekzekutuesve gjetkë, dhe në të majtë gjyqtari dhe amiri i Thesarit që japin drejtësinë dhe (marrin) pagesën e taksave të popullsisë. Çdo njeri mund të shfaqet para tyre në orën nëntë dhe e merr vendimin ditën e nesërme. Ata, gjithashtu, administrojnë shërbimet publike.

Në vitin 286 të epokës Armene, 20.000 kalorës u shfaqën papritmas nga Bagdadi dhe shkatërruan tokën e Albanisë. Pas kësaj, Sahl, biri i Simbatit, i cili ishte nga familja mbretërore Zarmirhakan,

duke pasur si aleat të tij, martirin e madh Gjergj, ngriti sytë dhe i vështroi ata si një shqiponjë që zbret furishëm mbi zogjtë e pambrojtur. Dhe ai i goditi ata dhe i shpërndau nëpër fushat dhe i detyroi të iknin. Në të njëjtin vit, i njëjti Zot Sahl, biri i Simbatit, kapi Babanin rebel, vrasësin, bishën gjakpirëse, shkatërrimtarin e botës, dhe e dorëzoi atë në duart e Amir Momnin. Dhe për përpjekjet e tij ai mori një shpërblim të mirë nga oborri, sepse ai mori sovranitetin mbi Armeninë, Gjeorgjinë dhe Albaninë, për të sunduar në mënyrë autoritative dhe mbretërore mbi të gjithë.

Në vitin 287 të epokës Armene, Abraham Amir Momnini shkoi me një ushtri të madhe në mbretërinë e Romakëve dhe e mori qytetin e madh të Emorium (Amorium) me shpatë dhe duke e skllavëruar. Dhe që andej u kthye në shtëpi; ai ishte Apu Sahak.

Në të njëjtin vit, Zoti i Zotërve, Johanesi, i cili u bë zotërues i Armenisë, Gjeorgjisë dhe Albanisë, kërkoi nga oborri për herë të dytë për këto tre territore – Bulkhar, Khoita, Patgos.

Dhe në këtë vit një lloj karkaleci erdhi nga drejtimi i Khazarëve, një gjë e jashtëzakonshme, më e madhe se një harabel, dhe ajo hëngri një pjesë të vendit të Albanisë.

Pas dy vjetësh dimri qëlloi i ashpër dhe solli vuajtje dhe vdekje mbi shumë bagëti dhe barinj. Dhe në këto ditë Balakanaçiku erdhi dhe bëri kërdrinë mbi kantonet e Sisan Jorit dhe Amaras. Dhe Esai i quajtur Abu Muse u ngrit kundër tyre dhe i shkatërroi. Në këto ditë erdhën *Baghakanaçikët*¹⁹² dhe shkaktuan shumë dëme në kantonet e Sisakanit, Tri-së dhe Amaras. Esai, i mbiquajtur Abu Musa, doli kundër tyre dhe i shkatërroi ata.

Kur kishin kaluar edhe dy vjet të tjera pas kësaj, Khazr Patgos, një njeri i tërbuar dhe i pamëshirshëm, erdhi dhe u vra në të njëjtin vit,¹⁹³ megjithatë, i biri i tij erdhi, mori tokën tonë nëpërmjet shpatës dhe na

¹⁹² Ballkanasit- sipas variantit rusisht; *Shënim BP*.

¹⁹³ D.m.th. 291^A = 30.4.842 – 29.4.843; *Shënim i Dowsett*.

skllavëroi dhe dogji shumë kisha dhe shkoi në Bagdad. Pasi u kthye me urdhërin e mbretit dhe po me shpenzimet e mbretit ai ndërtoi qytetin e Ganxhakut (Gandzakut) në kantonin Arshakashen. Pas kësaj, ai bastisi tokën e Sjunikut dhe skllavëroi territorin e Bahkut (Balkut) dhe zbriti në kantonin e Aghaheçit (Alahexhit) në një fshat të quajtur Arkunaget, ku ai urdhëroi që kisha e dedikuar për Shën Gregorin të digjej. Më pas ndodhi një mrekulli dhe një kalorës mbi një kalë të bardhë doli nga kisha në sytë e të gjithëve, dhe duke galopuar në kampin e tij, vuri njeriun jobesimtar dhe ushtarët e tij në konfuzion dhe i vuri në ikje nëpër malin e quajtur Elxher Khor (Eghxher Khoi). Pati një stuhi të tërbuar dhe vetëm ata që arritën t'u hipnin kuajve të tyre dhe të largoheshin pa pajime e plaçka qenë në gjendje të shpëtonin, ndërsa ata me kuaj të shaluar dhe të ngarkuar me plaçkë nga plaçkitja u zhdukën në majë të maleve dhe robërit qëndruan në paqe, duke lavdëruar Perëndinë.

Në mbyllje të vitit të 300-të të epokës Armene (28.4.851-26.4.852), princat e krishterë të Armenisë dhe Albanisë paguanin çmimin e mëkateve të tyre, sepse në këtë vit ata u morën robër, dhe të lidhur në pranga nga Arabët u larguan nga shtëpitë e tyre dhe u dërguan kundër vullnetit të tyre në Bagdad. Atje i torturuan dhe i detyruan të braktisnin besimin, dhe shumë prej tyre vdiqën në vdekjen e përjetshme, duke braktisur thesarin e pacënueshëm të besimit të shenjtë. Njëfarë burri i bekuar Shapuh Arcruni (Arzruni), dhe një tjetër njeri i shkëlqyer nga rradhët e fisnikëve Armenë preferuan më mirë vdekjen e një martiri se sa një jetë të pavlerë, dhe tirani Arab i urdhëroi ata që t'i hidhnin të lidhur me zinxhirë hekuri në lumin Euftrat. Për shumë ditë pishtarë të zjarrtë u shfaqën mbi lumin, dhe Amir Momnini ziliqar, urdhëroi që burrat të zbrisnin në lumë, të merrnin eshtrat dhe t'i digjin ato. Kur zhytësit zbrisnin poshtë, drita shuhej dhe, kur pas kërkimit ktheheshin përsëri sipër, drita shkëlqente përsëri përmbi ujë në të gjithë shkëlqimin e vet. Pastaj Amir Momnini thirri Xhaprin, peshkopin e Asorestanit, dhe e urdhëroi atë të kërkonte reliket. Peshkopi erdhi në brigjet e Euftratit, dërgoi zhytësit poshtë dhe pasi i gjeti eshtrat e të bekuarve, i çoi në kishën e tij dhe urdhëroi që të bëhej për ta një memorial me mbishkrim.

Në këtë vit shira të mëdhenj u derdhën papritmas në kantonin e Mec Irankut dhe vërshimet përmytën fshatin Dastakert në bashkimin e lumenjve dhe morën me vete 800 tenda që u përkisnin barinjve që kishin ardhur për të kullotur kopetë e tyre në Kaukaz në verë. Zoti Supan vdiq në Vajoç Xhor në të njëjtin vit.

Në vitin e ardhshëm Bukha erdhi në Armeni dhe vrau Sahak Ismaelianin në qytetin e Tiflisit;¹⁹⁴ ai mbajti Armeninë për tre vjet, në fund të së cilës ai i transferoi princat dhe gratë e tyre në Bagdad. Pastaj, në vitin e katërt erdhi Mahmeti,¹⁹⁵ i biri i Khaltit (Haltit) dhe Vasak Gabur¹⁹⁶ vdiq.

Në vitin 318të të epokës Armene (318A = 23.4.869 – 22.4.870) ndodhi tërmeti i tmerrshëm në Dvin, i cili mbeti aktiv për një vit të tërë dhe gëlltiti 120.000 burra në humnerë. Kujdes, ky është një shembull paralajmërues për Njeriun (njerëzimin)

KREU 21. Rrethimi i Partavit nga djali i Shekhut dhe ushtritë e Armenisë dhe Albanisë. Samueli uzurpon dinjitetin (e katolikosit) dhe shkon në Dvin.

Në kohën e mosmarrëveshjes midis Esait, birit të Shekhut, dhe ministrit të tij, Mahmetit, birit të Ablvahidit, të quajtur Emënik, ky i pari ngriti ushtritë e tij nga vendi i Asorestanit në aleancë me princin Ashot,¹⁹⁷ i cili gjithashtu mblodhi ushtrinë Armene në bashkëpunim me princat e Albanisë; dhe ata shkuan dhe e ngritën kampin në portën e Partavit dhe luftuan me mjeshtëri për trembëdhjetë vjet. Në atë kohë ndodhi vdekja e Josifit (Jovsep - Josip), patriarkut të Albanisë, dhe princat e Albanisë nuk kishin kohë për të zgjedhur një pasardhës të fronit patriarkal. Megjithatë, Samueli, peshkop i Mec Kolmankut, duke

¹⁹⁴ Në vitin 301^A = 852/853; *Shënim i Dowsett*.

¹⁹⁵ Në vitin 855, pas largimit të Bukhas, Mahmeti u bë guvernatori i Armenisë për herë të tretë; *Shënim i Dowsett*.

¹⁹⁶ Biri dhe trashëgimtar i Grigor-Supan; *Shënim i Dowsett*.

¹⁹⁷ Ashot I Bagratuni, princ i princave 861, mbreti i Armenisë 886-90; *Shënim i Dowsett*.

bashkëpunuar me një prift Mikael (Mikail, Mishael), të quajtur “filozofi”, me mjeshtëri ja dha peshkopatën e tij Mikaelit pa shenjtërimin nga dora e djathtë e një eprori, ndërsa Samueli vetë mori një përkushtim të pavlefshëm nga peshkopi, të cilin ai vetë e kishte emëruar. Lajmet për këtë arritën në ushtri dhe shkaktuan konfuzion të madh midis princave të Albanisë. Njëri prej këtij grupi informoi Imzot Gjergjin, Katolikos të Armenisë,¹⁹⁸ i cili i shkroi princit të Armenisë, duke përcaktuar ligjet kanonike dhe duke iu lutur atij që të vendoste paqen. Megjithatë, Samueli fitoi me dinakëri mbi shefat dhe princat e Albanisë dhe arriti paqen mes tyre, me ç’rast ata anatemuan Armenët. Ashoti, princi i Armenisë, kërkoi që ata të respektojnë rregullat e Shën Gregorit dhe të pranojnë shenjtërimin nga Armenët, por në ndërkohë ata u pajtuan me parregullsitë e Samuelit dhe Mikaelit. Princi i madh i Armenisë i shkroi patriarkut Gjergj për këtë qëllim, dhe me miratimin e të gjithë Albanëve, ai e pranoi Samuelin edhe pse kundër vullnetit të tij. Pastaj, Samueli mendjemadh udhëtoi në Dvin për t’u rishenjtëruar nga Gjergji, Katolikosi i Armenisë, në ditët e Ashotit, princit të Armenisë, në vitin 326 të epokës Armene.¹⁹⁹ I njëjti princ Ashot i Armenisë, me ndihmën e peshkopit Solomon dhe patriarkut Gjergj, me mençuri e përtëriti misionin në Sjunik, i cili ishte ndërprerë për një kohë të gjatë. Në të njëjtën kohë Ashot Bagratuni u vendos në fronin e mbretërisë së tij në mesin e popullit Armen, duke e pasur gradën e mbretit që nga koha që kishte pushuar së ekzistuari shtëpia e T’orgomit.

Në vitin 342 të epokës Armene,²⁰⁰ Taçikët erdhën në Armeni dhe e pushtuan vendin, duke e nënshtuar atë nën zgjedhën e skllavërisë dhe haraçit, dhe patriarku Gjergj u kap nga ata dhe u dërgua në Partav në pranga hekuri. Pastaj Hamami i devotshëm ringjalli mbretërimin e rënë të shtëpisë së Albanisë, ndërsa Ashot Bagratuni kishte restauruar atë të Armenisë; këto gjëra u bënë njëkohësisht. Po ky Hamam, i cili ishte fajtor për derdhjen e gjakut të vëllait të tij për shkak të kotësive

¹⁹⁸ Gjergj i II-të, 876 – 897; *Shënim i Dowsett*.

¹⁹⁹ 326^A = 21.4.877 – 20.4.878; *Shënim i Dowsett*.

²⁰⁰ 342^A = 17.4.893 – 16.4.894; *Shënim i Dowsett*.

të kësaj jete, bëri bujarisht dhe pa pushim vepra të mëdha për kishat dhe për të gjithë të varfërit dhe nevojtarët, për të shlyer mëkatet e tij të mëdha kundër Perëndisë. Me shpenzime të mëdha ai pati liruar nga burgu i Taçikëve të pabesë patriarkun e madh të Armenisë, Gjergj, dhe duke e nderuar atë në masë të madhe, e dërgoi atë në mënyrë të sigurt në popullin e Armenisë.

Pas katër vitesh, në vitin kur Dita e Vitit të Ri qëlloi të përputhej me Ditën e Pashkëve,²⁰¹ Abu Ali, princi i Albanisë me origjinë Armene (Hajkazuni),²⁰² u vra nga vëllai i tij i gjakut Simbati (Simbati) dhe familja e tij u pikëllua thellë për të. Në të njëjtin vit Simbati, mbreti i Armenisë, i biri i Ashot Bagratunit, ngriti ushtrinë e tij dhe bastisi tokën e Asorestanit, por kundërsulmi Arab i ktheu ata në Armeni dhe e bëri të gjithë ndërmarrjen të kotë. Princi Armen Ashot dhe disa nga ushtria e tij ranë me këtë rast. Në të njëjtën kohë Abu Mruan, princi i madh i Vaspurakanit, u vra nga forcat e tij. Në të njëjtin vit, Arabët arritën për herë të dytë në tokat e Armenisë dhe në komandën e tyre eunuku u largua nga oborri i Partavit dhe shkoi në Armeni. Ai ishte një njeri i paturpshëm dhe i pafe; kudo që shkeli këmba e tij, ai plaçkiti dhe shkatërroi kishat e Perëndisë, dhe kurdoherë që shihte kryqin e Krishtit, ai e shndrronte atë në pluhur. Kur ai mbërriti në Armeni, mbreti Simbat menjëherë mori arratinë. Ai kapi kështjellat dhe mbretëreshën dhe zonjat e saj dhe djemtë dhe shtëpitë e tyre, kryqet dhe enët e shenjta dhe kapi shumë thesare. Në të njëjtin vit ai bastisi Gjeorgjinë, ku dy gjeneralë të guximshëm Gjeorgjianë, princi Gjergj dhe vëllai i tij Arevës, e kundërshtuan atë dhe pësuan një vdekje mizore në duart e tij. Më pas vdiq Gjergji, patriarku i madh i Armenisë, dhe gjithashtu Ashoti, princi i Sjunikut, për të cilin gratë e zisë vajtuan, duke thënë: “Kurrë mos pastë kjo tokë një tjetër vit si ky për aq kohë sa do të ekzistojë raca njerëzore!” Dhe ky ishte viti i 346-të i epokës Armene.²⁰³

²⁰¹ 347^A = 16.4.898 – 15.4.899; *Shënim i Dowsett.*

²⁰² Djali i Grigorit, nip ii Atrnesehut të Khaçenit; *Shënim i Dowsett.*

²⁰³ 346^A = 16.4.897 – 15.4.898; *Shënim i Dowsett.*

Por ky ishte vetëm fillimi i të gjitha sprovave dhe vështirësive që do të vinin tek Armenët, pasi pak kohë më pas ndëshkimi hyjnor i rezervuar për tokën ra mbi vetë mbretin e madh Simbat; fuqia nga lart e braktisi atë dhe ai eci nëpër rrugën e shkatërrimit të tij dhe atë të Armenisë; sepse ai erdhi para princit çnjerëzor të Arabëve, rrugët e të cilit ishin ato të një qeni dhe jo të një njeriu, i cili e kapi mbretin që kishte ardhur pranë tij me vullnetin e vet dhe e kryqëzoi. Pastaj zëri i zisë dhe vajtimit u dëgjua në shtëpinë e Torgomit dhe shkatërrimi universal mbërtheu tokën. Ishte viti i 363-të i epokës Armene.²⁰⁴ Vetë Perëndia e përcaktoi hakmarrjen për vrasjen e Simbatit, pasi Arabi çnjerëzor, duke braktisur Armeninë dhe duke kaluar nëpër vendin e Asorestanit, ra në duart e një princi Arab dhe u varros i gjallë dhe i coptuar.²⁰⁵

Kur kaluan këto kohë dhe populli Arab ishte i rraskapitur, u shfaq një popull tjetër, i quajtur Dailamites, i cili kishte për kryetar një njeri të quajtur Saghar (Salar); duke zgjeruar tepër autoritetin e tij, ai erdhi për të sunduar mbi Albanët, Persët dhe Armenët, dhe duke arritur në Partav, ai menjëherë e bëri atë të tijin. Në të njëjtën kohë, njëfarë populli me pamje të çuditshme dhe të huaj, i quajtur Rruzik, sulmoi nga tokat e veriut dhe duke u turrur si një stuhi mbi detin e brendshëm të lindjes, detin Kaspik, ata arritën deri në Partav, kryeqytetin e Albanisë, në jo më shumë se tre ditë, dhe ky qytet, i paaftë t'i rezistonte, u vu nën shpatë. Ata morën për vete të gjitha pronat e banorëve që kapi fantazia e tyre. Vetë Salari i rrethoi ata, por nuk mundi t'u bënte asnjë të keqe, sepse ata ishin të pamposhtur. Gratë e qytetit, megjithatë, krijuan një mashtrim dhe i ofruan Rruzikut kupën e vdekjes, por ata e kuptuan mashtrimin dhe i therrën gratë dhe fëmijët e tyre pa mëshirë. Pasi kishin qenë në qytet për gjashtë muaj, ata e braktisën atë, duke e lënë bosh dhe të braktisur, dhe ata që mbijetuan u kthyen nga frika në vendin e tyre me plaçkë të shumëllojshme.

²⁰⁴ 363^A = 12.4.914 – 11.4.915; *Shënim i Dowsett.*

²⁰⁵ Viti 927; *Shënim i Dowsett.*

KREU 22. Një përmbledhje e shkurtër e gjenealogjive.

Ne dimë këtë për të sigurtë: burra nga familja e Hajkut u bashkuan në martesë me familjen Mihrakan dhe nga ky bashkim ata mbizotëruan bashkërisht mbi këto rajone lindore të Albanisë. Ne kemi përmendur më lart emrat e mbretërve nga Vaçagan Kaj (Vaçagan Trimi) deri tek Vaçagan Barepashti (Vaçagan I Devotshmi), duke u bërë dhjetë mbretër gjithsej, prej të cilëve, vetëm Vaçagan Barepashti ndërtoi aq shumë kisha në lindje, sa edhe ditë ka viti. Pas vdekjes së tij, raca filloi të venitej, dhe (dega) Mirhean (Mihran) e familjes Sassaniane erdhi nga Persia dhe u vendos në mesin e princave. Emrat e tyre, nga babai tek djali, ishin si më poshtë: Mihr, Armajel, Vard, Vardan Kaj (Vardan Trimi) që besonte në Krisht - nuk ishte ai që ndërtoi fortesën e Gardmanit; biri i tij, Vardi lindi Varaz Grigorin, princin e parë të Albanisë, i cili lindi 4 djemtë - Varaz Perozh, Xhuanser, Jezut-Khosrov dhe Varazmanin. Nga pasardhësit e tyre do të japim vetëm emrat e djemve më të mëdhenj sa për informacionin e familjes së Hajkut, ndërsa të tjerët do të hiqen. Ata janë si vijon: Varaz-Perozh, Varaz-Tirdat, Vardan, Nerseh Dzhndak (Nerseh Mizori), i cili erdhi... mbi kokat e njerëzve të besimit të krishterë dhe këmbët e të shtypurve u lidhën dhe u shtërnguan në zinxhirë hekuri dhe nëpërmjet tij shumë njerëz u zhdukën nga zjarri ose u mbytën. Me të njëjtat synime, Nersehu kaloi nëpër fshatin Haçjun që ndodhej në rrugën e tij për në Asorestan. Duke qenë ditë e dielë, ai u largua nga shokët e tij dhe shkoi vetëm tek ati i shenjtë Simeon, kujdestar i kryqit të shenjtë, dhe duke fshehur identitetin të tij, u lut bashkë me të tjerët. Mirëpo Simeoni i bekuar iu drejtua me guxim, duke i thënë: “Kush je ti? Perëndia më ka zbuluar mungesën e besimit nga ana juaj, gjë që ka sjellë shkatërrim mbi tokën tonë. Fëmijët e tu, duke përfutur nga heshtja jote, kryejnë paudhësi të shumta dhe të ndryshme për rrënimin e të shtypurve. A nuk je ti Nersehu, ai që shkon në Asorestan për të shtuar veprat e tij të liga kundër kishave të Lindjes? Tani do të shkosh në atë vend, por sytë e tu nuk do të

shohin më kurrë vendin e etërve të tu”. Nersehu ra në këmbët e plakut, por duke mos marrë asnjë përgjigje, shkoi vetëm në rrugën e tij. Dhe atje ai vdiq në përputhje me fjalët e At Simeonit, dhe trupit i tij i pajetë u çua përsëri në tokën e tij amtare.

Biri i Nersehut ishte Gagiku, dhe i biri i Gagikut ishte Stefanosi, motra e të cilit ishte Aprsamik. Ky Varaz-Tirdat dhe djali i tij Stefanosi u vranë së bashku nga një i afërm i quajtur Nerseh Filipian (Biri i Filipit) në një luginë të thellë të quajtur Dadoji Vank. Pas këtyre vuajtjeve, gruaja e princit të vvarë gjeti guxim të denjë për një burrë, dhe duke marrë vajzën e saj Spramin, e cila kishte mbijetuar, ajo arriti në kështjellën e Khaçenit pas një udhëtimit të lodhshëm gjatë natës. Duke menduar për turpin që i ishte bërë shtëpisë së saj, ajo e martoi Spramin me Atornersehun, birin e Sahl, i cili ishte nga Tohaku dhe zot i Sjunikut, i cili kishte pushtuar me forcë kantonin e Geghamit. Djali i tij, Atornersehu ishte bashkuar me gruan e matur, dhe nga frika e Perëndisë, ata jetuan jetën e tyre me devotshmëri dhe u respektuan nga vendi i tyre. Ky Atornerseh ndërtoi kështjellën e Handusë dhe e vendosi pallatin e tij në fshatin e quajtur Vajunik ku janë banjot mbretërore. Së bashku me shumë princa të tjerë ai u mor në Persi dhe mbeti atje shumë vite, ndërsa princesha Spram i shumëfishoi veprat e saj të mira dhe ndërtoi Noravankun në kantonin e Sodkut, i cili u zbukurua shkëlqyeshëm me shpenzime të mëdha. Atornersehu u lirua shpejt nga tokat Arabe dhe ata e përfunduan këtë jetë të përkohshme në paqe.

Bijtë e tij ishin Grigori dhe Abuseti. Grigori ndërtoi kalanë e Havakaghaçit dhe shtriu autoritetin e tij mbi atë rajon. Grigori kishte pesë djem, prej të cilëve më i moshuari, Abu Ali, u vra nga i afërmi i tij, Simbati. Një djalë tjetër, Sahaku, i quajtur Sevadei, një njeri trim dhe i aftë, i nënshtroi kantonet e Gardmanit dhe Kustiparnait (Kusti Parnes) nën sundimin e tij dhe imponoi sovranitetin e tij mbi kryehajdutët e Xhorigetit. Ai ishte i apasionuar pas letrave dhe solli shkrimtarë në përbërje të personelit të shërbimit në shtëpinë e

tij. Simbati, mbreti i Armenisë, luftoi kundër tij me zell dhe aftësi, por nuk mundi ta nënshtronte atë.²⁰⁶

Sevadei lindi dy djem - Grigorin dhe Davidin. Grigori lindi Sevadein të quajtur Ishhan dhe Atrnersehun. Ishhanit i lindën katër djem: Johani, Grigori, Atrnersehu, dhe Filipi. Dora e djathtë e Më të Lartit zgjodhi birin e madh të Ishhanit, Johanin, të quajtur edhe Senekerim dhe e quajti atë mbret;²⁰⁷ kështu Perëndia i Plotfuqishëm, nëpërmjet tij, rivendosi mbretërinë e zhdukur për një kohë të gjatë. Mbreti i Persisë i dhuroi shumë dekorata dhe i dha atij kurorën e babait të tij dhe shtizën e tij. Në të njëjtin vit Magistri grek, i quajtur David, i dërgoi një kurorë të mrekullueshme dhe purpurin perandorak në nderim dhe lëvdim të njeriut të favorizuar nga Perëndia; dhe ai u shenjtërua si mbret nga dora e djathtë e patriarkut për lavdinë e Krishtit.

KREU 23. Emrat e patriarkëve të Albanisë dhe veprat e tyre.

Do të ishte e përshtatshme dhe e duhur për të dhënë një pasqyrë të saktë të emrave të patriarkëve, por meqë (dokumentet që përmbajnë detajet e) veprave, datat dhe emrat e udhëheqësve tanë shpirtërorë, që pasuan njëri-tjetrin që nga fillimi, janë djegur dhe testamentet e tyre, arkivat dhe vendet e ruajtjes janë të panjohura për ne dhe nuk janë sjellë në dritë, ne kemi parashtruar aq pak sa ne dimë për shumë gjëra (që mund të njihen më vonë) për ndriçimin e atyre që janë të interesuar në këtë çështje.

²⁰⁶ Sahaku i Gardmanit, së bashku me Grigorin (djalin e tij?), Esain dhe Atrnersehun, princat e Albanisë dhe Simeonin, Katolikos të Albanisë (902-923), shfaqen si nënshkrues të aktit të datës 335^A (906/907), i cili përcaktonte kufijtë e Tatevit. Gjon Katolikos, shkruan për Simbatin e Irë (890 - 914) që ishte duke e zgjeruar sundimin e tij, ndër të tjera, në krahinën e Uti deri në Hnaraket dhe Shamkor; kështu që me siguri do të kishte ardhur në konflikt me Sahakun. Sahak Sevadei, i quajtur "princ i madh (mec ishhan)" nga Gjon Katolikos, martoi vajzën e tij me djalin e Simbatit të Irë, Ashotin e Iltë, në vitin 922, por kjo nuk e pengoi atë të pushtonte krahinën e Uti; ai u mposht dhe u verbua nga dhëndri i tij, i cili aneksoi Gardmanin, dhe i biri i tij, Grigori, gjithashtu u verbua nga Ashoti. Pra, ajo që Simbati, sipas Moisi Daskurancit, nuk qe i aftë ta realizonte, u krye nga Ashoti. *Shënim i Dowsett.*

²⁰⁷ Senekerimi ishte mbret i Sjunikut duke filluar nga 533^A (1084/5); ka edhe një mendim, sipas të cilit Senekerim ka mbretëruar në periudhën 1080 - 1105; *Shënim i Dowsett.*

I pari që u bë shkaku i ndriçimit tonë ishte Shën Eliseu, një dishepull i apostullit të shenjtë Tadeos, i cili u shenjtërua në Jeruzalem nga Shën Jakobi; ai erdhi si iluminator i tre vendeve - Çogha, Lpink dhe Albanisë - dhe u martirizua në vendin e fundit.

(Shën Shuphalishoi, Katolikosi, i cili erdhi nga lindja, nga Jeruzalemi).

Imzot Mateos.

Imzot Sahak.

Imzot Moisiu.

Imzot Pand.

Imzot Lazar.

(Nuk dihet se kush ishin (Katolikosët) në këtë periudhë deri tek Shën Grigoris. Zoti Shën Grigoris Arsacid, i (familjes së) Gregorit Parthian (Pahlavik), Iluminator i Armenisë, u ul me lavdi të dyfishtë në të njëjtin fron.

Imzot Zakaria.

Imzot David.

Imzot Johan, i cili u bë peshkop i Hunëve nëpërmjet hirit të patriarkut.

Imzot Eremia. ***Në ditët e tij Mesrobi i bekuar shpiku alfabetin Alban, ai që shpiku edhe atë të Armenëve dhe Gjeorgjianëve*** me zellin e tij të madh.

Imzot Abas, i cili në fillim të epokës Armene e transferoi fronin patriarkal nga Çogha në Partav; i mbështetur nga peshkopata e Mec Irankut ai qëndroi si patriark për dyzet e katër vjet. Në kohën e tij u bë zakon të shkruhej “Katolikosi i Albanisë, Lpinkut dhe Çoghas” në kapakët (mbulesat, zarfat) e letrave. Ata i shkruan atij nga Këshilli i Dvinit në mënyrë që ai të mësonte natyrën unike të dyfishtë, hyjnore dhe njerëzore, të Krishtit dhe të shtonte fjalët “në të pavdekshmin Zot të shenjtë që u kryqëzua” (në Trisagion). Pasi ata e mësuan këtë, të futur

nga 200 etërit e shenjtë në Këshillin e Efesit në Trisagion, nga Proklusi, patriarku i Efesit, dhe më pas nga Timoteu, patriarku i Aleksandrisë dhe Pjetri i Antiokisë, kur ata u përballën me perandorin Anastasi nëpërmjet Jakobit, peshkop të Mesopotamisë, të gjithë këta të vendosur që ortodoksët duhet të thonë «të pavdekshëm» dhe «të kryqëzuar», siç është me të vërtetë, pasi nuk kishte qenë më parë zakon ta bënin këtë. Por në vendin tonë nuk ka herezi, sado shumë që të na shqyrtoni neve. Më pas, në kohën e Katolikosit Ezra, Stefanosi, peshkop i Gardmanit, shkoi dhe komunikoi me të, dhe Gardmani dhe Arcahu e morën këtë traditë, përvojë kjo, të cilën e ndajmë tani të gjithë.

Imzot Viroi, tridhjetë e katër vjet. Ai çliroi të burgosurit e Armenisë, Gjeorgjisë dhe Albanisë nga Shat Khazri. Ai i kërkoi mbretit Khosrov të shkruante titullin “Zot i Gardmanit dhe Princi i Albanisë” në letrat drejtuar guvernatorëve të këtij vendi, dhe kjo ende vazhdon të shkruhet.

Imzot Zakaria, një njeri i shenjtë, shtatëmbëdhjetë vjet. Ai u bë garant për qytetin e madh të Partavit dhe me lutjet e tij shpëtuan shumë nga burgosja. Ai shenjtëroi njëfarë Virtanes si peshkop të Sjunikut pa pëlqimin e Armenisë.

Imzot Johan, njëzet e pesë vjet, i thirrur në fronin patriarkal nga peshkopata e Amaras.

Imzot Uhtanes, dymbëdhjetë vjet. Ai mallkoi princat Albanë për shkak të martesave të tyre brenda fisit që degjeneronin racën, për të cilat ata u dënuan me vdekje.

Imzot Eliazar, gjashtë vjet, nga peshkopata e Shakit. Ai zbuloi kryqin e shenjtë të fshehur nga Mesrobi në fshatin Gis. Duke marrë një copë nga kryqi jetëdhënës, ai e mbuloi atë me ar në vlerën e 120 dahekans dhe shkroi mbi të: “Ky është i Eliazarit.” Ai urdhëroi një ditë festimi për të kremtuar kryqin në Gis.

Imzot Nerses, nga peshkopata e Gardman, shtatëmbëdhjetë vjet. Me mendje djallëzore, ai kishte për qëllim të ngatërronte gjithë shtëpinë e Albanisë duke e udhëhequr nëpër rrugën e gabuar të herezisë Kalkedoniane. I mallkuar në trup dhe në shpirt, ai u shkëput prej

lavdisë së Birit të Perëndisë nga Albanët dhe Armenët, dhe ai mori fatin e rezervuar për heretikët.

Imzot Simeon, një vit e gjysmë. Ai ishte kryepeshkop i Selisë (së Albanëve) që e shpëtoi vendin nga çrregullimet e Nersesit dhe vendosi shtatë ligjet.

Imzot Mikael, tridhjetë e pesë vjet. Ai ishte një dhjak në Shaki. Ai u bashkua me abatin e Makenoçit, Solomonin, dhe mallkoi zotat e Albanisë, që qenë martuar me kushërinjtë e brezit të tretë, dhe këta u dënuan menjëherë dhe u vranë.

Imzot Anastas, katër vjet.

Imzot Josif, shtatëmbëdhjetë vjet. Viti i tij i pestë korrespondon me vitin e 200të të epokës Armene (23.5.751-21.5.752). Ai erdhi në fronin patriarkal nga peshkopata e Amaras.

Imzot David, katër vjet. Ai gjithashtu erdhi në fron nga peshkopata e Amarasë. Ai e shpërdoroi tokën dhe rezervat e Kishës, dhe vdiq pasi kishte pirë një helm të dhënë nga mashtruesit.

Imzot David, nëntë vjet, nga peshkopata e Mec Kueankut. Ai e shiti Dastakertin dhe Sahmanakhaçin tek njerëz të padenjë.

Imzot Mateos, një vjet e gjysmë, nga peshkopata e Kapalakut dhe Salkavit.

Imzot Moisi, dy vjet.

Imzot Aharon, dy vjet.

Imzot Solomon, një gjysmë viti.

Imzot Teodoros, katër vjet, nga peshkopata e Gardman.

Imzot Solomoni, njëmbëdhjetë vjet e gjysmë.

Imzot Johanes, njëzet e pesë vjet. Ai e transferoi pallatin e Katolikosit në Berdakur, vendqëndrimin e tij rezidencial, pas lëvizjes së tij nga Partavi.

Imzot Moisi, një gjysmë viti.

Imzot David, njëzet e tetë vjet, nga peshkopata e Kapalakut. Ai e

bekoi martesën e paligjshme të zotit të Shakit dhe vëllai laik i të njëjtit Zot e pyeti: “Nga vjen, zot?” Dhe ai u përgjigj: “Nga shtëpia e vëllait tënd”. Dhe princi i tha Davidit: “Le të mos flasë më kurrë gjuha jote që dha bekimin, dhe u thaftë dora jote e djathtë.” Dhe kjo qëlloi të ndodhë shumë shpejt dhe ai nuk u shërua deri në ditën e vdekjes së tij.

Imzot Josif, njëzet e pesë vjet, nga peshkopata e Mec Kueankut. Viti i tij i tretë korrespondon me vitin e 300të të epokës Armene (28.4.851-26.4.852).

Imzot Samuel, shtatëmbëdhjetë vjet, nga peshkopata e Mec Kueankut. Ai e mori vetë titullin, dhe më pas u shkarkua nga Gjergji, Katolikosi i Armenisë, dhe u rishenjtërua po prej tij në Dvin.

Imzot Johan, tetë vjet e gjysmë. Ai ishte peshkop i oborrit të Armenisë. Ndërkohë që Gjergji ishte në robëri, ai shkoi në Albani pa lejen e Katolikosit Gjergj dhe u shenjtërua atje; ai gjithashtu u rishenjtërua nga i njëjti Gjergj.

Imzot Simeon, njëzet e një vjet. Ai ishte peshkop oborri i Selisë së Shenjtë, që zbukuroi Kryqin e Shenjtë me shumë zbukurime (ornamente).

Imzot David, gjashtë vjet, nga paria e manastirit të Parrisos.

Imzot Sahak, tetëmbëdhjetë vjet, nga peshkopata e Mec Kueankut.

Imzot Gagik, katërmëdhjetë vjet, nga peshkopata e Gardmanit. Viti i tij i katërt i qëndrimit në fron korrespondon me vitin e 400të të epokës Armene (3.4.951- 1.4.952).

Imzot David, shtatë vjet, nga peshkopata e Kapalakut.

Imzot David, gjashtë vjet. Ai u shenjtërua nga Anania, Katolikosi i Armenisë.

Imzot Petros, tetëmbëdhjetë vjet, nga peshkopata e Gardmanit.

Imzot Moisi, gjashtë vjet nga paria e manastirit të Parisos.

SHTOJCA 1

- a) Kapaku i botimit anglisht të C. J. F. Dowsett
- b) Parathënie e botimit anglisht të C. J. F. Dowsett
- c) Hyrje e botimit anglisht të C. J. F. Dowsett

LONDON ORIENTAL SERIES · VOLUME 8

*THE HISTORY OF THE
CAUCASIAN ALBANIANS*
BY
MOVSES DASXURANCI

TRANSLATED BY

C. J. F. DOWSETT

Lecturer in Armenian

School of Oriental and African Studies

LONDON

OXFORD UNIVERSITY PRESS

NEW YORK TORONTO

1961

PARATHËNIE

Një përkthim i pajisur me shënime sqaruese i fragmenteve historike të librit të dytë dhe të tretë të Patmutjun Aghvaniç ose Historia e Albanëve të Kaukazit u pranua në vitin 1954 nga Universiteti i Kembrixhit për shkallën e Doktoraturës së Filozofisë dhe është një kënaqësi për mua të rregjistroj këtu falenderimet e mia të sinqerta për Profesorin Sir Harold Bailey, i cili veproi si mbikëqyrësi im, për ndihmën dhe këshillën e tij më bujare. Pjesa më e madhe e punës sime u krye në Paris, ku pata fatin e madh të jem në gjendje të përfitoj nga njohuritë e zotit Haik Berberian, i cili më huazoi nga biblioteka e tij e madhe libra dhe artikuj, që në të kundërt mund të ishin neglizhuar. Kurset e ndjekura në Paris me Profesorët Frederik Feidi (Feydit) nga Shkolla Kombëtare e Gjuhëve të Gjalla Orientale (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) dhe Charl Mersie (Mercier) nga Instituti Katolik (Institut Catholique) më kanë vendosur në borxh ndaj tyre për njohuritë e sfondit, pa të cilat do të ishte e kotë të specializohesh. Që nga viti 1954 e në vazhdim, ndërkohë që përkthimi ishte duke u përfunduar me qëllim botimin, Prof. W. B. Henning ofroi shumë sugjerime të dobishme në sqarimin e fjalëve dhe pasazheve të errëta dhe për këto, si edhe për udhëzimet dhe kritikate e përgjithshme të tij, unë i jam thëllësisht mirënjohës. Unë falënderoj, gjithashtu, edhe Dr. W. C. H. Driessen, O. P., nga Albertinum, Nijmegen, për leximin e përkthimit tim me një sy miqësor, por kritik.

Për pjesën më të madhe të materialit tim unë kam qenë i varur

nga bibliotekat e specializuara Armene dhe e shpall me kënaqësi të gjithë ndihmën dhe mikpritjen, që m'u dha mua nga abati dhe baballarët e Kongregacionit Mekhitarist në Venecia, të cilët më dhanë të drejtë hyrjeje të lirë e pa kufizim në koleksionin e tyre të pasur të dorëshkrimeve dhe librave të shtypur dhe një vend për të punuar në mes të paqes idilike të Ishullit të San Lazzaros. Jam gjithashtu në detyrim ndaj Dr. Nerses Akinean nga Kongregacioni Mekhitarist në Vienë për ndihmën e tij praktike, duke më vënë në dispozicion listat e dobishme të të Dhënave për libra të ndryshëm, dhe ndaj Peshkopit Norair Bogharian, bibliotekarit të Patriarkanës Armene të Jeruzalemit; Zotit A. Salmaslian nga Biblioteka Armene, Paris (Bibliotheque Armenienne, Paris); Zotit S. Simonian nga Katolikosati i Kilikisë në Antelias, Liban; dhe Zotit Vagharshak Ter Kaçaturian (Khatchaturian), bibliotekar i Katedrales së Shpëtimtarit të Shenjtë, Xhulfa e Re, Isfahan, për lehtësimin e punës sime nëpërmjet dorëshkrimeve që gjenden në bibliotekat e tyre.

Vëllimi i tanishëm nuk do të mund të ishte shkruar nëse nuk do të ishte për bursën studentore bujare, që më kishin besuar nga viti 1949 deri më 1954 nga Komiteti i Thesarit për Gjuhët dhe Kulturat e Huaja. Detyrimi im ndaj Shkollës së Studimeve Orientale dhe Afrikane për të përfshirë punën në Serialin Oriental të Londrës dhe për të përballuar koston e plotë të botimit të saj është shumë e madhe.

Së fundmi, dëshiroj të shpreh admirimin tim për aftësitë e shtypshkruesve në dhënien formë të një dorëshkrimi me shumë ndërhyrje me pika sqaruese dhe pengesa të tjera tipografike, si dhe falenderimet e mia për lexuesit e Shtypit të Universitetit të Oxfordit për shumë sugjerime të dobishme.

C. J. F. D

HYRJE

Nuk ekziston ende një botim kritik i tekstit Armen të Aghvaniç Patmutjun,¹ dhe nuk është e lehtë për t'u përgatitur në Perëndim një botim i tillë, i cili do të duhej të kishte në bazë të tij dorëshkrimet, që tashmë ndodhen në Matenadaran të SSR Armene,² në Erevan. Përkthimi i tanishëm është bërë i bazuar kryesisht në variantin e Shahnazareanit, teksti i të cilit gjendet në katër kopje, nga të cilat dy dorëshkrime gjenden në Eçmiaxin, një dorëshkrim në Tabriz dhe një dorëshkrim në Konstantinopojë. Është konsultuar gjithashtu varianti i Eminit i bazuar në dy dorëshkrime të padatuara, por duke pasur parasysh liritë editoriale të shfaqura në tekst, pak besim është vënë mbi të. Për ta bërë më të lehtë dhe më të kënaqshëm leximin e fjalëve dhe frazave të errëta, përkthyesi ka pasur mbështetje në dorëshkrimet e mëposhtme:³

Përmendja më e hershme e një shkrimi “Historia e Aghvankut” shfaqet dhe ka lidhje me vizitën e Anania Mokaçit, Katolikosit të Armenisë (943-967), në Khaçen, ndoshta pak pas vitit 958, kur Gagiku ishte Katolikos i Albanisë (948-962). Sipas Ananias, Gagiku shprehet që ai të jetë i shenjtëruar nga Gregori i Shenjtë “siç ka qenë që nga

---

¹ Aghvaniç ose Alvaniç Patmutjun – në gjuhën Armene do të thotë - Historia e Albanëve

² Republika Socialiste Sovjetike e Armenisë

³ Më poshtë jepet një listë e gjatë më të dhëna për burimet e shfrytëzuara dhe vendndodhjen e tyre, i përmbledhur në afërsisht 3 faqe libri. Për të mos rënduar lexuesin e thjeshtë me një material, që ka një natyrë thellësisht studimi shkencor, kjo pjesë nuk është përfshirë në këtë përkthim. *Shënim BP*

fillimi dhe siç është shprehur në Historia e Aghvankut”. Kur Anania shpreh dëshirën për të konsultuar këtë histori - pasi kishte dëgjuar se disa pretendonin që Albania ishte konvertuar para Armenisë – ai nuk lejohet ta bëjë këtë gjë; libri është i fshehur, sepse, thotë Anania, “ai tregonte se Albania ishte një kryepeshkopatë⁴ dhe Armenia një katolikosatë⁵”. Historia,⁶ megjithatë, bie aksidentalisht në duart e Katolikosit Armen, dhe ai deklaroi se ka gjetur të “shkruar aty origjinën e ndriçimit (të Albanëve), të cilën ne dëshironim ta shihnim. Anania pastaj citon fragmentin e mëposhtëm nga kjo histori; “266 vjet pas apostujve Bartolomeu dhe Tadeus, në vitin e 17-të të Tirdatit, mbretit të Armenisë dhe (në ditët) e Urnairit, mbretit të Albanisë, Imzot Gregori i Shenjtë, i familjes së Surean Pahlav Arshakunit, Iluminator i Armenisë, u vendos në fronin e po këtyre apostujve, ndërkohë që Tirdati dhe Urnairi, mbretërit e Armenisë dhe Albanisë, ishin akoma në idhujtari⁷”. Në librin “Historia e Aghvankut” kjo nuk është ashtu siç e njohim ne. Stefan Orbelian, duke ju referuar të njëjtave ngjarje, thotë se në “Historia e Aghvankut”, të konsultuar nga Anania, është shkruar me kujdes të madh, se peshkopi i parë në Albani është shenjtëruar nga Gregori i Shenjtë, Iluminator i Armenisë, me kërkesë të Urnairit, mbret i Albanisë; dhe se ata mbetën të varur ndaj ofiqarëve të Selisë Armene për 440 vjet dhe se katolikosati i Albanisë pranoi shenjtërimin nga duart e Armenëve, sepse ata (primatët) e Armenëve ishin patriarkë dhe ata të Albanëve, kryepeshkopë; dhe kjo (vazhdoi kështu) nën 25 katolikosë të Armenisë deri te Zoti Abraham. Ky pasazh mund të jetë një përmbledhje, me shënime shtesë, të MD i. 9 dhe ii. 48,⁸ por kjo është e dyshimtë. Anania nuk mund të kishte

⁴ Archbishopric - arkipeshkopatë - kryepeshkopatë.

⁵ Katolikosati cakton një parësi të veçantë kishtare, kryesuar nga një primat i titulluar si Katolikos. ... Fjala rrjedh nga fjala greke “Καθολικός”, që do të thotë “tërësi, i përgjithshëm” dhe u përdor për të përcaktuar parësinë kishtare të disa selive të mëdha metropolitane.

⁶ Bëhet fjalë për librin – *Shënim BP*

⁷ Idhujtari - adhurimi i idhujve.

⁸ Sqarim BP: MD – Movses Daschurantsi, që është po Movses Kaghankatvatski; i.9 - Libri i parë, Kreu.9; ii. 48 – Libri i dytë, Kreu.48

lexuar në Libri i dytë, Kreu.47 se “Selia e Albanisë u krijua përpara asaj të Armenisë dhe pajtohet me ne (Armenët)”.

Një tjetër përmendje e një “Historia e Albanëve” ndodh në “Historia e shiizmit (çarjes) ndërmjet Armenëve dhe Gjeorgjianëve” të Ukhtanes, të hartuar nga fundi i shekullit të dhjetë. Kapitulli lxiv i Ukhtanes, thënë prej tij që është marrë nga “një tjetër histori”, pajtohet fjalë për fjalë me pjesë të MD ii. 47 (Moisi Daskuranci, Libri i dytë, Kreu.47), ndonëse fakti që ky kapitull në MD jep vetëm një përmbledhje të letrës së Abrahamit, e cila citohet më plotësisht në Ukhtanes lxx, më tepër ka gjasa të tregojë një burim të përbashkët dhe jo një ndërhuazim. Në Ukhtanes lxv thuhet se disa detaje janë marrë nga “Historia e Aghvankut” ose “Historia e Albanëve”; është më e mundshme që këto detaje të jenë marrë nga Moisi Daskuranci, Libri i parë, Kreu 6 se sa nga Libri i dytë, Kreu 48 dhe duke qenë që kapitulli i mëparshëm e ka burimin e tij në një punë hagiografike,⁹ është përsëri e mundur që Ukhtanes dhe MD të kenë pasur burime të përbashkëta.

Përmendja e një “Historia e Aghvankut” nga shkrimtari i shekullit XIII, Stefan Orbelian, në kapitujt e tij xxv dhe xxvi duhet t’i referohet përmbledhjes së Moisiut, sepse kapitulli i mëparshëm përmend në mënyrë specifike “pjesën e mesme (d.m.th. të dytë)”. Historiani i parë që tregon një datë të përafërt për Historinë është Mhitar Aneçi, i cili e vendos atë midis Sebeos (shek. i 7-të) dhe Ghevond (shekulli i 8-të), por duke qenë që Shapuh Bagratuni (shek. i 9-të) është vendosur para Sebeos, Historia, gjithashtu, ka më shumë gjasa të jetë në listë jo në pozicionin e duhur kronologjik.

Në veprat e autorëve, të përmendur deri më tani, asnjë emër nuk i bashkëngjitet Historisë. Sidoqoftë, në fillim të shekullit të trembëdhjetë, Mhitar Gosh përmend një Moisi Daskuranci (Movses Daschurantsi) si autorin, ndërsa nxënësi i tij Vanakan Vardapet e emëron atë në të njëjtën mënyrë “Moisiu, nga fshati Daskurën”. Më vonë, në shekullin e trembëdhjetë, Mhitar Airivaneçi e vendos “Moisiun nga Aghvani”,

⁹ Hagiographical – shkrim në gjini neutrale, asnjënjëse.

së bashku me autorët e shekullit të 10-të, Grigor Narekaçin dhe Ukhtanesin, ndërmjet viteve 981 dhe 1001. Në të njëjtin shekull, Kirakos Ganjakeçi duke e vendosur atë midis autorëve të shekullit të 10-të, John Katolikosit dhe Ukhtanesit, është shkrimtari i parë që e quan autorin me emrin e tij tradicional, ose më saktë me një formë më domethënëse të saj: “Moisi Kaghkanduaci, historiani i Aghvankut”. Duhet të theksohet se dorëshkrimi më i hershëm i ruajtur i Historisë, gjithashtu edhe i shekullit të 13-të (1289), nuk mban emrin e autorit; po kështu as dorëshkrimet e Grupit 2. Dorëshkrimi më i hershëm që mban emrin Moisi Kaghankatvaçit (Movses Kaghankatvatski) është ai i kopjuar nga Lunkianos (Ghunkianos) në vitin 1761.

Me sa duket, fragmenti përgjegjës, i cili është bërë shkak që hartuesit të këtij materiali i është atribuuar mbiemri Kaghankatuaci ose Kaghankaituaci, është ai i Libri 2, Kreu 11, faqe 84, ku thuhet: “Kur armiku u bë i vetëdijshëm për atë që kishte ndodhur, ata i ndoqën ata dhe kapën një grup prej tyre në këmbët e malit përballë fshatit të madh të Kaghankatukut, që është në të njëjtën krahinën të Uti-së prej nga jam edhe unë.” H. Manandean vuri në dukje se do të ishte më e udhës të interpretonim këtë, duke nënkuptuar se shkrimtari ishte nga provinca Uti, por jo domosdoshmërisht nga Kaghankatuku dhe ky dijetar më pas iu referua këtij Moisiu si “Moisiu i Uti-s”. Ky interpretim është i shëndoshë, veçanërisht në pikëpamje të formulimit “në të njëjtën krahinën të Uti-së prej nga jam edhe unë”. Personi që flet këtu, megjithatë, mund të mos jetë askush tjetër përveçse shkrimtarit origjinal të këtij fragmenti të veçantë, i cili më vonë, në shekullin e 10-të, u përfshi në “Historia e Aghvankut” dhe kështu, pra, duke qenë hartues i së gjithës jo më shumë se sa Adriani ose Viroi, të dy këta, njerëz të cilët kanë lënë gjurmën e tyre në shkrimin e historisë. Është mendimi i N. Akineanit se emri Kaghankatuaci është për shkak të një keqinterpretimi të gabuar të fragmentit të sipërpërmendur nga Kirakos, i cili çoi në rrugë të gabuar shkrimtarin Lunkianos (Ghunkianos) dhe shkrimtarët e mëvonshëm. Nuk është aspak e sigurt se emri i shkruarit (përpiluesit, hartuesit) ishte Moisi.

Akinean pyet veten nëse ekziston një traditë gojore, e cila i shërben këtij qëllimi, por është më shumë i prirur ndaj pikëpamjes se “në shekujt e dymbëdhjetë dhe të trembëdhjetë, kur lexuesit e historisë ishin të interesuar të dinin se kush ishte autori i panjohur i saj, ata natyrshëm (?) do të kishin supozuar se historiani i Albanëve duhet të ketë qenë një nga katolikosati i Albanëve dhe nëse po, ai duhet të ketë qenë Katolikosi i fundit Moisi (i përmendur në Libri 3, Kreu 23).”

Ka mundësi që emri Kaghankatuaçi të bazohet në diçka (argument) më të fortë se një keqinterpretim nga ana e Kirakosit dhe e të tjerëve. Fshati Kalankaituk përmendet pesë herë në Histori, gjë që mund të sugjerojë për një interes të veçantë për të dhe për njohjen e tij nga ana e shkruarit nga ana tjetër, ky fshat, duke qenë selia e një fisniku, dhe në periudhën Arabe një stacion në rrugën kryesore që lidhte Partavin me Dvinin, patjetër që kishte një rëndësi esenciale. Meqenëse ishte edhe vendi i një manastiri, është e mundur, siç sugjeron Profesor Henning, se Moisiu, me vendlindje nga Daskurani (askund i përmendur në Histori), të ishte anëtar i këtij manastiri dhe kështu mund të shpjegohet si i drejtë përdorimi i dyfishtë si mbiemër, Daskhuranci dhe Kaghankatuaçi. Nga të dyja, megjithatë, Daskhuranci duket më i sigurt.

Manandean nuk mund të shihte asnjë arsye për të menduar se Libri Një dhe Libri Dy duhet t'i atribuohen shekullit të 7-të dhe Libri Tre shekullit të 10-të. Është konstatuar se Libri Tre është një punë më e dobët, por shumë më e dobët në krahasim me Librin Një. Interpretimi i Shahnazareanit i pasazheve në Libri 1, kreu 8 dhe Libri 2, Kreu 14, 28, 33 në vetën e parë duke iu referuar vetë hartuesit (përpiluesit) janë reduktuar ad absurdum nga Manandean dhe Açarean. Sa i përket cilësisë së Librit Tre, Manandean vuri në dukje se cilësia e punës së hartuesit (përpiluesit) varet më shumë nga cilësia e burimeve të tij sesa nga aftësia personale e tij. Për më tepër, ka lidhje të qarta ndërmjet të tre Librave: (në Libri 3, Kreu 10 ka një referencë me atë në Libri 1, Kreu 10, 26; në Libri 2, Kreu 17 me atë në Libri 1, Kreu 27; në Libri 3, Kreu 22 me atë në Libri 1, Kreu 15).

Cilës datë duhet t'i atribuohet përmbledhja e njohur si “Historia e Aghvankut”? Data e fundit e përmendur në mënyrë të veçantë në Librin e Dytë është ajo e misionit të Israelit në Honk¹⁰ (681-682), por referenca në Libri 2, Kreu 48 për vizitën e Katolikos Elia të Armenisë në Partav (704), përshkruar në Libri 3, Kreu 7-9, ndikon negativisht në argumentin e vjetër që shkrimi i Librit të Dytë është bërë në shekullin e 7-të. Datat e fundit, që nënkuptohen në Librin e Tretë janë ato të Senekerimit, mbretit Alban të Sjunikut, rreth viteve 1080-1105, por ka njëfarë hendeku të tillë kronologjik mes këtyre dhe datave të fundit fare, që vijnë më pas të nënkuptuara, domethënë, atyre të mësymjes Ruse në Partav në vitin 944 dhe asaj të ardhjes së Moisiut të IV (991), të cilën Brosseti tentoi ta konsideronte si një interpolim të mëvonshëm të përmendur nga Senekerimi. Megjithatë, mbetet fakt, që personi i fundit që ka vënë një dorë në “Historia e Aghvankut”, ka shkruar të paktën në fund të shekullit të njëmbëdhjetë ose në fillim të shekullit të dymbëdhjetë. Ky person mund të ketë qenë Daskurançi; nëse po, Mhitar Airivaneçi dhe Kirakos kanë gabuar në vendosjen e shkruarit në shekullin e 10-të. Sipas pikëpamjes sime, shumë fjalë janë shpenzuar në kërkimin e emrit dhe epokës së një shkruarit, i cili sigurisht nuk ishte Beikon (Bacon) dhe as Shekspiri (Shakespeare). Ndoshta dikush mund të jetë i kënaqur, që mbi bazën e burimeve të mbledhura së bashku nga një apo disa persona të panjohur, t'i lejojë vetes të merret dhe të flasë për ta.

---

¹⁰ Besoj se bëhet fjalë për vendin e Hunëve – *Shënim BP*

SHTOJCA 2

- a) Kapaku i botimit Rusisht të Sh. V. Simbatian
- b) Sqarime që ndodhen në fundet e tre librave që përbëjnë përkthimin Rusisht të Sh. V. Simbatian.

Мовсес Каланкатуаци

«ИСТОРИЯ СТРАНЫ АЛУАНК»

(в 3-х книгах)

*Մովսէս Կաղանկատուացի
Պատմութիւնն Աղվանից*

Перевод с древнеармянского Ш.В.Смбатяна

(Институт древних рукописей им. Маштоца – Матенадаран, Ереван, 1984 г.)

SQARIME QË NDODHEN NË FUNDET E TRE LIBRAVE QË PËRBËJNË PËRKTHIMIN RUSISHT TË SH. V. SIMBATIAN

1. Botuar sipas përkthimit të ri rus të Sh.V. Simbatian. Moisi Kalankatuatsi, “Historia e Shtetit të Aluankut”, Botim i Institutit të dorëshkrimeve të lashta “Matenadaran”, me emrin Mashtots, Erevan, 1984. Përkthimi i parë rus - K.Patkanov [Patkanian], “Historia e Aghvankut”, Shën Petërburg, 1861.

2. Këshilli i Aluenit (Aghvenit) - Në historiografinë Armene nuk ka të shënuar një datë të saktë të thirrjes së Këshillit të Aluenit (Aghvenit). Në literaturën shkencore, Këshilli daton në vitin 488. Ky mendim ndahet nga shumica e shkencëtarëve - K. Patkanian, M. Ormanian, S. Yeremian dhe të tjerë.

Kanunet e miratuara nga Këshilli i Aluenit (Aghvenit) pasqyrojnë gjendjen socio-ekonomike dhe ligjore të Armenisë mesjetare, në veçanti, në territorin verilindor të Aluankut, si dhe marrëdhëniet midis kishës dhe besimtarëve. Ata kanë arritur tek ne në përbërje të “Kanunet e Kishës Armene”, si një grup i veçantë nën titullin “Kanunet e Vaçaganit, mbretit të Aluankut”. (L1, K26, F72)

3. Korepishkop - në kishat lindore, peshkopët e fshatrave dhe katundeve u quajtën korepishkopë. Deri në mes të IV kishte mjaft korepishkopë dhe ata kishin status të plotë peshkopi. Me kalimin e kohës të drejtat e tyre cungohen gradualisht deri sa më së fundmi ata e shohin veten tërësisht të nënshtruar ndaj peshkopëve të qytetit. Institucioni i korepishkopit në shekullin e VI tashmë është i shfuqizuar. (L1, K26, F72)

4. Kjo është përmendja e parë e fshatit Kalankatuik (Kaghakatuik) në “Historia e vendit të Aluankut”, i vendosur në një distancë prej 9 parsang (rreth 52 km) nga fshati modern Barda, në brigjet e lumit Trtu. Kalankatuik korrespondon me Kalankatus - Qalgatus, ose Qalangatus, të përmendur nga Istahri. <...> Sipas Markvartit, Qalangatusi shtrihej në rrugën që çonte nga Dvina në Partav dhe më tej, në brigjet e lumit Trtu, jo larg nga fshati Djutakan. (L1, K26, F72).

SHTOJCA 3

- a) Kalendari i Vjetër Armen si edhe sqarimi i diferencës ndër vite ndërmjet dy Kalendarëve, atij Armen dhe atij Romak (551-552 vjet)

KALENDARI I VJETËR ARMEN

(Kalendari Fetar i Pandryshueshëm)

N.R.	Muaji	Transkriptimi në gjuhën shqipe	Periodha kohore që përfshin sipas kalendarit të sotëm
	(Si shkruhet në gjuhën Armene)		
1	Արեգ	Areg	21 Mars deri 20 Prill
2	Ահեկան	Ahekan	21 prill deri 21 Maj
3	Մարերի	Mareri	22 Maj deri 21 Qershor
4	Մարգաց	Margac	22 Qershor deri 22 Korrik
5	Հրոտից	Hrotiz	23 Korrik deri 22 Gusht
6	Նավասարդ	Navasart	23 Gusht deri 22 Shtator
7	Հորի	Hori	23 Shtator deri 23 Tetor
8	Սահմի	Sahmi	23 Tetor deri 22 Nëntor
9	Տրե	Tre	23 Nëntor deri 21 Dhjetor
10	Բաղոց	Kahoc	22 Dhjetor deri 20 Janar
11	Արաց	Arac	21 Janar deri 19 Shkurt
12	Մեհեկան	Mehekan	20 Shkurt deri 20 Mars

Sipas këtij kalendari, kohëzgjatja e një viti është e barabartë me 365 ditë, 5 orë, 48 minuta dhe 46 sekonda.

Sipas Kalendarit të Shenjtë, Viti i Ri fillon në pranverë, ditën që nata barazohet me ditën, pra në datën 01 Urtq, i cili është edhe muaji i parë i vitit, dhe që korrespondon me datën 21 Mars të kalendarit të sotëm në përdorim.

Kalendari i Shenjtë (ose Kalendari Armen i Vjetër) ndryshon me 551/552 vjet nga Kalendari i sotëm; Viti 1^A = 552/553 sipas Kalendarit të sotëm

Shembull: viti 69^A = 620/621 (Ku A – Armene, pra, sipas Kalendarit Armen të Vjetër ose Kalendarit të Shenjtë)

SHTOJCA 4

Harta 1 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 2 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 3 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 4 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 5 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 6 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 7 (nxjerrë nga Libri “Historia e Armenisë”, Arshak Movsisjan, Erevan 2012)

Harta 8 (nxjerrë nga “Atlas of Nagorno-Karabagh Republic”, Stepanakert, 2010)

Harta 9 (nxjerrë nga Wikipedia)

Harta 10 (nxjerrë nga Wikipedia)

Harta 11 (nxjerrë nga Wikipedia)

Harta 12 (nxjerrë nga Wikipedia)

LISTË ME EMRA POPUJSH APO VENDESH, QË PËRMENDEN NË LIBËR, SHOQËRUAR ME NUMRIN E HARTËS NË CILËN NDODHEN

1. Popuj, Shtete

- a. Taçikët (Arabët)   Harta Nr. 6
- b. Khazarët (Turqit)   Harta Nr. 7
- c. Hunët   Harta Nr. 1

2. Vende

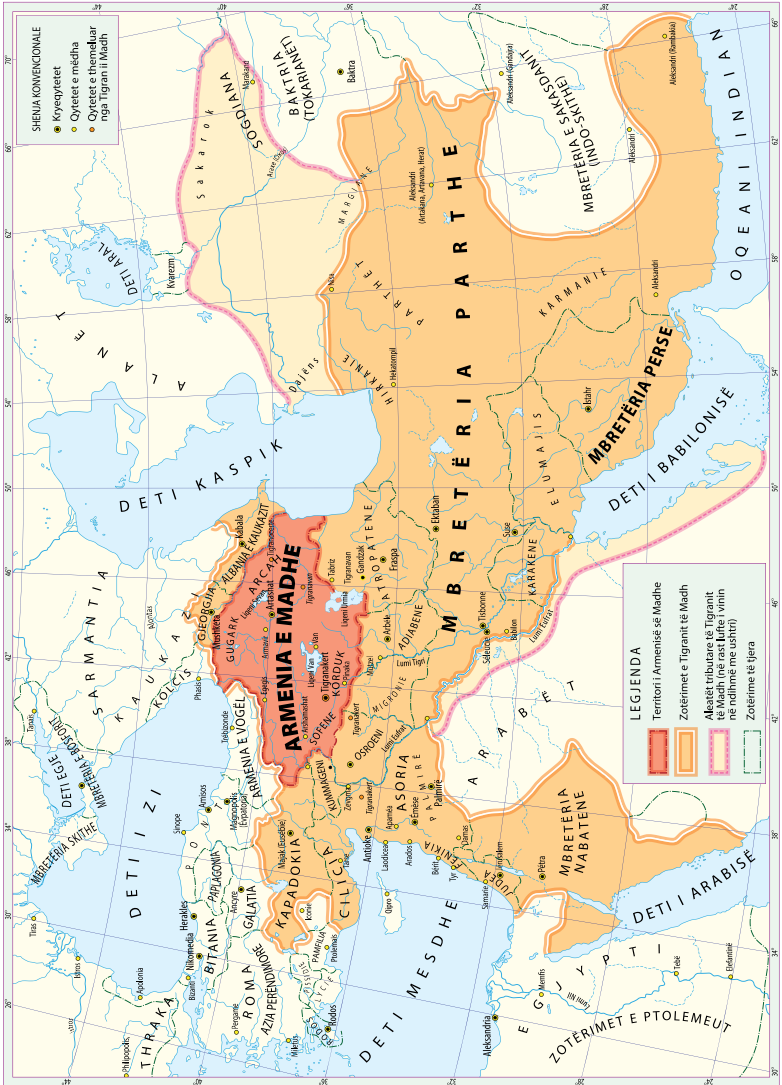
- 1. Amaras,   Harta Nr. 2, 5, 8
- 2. Artashat   Harta Nr. 1, 2, 4, 5, 8
- 3. Çogha,   Harta Nr. 4, 5, 8
- 4. Darbandi,   Harta Nr. 5, 7
- 5. Dvini,   Harta Nr. 1, 4, 5, 6, 7
- 6. Fusha e Avarajrit   Harta Nr. 5
- 7. Fusha e Vatneanit   Harta Nr. 8
- 8. Gandzaku,   Harta Nr. 3, 4, 5, 6, 7 (Tek Harta 7 ka dy Gandzak)
- 9. Gardmani,   Harta Nr. 4, 5, 6, 7, 8, 11
- 10. Gargaraçik   Harta Nr. 11
- 11. Gëllhoi Vank   Harta Nr. 8
- 12. Kabalaku,   Harta Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

13. Kaghankatuk	Harta Nr. 11
14. Khakhag	Harta Nr. 5, 11
15. Lpinku,	Harta Nr. 8
16. Lumi Trtu	Harta Nr. 8
17. Maskutk,	Harta Nr. 4, 8
18. Mshketa	Harta Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11
19. Paitakaran	Harta Nr. 1, 4, 6, 8, 11
20. Partavi,	Harta Nr. 1, 4, 8
21. Porta e Alanëve,	Harta Nr. 2, 6
22. Sjuniku,	Harta Nr. 1, 5, 8
23. Tsri	Harta Nr. 5, 8
24. Vagharshapat	Harta Nr. 1, 4, 5, 7, 8
25. Vaspurakani,	Harta Nr. 1, 7

MBRETËRIA E TIGRANIT TË MADH, VITET 95 - 70 PARA KRISHTIT

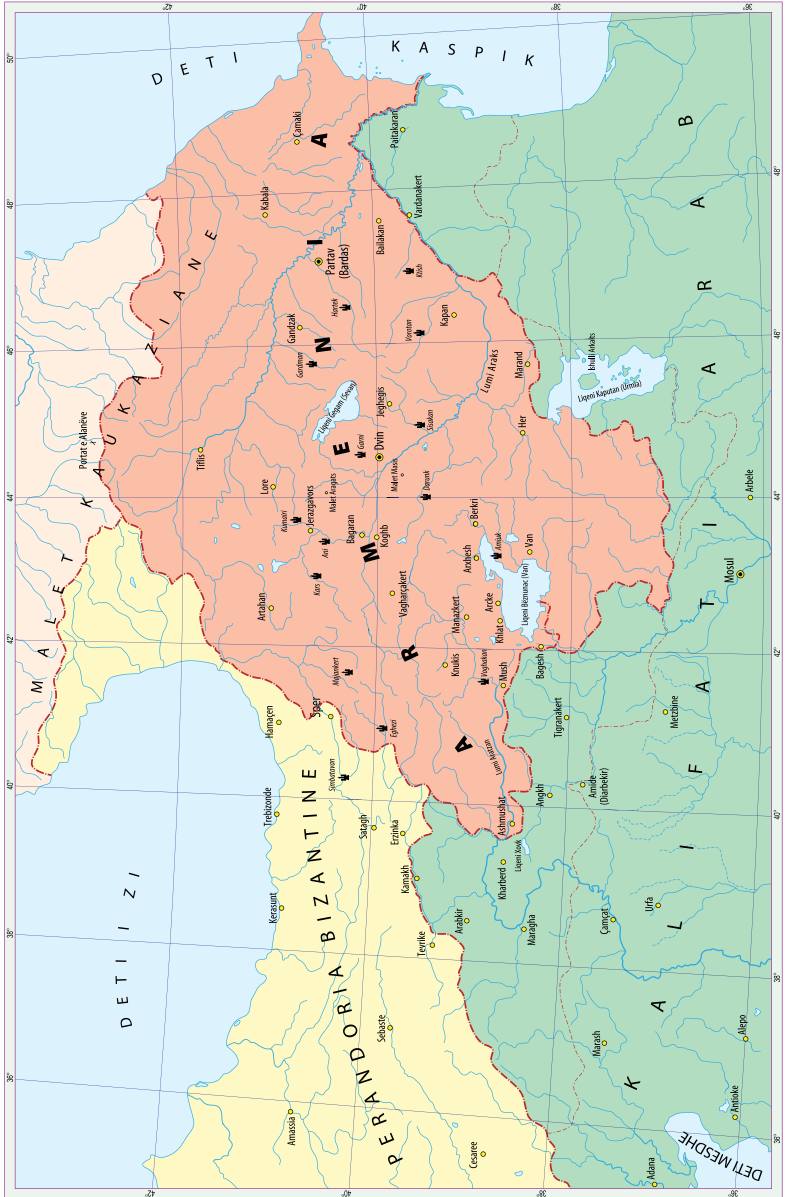

Harta 3

ARMENIA NË SHEKUT VII – IX

Harta 6

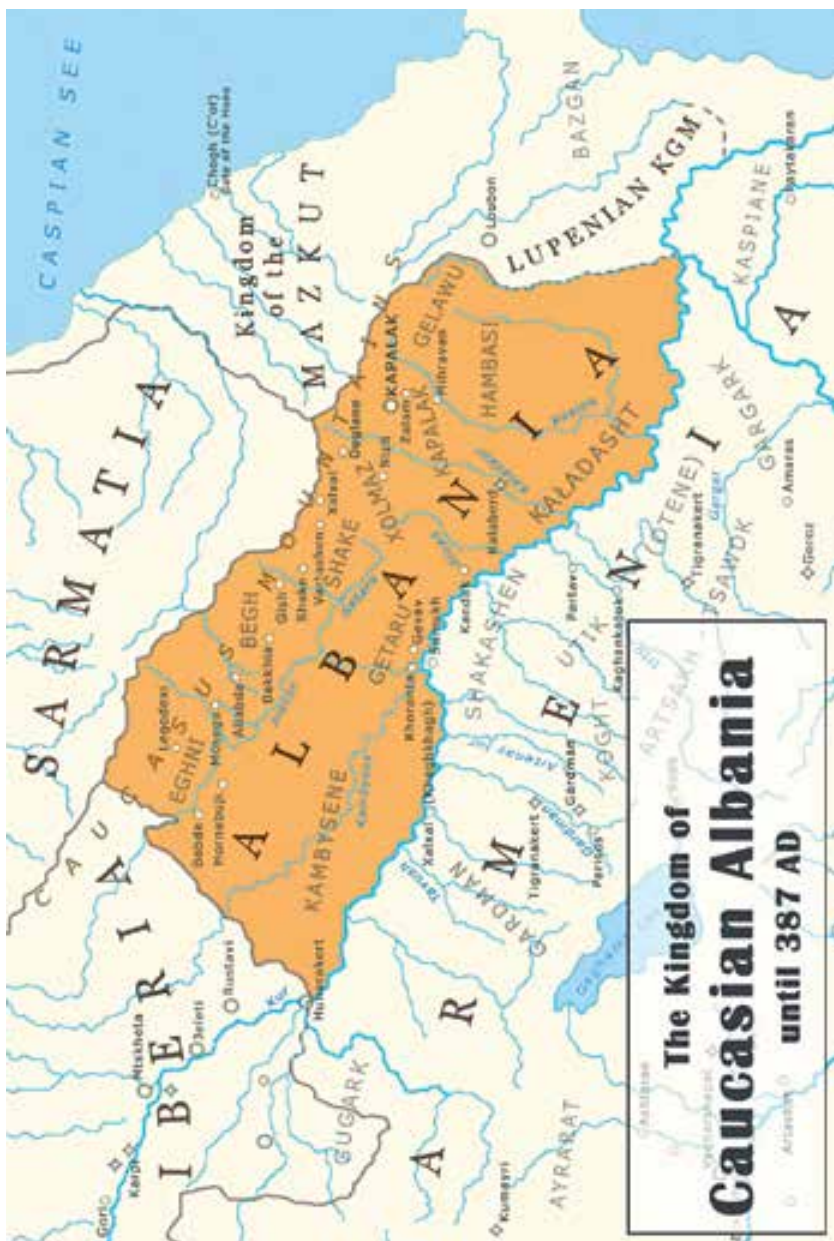

Harta 9

Harta 10

Harta 11

COPËZA SHKRIMI, QË MUND TË PARAQESIN INTERES TË VEÇANTË PËR LEXUESIN

1. Me vendosjen e sundimit të tij mbi veriorët, ai bashkoi rreth tij tributë e huaja të egra që banonin në rrafshinat veriore dhe ato që ndodheshin në rrëzë të maleve të Kaukazit, si edhe në lëndinat dhe luginat jugore që shërbenin si porta hyrje për në rrafshinat veriore L1, K4, F18
2. ... Të dhëna mbi mënyrën se si Zoti u shfaq tek ne lindorët.. L1, K6, F19
3. ... për ne lindorët..... L1, K6, F19
4. ... i konvertimit të mbarë ne lindorëve L1, K6, F20
5. ... diversiteti i popujve të Lindjes..... L1, K8, F21
6. ... ushtria e Arianëve..... L1, K10, F24
7. ... Ishte pikërisht atëherë, që ai ngriti një kollonë në anë të liqenit, në majë të të cilit vendosi një luan, i cili kishte një libër në këmbët e tij; luani përfaqësonte Persinë ndërsa libri Greqinë..... L1, K13, F24
8. ... të cilin unë nuk e konsideroj L1, K23, F67
9. ... Unë di që këto gjëra kanë ndodhur si më poshtë:..... L2, K1, F90
10. ... Oh, çfarë histori të mrekullueshme janë ato, që unë kisha përgatitur të publikoja për publikun e botës së largët dhe të afërme!..... L2, K9, F101
11. ... duke qenë se unë përdora trurin tim..... L2, K9, F101

12. ... Meqenëse koha që ka kaluar kërkon që unë të rishikoj këto ngjarje L2, K9, F102
13. ... Por unë nuk do të shtoj gjatësinë e fjalimit tim L2, K10, F103
14. ... Khazarët u futën dhe u shtrinë mbi vendin tonë nën komandën e Herakliusit L2, K11, F106
15. ... përballë fshatit të madh të Kaghankatukut (Kalankatuk), i cili ndodhet po në provincën Uti, prej nga jam edhe unë L2, K11, F108
16. ... Më dëgjoni mua për një çast dhe unë do t'ju tregoj L2, K13, F115
17. Atje ne i pamë ata të uleshin në gjunjë L2, K14, F125
18. ... Është komode dhe e përshtatshme për mua të kujtoj kohët e trazuara L2, K15, F128
19. ... Unë dëgjova sa më poshtë nga njerëz të besuar: L2, K15, F.129
20. ... Gotët, që kanë ardhur nga veriu L2, K16, F131
21. ... Khazarët kanë vendosur zemrën e tyre për të trashëguar lavditë e vendit të Arianëve L2, K16, F131
22. ... Unë kam filluar të flas për ndëshkimin L2, K16, F132
23. ... luftëtarët Persianë marshuan në vendin tonë për shkak të revoltës së Xhuanserit L2, K19, F138
24. ... Të them të vërtetën L2, K19, F138
25. ... Ne pamë edhe zogun mbretëror L2, K28, F154
26. ... Pasi ndërmjet gjërave tërheqëse të festës, ne pamë L2, K28, F155
27. ... Unë kam gjetur këtë histori të shkurtër L2, K29, F156
28. ... dhe jo vetëm ne, por i gjithë vendi shihte rrezet e tij të shkëlqyera L2, K33, F167
29. ... kur lajmi i tmerrshëm ... u përhap në të gjithë vendin tonë lindor L2, K34, F172

30. ... atë të guvernatorit (sahmanakal) të rajoneve lindore dhe sundimtar të të gjithë mbretërisë së Albanisë dhe provincës së Uti L2, K37, F178
31. ... Ata u shfaqën para nesh dhe kur ne i pyetëm L2, K46, F202
32. ... Kur kishin kaluar edhe tre vjet të tjera, Xharahu kaloi për herë të dytë përmes Abkazit për tek Khazarët. ... Megjithatë, ata nuk e shkatërruan pallatin e patriarkut të lindjes, i cili ende qëndron atje L3, K16, F241
33. ... Në ditët e tij Mesrobi i bekuar shpiku alfabetin Alban, ai që shpiku edhe atë të Armenëve dhe Gjeorgjianëve L3, K23, F258
34. ... Por në vendin tonë nuk ka herezi, sado shumë që të na shqyrtoni neve L3, K23, F259

Shpjegim i Simboleve: L – Libri; K – Kreu; F – Faqja

WIKIPEDIA PËR “ALBANIA E KAUKAZIT”

Albania e Kaukazit është një eksonim (*eksonim - emërtimi që përdorin të huajt për një vend të caktuar*) modern për një vend të lashtë në Kaukazin lindor, në territorin e republikës së sotme të Azerbajxhanit (ku ishin të vendosura të dy kryeqytetet e saj) dhe të Dagestanit jugor. Endonimi (*endonim - emërtimi që përdorin vendasit për vendin e tyre*) i tij është i panjohur. Emri Albania rrjedh nga emri i lashtë Grek Ἀλβανία dhe ai Latin Albania. Prefiksi “Kaukazian” përdoret thjesht për të shmangur ngatërresën me Albaninë moderne të Ballkanit (*bëhet fjalë për Shqipërinë; Shënim BP*), e cila nuk ka lidhje të njohura gjeografike apo historike me Albaninë Kaukaziane.

Aghuank (Sipas Armenishtes së Vjetër: Աղուանք Ałuank[‘]; sipas Armenishtes Moderne: Աղվանք Aġvank[‘]) është emri Armen për Albaninë Kaukaziane. Autorët Armenë përmendin se emri rrjedh nga fjala “alu” («աղու» -) (*transkriptimi në Shqip – aghu: Shënim BP*) që do të thotë miqësor (dashamirës) në gjuhën Armene. Termi Aghuank është polysemik dhe është përdorur në burimet Armene, gjithashtu, për të treguar rajonin midis lumenjve Kur dhe Araks si pjesë e Armenisë. Në rastin e fundit ajo nganjëherë përdoret në formën “Aghuanku Armen” ose “Haj-Aghuank”

(Armenët e quajnë veten e tyre “Haj”: Shënim BP)

Historiani Armen i kësaj krahine, Moisi Kaghankatvatci, i cili la të vetmen histori të shkruajtur pak a shumë të plotë rreth krahinës,

shpjegon emrin *Aghvank* si i prejardhur nga fjala *Atu* (që në gjuhën Armene do të thotë - i ëmbël, i butë, miqësor), e cila, thotë ai, ishte nofka e guvernatorit të parë të Albanisë Kaukaziane, Arranit, dhe i referohej personalitetit të tij të butë. Moisi Kaghankatvatci dhe burime të tjera të lashta shpjegojnë *Arranin* ose *Arhanin* si emrin e themeluesit legjendar të Albanisë Kaukaziane (*Aghvan*) ose edhe të fisit iranian të njohur si *Alanët (Alan)*, i cili në disa versione paraqitet si bir i djalit të Noes, Xhafetit.

James Darmesteter, përkthyes i *Avesta-s*, e krahasoi *Arranin* me *Airiana Vego*, të cilin ai e konsideroi të ketë qenë në krahinën e *Araxes-Ararat*, megjithëse teoritë moderne tentojnë ta vendosin këtë në lindje të Iranit.

Partët (Parthët) përdornin për krahinën emrin *Ardhan* (Në Persinë e Mesjetës: *Arran*). Në Arabisht ishte *ar-Rān*. Në gjuhën Gjeorgjiane, ajo njihet si *რანო - Rani*. Në Greqishten e lashtë, ajo ishte *Ἀρβανία - Albania*. Se si e quanin atë banorët e saj, kjo është e panjohur (nuk dihet).

Kryeqyteti i mbretërisë gjatë antikitetit ishte Qabala (Kabala, Kapalak).

Burimet klasike janë unanime në përcaktimin e lumit Kura (Cyros) si vija e kufirit midis Armenisë dhe Albanisë pas pushtimit të territoreve në bregun e djathtë të lumit Kura nga Armenët në shekullin e 2 p.e.s.

Fillimisht, të paktën disa nga Albanët Kaukazianë ndoshta flisnin gjuhën Lezgike, të afërt me atë të atyre që gjenden në Dagestanin e sotëm; gjithsesi, mendohet se mund të jenë folur deri në 26 gjuhë të ndryshme në Albaninë Kaukaziane.

Pas kristianizimit të Albanëve të Kaukazit në shekullin e 4-të, pjesë të popullsisë u asimiluan nga Armenët (të cilët dominonin në provincat Arcakh dhe Utik, që ishin më parë të shkëputura nga Mbretëria e Armenisë) dhe nga Gjeorgjianët (në veri), ndërsa pjesët lindore të Albanisë Kaukaziane u islamizuan dhe u asimiluan nga popujt Iranianë dhe më pas nga ata Turq (Azerbajxhani modern).

Mbetje të vogla të këtij grupi vazhdojnë të ekzistojnë në mënyrë të pavarur dhe njihen si populli Udi.

Sipas historianëve Armenë mesjetarë Moisi Khorenaci, Moisi Kaghankatvaci dhe Koriun, alfabeti i Albanëve të Kaukazit u krijua nga murgu, teologu dhe përkthyesi Armen, Mesrob Mashtots, i cili gjithashtu ishte ngarkuar me detyrën e krijimit të alfabetit Armen. Ky alfabet u përdor për të shkruar gjuhën Udi, e cila ndoshta ishte gjuha kryesore e Albanëve të Kaukazit.

Një alfabet i Albanëve të Kaukazit, me pesëdhjetë e dy germa që ruajnë ngjashmëri me karakteret Gjeorgjiane, Etiopiane dhe Armene, ka arritur të mbijetojë nëpërmjet disa pak mbishkrimeve dhe një dorëshkrimi Armen që datonte nga shekulli i 15-të.

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Movses, Daskhurantsi

Historia e albanëve të kaukazit / Moisi Daskhuranci ;
përkth. e red. Berzh Piranjani. - Tiranë : Albpaper, 2019
304 f. ; 14 x 20.5 cm.

ISBN: 978-9928-05-261-2

1.Qytetërimi 2.Historia 3.Armeni 4.Kaukaz

94(479)

Lekë 900 Çmimi